Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

На правах рукопису

ПОЛИЦЯ ТЕТЯНА ДМИТРІВНА

УДК 811.161.2: 165

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ТА ПАРЕМІЙНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДУМКА» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник
доктор філологічних наук
В. Л. Іващенко

Київ – 2016

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 4
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 5
ВСТУП 14
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 21
1.1. Основні підходи до визначення поняття концепту 21
1.2. Зміст і структура концепту. Польова структура концепту 27
1.3. Фразеолого-паремійне поле як вияв мовної об'єктивації концепту 30
1.4. Фразеологічна та паремійна картини світу в кореляціях «концептуальна – мовна», «наївна – наукова» картини світу 36
1.5. Семантичні та структурні особливості фразеологічних і паремійних номінацій 41
1.6. Метафоризація та метонімізація у фразеологізмах і пареміях 50
1.7. Методика опису концепту та його фразеолого-паремійної об'єктивації 53
Висновки до розділу 1 59
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТ «ДУМКА» ЯК КУЛЬТУРНО ЗНАЧУЩИЙ ФРАГМЕНТ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ УКРАЇНЦІВ 62
2.1. Місце концепту «думка» в ієрархії смислових відношень 63
2.2. Лексична об'єктивація історії семантичного розвитку імені концепту «думка» в українській мові 70
2.3. Концепт «думка» в науковій і наївній картинах світу 78
2.3.1. Термінополе концепту «думка» 78
2.3.2. Діалектна репрезентація концепту «думка» 90
2.3.3. Асоціативне поле концепту «думка» 96
Висновки до розділу 2 112
РОЗДІЛ 3. ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ДУМКА» 115
3.1. Ядерна зона фразеологічного поля 115
3.2. Приядерна зона фразеологічного поля 126

3.3. Близька периферія фразеологічного поля 131
3.4. Далека периферія фразеологічного поля 148
3.5. Крайня периферія фразеологічного поля 156
Висновки до розділу 3 164
РОЗДІЛ 4. ПАРЕМІЙНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ДУМКА» 169
4.1. Ядерна зона паремійного поля 169
4.2. Приядерна зона паремійного поля 176
4.3. Зона близької периферії паремійного поля 188
4.4. Зона далекої периферії паремійного поля 190
4.5. Зона крайньої периферії паремійного поля 299
Висновки до розділу 4 206
ВИСНОВКИ 210
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 216
ДОДАТКИ 246

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕ – асоціативний експеримент

АП – асоціативне поле

КС – картина світу

КА – концептуальний аналіз

КМ – когнітивна модель

НП – номінативне поле

ПО – паремійна одиниця

ПП – паремійне поле

СМ – семантична модель

ТП – термінополе

ФО – фразеологічна одиниця

ФП – фразеологічне поле

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АСЗГ – *Аркушин Г. Л.* Словник західнополіських говірок : [у 2-х т.] / Г. Л. Аркушин. – Т.1. А-Н. – Луцьк : РеДі-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 354 с. ; Т.2. О-Я. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000 – 458 с

Амф. Лекс. – Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто. Съ предисловіємъ Д. чл. о. архимандрита Амфилохія // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссkая / [підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука]. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 175–194.

АУМ – Атлас української мови : [в 3 т.]. –К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. – 498 с. ; 1988. – Т. 2 : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – 522 с. ; 2001. – Т. 3 : Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – 266 с.

Бер. Лекс. – Лексикон словенороський Памви Беринди : [надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом] / [підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 330 с.

Б.-Н. – *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / П. Білецький-Носенко / [підгот. до вид. В. В. Німчук] – К. : Наук. думка, 1966. – 419 с.

БМТП – *Безклубенко С.* Мистецтво: терміни та поняття : енциклопедичне видання : [у 2 т.] / С. Безклубенко. – К. : Ін-т культури АМУ, 2008. – Т. 1 (А–Л) – 240 с.

БОДК – *Безрукова В. С.* Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 937 с.

БПС – Большой психологический словарь / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко]. – [4-е изд.] – М. : Прайм-Еврознак, 2003 – 672 с.

БСС – Большой словарь по социологии (проект) : [электронный ресурс]. – Режим доступа : www.rusword.com.ua.

ВМФСК – *Вікторіна О.* Матеріли до фразеологічного словника Кіровоградщини (Фітофразеологізми) : [електронний ресурс] / О. Вікторіна. – Режим доступу : http://timso.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog-viktorina/title-203.

ВПЛГ – *Воробйова Л. М.* Психолінгвістичний глосарій / Л. М. Воробйова. – [2-ге вид., доп.]. – Рівне : «Волинські обереги», 2011. – 128 с.

ВПО – *Вердербер Р.* Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – СПб. : Прайм–еврознак, 2003. – 320 с.

ВСТОСП – *Воронин А. С.* Словарь терминов по общей и социальной педагогике / А. С. Воронин. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2006. – 135 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВИФ «Перун», 2007. – 1738 с.

ВЕФ – Всемирная энциклопедия : Философия / [главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – М. : ФСТ ; Мн. : Харвест – Современный литератор, 2001. – 1312 с.

ГГКС – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : [Віддруковано у Львівській міській книжковій друкарні], 1997. – 232 с.

ГПП – *Голев С. В.* Политическая психология : [словарь-справочник] / С. В. Голев. – Харьков : ОМУРЧ Украина ХФ, 2004. – 164 с.

ГРНП – Галицько-руські народні приповідки : [у 3-х т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко]. – [2-е вид.]. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 1. – 832 с. ; Т. 2. – 818 с. ; Т. 3 – 699 с.

Гр. – Словарь української мови : [в 4 т.] / [упоряд. (з дод. влас. матеріалу) Б.Д. Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 495 с. ; Т. 2. – 578 с. ; Т. 3. – 511 с. ; Т. 4. – 568 с.

ГСТСМ – *Герасименко О. І.* Словник-довідник термінів судової медицини / О. І. Герасименко. – К. : Видавн. Дім «Ін Юре», 2002 – 484 с.

ГТСАД – Глоссарий терминов стандартов аудиторской деятельности : [электронный ресурс]. – 2008. – 33 с. – Режим доступа : http://vocable.ru/dictionary/1078/word/mnenie.

ГФЛКС – *Гасяк О.С.* Формальна логіка : короткий словник-довідник / О. С. Гасяк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 200 с.

ЖБЭП – *Жмуров В. А.* Большая энциклопедия по психиатрии / В. А. Жмуров. – [2-е изд.]. – М. : Джангар, 2012. – 864 с.

ЖЗУЕ – *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

ЗЕМ – *Зорин В. И.* Евразийская мудрость от А до Я : философский толковый словарь / В. И. Зорин. – Алматы : Создік-Словарь, 2002. – 407 с.

ЗССЛ – *Загнітко А. П.* Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : [у 4 т.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 2 – 350 с.

ЗУПП – Збірка українських приказок та прислів'їв / А. Багмет. – К. : Техніка, 2002. – 224 с.

Зиз. Лекс. – Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссkая / [підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука]. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 5–89.

ЕПД – Енциклопедія політичної думки / [пер. з англ. за ред. Н. Лисюк ; редкол. К. Сігов, В. Скуратівський, Л. Фінберг]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : [в 7-ми т.] / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1983–2006. – Т. 1–5.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / [отв. ред. О. Н. Трубачев]. – М. : Наука, 1978. – Вып. 5. – 232 с.

ІРУСМТ – *Іванов В. Ф.* Російсько-український словник музичних термінів / В. Ф. Іванов . – К. : Вища школа, 1994. – 111 с.

ИФЭС – Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

КВУЛМ – Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови. – [вид. друге, переробл. і доп.] – К. : Вища школа, 1975. – 336 с.

КГСУМ – Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – 912 с.

КПАСП – *Конюхов Н. И.* Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы : [справочное изд.] / Н. И. Конюхов. – М. : РАГС, 1992. – 100 с.

КСКТ – Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1997. – 245 с.

ЛЕ – Літературознавча енциклопедія / [автор-укладач Ю. І. Ковалів] – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1 (А–Л) – 608 с.

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.

ЛС – Літературознавчий словник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Терешка]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

ЛСПГ – *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : «Наукова думка», 1974 – 261 с.

ЛСС – Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 721 с.

МБЭС – Музыка. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. Г. В. Келдыш]. – М. : НИ «Большая рос. энц.», 1998. – 672 с.

МДСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок / [ред. кол.: проф. Ю. О. Карпенко, доц. К. М. Лук'янюк, доц. В. А. Прокопенко (відп. ред.), ст. лаб. В. В. Яківчик]. – Чернівці : [Обласна друкарня управління по пресі Чернівецького облвиконкому], 1971. – Вип. 2. – 61 с. ; 1972. – Вип. 3. – 87 с. ; 1978. – Вип. 5. – 100 с. ; 1979. – Вип. 6. – 108 с.

НПП – Народні прислів'я та приказки / [упоряд., передмова М. Дмитренка]. – К. : Ред. часопису «Народознавство», 1999. – 180 с.

НСЕУМ – Новий словник епітетів української мови / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, С. П. Бибик. – К. : Грамота, 2012. – 488 с.

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : [у 3 т.] / [упоряд. В. Яременко]. – [2-е вид. виправ.]. – К. : Аконіт, 2001 – Т. 1 : А-К. – 926 с.

НФНТ – *Некрасов С. И.* Философия науки и техники : [тематический словарь-справочник ; учеб. пос.] / С. И. Некрасов, Н. А. Некрасова. – Орел : ОГУ, 2010. – 289 с.

НФЭ – Новая философская энциклопедия : [в 4 т.] / [гл. ред. В. С. Степин]. – М. : МЫСЛЬ, 2010. – Т. 1 – 744 с. ; Т. 2 – 634 с. ; Т. 3 – 692 с. ; Т. 4 – 736 с.

НФС – Новейший философский словарь. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.

ПМСГГ – *Піпаш Ю.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського ройону Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород : Вид-во Ужгород. нац. ун-ту, 2005. – 268 с.

ПМУА – *Пупшис Т.* Международный учет и аудит / Т. Пупшис, С. Галузина. – СПр. : Питер, 2006. – 182 с.

ПП – Прислів'я та приказки. Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наук, думка, 1989. – 480 с.

ПС – Політолоогічний словник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка]. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

ПС ЭР – Психологический словарь : [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.glossword.info/index.php/term/9-psihologicheskiij-slovar-,3007-vnutrenniij-mir-sub-ektivnyij-mir-.xhtml – Назва з екрану.

ПТП – Приказки та прислів'я. Людина, родинне життя, риси характеру. – К. : Наук. думка. – 1990. – 525 с.

ПТСОФТ – *Петрушенко В.* Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Петрушенко. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 264 с.

РСЭ – Российская социологическая энциклопедия / [под общей ред. Г. В. Осипова]. – М. : Издательская группа НОРМА–ИНФА М, 1998. – 672 с.

РСС – Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / [под общей ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : «Азбуковник», 2003. – Т. 3. Имена существительные с абстрактным значением: бытие, материя, пространство, время, связи, отношения, зависимости. Духовный мир. Состояние природы, человека. Общество. – 720 с.

Рѣчь Лекс. – Рѣчь Жидовьскаго ꙗзыка преложена на Роускоую... Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссkая / [підгот. текстів пам’яток і вступ. статті В. В. Німчука]. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 195–197.

РУССВ – Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Харків : Прапор, 2000. – 864 с.

САОІУМ – Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Н. П. Бутенко. – Львів : Видав. об’єднання «Вища школа», 1989. – 328 с.

СБГ – Словник бойківських говірок : [у 2-х ч.] / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 : А-Н. – 495 с. ; Ч. 2 : О-Я. – 517 с

СБЗУВ – Слово батьків з усіх віків / Н. Міщенко, М. Міщенко. – К. : Богдана, 1998. – 1136 с.

СЕУМ – Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт / [за ред. Л. О. Пустовіт]. – К. : Довіра, 1988. – 431 с.

Син. – Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссkая / [підгот. текстів пам’яток і вступ. статті В. В. Німчука]. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 91–172.

СДППСЕТ – Словник-довідник правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів : [навч. посіб.] / [укл. : І. П. Байрак, В. К. Збарський, О. В. Грабовський, В. І. Курило, Л. І. Курило]. – К. : Міленіум, 2008. – 296 с.

СДЯ XI – XIV – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : [в 10 т.] / [гл. ред. Р. И. Аванесов]. – М. : Русский язык, 1988–2008. – Т. I–VIII.

Сл. РЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. – М. : Наука, 1977. – Вып. 4. – 403 с.

СМТ – *Сизонов Д.* Медична термінологія в українських ЗМІ : словник / Д. Ю. Сизонов. / [за ред. Л. І. Шевченко]. – К. : Видавн.-полігр. центр «Київський університет», 2012. – 325 с.

СМСлДЯ – *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка // И. И. Срезневский. Словарь древнерусского языка. – [репр. изд.]. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1989. – Т. 1–3.

СПЕ – *Степанов О. М.* Психологічна енциклопедія / О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

СРЯ – Словарь русского языка / [ред. А. П. Евгеньева]. – [4-е изд., стереотип]. – М. : Русский язык, 1999. – Т. 2 : К-О. – 736 с.

ССТП – Соціологія : словник термінів і понять / Є. А. Козловець, Є. А. Біленький. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.

ССПИ – Словарь-справочник «Слова о полку Игореве» : [в 6 вып.] / Б. Л. Богородский, Д. С. Лихачев, О.В. Творогов, В. Л. Виноградова. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1965–1984. – Вып. 1–6.

СС – Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) : Около 10 000 слов / [под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой]. – [2-е изд.]. – М. : Русский язык, 1999. – 842 с.

ССУМ XIV–XV – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: [у 2-х т.] / [редкол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.

СТПЗП – Словник термінів та понять загальної психології / Н. С. Лозінська, М. А. Коваль. – К. : «Золоті ворота», 2009. – 87 с.

СТСУМ – Сучасний тлумачний словник української мови: 55000 сл. : [розгорнуті поясн. до сл.; спільнокорен. сл.; сл.-синоніми; фразеол. звороти] / [уклад. А. М. Яковлева, Т. М. Афонська ; під заг. ред. С. В. Ломакович]. – Х. : Торсінг плюс, 2009. – 670 с.

СУГО – Словник українських говорів Одещини. Близько 5000 слів / [за ред.: О. І. Бондар]. – Одеса : Одеський нац. ун-т, 2010. – 232 с.

СУІ – Словник українських ідіом / [уклав Г. М. Удовиченко]. – К. : Радянський письменник, 1968. – 465 с.

СУМ – Словник української мови : [в 11 т.] / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980 ; 1971. – Т. 2 : Г-Ж. – 550 с. ; 1978. – Т. 4 : І-М. – 840 с. ; 1973. – Т. 9 : С. – 858 с.; 1979. – Т. 10 : Т-Ф. – 658 с.

СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : [у 28-ми вип.] / [редкол. Д. Гринчишин та ін.]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994–2002. – Вип. VI–VIII.

СФСУМ – Сучасний фразеологічний словник української мови: фразеол. звороти, тлумачення, прикл. [та ін.] / А. П. Яриценко та ін. ; [за заг. ред. А. П. Яриценка]. – Х. : Торсінг плюс, 2010. – 638 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.; відпов. ред. В. О. Винник]. – К. : Наук. думка, 2003. – 788 с.

СФС – Словник фразеологічних синонімів : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rozum.org.ua/index.php?a=term&d=24&t=305.

ТІСУМ – Історичний словник українського язика / [за ред. Є. Тимченка]. – К. : Держ. вид-во України, 1930–1932. – Т. 1. – Вип. 1–2 (А-Ж). – 947 с.

Тлъков. Лекс. – Тлъкованіе неудобь познаваемомъ въ писаныхъ речемь… Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссkая / [підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука]. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 198–199.

УАС – Український асоціативний словник : [у 2 т.] / С. Мартінек. – Львів : Паїс, 2008. – Т. 1: Від стимулу до реакції. – 344 с.

УКЕ – Українська католицька енциклопедія : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://catholicencyclopedia.in.ua.

УМЕ – Українська мова : Енциклопедія. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

УНППЗ – Народ скаже як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки / [ред. кол. В. В. Бичко, Ф. С. Кислий, М. М. Острик, П. Є. Панч, М. Є. Шевченк]. – К. : Вид-во дитячої л-ри «Веселка», 1973. – 231 с.

УНППДП – Українські народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період. – К. : Держ. вид-во худож. літ-ри, 1963. – 790 с.

УПП – Українські прислів’я та приказки / [відпов. ред. С. Д. Зубков ; упоряд. С. В. Мишанича та М. М. Пазяка]. – К. : «Дніпро», 1984. – 391с.

УППТІ – Українські приказки, прислів’я і таке інше / [уклав М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

УСКС – У світі крилатих слів / В. Коптілов. – К. : Веселка, 1976. – 200 с.

УФ – Українські фразеологізми : [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ycilka.net/slovnyk_fraz_view.php?id=22.

ФЭС – Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

ИФЭС – Философия : энциклопедический словарь / [под. ред. А. А. Ивина]. – М. : Гардарики, 2006. – 1072 с.

ФЕС – Філософський енциклопедичний словник / [ред. кол. : В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – 743 с.

ФС – Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський / [за ред. В. О. Винниченка]. – К. : Радянська школа, 1988. – 198 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: Близько 2500 виразів / [уклад. В. Д. Ужченко та ін.]. – К. : Освіта, 1998. – 223 с.

ФСУМП – Фразеологічний словник української мови: [у 2-х книгах] / [ред. кол. : Л. С. Паламарчук, В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

ШФС – Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. – [вид. 2-е]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986.– 800 с.

ЮЕ – Юридична енциклопедія : [в 6 т.] : [електронний ресурс] / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : «Українська енциклопедія», 1998–2004. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/legal/.

ВСТУП

Виформовування лінгвоконцептології як міждисциплінарної галузі знання викликає помітний інтерес до одиниці ментально-мовного простору людини, що об'єктивується в мові поняттям «концепт», осмислення природи якої, її структурно-змістової організації, аналіз вербальних та невербальних форм вираження, вивчення специфічних властивостей і характеристик, типологічних різновидів, освоєння нового дослідницького методу (концептуального аналізу) – в колі наукових пошуків зарубіжних та українських мовознавців, зокрема С. А. Аскольдова, Д. С. Лихачова, Ю. С. Степанова, В. З. Дем'янкова, В. Б. Астаф'євої, С. Г. Воркачова, Г. Г. Слишкіна, М. В. Піменової, В. І. Карасика, Й. А. Стерніна, Ю. Є. Прохорова, А. П. Бабушкіна, Ж. Вардзелашвілі, В. А. Маслової, О. О. Селіванової, І. О. Голубовської, В. І. Кононенка, В. Л. Іващенко, О. П. Левченко, Н. О. Мех, М. В. Мамич, Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, П. В. Мацьківа, М. В. Скаб, Т. В. Рудюк, О. П. Дубчак, Т. М. Сукаленко та ін.

Дослідження концептів проводиться в кількох напрямах: аналізу концептів різних мовних культур (І. С. Блінова, І. О. Голубовська, О. С. Пальчевська, О. О. Близнюк), визначення національної специфіки того чи того концепту (Л. В. Басова), зіставлення кількох концептів у межах однієї мовної картини світу (О. П. Дубчак, О. Б. Кузьміна), опису окремих концептів певної мови (О. Є. Єфименко, О. М. Задорожна, Є. П. Бондарева, М. В. Скаб), дослідження концептів у творчості одного письменника (І. М. Дишлюк, Н. О. Мех) та ін.

Актуальність. У мовознавстві широко розробляється проблема національної мовної картини світу (КС), для цілісного уявлення про яку необхідне глибоке вивчення її фрагментів, до яких відносять і фразеологічні та паремійні одиниці. Проблемі дослідження фразеологічних і паремійних номінацій ментально-мовних структур свідомості присвячені розвідки І. Б. Іванової, О. О. Селіванової, С. О. Гурбанської, О. О. Близнюк, Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, Л. В. Савченко, С. Н. Денисенко, Л. В. Басової, М. Ю. Нікітіної, Т. В. Рудюк,

І. М. Мирошніченко, М. К. Абаєвої, А. Є. Гусевої, О. Б. Осипової, А. П. Бабушкіна, О. В. Афанасьєвої, К. С. Волошиної, І. І. Синельникової, А. В. Малюгіної, Г. Р. Малиновської, О. Б. Абакумової та ін. Як малі жанри українського фольклору фразеологічні та паремійні одиниці репрезентують особливості національно-культурної специфіки мовної КС українського етносу.

Актуальність дослідження вмотивовує також орієнтація сучасних лінгвістичних студій на вивчення специфіки вербального моделювання різних типів концептів, зокрема й засобами їх фразеологічної та паремійної об'єктивації. Саме автентичні мовні одиниці української усної народної творчості відбивають національні особливості процесів розуміння, думання, перебігу інтелектуальної діяльності, світобачення українців, пам'ять поколінь, народні знання й звичаї. Такі одиниці можуть бути репрезентантами відповідних концептів внутрішнього світу людини, серед яких і концепт «думка», який уже частково був об'єктом наукових досліджень в українському й російському мовознавстві. Це, зокрема, праці: Т. А. Космеди «Концепти «дума», «думка» в українському мовленні крізь призму аксіологічної прагмалінгвістики» (2004); Н. О. Мех «Наскрізні концепти слово, мова, думка у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди» (2005); Є. П. Бондаревої «Актуалізація концепту мисль в російській мовній картині світу» (2005); Т. В. Радзієвської «Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість» (2010), у якій описано семантику й синтаксис модальних операторів думки; О. М. Волобуєвої «Концептуальне поле «людина та її інтелект» у російській та англійській фразеології» (2011); Л. В. Кравець «Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.» (2012), у якій показано традицію метафоричного осмислення концепту «думка» в поетичних текстах ХХ ст.; Н. В. Коломієць «Специфіка вербальної репрезентації концепту «думка» в китайській мові» (2014). Активно вивчали концепти внутрішнього світу людини В. І. Кононенко, М. В. Скаб, Я. В. Купіна, С. В. Євраєва, науковці проблемної групи «Логічний аналіз мови» (1991, 1993) – М. А. Дмитровська, О. С. Кубрякова, В. В. Туровський, І. М. Кобозева, О. В. Маняхін, О. В. Дзюба та ін.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю в українському мовознавстві системного опису фразеолого-паремійної об’єктивації концепту «думка», цілісного аналізу лінгвокогнітивних механізмів розгортання його польової структури на основі осмислення українським соціумом етнокультурної специфіки змісту відповідного поняття в різних сферах функціонування української мови.

Термін *об’єктивація концепту* використовуємо на позначення процесу трансформації індивідуально-особистісних осмислень семантики тієї чи тієї мовної одиниці (суб’єктивного змісту) в об’єктивну, незалежну від свідомості індивіда сутність, що виявляє себе як смисл-цінність на рівні узусу. Реалізація такої трансформації на рівні мовних одиниць як репрезентантів концепту відбувається через моделювання їхньої семантики в мовній КС.

Фразеолого-паремійну об’єктивацію концепту «думка» визначаємо як перетворення внутрішніх індивідуальних відчуттів, переживань абстрактного образу думки у зовнішні об’єктивні форми існування через їх осмислення мовною спільнотою, що на рівні мовних одиниць, зокрема ФО і ПО, реалізується через їхню семантику.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає науковій проблематиці кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Лінгводидактичний опис функціонування української мови». Тему дослідження затверджено Науковою координаційною радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 57 від 5 травня 2011 року).

Мета дослідження – змоделювати фразеолого-паремійне поле концепту «думка» в сучасній українській мові на тлі історії становлення його імені та репрезентації в наївній і науковій КС.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких основних **завдань:**

1) проаналізувати праці, присвячені проблемі вивчення концептів, сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження;

2) розробити власну методику опису-моделювання фразеолого-паремійної об’єктивації концепту й застосувати її до моделювання фразеологічного та паремійного полів концепту «думка» в українській мові;

3) показати динаміку семантичного розвитку імені концепту «думка»;

4) інвентаризувати й систематизувати лексичні, фразеологічні, паремійні одиниці-репрезентанти концепту «думка» в науковій та наївній (загальномовній, діалектній) КС української спільноти, окреслити його номінативне поле;

5) описати особливості термінологічної, діалектної, загальномовної (асоціативної й лексико-семантичної) репрезентацій і ментально-мовної організації концепту «думка» як польової структури в українській мові, змоделювати його фразеологічне та паремійне поля;

6) віднайти когнітивні, семантичні, метафоричні й метонімічні моделі фразеолого-паремійної концептуалізації, з’ясувати особливості її емоційно-оцінного забарвлення, образної і тематичної актуалізації задля формулювання нових значень слова *думка* з прогнозуванням його подальшого семантичного розвитку.

Об’єктом вивчення стали фразеологічні та паремійні одиниці об’єктивації номінативного поля концепту «думка» в сучасній українськомовній КС.

Предмет дослідження – лінгвокогнітивні механізми об’єктивації фразеологічних і паремійних одиниць у їх кореляції з лексичними одиницями номінативного поля концепту «думка» в сучасній українськомовній науковій та наївній КС.

Мета й завдання роботи зумовили вибір основних **методів** і **прийомів** дослідження, серед яких такі: *гіпотетико-дедуктивний метод* (визначив добір фактичного матеріалу); *метод аналізу словникових дефініцій* (для виявлення особливостей мовних засобів репрезентації концепту «думка» в українській мові); *метод лексико-семантичного поля* (для моделювання польової структури досліджуваного концепту та загального розподілу лексичних, фразеологічних і паремійних одиниць у ньому); *етимологічний аналіз* (спрямований на виявлення походження й первинного значення імені концепту «думка» задля розкриття

динаміки його семантичного розвитку); *компонентний аналіз* (для систематизації фразеологічних і паремійних одиниць, а також виявлення їх когнітивних, семантичних, метонімічних і метафоричних моделей); *асоціативний експеримент* (для виявлення асоціативного поля імені концепту «думка» у мовній КС українців); *метод кількісних підрахунків* (для визначення співвідношення одиниць у ядерній і периферійній зонах фразеологічного та паремійного полів концепту «думка»); *концептуальний аналіз* (для з'ясування змістової організації концепту «думка» в українській мові за допомогою віднаходження когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей).

Матеріал дослідження – складена методом суцільної вибірки картотека українських народних фразеологізмів (450 одиниць), прислів'їв та приказок (410 одиниць), у структурі й тлумаченні яких наявна лексема-ім'я концепту, спільнокореневі з нею слова, її синоніми та похідні від них, а також одиниці, семантично пов'язані з концептом «думка» у свідомості носіїв мови, які не містять імені концепту – «концепт-ситуативні вирази»; лексичні номінації концепту «думка», зафіксовані в лексикографічних працях (53 одиниці); номінації на позначення імені концепту та спільнокореневих із ним слів (2329 одиниць).

Джерельною базою дослідження слугували фразеологічні словники української мови, збірки прислів'їв та приказок, етимологічні, історичні, етнокультурологічні, тлумачні, енциклопедичні, перекладні словники, лексикони української, давньоруської, старослов'янської, російської, староукраїнської мов; термінологічні й діалектні словники, словники-довідники, глосарії термінів, галузеві енциклопедії; асоціативні словники; матеріали до словників; матеріали лексичної картотеки Інституту української мови НАН України.

Наукову новизну роботи визначає те, що в ній уперше: розроблено теоретико-методологічні засади вивчення проблеми фразеолого-паремійної об'єктивації концепту «думка» в українській мові, у зв'язку з чим визначено поняття об'єктивації концепту; розроблено власну методику опису-моделювання фразеолого-паремійної об'єктивації концепту та застосовано її до моделювання

фразеологічного й паремійного полів концепту «думка» в українській мові; показано динаміку семантичного розвитку імені концепту «думка»; інвентаризовано й систематизовано лексичні, фразеологічні, паремійні одиниці-репрезентанти концепту «думка» в науковій та наївній (загальномовній, діалектній) КС української спільноти, окреслено його номінативне поле; описано особливості термінологічної, діалектної, загальномовної (асоціативної і лексико-семантичної) репрезентацій та ментально-мовної організації концепту «думка» як зонально-градуальної польової структури в українській мові, змодельовано його асоціативне, термінологічне, фразеологічне і паремійне поля; виявлено когнітивні, семантичні, метафоричні й метонімічні моделі концептуалізації й на їх основі вперше спрогнозовано розвиток нових значень слова думка.

Теоретичне значення дисертації полягає у формулюванні положень: 1) про структурно-змістову організацію концепту як ментально-мовної одиниці концептосфери внутрішнього світу людини; 2) про польову структуру концепту в аспекті теорії поля з огляду на його фразеолого-паремійну об’єктивацію; 3) про фразеологічну та паремійну КС в їх кореляції з концептуальною та мовною, наївною та науковою КС; 4) про співвідношення когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей; 5) про ступені семантичної градації фразеологічних і паремійних одиниць. Теоретично узагальнено особливості структурно-семантичної організації лексичних, фразеологічних і паремійних репрезентантів концепту в аспекті теорії [вторинної] номінації. Розроблено поняття об’єктивації концепту як трансформації особистісного осмислення його ментально-мовної природи в об’єктивну сутність та адаптовано таке розуміння до фразеолого-паремійної об’єтивації концепту «думка».

Результати дослідження можуть знайти **практичне використання** у спецкурсах і курсах із лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, лексикології, фразеології, пареміології сучасної української мови, написанні дипломних та магістерських робіт, а також у практиці укладання словників концептів і тематично зорганізованих словників фразеологізмів і паремій.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження обговорені на розширеному засіданні кафедри української мови Інституту української мови та літературної творчості імені Андрія Малишка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2015); оприлюднені на наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Системний аналіз функціонування мовних одиниць (До 75-річчя від дня народження Арнольда Панасовича Грищенка)» (Київ, 2011), Міжнародній науково-практичній конференції «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании» (Одеса, 2013), Міжнародній науковій конференції «Естетичні та моральні ідеали українського народу в Шевченковому слові (До 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка)» (Київ, 2013), Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2015).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладено в 9 одноосібних публікаціях, 6 з яких надруковано у періодичних виданнях і фахових збірниках України, 2 – в українських періодичних виданнях, зареєстрованих в міжнародних інформаційних науково-метричних базах даних.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі списку умовних скорочень, списку умовних скорочень використаних джерел (105 позицій), вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (280 позицій), додатків. Повний обсяг дисертації разом з додатками – 334 сторінки, основний зміст викладено на 203 сторінках.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Основні підходи до визначення поняття концепту

Концепт належить до тих понять, які вивчають різні наукові дисципліни. Ця багатофункціональна та полісемічна універсальна одиниця є об'єктом вивчення філософії – як зміст поняття (ВЕФ, с. 506), логічної семантики – як смисл імені (ФЕС, с. 300), психології – як «одиниця ментального знання, <…> об'єкт ідеальної природи, образ, який втілює певні культурно зумовлені уявлення носіїв мови про світ і водночас є прообразом» (ВПЛГ, с. 77); лінгвокультурології – як «згусток культури у свідомості людини» [250, с. 43]; когнітивної лінгвістики – як «глобальна одиниця мисленнєвої діяльності» [202, с. 19], як ідеальний прообраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, і має певне ім'я у мові; вербалізоване засобами мови «нерозчленоване уявлення про об'єкт <…> поняття» (УМЕ, с. 259) тощо.

Філософським підґрунтям дослідження цього феномена слугують праці концептуалістів – представників одного з напрямів середньовічної схоластичної філософії, який виник у дискусії про форми існування універсалій між реалістами та номіналістами. Засновником концептуалізму вважають французького філософа й теолога П. Абеляра, автора самого терміна *концепт*. На думку концептуалістів, «концепт – це особливе загальне поняття, виражене словом». Абелярівське розуміння концепту пізніше було розширене філософами, і зараз концепт визначають як поняття – «ідею, що містить у собі певний підхід до дійсності» (ФЕС, с. 300). Російський філософ С. О. Аскольдов кваліфікує концепти як «ембріони мисленнєвих операцій» [19, с. 275].

Сучасні філософи, розмірковуючи над сутністю поняття «концепт», дійшли висновку, що раціональним у визначенні цього явища є етимологічний підхід: слово «концепт» походить від дієслова *cepere* і латинського префікса *con-* і перекладається як «зчіплювання, зчеплення»; тобто концепт – це певне утворення, де щось із чимось поєднується, місце зчеплення чогось. Це твердження можна

порівняти з думкою Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі про те, що «кожен концепт повинен розглядатися як точка збігу, згущення і накопичення своїх складників» [68, с. 32]. Нині філософи схильні дефініювати концепти «як певні конструкти, що еволюційно розвинулися з необхідності миттєво оцінити певну цілісність ситуації в усьому різноманітті» (ця цілісність і є концептом), як «передусвідомлення якоїсь нової сфери буття, що складається в результаті нашої діяльності» [201, с. 88–90].

У другій половині ХХ ст. науковці звертаються до проблеми концепту у зв'язку з розвитком когнітології та когнітивної лінгвістики. Досі немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття «концепт», відсутність якого В. А. Маслова пояснює складністю багатовимірності його структури, зокрема наявністю соціо-психо-культурного компонента, який більшою мірою переживається носіями мови, включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації [166, с. 50].

Мовознавці схильні розмежовувати кілька напрямів і підходів до визначення поняття концепту, зокрема:

- *культурологічний, лінгвокультурологічний, логічний, семантико-когнітивний, філософсько-семіотичний* – З. Д. Попова та Й. А. Стернін [202, с. 16–17];
- *лінгво-логіко-філософський* (підходи – наївний, власне концептуалістський, метафізичний, діалектичний, етнокультурний, логічний / аналітичний, філософсько-психолінгвістичний, епістеміологічний, постструктуралістський), *психолінгвістичний* (підходи – лінгвокогнітивний / семантико-когнітивний та психокогнітивний), *лінгвокультурологічний* (підходи – антропоцентричний, етноцентричний, мовоцентричний, аксіологічний), *лінгвопсихологічний* (представлений філологічним концептуалізмом) – В. Л. Іващенко [95, с. 46–47];
- *лінгвокультурний* (від культури до людини) – Ю. С. Степанов («згусток культури у свідомості людини») [250, с. 43], А. Вежбицька («ключові слова» культури) [41, с. 35], В. І. Карасик, С. Г. Воркачов, Т. А. Космеда, Г. Г. Слишкін (умовна ментальна одиниця, спрямована на комплексне вивчення мови,

свідомості та культури) [99, с. 97, 113; 48, с. 4; 115, с. 367; 240, с. 29], В. А. Маслова, О. Б. Кузьміна, І. О. Голубовська («концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу») [166, с. 48–50; 139, с. 66; 58, с. 89–92], В. І. Кононенко, Н. С. Медвідь, П. В. Мацьків та ін. [111, с. 5; 169, с. 21, 27; 170, с. 7];

•*інтегративний* (поєднує лінгвокультурний та когнітивний компоненти з перевагою того чи того аспектологічного вияву) – А. В. Трофімова, М. В. Скаб, О. М. Смирнова, Т. В. Радзієвська, П. В. Мацьків, Ж. В. Краснобаєва-Чорна [262, с. 5; 220, с. 41; 130, с. 67–68; 236, с. 80; 241, с. 248; 211, с. 8];

•*лінгвокогнітивний* (від людини до культури), або *семантико-когнітивний*, основоположником якого вважають О. С. Кубрякову (концепт – це термін, який використовують для пояснення ментальних одиниць чи психічних ресурсів нашої свідомості, а також інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини: оперативна змістова одиниця пам’яті, ментальної лексики, концептуальної системи і мови мозку, всієї КС, відображеної в людській психіці) (КСКТ, с. 90). Прихильники згаданого напряму визначають концепт: як будь-яку дискретну ментальну одиницю колективної свідомості (А. П. Бабушкін) [22, с. 51]; ментальне національно-специфічне утворення (А. В. Трофімова) [262, с. 5]; дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини, як «глобальну одиницю мисленнєвої діяльності» (З. Д. Попова та Й. А. Стернін) [202, с. 34, 19]; «схему кодування, зберігання та репрезентації інформації у відповідній змістовій формі»; як «спосіб презентації знань, їх певне упакування в нашій свідомості» (М. Ф. Алефіренко) [14, с. 11; 12, с. 108]; як «інформаційну структуру свідомості, різносубстратну, певним чином організовану одиницю пам’яті» (О. О. Селіванова) [226, с. 256]; одиницю мислення і пам’яті (Ж. В. Краснобаєва-Чорна) [127]; «дискретну змістову одиницю когнітивної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу й зберігається в національній пам’яті носіїв мови» (Н. Ф. Венжитович) [42, с. 120]; «складний лінгвально-ментальний феномен»

(Т. В. Рудюк) [214, с. 5]; основну одиницю психоментального превербального рівня мови (Л. А. Лисиченко) [151, с. 23].

Зважаючи на досвід своїх попередників, В. Л. Іващенко визначає концепт як «ментально-мовне утворення, співвіднесене, з одного боку, з предметом думки, що є елементом / фрагментом об'єктивної дійсності / об'єктом предметної сфери – власне предметом, явищем, процесом, або ідеалемою тощо, тобто з референтом; з другого, – з його вербальними (вербалізаторами) та невербальними корелятами» [95, с. 100]. Ураховуючи те, що концепт можна конструювати та реконструйовувати, Ж. А. Вардзелашвілі пропонує визначати його через термін *конструктивна сутність*, що має відповідний зміст та відображає специфіку ментальності носіїв мови [38].

На думку Ю. Є. Прохорова, в науковій літературі можна виділити два підходи до визначення концепту: 1) концепт у вузькому розумінні – це зміст поняття, яке, поступово розвиваючись, актуалізуючи в мові окремі семантичні ознаки, збільшує свій обсяг; 2) концепт у широкому розумінні – виражає «співзначення «національного колориту» функції мови як засобу мислення та спілкування» [210, с. 17]. З поглядом Ю. Є. Прохорова перегукується твердження С. Г. Воркачова про вузьке та широке розуміння лінгвоконцепту [15, с. 78–79].

Узагальнення та класифікація різних визначень дала змогу А. М. Приходько виділити такі дефініційні моделі наукового тлумачення поняття «концепт»: а) «концепт = епістемічне утворення» – усвідомлення інформаційних джерел людських знань і досвіду, що постають як синтез логічних, гносеологічних і когнітивних аспектів діяльності; б) «концепт = (психо)ментальне утворення» – розуміння концепту як продукту людської свідомості, яка є вищою формою відображення дійсності психікою людини; в) «концепт = (етно)культурне утворення» – концепт як точка перетину світу культури і світу індивідуальних смислів; г) «концепт = (прагмо)регулятивне утворення» – здатність ментальних сутностей до регуляції і спрямування комунікативної поведінки, визначення етноспецифічних норм, стратегій та стереотипів спілкування; д) «концепт = аксіологічне утворення» [207, с. 48–49].

Дискусійним для когнітивної лінгвістики залишається співвідношення термінів *концепт* та *поняття*. Л. Ф. Компанцева фіксує три способи їх узгодження в російському мовознавстві: 1) концепт як синонім слова *поняття*; 2) концепт як «багатовимірне культурно значуще соціопсихологічне утворення в колективній свідомості, виражене в певній мовній формі»; 3) концепт як замінник поняття в індивідуальній та колективній свідомості мовців [108, с. 69–70].

Мовознавці по-різному визначають місце концепту в тріаді «смисл – концепт – значення»: будь-який концепт можна представити у вигляді певної конфігурації елементарних універсальних смислів, лексично закодованих в усіх мовах [41, с. 8]; «концепт – продукт когнітивної свідомості, значення – продукт мовної свідомості», «значення і концепт співвідносяться як комунікативно релевантна частина і ментальне ціле» [202, с. 92–93]; значенням слова є концепт, схоплений знаком (КСКТ, с. 92); «концепт – це психоментальне підґрунтя значення, а не саме значення», тому в мові він передається не окремим значенням поля, а лексико-семантичним мікрополем [151, с. 39]; поняття у складі концепту втілює логічний зміст, а образні уявлення – оцінні та експресивно-образні смисли, тобто поняття утворює змістове ядро концепту, смисл – периферію [13, с. 156]. Думку про неможливість ототожнення концепту з поняттям і значенням поділяє також В. І. Болотов [29, с. 85–86].

Є. А. Манаєнко зазначає, що концепт та поняття будуть синонімами за умови їх нетермінологізованого вживання. Термінологізуючись, вони стають термінами різних наук. У тріаді «смисл – концепт – значення» термін *концепт*, за спостереженнями дослідника, стає синонімічним терміну смисл тоді, як значення дає лише уявлення про зміст концепту, який має певне вираження [158, с. 90].

С. Г. Воркачов вважає, що «концепт – це синтезуюче лінгвоментальне утворення, яке методологічно прийшло на зміну уявленню (образу), поняттю та значенню, і яке включило їх у себе у редукованому вигляді – свого роду «гіперонім» останніх» [51, с. 77]. Отже, від поняття концепт перейняв дискурсивність представлення смислу, від образу – метафоричність та

емотивність, від значення – належність імені концепту до лексичної системи мови.

Спільним у розумінні концепту в аналізованих працях є те, що його пов'язують зі свідомістю (концепт перебуває у свідомості), мовою (мова та мовлення – сфери, в яких опредметнюється концепт) та культурою (культура детермінує концепт), які між собою теж певним чином взаємодіють: мова є водночас і частиною культури, і зовнішнім її чинником; категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях та одночасно детермінуються ними [100, с. 76].

У пропонованому дослідженні поняття «думка» розглядаємо як ядерний компонент структурно-змістової організації відповідного концепту, іменем якого є лексема *думка*, з тим чи іншим нашаруванням образної та емоційно-оцінної семантики.

Отже, сучасні дослідники поняття «концепт» визначають по-різному. При цьому найчастіше розрізняють (*лінгво*)*культурологічний* (концепт – базова одиниця культури), *когнітивний* (концепт – посередник між словами й дійсністю) та *семантичний* (семантика мовного знака – єдиний засіб формування змісту концепту) підходи до вивчення концепту, які взаємодоповнюють один одного. Прикладом такої взаємодії стає *інтегративне* бачення концепту в сучасній лінгвістиці. У пропонованому дослідженні концепт визначаємо в межах *лінгвокогнітивного* (*семантико-когнітивного*) *підходу* як ментальну одиницю – смисл-цінність, що виявляє себе в тій чи тій лінгвокультурі на рівні узусу, який об'єктивують значення мовних одиниць-репрезентантів певного поняття в його тісній взаємодії з іншими ментальними одиницями (образами, емоціями, асоціаціями тощо). Це одиниця, в якій закладено певну інформацію, знання, зумовлені особистим чи суспільним досвідом, що знаходить вияв у вербальних і невербальних знаках.

1.2. Зміст і структура концепту. Польова структура концепту

Важливо розрізняти зміст та структуру концепту. Зміст концепту формують смисли, що їх породжує зміст відповідного поняття, номінованого іменем концепту, а також ознаки (як компоненти змісту поняття), що відображають загальну інформаційну базу людини, її енциклопедичні знання про предмет чи явище, набуті впродовж особистого чи колективного досвіду [202, с. 99–100]. Складниками концептуального змісту, на переконання З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, є лексикографічне, психолінгвістичне значення імені концепту, актуально усвідомлювані концептуальні ознаки, а також ті, що зберігаються в довготривалій пам'яті мовців. Структуру концепту дослідники описують як перелік когнітивних ознак, що належать кожному зі структурних елементів [202, с. 115].

Когнітивні або концептуальні ознаки визначають як конкретні характеристики концепту, як одиниці знання. Це окремі ознаки суб'єктивного чи об'єктивного світу, диференційовано відображені у свідомості й розрізнювані за рівнем абстрактності [166, с. 60]. Такі ознаки, вважає Н. Ф. Венжитович, виявляються через «значення мовних одиниць, що репрезентують той чи той концепт, їхні словникові тлумачення й контексти» [42, с. 119]. Концептуальні ознаки репрезентуються у вигляді сем, а концептуальні шари інколи можуть збігатися з семемами [249, с. 290]. Концептуальні ознаки часто виявляють за відповідними семантичними ознаками. В. Ф. Старко розрізняє такі їхні властивості: 1) визначають семантику вербалізаторів концепту, а з другого боку в семантиці вербалізаторів концепту відображені його концептуальні ознаки; 2) на відміну від семантичних ознак належать до концептуального рівня; 3) одну концептуальну ознаку виражає щонайменше один вербалізатор через своє лексичне значення; 4) у деяких випадках одна концептуальна ознака може збігатися із семантичною ознакою; 5) наявність чи відсутність концептуальних ознак, ступінь їхньої окресленості та зв'язки між ними є культурно-специфічними

аспектами концепту; 6) у структурі концепту ознаки певним чином організовані [248, с. 107].

Структура концепту – це фактично спосіб організації концептуальних ознак, що формують його зміст. Виявити структуру концепту можна за допомогою аналізу мовних засобів її репрезентації, тобто через аналіз мовних конструкцій, якими об'єктивуються ті чи ті концептуальні ознаки [249, с. 290; 139, с. 65–66]. Є різні підходи до структурування концепту, проте науковці одностайні в тому, що він не має чітких меж, його структура не хаотична, а динамічна й організована у певний спосіб. З філософського погляду, концепт – це концептуальна множинність, у його складі повинно бути, як мінімум, два, три компоненти [68, с. 26]. Кількість складників концепту, як стверджує Ж. В. Краснобаєва-Чорна, може змінюватися залежно від споглядання, рефлексії, комунікації тощо [131, с. 44].

На трикомпонентну структуру концепту вказують: Ю. С. Степанов (основна / актуальна ознака; додаткова / пасивна, історична ознака; внутрішня форма, зазвичай неусвідомлювана) [250, с. 44]; В. І. Карасик (образний – образно-перцептивний, образно-метафоричний; поняттєвий та ціннісний компоненти) [15, с. 15]; С. Г. Воркачов (поняттєвий, образний компоненти та компонент значущості) [52, с. 18–19]; З. Д. Попова та Й. А. Стернін (чуттєвий образ, інформаційний зміст, інтерпретаційне поле як базові структурні компоненти) [202, с. 108–110]; О. Б. Кузьміна (компонент, що вказує на місце, яке займає цей знак у лексичній системі та є носієм основної ознаки у змісті одного концепту; вся прагматична інформація мовного знака, пов'язана з його експресивною функцією; «етимологічна» (культурна) пам'ять слова, пов'язана з його первинним призначенням, національним менталітетом і системою духовних цінностей носіїв мови») [139, с. 65–66], П. В. Мацьків (предметний, асоціативний, символічний компоненти) [168, с. 25].

Концепт як поєднання функціонально вагомих для певної культури ознак розглядають Г. Г. Слишкін, Є. П. Бондарева [240, с. 31–32; 32, с. 33].

Структуру концепту можна подати у вигляді поля, в центрі якого лежить основне поняття – ядро концепту, а на периферії – все те, що внесене культурою, традиціями, народним та особистим досвідом [202, с. 114; 166, с. 62], як сукупність мікрополів (ядерного та периферійних) [169, с. 118].

Розмежовуючи культурний та культурно-історичний концепти, В. Л. Іващенко для культурно-історичного концепту пропонує виділяти такі компоненти його змістової структури: власне когнітивний (когнітив); емотивний (емотив); конативний (конатив); ідіо-/соціокомпонент; компонент епохи; факторні компоненти, або компоненти факторної зумовленості, напр., природні умови життєдіяльності та географічного розташування. Для культурного концепту компонент епохи дещо нівелюється, точніше компонент культури та епохи настільки взаємопов'язані, що становлять єдине ціле [95, с. 63–64].

Кожен концепт, на переконання В. А. Маслової, містить у собі смисловий зміст; відношення індивіда до того чи того об'єкта, що відображається; оцінку об'єкта; загальнолюдський (універсальний) компонент; національно-культурний (спричинений життям людини у певному культурному середовищі); соціальний (визначається через належність людини до певного соціального прошарку); груповий (зумовлений належністю мовної особистості до певної вікової та статевої групи); індивідуально-особистісний компоненти [166, с. 62].

Отже, аналіз змісту й структури концепту є взаємопов'язаними процедурами, які часто проводять паралельно, особливо не розмежовуючи. Елементи змісту концепту презентують концептуальними ознаками, які організовуючись у певний спосіб, формують відповідну структуру такого концепту. У нашому дослідженні спираємося на польову організацію концепту: у центрі поля – поняття, позначене іменем концепту, що є його домінантою, навколо якої розташовуються ядро, приядерна та периферійні зони, в кожній з яких на осмислення поняття нашаровується та чи та образна й емоційно-оцінна семантика.

1.3. Фразеолого-паремійне поле як вияв мовної об’єктивації концепту

Серед проблемних та актуальних питань когнітивної лінгвістики залишаються особливості мовної репрезентації концепту (А. П. Бабушкін, Ю. С. Степанов, М. Ф. Алефіренко, В. А. Маслова, О. О. Селіванова, О. С. Бондаренко, І. Л. Покровська); опис ментальних одиниць (концептів) через аналіз засобів їх мовної об’єктивації (З. О. Попова, Й. А. Стернін, О. О. Борисов, Н. О. Мех, О. М. Цапок, Я. В. Купіна); особливості концептуалізації стійких словосполучень в українській мові (О. О. Селіванова, І. Б. Іванова, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, Т. В. Рудюк). У нашому дослідженні будемо послуговуватися терміном *мовна об’єктивація концепту*.

Об’єктивацією концепту є «процес, у якому одна ментальна одиниця актуалізується через іншу, бо концепт не існує сам по собі, а є інтегрованим у систему собі подібних» [207, с. 111]. Терміни *об’єктивація – актуалізація – вербалізація / омовлення – репрезентація – озовнішнювання концепту* можуть використовуватися як синоніми, оскільки вони позначають процес переходу від абстрактної ментальної одиниці концептосфери до конкретного уявлення суб’єкта, що матеріалізується в мові [32, с. 30].

Одні мовознавці вважають, що повного формування концепту не може бути поза його вербалізацією (А. П. Бабушкін) [22, с. 37], інші – що омовлення концепту не обов’язкове і здійснюється лише в умовах комунікації, що є свідченням часткової вербалізації для найбільш комунікативно релевантних, комунікативно малорелевантних, комунікативно нерелевантних концептів (З. Д. Попова, Й. А. Стернін) [202, с. 67]. Думки щодо залежності концепту від мовної об’єктивації дотримуються більшість дослідників, зокрема О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, Р. Джекендофф [99, с. 91; КСКТ, с. 90-91; 15, с. 13; 166, с. 52; 278]. Проте є мовознавці, які, апелюючи до автономності процесів мислення, переконані, що концепт як головна одиниця свідомості – це чистий смисл, що не набув мовної форми, має невербальну природу (А. Вежбицька, В. В. Колесов) [225, с. 416].

На думку В. Л. Іващенко, ментально-мовний (лінгвокогнітивний) опис концепту передбачає два плани його організації: внутрішній – план змісту, та зовнішній – план вираження. Перший реалізується на рівні ментальних (ментальні репрезентації) та ціннісно-смислових структур. Другий втілюється на рівні знакових структур: вербальних (ім'я концепту, лексема, семема, сема, конотема, стилема, фразема – знакові вербальні репрезентації) та невербальних (жести, міміка, артефакти духовної та матеріальної культури – знакові невербельні репрезентації) [95, с. 100–101]. Наявність вербальних і невербальних засобів вираження концепту підтверджує факт його неповної (часткової) об'єктивації. На це звернув увагу ще Ю. С. Степанов, підкреслюючи, що завжди опис можна довести лише до певної межі, за якою перебуває певна духовна реальність, яку не можна описати, вона лише переживається [250, с. 83]. Його думку поділяють також М. Ф. Алефіренко, В. А. Маслова, В. Л. Іващенко, Я. В. Купіна [9, с 196; 166, с. 52; 95, с. 111; 141, с. 8]. На невербальних формах вираження концепту наголошує і М. О. Красавський, зазначаючи, що концепти можуть мати символічне вираження – мова живопису, архітектура, танець, ритуал тощо. Проте дослідник переконаний у тому, що і вербальний, і невербальний знак є доказом наявності певної думки у свідомості [125, с. 78].

Отже, у межах когнітивної парадигми в мовознавстві за критерієм об'єктивованості розрізняють концепти: вербалізовані (З. Д. Попова, Й. А. Стернін), або номіновані (Л. В. Адоніна), лексикалізовані (В. Гольдберг) та невербалізовані (З. Д. Попова, Й. А. Стернін), або неноміновані чи лакунарні (Л. В. Адоніна), нелексикалізовані (В. Гольдберг) [4; 61, с. 81; 202, с. 66–67].

В. І. Карасик зазначає, що концептуалізація дійсності здійснюється через позначення, вираження та опис, тобто виділяє три різні способи об'єктивації концептів, де позначення концепту – це присвоєння мовного знака певному предмету, явищу позамовної дійсності; вираження концепту – це вся сукупність мовних і немовних засобів, що прямо чи опосередковано ілюструють, уточняють та розвивають його зміст; опис концепту – тлумачення значення його імені та найближчих позначень [99, с. 91–92]. О. Ю. Макеєва серед засобів мовної

репрезентації ментальних структур називає лексичні повноцінні одиниці, словосполучення та морфологічні категорії [154, с. 8].

З. Д. Попова і Й. А. Стернін до номінативного поля (НП) концепту як сукупності усіх мовних засобів, що об'єктивують концепт, відносять: прямі та похідні його номінації, однокореневі слова, контекстуальні синоніми, оказіональні індивідуально авторські номінації; стійкі сполучення слів, синонімічні ключовому слову; вільні словосполучення, що номінують ті чи ті ознаки, які характеризують концепт; асоціативне поле; суб'єктивні словесні дефініції; словникові тлумачення; статті в енциклопедіях і довідниках; тематичні тексти; публіцистичні чи художні тексти; сукупності текстів; фразеологізми, до складу яких входить ім'я концепту; паремії; метафоричні номінації; стійкі порівняння з ключовим словом. При цьому концепти, об'єктивовані лексичними й фразеогічними одиницями, називають лексичними або лексико-фразеологічними (за способом вербалізації) [202, с. 69–71]. О. М. Задорожна до комплексу вербалізаторів концепту зараховує семи, лексеми, синонімію, антонімію, гіпер-гіпонімічні відношення, конотацію, етимологію і фраземне значення [89, с. 8].

Окрім лексичної, синтаксичної та фразеологічної актуалізації концепту А. М. Приходько розглядає також метафоричну профілізацію як підсилення образності й цінності концепту за допомогою метафороподібних виразів (образних побудов, когнітивною основою яких є уподібнення об'єктів, що належать до різних онтологічних сфер) [210, с. 111–114]. Фразеологічний і синтаксичний способи репрезентації, на думку дослідниці, є периферійними.

За способом мовного вираження концепти поділяють на: 1) лексико-фразеологічні, текстові, граматичні, синтаксичні [4]; 2) лексичні та фразеологічні [22, с. 65, 100]; 3) лексичні, фразеологічні, граматичні (морфологічні – З. Д. Попова), синтаксичні [32, с. 31; 203, с. 57].

Отже, мовна реалізація одиниць свідомості відбувається через фонетичні (фонеми, просодеми, інтонацію), лексичні (слово-ім'я концепту, спільнокореневі слова, синоніми та інші), фразеологічні (фразеологізми, паремії), синтаксичні (вільні словосполучення, тексти) одиниці та їхні граматичні форми. У нашому

дослідженні зосереджуємо увагу лише на одному з фрагментів вербалізації концепту – фразеолого-паремійній об’єктивації.

Фразеологічні одиниці (ФО) як репрезентанти концепту утворюють його фразеологічне (фразеосемантичне, лексико-фразеологічне) поле (ФП). Відповідно, паремійні одиниці (ПО) того чи того концепту утворюють його паремійне поле (ПП). У структурах фразеологічного і паремійного полів чимало подібностей, проте тут є певні особливості.

Фразеологічну та паремійну об’єктивацію концептів досліджували О. В. Дуденко, О. О. Селіванова, О. О. Близнюк, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, О. П. Левченко, Т. В. Рудюк, С. Н. Денисенко, М. В. Юревич, А. П. Бабушкін, І. Г. Вражнова, А. М. Емірова, К. А. Жуков, А. В. Свиридова, Л. Г. Золотих, М. Ф. Алефіренко, О. М. Шевченко, К. С. Волошина, Г. Р. Малиновська та інші.

Фразеологізм входить до НП відповідного концепту, на думку О. А. Гапченко, лише за умови, якщо його лексема-компонент презентує цей концепт. Тоді аналіз значення фразеологізму дає змогу встановити певні ознаки відповідного концепту [55, с. 36].

Іншої думки дотримується В. Д. Ужченко, який вважає, що «кожний фразеологізм як єдність його інваріанта й варіантів глибоко вростає в екстралінгвальний ґрунт, пронизуючи численними коренями-формулами й одночасно реалізуючи, вербалізуючи структури свідомості, подаючи своєрідну матрицю якоїсь стійкої стандартної ситуації» [266, с. 50]. У визначенні фразеологічних вербалізаторів концепту, за А. Є. Гусєвою, до уваги важливо брати як семантичний характер компонентів ФО, так і загальний ситуативний смисл усього стійкого словосполучення [66, с. 24–25].

Для опису концепту «money» Г. Р. Малиновська відбирає паремії з ключовим словом; паремії, які мають у своєму складі найменування грошових одиниць; паремії, у яких сема «money» представлена імпліцитно [155, с. 77].

Об’єктивацію концепту ФО І. О. Голубовська та С. Г. Воркачов називають одним з основних принципів його визначення [51, с. 77; 59, с. 91]. Через фразеологічну репрезентацію, на думку А. П. Загнітка, простежується культурне

напрацювання і значущість концепту [87, с. 39]. Фразеологічні номінації розширюють та доповнюють концептуальний зміст.

Серед лінгвістів немає єдиної думки щодо принципів виділення структурних елементів ФП та семантичного (змістового) їх наповнення. Популярним є *ідеографічний підхід* (Ж. В. Краснобаєва-Чорна, І. І. Синельнікова, І. С. Блінова), за яким ФП розуміють як множину ієрархічно упорядкованих підмножин. Цей принцип структурування ФП поєднують із традиційною методикою виділення у ньому ядра та периферії.

Зокрема, досліджуючи концепт «життя» у фразеологічному просторі української мови, Ж. В. Краснобаєва-Чорна проводить такий ідеографічний поділ його ФП: фразема → семантична підгрупа → семантична група → семантичне поле → тематична група. Ядро концепту дослідниця визначає на основі лексичного значення імені концепту, периферію – на основі асоціацій, у межах ядра і периферії – мікроконцепти, які поза аналізованим концептом можуть бути макроконцептами, кожен з яких лежить в основі семантичного поля або семантичної групи [127, с. 8–9].

Ідеографічного принципу побудови фразеосемантичного поля «працьовитість / неробство» в аналізі його семантичної структури І. М. Мирошніченко пропонує дотримуватися у такій послідовності: ФО → синонімічний ряд → фразеосемантична підгрупа → фразеосемантична група → фразеосемантичне мікрополе → фразеосемантичне поле. Ядро поля, на думку дослідниці, формують ФО, в яких семи ‹праця›, ‹працьовитість›, ‹неробство› реалізовані експліцитно, а периферія поля представлена фраземами з імпліцитним вираженням цих сем [177, с. 19–20, 35].

І. І. Синельникова пропонує трирівневу структуру ФП «эмоциональное состояние человека», зокрема: мікрополе → субполе → фразеосемантичне поле. У кожному мікрополі дослідниця виділяє ядро, презентоване ФО з архісемою певного емоційного стану та периферію, що включає ФО з додатковим смисловим навантаженням. Розміщення ФО від центра до периферії поля пов’язане з рівнем інтенсивності вияву емоційного стану: чим вищий рівень інтенсивності, тим далі

від центра перебуває фразеологізм, що його виражає. Центр ФП утворюють ядра мікрополів. На периферії розрізняють ближню і далеку зони [234, с. 10–12].

М. Ю. Нікітіна переконана, що для фразеосемантичного поля як системно-структурного об'єднання характерною є максимальна концентрація полеутворювальних ознак у ядрі й неповний набір цих ознак за можливості ослаблення їх інтенсивності на периферії. В основі виділення ядра та периферії покладено принцип інтенсивності полеутворювальних ознак [190, с. 95].

Л. В. Савченко у структурі макроетноконцепту «традиція» у фразеосистемі української мови схематично виділяє поля з мікрополями мікроетноконцептів [217, с. 112].

Г. Р. Малиновська у виділенні ядра, ближньої, далекої та крайньої периферії ПП концепту «гроші» послуговується методикою групування паремій за ступенем вираження концептуальної ознаки, об'єктивованих у тих чи тих смислах-твердженях про концепт «гроші». На її думку, «ієрархія паремійних ознак будується за статистичним аналізом паремій, які входять до тієї чи тієї зони паремійного поля концепту» [155, с. 77].

Отже, моделюючи фразеологічне та паремійне поле концепту, потрібно враховувати інтенсивність полеутворювальних ознак, виражених у семантиці стійких виразів, які об'єктивують концепт; експліцитність / імпліцитність вираження тих чи тих сем, їхню системну ієрархічно- чи ідеографічнозумовлену організацію.

У нашому дослідженні фразеолого-паремійне поле концепту «думка» моделюємо як градуально-зональну структуру, яка організовується навколо відповідного поняття, позначеного іменем концепту, з нашаруванням тієї чи тієї образної та емоційно-оцінної семантики, що виявляє себе в семантичній кореляції фразеологічних і паремійних одиниць. Дотримуємося традиційного погляду щодо виділення ядра поля, приядерної зони, близької, далекої та крайньої периферії. Фразеологічні й паремійні одиниці розподіляємо у фрагментах фразеологічного і паремійного полів за принципом наявності у їхній структурі імені концепту: ядро поля утворюють фразеологічні й паремійні одиниці, у складі яких наявна лексема-

ім’я концепту; приядерну зону – стійкі вирази, до складу яких увійшли лексеми, спільнокореневі з іменем концепту; зону близької периферії – одиниці зі спільнокореневими з лексемою-іменем концепту словами у пояснювальній частині; далеку периферію – фразеологічні та паремійні одиниці з синонімами імені концепту чи похідними від них словами у структурі або в тлумаченні; зону крайньої периферії – концепт-ситуативні вирази, в яких ім’я концепту не згадується, а лише мислиться. У межах кожної зони фразеологічного і паремійного полів фразеологізми й паремії розподіляємо за рівнями семантико-ступеневої градації, відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення лексеми *думка* чи інших лексичних номінацій аналізованого концепту в структурі ФО і ПО.

1.4. Фразеологічна та паремійна картини світу в кореляціях «концептуальна – мовна», «наївна – наукова» картини світу

Вивчаючи фразеологічні та паремійні номінації концепту науковці говорять про фразеологічну та паремійну КС як структурні елементи мовної КС (Ю. Ф. Прадід, Л. Г. Золотих, С. Н. Денисенко, О. П. Левченко, О. Б. Абакумова, Л. В. Савченко, Р. Т. Сіраєва та ін.).

Складність виділення фразеологічної КС пов’язана з неоднозначністю терміна *фразеологізм* і дискусійністю питання про «вузьке» та «широке» його розуміння як мовної одиниці. Будучи прихильником «вузького» розуміння згаданого поняття, Ю. Ф. Прадід моделює фразеологічну КС як теоретичну основу для вивчення фразеології мови [205, с. 4–5]. За критеріями єдності та чисельності репрезентантів, їх співвідношення за семантикою і структурою з лексичною системою мови, об’єктивації в них етносвідомості й культури В. Д. Ужченко фразеологічну КС зараховує до моделей світу [266, с. 49]. Дослідники одностайні в тому, що вона формується сукупністю фразеологізмів, які репрезентують ціннісно-смисловий простір мови, і є елементом мовної КС [233, с. 16; 54, с. 7; 12, с. 14; 72, с. 3].

Проте І. Г. Вражнова й В. Д. Ужченко до фразеологічної КС відносять фразеологізми та паремії. Ю. Ф. Алефіренко й С. Н. Денисенко наголошують на об'єктивації ідіоматичності фразеологічної КС. Своєрідною «картиною світу» народу О. В. Дуденко називає паремійний етнофонд [77, с. 11].

З одного боку, на думку І. Г. Вражнової, фразеологізми та паремії дають можливість вивчати характерні для певної мови й відповідно для певного народу концепти; з другого – вони утворюють завершений елемент мовної системи, який дозволяє реконструювати фрагмент мовної КС і повно та правдиво описати погляд на світ. Дослідниця наголошує, що фразеологічна КС характеризується універсальністю, антропоцентричністю та експресивністю [54, с. 7].

На умовність поділу мовної КС на лексичну та фразеологічну вказує О. П. Левченко, яка вважає, що ФО відтворюють, на відміну від лексичних, не КС, а її фрагменти, особливо актуальні для носіїв мови [149, с. 23].

Л. Г. Золотих апелює до категорії фразеологічної моделі світу, яка як духовний феномен мовної природи має план вираження і план змісту; її «можна представити у вигляді схеми, заповненої продуктами категоризації об'єктів дійсності, які є змістом фразеологічної картини світу». Ядром фразеологічної КС можна вважати фразеологічний образ світу, «як систематизовану сукупність образів, через які усвідомлюється як сам світ, так і характер цінностей, особливості світорозуміння, оцінка подій, об'єктів дійсності» [91, с. 15–16].

Одиниці фразеологічного рівня мови, що вербалізують концепт, відрізняються від інших мовних знаків образністю, національним колоритом. У них яскраво виявляється «національне сприйняття мовної КС, віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого» (ФСУМ, с. 3).

ФО, на переконання А. М. Приходько, це кристалізовані дискурсивні знаки, які тематизують певну предметно-референтну ситуацію, що дає підстави виділити дві площини фразеологічної об'єктивації: мовну (ФО дорівнює певному концепту) та мовленнєву (ФО висвічує якусь ознаку концепту) [207, с. 111–114].

Отже, дотримуючись вузького розуміння терміна *фразеологізм*, у нашому дослідженні розмежовуємо поняття «фразеологічна КС» (сукупність фразем) та «паремійна КС» (сукупність прислів'їв і приказок) на позначення фрагментів мовної КС українців.

Питання вербалізації концепту тісно пов'язане з розрізненням концептуальної та мовної КС. Поняття «картина світу» є центральним в антропоцентричній концепції, його потрактовують як глобальний образ, що виникає в людини у процесі контактів зі світом, як «основний смисловий базис, на якому тримається вся лексико-семантична система мови» [173, с. 53]. Залежно від традиції, яка склалася у певній науці (філософії, лінгвістиці, культурології, психології), поряд з поняттям «картина світу» як варіанти вживають поняття «образ світу», «модель світу», «когнітивна схема».

Л. А. Лисиченко вважає, що «для розуміння явищ і процесів, що відбуваються саме в мовній картині світу <…> важливим є ще третій складник – домовна картина світу, уявлення про світ, що на противагу поняттям (навіть «наївним») не мають мовного вираження, але є джерелом для нього». Дослідниця пропонує тричленну парадигму КС: домовна (психічна), концептуальна (логічна) та мовна (власне лінгвальна) КС, яким відповідають три наукові терміни: концепт, поняття та значення слова відповідно [151, с. 39].

У науковій літературі сформувалося кілька поглядів на співвідношення мовної та концептуальної КС: 1) концептуальна КС є основою мовної КС [213, с. 115]. Інформація, відображена в обох КС, є інваріантною, формує універсальні поняттєві категорії (незалежно від того, якою мовою вона виражена), а інформація, яку було закладено «у периферійних зонах, та, що залишилася за межами концептуальної моделі, варіюється від мови до мови» [там само]; 2) мовна й концептуальна КС є тотожними (Б. А. Серебренников) [32, с. 16]; 3) концептуальна та мовна КС не збігаються, тому що в першій є утворення, які не мають мовного вираження (З. Д. Попова, Й. А. Стернін), «оскільки у творенні першої беруть участь різні типи мислення» [173, с. 55]; 4) основою концептуальної КС є інформація, закладена у поняттях, а в основі мовної КС

лежить знання, вербалізоване в певних одиницях конкретної мови [32, с. 17; 151, с. 38]. Тобто, різницю між концептуальною та мовною КС можна розглядати як протиставлення «поняття – значення» [123, с. 25]. Значення мовних знаків є елементами концептуального світу й утворюють підсистему концептів. Концепт може виражатися через загальне або окреме значення мовного знака.

Й. Л. Вайсгебер, автор терміна *мовна картина світу*, характеризує її як систему всіх можливих духовних і мовних смислів, які визначають своєрідність культури і менталітету окремої мовної спільноти та існування і функціонування самої мови. Дослідник звертає увагу на її чітку структурованість та багаторівневість у мовному вираженні. Вона мінлива у часі, як будь-який «живий організм», піддається розвитку. Мовна КС існує у певній однорідній самосвідомості мовної спільноти й передається наступними поколіннями через певне світобачення, правилам поведінки, способу життя, закарбованими засобами мови. Мовна КС конкретної мовної спільноти і є її загальнокультурним надбанням [37, с. 114–120]. У 70–80-х роках ХХ ст. у працях Ю. С. Караулова мовна КС корелює з лексичним складом тієї чи тієї мови [102].

Здебільшого мовознавці послуговуються визначенням, яке запропонувала О. С. Кубрякова: «Мовна картина світу – це особливе утворення, яке постійно бере участь у пізнанні світу й задає зразки інтерпретації того, що сприймається. Це своєрідна сітка, яка накладається на наше сприйняття крізь призму мови» [138, с. 65].

Нині більшість дослідників, розмірковуючи над національно-мовною КС, схиляються до думки про те, що вона «спроектована» на всі рівні мовної системи: лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний [40; 109, с. 39; 243, с. 87; 59, с. 12]. О. М. Задорожна одиницями мовної КС називає семантичні характеристики слів [89, с. 15]. М. П. Кочерган вважає, що мовна КС того чи того народу засвідчена у семантичних категоріях лексики, фразеології, граматики (морфології) й синтаксису його мови [120, с. 18–21]. Фразеологію (фразеологічні стереотипи, лінгвальний фразеологічний комплекс) як окремий складник мовної КС

виділяють також В. А. Маслова [166, с. 73], І. Б. Іванова [94, с. 5–6], Т. В. Рудюк [214, с. 5] та інші.

Розрізняють мовну КС сучасного суспільства та архаїчну, в якій відбиваються уявлення, «які існували в час створення слова чи блоку слів» [151, с. 40]. Розмірковуючи про основні функції мови й різні види свідомості (колективну, індивідуальну, наукову) мовознавці також звертають увагу на множинність мовних КС: наукова мовна КС, національна мовна КС, мовна КС окремої людини (О. А. Корнілов), національна наукова КС, індивідуальна національна мовна КС (Ю. Є. Прохоров), індивідуально-авторська мовна КС (О. М. Задорожна) [113, с. 4; 210, с. 112–113; 89, с. 8].

У нашому дослідженні послуговуємося термінами *наукова* [*мовна*] *картина світу* – «інваріант наукового знання про світ у мовній оболонці конкретної національної мови», зафіксований у терміносистемах конкретного етносу; *національна мовна* (*наївна*) *картина світу* – «результат відображення об’єктивного світу наївною (мовною) свідомістю конкретного мовного суспільства» [210, с. 112–113].

Отже, феномен концептуальної КС є складнішим ніж мовної, яка презентує лише ту частину концептуального світу, що має мовне вираження. Можливість відображення об’єктивного світу через слова, їхні граматичні форми, стійкі вирази, вільні словосполучення, тексти дає можливість говорити про власне лексичну, фразеологічну, морфологічну (граматичну), синтаксичну КС як складники мовної КС. Проте дослідники схильні вважати, що найяскравіше національну ментальність відображено у лексичній, фразеологічній та паремійній КС того чи того народу.

Об’єктивацію концепту в науковій мовній КС визначаємо через його термінополе – сукупність термінологічних номінацій; об’єктивацію концепту в наївній КС – через його діалектну, фразеологічну, паремійну й асоціативну репрезентації, що відповідно є сукупністю діалектних, фразеологічних, паремійних номінацій та загальномовних асоціацій.

1.5. Семантичні та структурні особливості фразеологічних і паремійних номінацій

З концептуальною структурою, що є одиницею свідомості й об'єднує вербальну та невербальну інформацію, насамперед пов'язана семантика знака, яким вона позначена. Тому важливим етапом дослідження фразеологічної та паремійної об'єктивації концепту є визначення семантичних параметрів фразеологічних і паремійних одиниць, що експлікують ті чи ті його ознаки. Фразеологізм у дослідженні тлумачимо як «усталене стійке словосполучення з постійним відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена його лексична самостійність і яке виражає цілісне фразеологічне значення, створюване в основному внаслідок переосмислення вільного словосполучення, а також виступає членом речення» (СФУМ, с. 4). Паремії визначаємо як народні вислови, виражені реченнями, які передають елементарну сценку чи найпростіший діалог (ЕУМ, с. 460).

Фразеологічні та паремійні одиниці є засобами вторинної номінації, що відтворюються у практиці мовленнєвого спілкування за традицією, характеризуються надслівністю, стійкістю структури та лексичного складу, семантичною цілісністю, нарізно оформленістю та експресивністю. Фразеологізми та паремії відбивають систему моральних, етичних, естетичних уподобань, яка ілюструє особливості конкретного етносу [182, с. 198], відображають когнітивне бачення світу носіями мови [179, с. 74]. При сприйнятті чи відтворенні фразеологізмів і паремій носій мови шукає у своїй свідомості той образ, який лежить в основі мовної одиниці й необхідний для декодування закладеної в ній інформації. Тобто, когнітивною основою фразеологізмів і паремій є процеси образного, наочно-образного й наочно-дієвого мислення.

Механізм утворення фразеологічного значення, відношення семантики цілого виразу до значень слів-компонентів, що його складають, розкриває семантична класифікація В. В. Виноградова: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності й фразеологічні сполучення [45, с. 143–159].

М. М. Шанський виділив ще четвертий класс – фразеологічні вирази, до яких належать «такі стійкі у своєму складі та вживанні фразеологічні звороти, які не тільки є семантично подільними, але й складаються цілком із слів із вільним значенням» [272, с. 69]. Л. І. Ройзензон і І. В. Абрамець доповнили класифікацію, виділивши фразеологічні суміщені омоніми – ФО, в яких переносне значення може співіснувати з прямим значенням їх компонентів [212, с. 54].

У працях інших дослідників натрапляємо на такі типи ФО: ідіоми, фразеологічні вирази та фразеологічні сполучення (Г. М. Удовиченко) [264, с. 21]; ідіоми / ідіоматичні сполучення слів, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення, фразеологізовані словосполучення (П. С. Дудик) [79, с. 81–82]; фразеологічні зрощення та єдності – фразеологізми-терміни, власне фразеологізми, службові фразеологізми; немотивовані, зміст яких не пов’язаний зі змістом їх складових компонентів, та мотивовані, загальний зміст яких певним чином пов’язаний зі значенням компонентів (Г. Л. Пермяков) [196, с. 39–40, 43–44]; класи, підкласи та розряди номінативних, комунікативних, номінативно-комунікативних ФО, клас ФО, які не належать ні до номінативних, ні до комунікативних (О. В. Кунін) [140, с. 90–251]; ФО та фразеологічні сполучення (Л. Г. Авксентьєв) [3, с. 47].

Фразеологічну концепцію В. В. Виноградова різною мірою розробляли також Л. Г. Скрипник, А. П. Грищенко, М. П. Кочерган, М. Я. Плющ, М. Ф. Алефіренко та інші [239, с. 23; 256, с. 205–206; 122, с. 244–247; 255, с. 137–138; 12, с. 30–37].

Сьогодні ФО вивчають: 1) із погляду концептосфери та мовних КС з акцентуванням уваги на тому, що в семантиці фразеологізмів відтворено тривалий процес розвитку культури етносу, культурні настанови й стереотипи (І. О. Голубовська, О. О. Селіванова, О. В. Забуранна, Н. С. Лалаян); 2) за ключовим словом, частіше виокремлюючи групу соматичних фразеологізмів – ФО, ключовим компонентом яких є соматизм – назва частини тіла чи органу людини, тварини (І. П. Задорожна, І. Є. Городецька, І. Ю. Штиченко); 3) за компонентним складом, зокрема ФО з компонентами: а) онімним

(В. М. Мокієнко, О. В. Сафронова, Л. І. Степанова, Н. С. Лалаян, Н. В. Пасік, І. М. Мирошніченко), «власне іменем» за джерелом походження (Л. Г. Скрипник), характером (Н. А. Москаленко, І. Ф. Заваринська, О. А. Мороз), семантичними видозмінами (О. А. Мороз) й семантичною систематизацію (Н. М. Пасік) [239, с. 109–119; 187; 92; 186; 185; 195]; б) флористичним (О. В. Шкуран, О. А. Шестакова) [273; 274]; в) анімалістичним / зоонімом (В. Є. Федонюк, І. М. Мирошніченко) [267; 177]; г) на позначення кольору (Т. Ф. Семашко, О. Кучерук) [230; 231; 142]; ґ) на позначення звучання (Н. Дем'яненко, О. Мартинів) [71; 164]; д) на позначення просторової орієнтації (О. О. Селіванова) [224, с. 167–182] та ін.

Значення фразеологізму формується під впливом системно-закріпленого (певним чином інтерпретованого довербального смислу) та нового (сформованого в результаті дискурсної реалізації елементів системно-закріпленого значення) смислу [8, с. 27]. Тобто, семантика ФО виникає як результат метафоричного перетворення семантики вихідних словосполучень та процесу когнітивної інтеграції пізнання навколишньої дійсності [182, с. 202]. Фундаментальною базою в інтерпретації семантики ФО, на думку Л. В. Савченко, є коди – семіотичні системи, що фактично кодують смисловий рівень культури. Кодування культури дослідниця зіставляє з метафоризацією у фразеології і виділяє відповідні індекси трансформації закодованої інформації ФО: компонентнокодований, семантичнокодований, образнокодований. «Національна специфіка ФО, розкриття закодованої культурної інформації відбувається через <…> встановлення прямого значення компонентів і з'ясування семантики початкового словосполучення, аналіз вторинного змісту метафоризованого утворення» [218, с. 63–64]. Авторка класифікує коди культури на субстанційні (антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний, природний), концептуальні (спатіальний, темпоральний, геометричний, колоративний, квантитативний, матеріальний, каузативний, аксіологічний, кваліфікативний) та вербальний [218, с. 92–93, 125].

Із семантикою ФО корелює їхня ідеографічна класифікація, яка, на думку Ю. Ф. Прадіда, «повинна обов'язково підпорядковуватися поняттєво-логічним

принципам, ґрунтуватися на наявності у всіх членів певної мікро- чи макросистеми інтегрувальної семантичної ознаки» [204, с. 9]. Оптимальні способи ідеографічного групування фразеологічного складу української мови, якими найчастіше послуговуються дослідники, запропонували М. Ф. Алефіренко (семантична підгрупа – фразеосемантична група – тематичне поле) [7, с. 16–17], А. О. Івченко (фразеосемантичні ряди – фразеосемантичні мікрогрупи – фразеосемантичні групи) [96, с. 9], Ю. Ф. Прадід (синонімічний ряд – семантична група – семантичне поле – тематична група – тематичне поле – ідеографічна група – ідеографічне поле – архіполе) [205, с. 16]. Детальний аналіз різних підходів фразеоідеографічної систематизації сучасної української мови здійснила Ж. В. Краснобаєва-Чорна [132, с. 291–297].

На відміну від фразеологізмів, які принципово не мають власної теми і можуть використовуватися у різних ситуаціях, паремії володіють певною темою, яка співвідноситься з їхньою семантикою. Ідейно-тематична класифікація передбачає розподіл паремій за ідеями й темами висловлювання, дає змогу відволіктися від багатьох зовнішніх елементів вислову та звернути увагу на істотнішу змістову семантику. У зв’язку з цим набув популярності тематичний принцип класифікації ПО, який запропонував М. Номис, виділивши двадцять тематичних розділів: вірування українського народу; природа, пори року; історичне минуле; сила і воля людини; соціальні відносини, доля, недоля, лихо; різні моральні вади людей; різні сторони людської вдачі і настрою; скупість і щедрість людини; розум, голова, дурощі; правда, брехня, суд; багато – трохи; здоров’я, хвороби, смерть; кохання, одруження, чоловік і жінка, діти; сусіди, куми, приятелі, вороги; своя хата, своє – чуже; господарська діяльність; недбальство, лінивство; зовнішній вигляд людини, одяг; примовляння, побажання, гостини; спів, музика, танці (УППТІ).

Дослідники прислів’їв та приказок А. Багмет, М. Дащенко, К. Андрущенко здійснили поділ прислів’їв за такими темами: трудові взаємини людей; соціальний лад; громадські відносини; життя та властивості людини (побут;

життєва мудрість; гумор; уявлення; почуття; переживання людини та інше; природа) (ЗУПП).

Окрім предметно-тематичної класифікації ПО, В. Л. Пирогов пропонує розглядати прислів'я та приказки в логіко-семіотичному плані, як знак і модель логічної ситуації [198, с. 8]. Логіко-семіотична класифікація пареміологічного матеріалу К. М. Тищенка передбачає визначення аподиктичних, асерторичних, деонтичних, атлетичних, темпоральних, еквівалентних, диференційних, аксіологічних, імплікаційних, контрарних типів прислів'їв [259, с. 366–376].

Загальновизнаною є також систематизація паремій за стрижневим словом (лексична, енциклопедична). Проте, у такому разі, одиниці тотожної чи близької семантики, але різні за лексичним складом, потрапляють до різних груп, і навпаки, одиниці зі схожим лексичним складом, але відмінні за значенням – в одну. За опорно-стрижневим словом прислів'я та приказки систематизував І. Я. Франко у праці «Галицько-руські народні приповідки».

Систематизуючи фразеологічні та паремійні номінації концепту, враховуємо раніше апробовані підходи їх семантичної класифікації, оскільки саме у семантиці вербальних одиниць об'єктивується зміст концепту. Фактичний матеріал дослідження – стійкі вирази, семантика яких корелює зі значенням лексеми «думка», визначає формально-семантичний підхід. Ураховуємо як семантику фразем і паремій, так і формальну наявність у їхній структурі імені концепту чи інших його лексичних вербалізаторів, що дає можливість згрупувати фразеологічні та паремійні одиниці за зонами у фразеологічному та паремійному полях. Співвідношення семантики власне лексичних номінацій концепту «думка» із семантикою його фразеологічних і паремійних репрезентантів у тій чи тій зоні відповідного поля спонукає до використання семантико-градаційного підходу, за яким фразеологічні та паремійні одиниці, до структури яких входить лексема-ім'я концепту, спільнокореневі з нею слова, її синоніми (антоніми) чи похідні від них, експлікуючи значеннєві відтінки того чи того лексичного номінанта, розподіляються за рівнями ступеневої градації об'єктивованої семантики. Рівні ступеневої градації фразеолого-паремійної об'єктивації концепту корелюють із

ступеневою градацією семантики імені концепту чи інших його лексичних вербалізаторів, що входять до їхньої структури.

Питання систематизації та класифікації усталених конструкцій постійно перебуває в полі зору мовознавців, які виділяють дві структурні моделі ФО: 1) співвідносних за своєю структурою зі словосполученням (сурядним і підрядним); 2) предикативної структури [3, с. 96–110]. Окремо називають стійкі сполучення повнозначного й службового слів [239, с. 98].

Структура фразем корелює з їх семантико-граматичною класифікацією. ФО, побудовані за моделлю словосполучення, поділяють на розряди (групи) за морфологічним вираженням головного слова (М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Авксентьєв, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк). Поширеною є думка про те, що лексико-граматичні розряди ФО не збігаються з частинами мови як лексико-граматичними категоріями, а лише інколи співвідносяться з ними [7, с. 42].

Традиційно у виділенні семантико-граматичних груп ФО враховують три принципи: 1) семантичний – основним критерієм віднесення фразеологізму до тієї чи тієї групи є його значення; 2) граматичний – до уваги беруть морфологічне вираження стрижневого слова; 3) синтаксичний – віднесення фразеологізму до того чи того семантико-граматичного розряду морфологічної та структурної класифікації залежить від синтаксичної ролі, яку він виконує [7, с. 42–43; 25, с. 59].

Л. Г. Скрипник розмежовує ФО, організовані за моделлю сурядних та підрядних словосполучень, виділяючи в їхньому складі різні семантико-синтаксичні категорії [239, с. 89].

Найважливішими ознаками граматичного розряду фразем, на думку М. Ф. Алефіренка, є: а) характер семної репрезентації об’єктивної дійсності в семантичній структурі фразем; б) наявність або відсутність у лексичних компонентів граматичних категорій та їх морфологічних парадигм; в) структурно-граматична модель фраземи; г) тип її граматичного зв’язку з іншими елементами мовленнєвого контексту; д) синтаксичні функції в реченні [7, с. 46]. Керуючись цими критеріями, дослідник умовно виділяє субстантивні, ад’єктивні, дієслівні,

адвербіальні та інтер'єктивні семантико-граматичні розряди фразем [там само]. Думка М. Ф. Алефіренка співзвучна з думкою В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк [25, с. 59–69].

Аналізуючи структуру фразеологічних номінацій концепту «думка» послуговуємося класифікацією Л. Г. Авксентьєва, в якій він пропонує визначати структурні моделі ФО, гармонійно поєднуючи їх із певним семантико-граматичним розрядом, зокрема: 1) субстантивні ФО, структуровані як «іменник (у формі прямого відмінка) + прикметник», «іменник + займенник або числівник, чи дієприкметник»; «іменник + (прийменник) непрямий відмінок іменника»; 2) ФО, структуровані як «прийменник + іменник + прикметник» – адвербіальні; 3) ФО, структуровані як «прийменниково-відмінкова форма іменника + прийменниково-відмінкова форма іменника», «іменник (у формі непрямих відмінків) + прикметник» – ад'єктивні; 4) ФО, структуровані як «дієслово + іменник з прийменником або без нього» – дієслівні; 5) ФО у форматі одного повнозначного слова (прийменниково-відмінкові конструкції) – субстантивні, ад'єктивні; 6) ФО, структуровані як конструкції із сурядними сполучниками – субстантивні, атрибутивні; 7) ФО, структуровані як конструкції з підрядним сполучником – дієслівні, адвербіальні, атрибутивні; 8) ФО предикативної структури, які також поділяють на підгрупи залежно від типу речення, якому вони відповідають: а) фразеологізми, що за структурою відповідають двоскладному реченню – дієслівно-іменні та іменниково-прикметникові сполуки; б) ФО, будова яких співвідноситься з односкладними реченнями; в) вигукові емоційно-оцінні за значенням усталені вирази, що виступають у ролі слів-речень або входять до складу речення [3, с. 96–110]. В. М. Білоноженко й І. С. Гнатюк доповнюють наведені семантико-граматичні типи ФО такої будови: «іменник у різних прийменникових формах + дієслово», «числівник (займенник, прикметник або дієприкметник) + іменник + іменник (рідше прикметник, дієприкметник)»; «дієслово + прислівник (або два прислівники)»; конструкції із сурядним зв'язком, прийменниково-іменні конструкції [25, с. 61–68].

Протягом останніх десятиліть мовознавці все частіше розглядають паремії

окремо від фразеологізмів, що спричинене вузьким розумінням ФО, становленням пареміології як самостійної наукової дисципліни (Л. Г. Авксентьєв, В. М. Білоноженко, В. М. Мокієнко, О. І. Молотков, М. Ф. Алефіренко). Г. Л. Пермяков розглядає паремії як такі, що мають міжрівневий статус: як явище мови вони співвідносні з ФО; як явище думки корелюють із судженням; у художній літературі їх кваліфікують як одиниці фольклору [196, с. 13–14.]

Деякі дослідники наголошують на перевагах вивчення прислів'їв та приказок за допомогою структурних термінів [67, с. 14], при цьому звертають увагу на те, що, маючи ситуативну зумовленість, ПО переважно оформлені за зразком синтаксично замкнених, відтворюваних і семантично цілісних речень [77, с. 4].

Багато прислів'їв і приказок утворено за відповідними моделями-формулами, характерними для різних етносів. На цій основі виникли спроби міжнародних класифікацій паремій, зокрема Г. Л. Пермяков розробляє типологію паремій, розрізняючи їх за зовнішньою та внутрішньою структурою. За ознаками зовнішньої структури дослідник поділяє ПО на: 1) фразові: а) замкнені (повністю клішовані, складаються лише з постійних членів – народні афоризми, прислів'я); б) незамкнені (клішовані не повністю, складаються з постійних та перемінних членів, поповнюються з мовленнєвого контексту – приказки); 2) надфразові єдності: а) монологічні сценки (анекдоти); б) діалоги (загадки, головоломки тощо) [196, с. 95]. За ознаками внутрішньої структури, відношенням паремійного знака до смислу, що він його виражає, дослідник поділяє паремії на синтетичні (багатозначні) та аналітичні (однозначні). Обидва класи членує за наявністю чи відсутністю мотивації їх значення на мотивовані (з образною та прямою мотивацією) й немотивовані [196, с. 98–102].

Серед найпоширеніших структурних моделей паремій М. М. Пазяк вирізняє: прямі стверджувальні з формулою А=В; заперечні – А≠В; причинно-наслідкові (каузативні) – де є А, там є й Б; партитивні – частина А впливає на все В; два А кращі за одне Б («Одне А краще за два Б» (А. Дандис); не роби Б, доки нема А. Однією з найбільш наповнених форм, на думку М. М. Пазяка, є модель

подібності двох істот, предметів, ознак, дій: яке А, таке й Б. Поширені також такі формули: мале А дає велике Б або, навпаки, велике А дає мале Б, з одного А різні Б, два А не дають жодного Б тощо. Багатьом пареміям властива симетрична структура за принципом синтаксичного паралелізму. Поширеною формою висловів цього типу, вважає дослідник, є пропуски поодиноких членів речення в одній із симетричних частин (ПП, с. 39) (А, Б, В – аргументи, тематично завершені компоненти семантичної структури виразу). Серед визначеної кількості композиційних формул прислів'їв А. Дандис називає такі: *Краще одне, ніж друге, Те-то є те-то, Ніщо ніколи не відбувається, Одне чи інше* (*друге*), *Те-то сказав той-то, коли він зробив те-то, Не можна зробити те-то з того-то*. Основною структурною одиницею прислів'я, на його думку, є конструкція «тема – тлумачення» [67, с. 21], тобто така, що складається як мінімум із двох слів.

Отже, важливими орієнтирами в систематизації ФО за семантикою є їхня мотивованість, групування за ключовим словом, компонентний склад, співвідношення компонентів, ступінь зв'язності значень компонентів, або їх смислового злиття, співвіднесення семантики всієї одиниці із саментикою її окремих складників. Семантика ПО більшою мірою співвідноситься з ідейно-тематичною спрямованістю, належністтю до певної логічної ситуації, ніж із значенням слів-компонентів паремії.

Фразеологізми структурують за двома і більше компонентами, які можуть належати як до самостійних, так і до службових частин мови. Наявність різних типів співвідношення структури фразеологізму з його семантико-граматичною характеристикою свідчить про те, що належність ФО до того чи того розряду не залежить від його структури. Структурні моделі фразеологізмів співвідносні з типологією як словосполучень, так і з типологією речень. Композиція ж паремій передбачає наявність у них предикативного центру. Семантико-граматичні розряди ФО, побудовані за моделлю словосполучення, відповідно до морфологічного вираження головного слова поділяють на субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні та інтер'єктивні. ПО групують відповідно до

визначених структурних формул, найпоширенішими з яких є прямі, заперечні, каузативні, партитивні, модель подібності тощо.

1.6. Метафоризація та метонімізація у фразеологізмах і пареміях

У зв'язку з широкою сферою використання й образністю фраземи та паремії стають цінним джерелом вивчення процесів метафоричної концептуалізації дійсності. Метафора діє також при творенні фразеологічних і паремійних одиниць, і при дальшому їх переосмисленні (УМЕ, с. 336).

Категоризація світу, організація знання у свідомості індивіда, відбувається за допомогою когнітивних моделей [146, с. 31–32; 30, с. 49]. Когнітивні моделі як характеристики процесу категоризації (класифікаційної діяльності) поділяють на кілька типів: пропозиційні, схематичні (образні), метафоричні та метонімічні [146, с. 31–32]. Оскільки основою фразеологічного семіозису є метафоричне й метонімічне переосмислення, увага дослідження спрямована на вияв саме метафоричних і метонімічних когнітивних моделей, що лежать в основі об'єктивації семантики фразеологічних і паремійних експлікаторів концепту.

У світлі когнітивістики метафору стали розглядати як засіб пізнання, структурування та пояснення дійсності й бачити в ній ключ до розуміння основ мислення та процесів свідомості, а не лише як мовну структуру. Актуальним стало дослідження її когнітивного підґрунтя [124, с. 32]. Свого часу концептуальну метафору вивчали В. Н. Телія, Дж. Лаккоф, Е. Маккармак, Д. Л. Річі, Н. Д. Арутюнова, О. С. Кубрякова, М. В. Піменова, М. Ф. Алефіренко, А Н. Баранов, Д. О. Добровольський, С. А. Мойсеєва, О. О. Селіванова, С. А. Жаботинська, Л. В. Кравець та ін. Таку метафору здебільшого розуміють як «одну з форм концептуалізації, когнітивний процес, який виражає та формує нові поняття й без якого неможливе отримання нового знання» (КСКТ, с. 55), яка відповідає за здібності людини сприймати, розуміти й створювати аналогії між різними індивідами та класами об'єктів. Відтак, очевидним стає той факт, що у процесі пізнання метафору використовують для співвіднесення складного

мисленнєвого простору з простішим або таким, який піддається конкретному спостереженню. При цьому той самий мисленнєвий простір може бути представлений однією чи кількома концептуальними метафорами (там само).

Метафоризація в межах фразеології, за спостереженнями С. А. Мойсеєвої, базується на логічних та асоціативних мисленнєвих процесах; вона функціонує як засіб актуалізації далеких і неочевидних зв'язків, закодованих у фразеологічних та паремійних одиницях; сприяє формуванню нероздільності їх образу та смислу, дифузності значення. Завдяки метафорі можливі різні інтерпретації значення фразеологізму, знімається питання його мотивації та роз'яснень. Асоціації викликають певні синтезовані слухові, зорові, дотикові образи, на основі яких сприймається значення ФО [179, с. 10, 13]. Вивчаючи процес метафоризації фразеологічної семантики, дослідниця пропонує формулу, за якою, на її думку, він відбувається: Con1∩Con2∩Con3 …=ŮCon ФО, де Con1, Con2…– концептуальні простори, презентовані у вихідному слосполученні, Con ФО – фразеоконцепт, ∩ – перетин, Ů – об'єднання [181, с. 104]. Перетинаючись, концептуальні простори кожного компонента вільного словосполучення, проходячи через стадію метафоричного переосмислення, об'єднуються й утворюють концептуальний простір фразеологізму. Отже, метафоризація це обов'язкова фаза на шляху творення ФО від вільного словосполучення.

Метафоричні моделі є перехідними від пропозиційних чи образно-схематичних моделей однієї сфери до відповідної структури іншої сфери, а тому в процесі метафоричного перенесення структура моделі сфери джерела переходить на відповідну структуру сфери мети [146, с. 32]. Своєю чергою метонімічні моделі – це моделі одного чи кількох вищеназваних типів, доповнені вказівкою на функції, що виконуються одним елементом щодо іншого, а тому метонімічне перенесення здійснюється у межах однієї концептуальної сфери [там само].

Розвиваючи теорію концептуальної метафори, Л. В. Кравець визначає процес метафоризації як взаємодію концептів, у процесі якої відбувається проектування властивостей когнітивної структури донорської зони на властивості когнітивної структури реципієнтної зони, що супроводжується перенесенням

мовного знака донорської зони на реципієнтну [124, с. 37]. Дослідниця зазначає, що концептуальна метафора «як модель передає основні властивості позначуваного, узагальнює і конкретизує досвід попередніх поколінь, вказує орієнтири, оскільки має аксіологічний потенціал і задає коридор осмислення описуваного» [124, с. 53].

Концепти внутрішнього світу, експлікуючись абстрактними іменами, вербалізуються за допомогою різних концептуальних метафор, які допомагають зрозуміти абстрактні явища, поняття, через їх уподібнення до конкретних предметів. Так, напр., найхарактернішими для концепту «ум», на думку А. Н. Баранова й Д. О. Добровольського, є метафори простору (зовнішній / внутрішній локус) та вмістилища (внутрішнє / зовнішнє вмістилище), оскільки значну частину ментальної сфери, зазвичай, осмислюють як щось, що знаходиться всередині людини [23, с. 60]. Внутрішній локус та внутрішнє вмістилище є стандартними для переосмислення абстрактних концептів внутрішнього світу людини. Тип метафори певним чином корелює зі значенням відповідної фразеологічної чи паремійної одиниці. Так, внутрішнє вмістилище пов’язане з процесом мислення, а зовнішнє зі стандартністю / нестандартністю мислення [там само, с. 61]. Типовими для людського мислення є осмислення абстрактних сутностей як об’єктів – інструментальна метафора, як джерела – ресурсна метафора. Також часто з цією метою використовують метафору-персоніфікацію [там само, с. 69].

Дослідження концепту «мысль» Є. П. Бондарева проводить через аналіз вітальних, антропоморфних, зооморфних, вегетативних, стихійних, предметних, гастрономічних, просторових і часових метафор, випрацьовуючи при цьому відповідні когнітивні моделі, які лежать у їхній основі [32, с. 58–131].

Вибір тієї чи тієї метафори з великої кількості інших регулює культурні чинники, що дає змогу тлумачити метафору як код культури. Цей факт дозволив М. К. Абаєвій виділити шість основних моделей концептуальної метафори, які реалізуються в культурних кодах: соматична (тілесна), просторова, часова,

предметна, біоморфна, духовна. Фразеологічні номінації концепту беруть участь у символізації культури у вигляді концептуальних моделей [1, с. 7–20].

Вторинні номінації концепту, на переконання Т. М. Сукаленко, засвідчують когнітивні схеми його метафоричного переосмислення на основі архетипних, національних фольклорних символів, метафоричних універсалій [254, с. 83].

У нашому дослідженні розрізняємо терміни *когнітивна модель* (КМ), *семантична модель* (СМ), *метафорична / метонімічна модель*. КМ розглядаємо як загальні конструкти знання про думку, що лежать в основі його семантизації в різних типах мовних одиниць-репрезентантів концепту «думка» – в лексичних номінаціях (загальномовних, діалектних, термінологічних), фразеологічних і паремійних одиницях, асоціативних реакціях на слово-стимул *думка* тощо. КМ мовної репрезентації концепту реалізуються й конкретизуються в його СМ. Розширення семантики лексеми-імені концепту «думка» за рахунок функціонування відповідної лексеми в структурі фразеологічних та паремійних одиниць супроводжується появою нових когнітивних і семантичних моделей, а з огляду на наявність у цих одиницях образності – ще й метафоричних або метонімічних моделей. КМ, зазвичай, актуалізує кілька СМ, окремі з яких можуть підтримувати метафоричні й метонімічні моделі, що залежить від способу семантизації. Інколи ці моделі збігаються.

Отже, дослідження фразеологічної та паремійної об’єктивацій концепту відбувається через опис семантики та структури фразеологічних і паремійних номінацій аналізованого концепту, а також моделювання когнітивних метафор, що лежать в основі фразео- й паремієтворення.

1.7. Методика опису концепту та його фразеолого-паремійної об’єктивації

Найефективнішим у дослідженні концептів вважають використання комплексної методики концептуального аналізу (КА), під час якого застосовують різні прийоми. Вибір алгоритму дослідження кожного разу визначає типологічний

різновид аналізованого концепту, мета й завдання, які ставить перед собою дослідник.

Розрізняють два напрями КА: 1) лінгвістичний – від думки до мови, коли йдеться про віднаходження мовних репрезентантів уже визначених концептуальних структур (М. В. Скаб, П. В. Мацьків, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, Н. О. Сегал та ін.); 2) когнітивний – від мови до думки, коли через дослідження мовних репрезентантів реконструюють концептуальні структури.

Основними процедурами опису концепту В. І. Карасик називає такі: 1) дефінування; виділення смислових ознак, категорійного статусу, тематичної конкретизації, характеристика, зовнішня та внутрішня негативна оцінка, модальність; 2) контекстуальний аналіз; 3) етимологічний аналіз; 4) паремійний аналіз; 5) інтерв'ювання, анкетування, коментування [99, с. 92].

КА, за переконаннями М. М. Полюжина, реалізується через когнітивний аналіз мовних одиниць, який передбачає вибудовування носієм мови своєї власної когнітивної моделі, яка не завжди збігається з моделями, створеними іншими носіями тієї самої мови [200, с. 81].

Яскравим прикладом дослідження концептів на лексико-семантичних засадах є методики КА, розроблені групою воронезьких науковців на чолі з З. Д. Поповою та Й. А. Стерніним [202, с. 160–162], школою концептуальних досліджень М. В. Піменової [15, с. 17] та авторська методика В. Л. Іващенко [95, с. 145–146]. Алгоритм КА З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, в авторському вигляді чи доповнений іншими прийомами, ліг в основу концептуальних досліджень В. А. Маслової, Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, О. М. Смирнової, М. В. Плотнікової, М. М. Полюжина та інших. Методику КА, розроблену школою М. В. Піменової, найчастіше застосовують для зіставного дослідження концептів різних мов (М. В. Піменова), а також для аналізу концептів, за якими стоять абстрактні сутності (Є. П. Бондарева, О. Г. Скідан, Я. В. Купіна).

З КА корелює методика опису концепту за принципом поля, яка була апробована у багатьох працях прихильників структурної та когнітивної лінгвістики [284]. Ідеї польового структурування мовних одиниць знайшли своє

втілення у поглядах Г. С. Щура, який визначає поле як сукупність виражальних засобів, що належать до різних мовних рівнів і служать для передавання у мовленні тих самих смислів та значень [276, с. 65]. Науковці часто описують концепт через НП, розкриваючи семантику його одиниць. Такий опис передбачає вивчення значень усіх слів та виразів, що об'єктивують той чи той концепт у мові, їх системну презентацію у форматі семантичного, лексико-семантичного, лексико-граматичного, синтаксичного полів [202, с. 77].

Методика опису фразеологічних концептів (концептів об'єктивованих фразеологізмами та пареміями) відрізняється від особливостей дослідження власне лексичних концептів, ґрунтуючись більшою мірою на аналізові образних, емоційно-оцінних і культурно-ціннісних маркерів.

О. П. Левченко пропонує вивчати лінгвокультурологічні концепти через механізми творення ФО, дослідження процесів метафоричного переосмислення вільних словосполучень, що лежать в основі фразеологізмів; вивчення структурних моделей метафор; аналіз значення компонента-символу, з яким пов'язаний діапазон значення фразеологізму; дослідження процесу змішування концептуальних просторів вихідного концепту та сцени чи сценарію, що його вербалізують [149, с. 95].

Пошук КМ, що стоять за фразеологічними номінаціями концепту, Л. Г. Золотих пропонує здійснювати за допомогою: 1) структурно-семантичного моделювання – дослідження КМ, за якою була створена та чи та похідна одиниця (фразема, паремія), що її репрезентує; 2) когнітивно-семантичного моделювання – шляхом вияву співвідношення і взаємодії семантики фразем із відформатованими у вигляді уявлень, образів, концептів, фреймів знаннями, що лежать в їх основі; 3) контекстуального аналізу – аналізу дискурсивної реалізації семантики фразем [91, с. 10–11].

О. О. Селіванова розвиває постулати когнітивно-ономасіологічного аналізу мотиваційних процесів у фразеосистемі мови через інтерпретацію ономасіологічної структури звороту та концептуальне моделювання його мотиваційної бази [224, с. 28].

Отже, когнітивний підхід у дослідженні фразем та паремій передбачає опис їхніх КМ.

До основних прийомів когнітивного аналізу ФО В. Д. Ужченко відносить такі: 1) вибір стрижневого компонента та аналіз його фразеосполучуваності; 2) розгляд фразеологічного слова-компонента як концепту, як слова в сукупності його експліцитних та імпліцитних сем; 3) компонентний аналіз у визначенні напряму становлення фраземи; 4) розуміння компонента-концепту як слова, у якому відбувається транспозиція диференційних та імпліцитних сем як активних об'єктів фразеотворення; 5) вільний та асоціативний експерименти; 6) конструювання лексико-фразеологічного поля та концептосфери окремого ключового слова [266, с. 40].

Ураховуючи різні алгоритми опису концептуальних структур переважно на рівні ФО [127, с. 7; 194, с. 94; 1], пропонуємо власну методику опису фразеолого-паремійної об'єктивації концепту, яку здійснюємо поетапно:

1 етап – визначення семантичної структури наївного поняття «думка» за загальномовними словниками; віднаходження основних (базових) КМ смислової організації концепту «думка»;

2 етап – осмислення семантичного наповнення наївного поняття «думка» та віднаходження його місця в лексико-семантичній системі мови, в ієрархії смислових зв'язків з іншими поняттями у наївній КС; визначення концептуальної сфери внутрішнього світу людини, до якої належить аналізований концепт допомагає віднайти його місце в концептуальній КС;

3 етап – з'ясування етимології імені-репрезентанта концепту та окреслення всього спектру його значень за етимологічними, історичними словниками, лексиконами української, давньоруської, старосов'янської, російської, староукраїнської мов; моделювання еволюції його семантичного простору;

4 етап – визначення формального (наявність лексеми *думка*, спільнокореневих із нею слів, її синонімів (антонімів) у структурі фразеологічних і паремійних одиниць та семантичного (виявлення ступенів семантичної градації

фразеологічних і паремійних одиниць критеріїв моделювання фразеологічної та паремійної об'єктивації концепту «думка»;

5 етап – виявлення за лексикографічними джерелами спектру лексичних, фразеологічних і паремійних засобів об'єктивації концепту «думка» в наївній та науковій КС;

6 етап – моделювання термінологічного поля (ТП) концепту «думка» в науковій КС; за семантикою віднайдених термінів визначення когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей термінологічної репрезентації концепту; з'ясування структурних особливостей термінів-вербалізаторів концепту та їхніх парадигматичних відношень;

7 етап – моделювання семантичного простору лексеми *думка* за лексичними й фразеологічними зсобами об'єктивації концепту «думка» в діалектному мовленні українців; визначення когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей діалектної репрезентації аналізованого концепту в наївній КС; визначення відмінностей і подібностей вербалізації концепту на різних територіях проживання носіїв мови; аналіз парадигматичних відношень образної та емоційно-оцінної семантики імені концепту в діалектах української мови;

8 етап – проведення асоціативних експериментів (АЕ) – вільного й спрямованого. У вільному АЕ передбачено виявлення вербальних лексичних і фразеолого-паремійних асоціацій на слова-стимули: *думка*, *дума*, *думати*, *гадка*, *гадати*, *мисль*, *мислити*. У спрямованому АЕ – з'ясування семантики фразеологічних і паремійних номінацій концепту, з якою вони функціонують у мовній свідомості носіїв української культури. Далі – структурування отриманих реакцій за моделлю поля, тобто моделювання асоціативного поля (АП): оформлення реакцій на стимул *думка* як центру поля; реакцій на фразеологічні та паремійні стимули з компонентом *думка* – як ядерної зони; реакцій на стимули *дума*, *думати*, а також на фразеологічні та паремійні одиниці з такими компонентами – як приядерної зони; реакцій на стимули *гадка*, *мисль*, *гадати*, *мислити* – як периферії; виявлення ступеня граматикалізації отриманих реакцій; аналіз образного й емоційно-оцінного забарвлення реакцій на стимули та

парадигматичних відношень між ними; виявлення когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей асоціативної об'єктивації концепту;

9 етап – інвентаризація фразеологічних засобів вербалізації концепту «думка» за принципом наявності імені концепту, спільнокореневих із ним слів, синонімів чи антонімів у структурі фраземи; зіставлення семантичного простору лексеми *думка* зі значенням усього виразу; моделювання ФП концепту з виділенням ядра, приядерної зони, близької, далекої і крайньої периферії; структурування ФО в кожній зоні поля за рівнями семантичної градації, що співвідносяться з рівнями семантичної градації імені концепту, наявного в структурі виразу; кодування першого рівня семантичної градації – (1.1), (1.2), (1.3) і т. д.; другого – (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.2) → (1.2.1); третього – відповідно чотирма цифрами, четвертого – п'ятьма і т.д. За наявності фразем із різними лексемами-репрезентантами концепту (*думати, дума, думне*), структурування здійснюється спочатку за трьома групами, а потім у межах кожної групи за рівнями семантичної градації: для першої групи першого рівня використовується код (1.1), для другої – (2.1), для третьої – (3.1). Далі – визначення структурних особливостей одиниць фразеологічної об'єктивації концепту, їх образності, емоційно-оцінних характеристик, парадигматичних відношень. Віднаходження за виявленими фразеозначеннями лексеми *думка* когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей, зокрема базових і таких, які продукують нові значення;

10 етап – зонально-градуальне моделювання ПП концепту з віднаходженням основних (базових) і нових смислопороджувальних когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей;

11 етап – аналіз подібностей та відмінностей фразеологічного й паремійного полів концепту «думка»; прогнозування семантичного розвитку лексеми *думка* в українській мові.

В основі опису фразеолого-паремійної об'єктивації концепту є моделювання його фразеологічного та паремійного полів і послідовним аналізом структури ФО та ПО, їх образності та емоційно-оцінних конотацій.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Концепт – одиниця вищого, абстрактного, рівня. Найчастіше розрізняють [лінгво]культурологічний (концепт – базова одиниця культури), когнітивний (концепт – посередник між словами й дійсністю) та семантичний (семантика мовного знака – єдиний засіб формування змісту концепту) підходи та ін. до його вивчення, які взаємодоповнюють один одного. Прикладом такої взаємодії стає інтегративне бачення концепту в сучасній лінгвістиці.

Концепт – це лінгвоментальне утворення, що є смислом-цінністю, об'єктивованим у тій чи тій лінгвокультурі на рівні її узусу у вербально і невербально виражених мовних формах. У визначеннях концепту науковці часто підкреслюють такі його ознаки: лінгвокультурність, психологічність, мовна реалізація, ціннісна орієнтація, комунікативна значущість.

Аналіз будь-якого концепту насамперед передбачає його структурування. Концепт не має чітких меж, проте його будова не хаотична, а динамічна й логічно організована. Найчастіше її презентують у вигляді поля, центром якого є позначене іменем осмислення відповідного поняття з образними та емоційно-оцінними нашаруваннями, прийнятими в певній лінгвокультурі на рівні узусу. Навколо такого поняття розташовуються ядро, приядерна та периферійна зони.

Усі вербалізатори концепту, об'єднуючись, утворюють його НП (поле первинних і вторинних номінацій), особливими елементами якого є фразеологізми та паремії, що у своїй сукупності утворюють його фразеологічне й паремійне поля (фразеолого-паремійне поле). До структури й тлумачення таких одиниць входять ім'я концепту, спільнокореневі з ним слова, його синоніми, спільнокореневі з ними слова. До поля входять також одиниці, семантичне наповнення яких тотожне або близьке до семантики імені концепту, проте такі одиниці не обов'язково містять ім'я концепту.

Концепти формують концептульну КС, яка є універсальною для всіх мов. Засоби їх мовного вираження є одиницями мовної КС, унікальної для кожного конкретного етносу, яка проектується на всі рівні мовної системи й

структурується відповідно на власне лексичну, фразеологічну, морфологічну (граматичну), синтаксичну КС. Найяскравішими з погляду відображення національної ментальності є фразеологічна та паремійна КС. Залежно від сфери побутування мови й типу свідомості її носіїв розрізняють наукову КС, яка реалізується в терміносистемі мови, й наївну КС, представлену в діалектному мовленні, загальномовних вербальних асоціаціях, фразеологізмах, пареміях тощо.

Семантику фразеологізмів і паремій мотивують різні типи групувань: за ключовим словом, за компонентним складом, співвідношенням компонентів, ступенем зв'язності значень компонентів або їх смислового злиття, співвіднесенням семантики всієї одиниці із семантикою її окремих складників. Значення паремій продиктоване логікою ситуації використання, ідейно-тематичним спрямуванням, семантикою стрижневого слова.

Якщо структурна модель фразеологізму залежить від моделі словосполучення чи речення, за якою він побудований, то структура паремій має симетричний характер, що дає можливість представляти її у вигляді визначених структурних формул.

Найчастіше ФО побудовані за моделлю словосполучення й структуруються так: субстантивні – «прикметник + іменник», «іменник + займенник або числівник, чи дієприкметник», «іменник + (прийменник) непрямий відмінок іменника», у форматі одного повнозначного слова (прийменниково-відмінкові конструкції), конструкції із сурядними сполучниками; адвербіальні – «прийменник + іменник + прикметник», конструкції з підрядними сполучниками; ад'єктивні – «прийменниково-відмінкова форма іменника + прийменниково-відмінкова форма іменника», «іменник у різних прийменникових формах + дієслово», «числівник (займенник, прикметник або дієприкметник) + іменник + іменник (прикметник, дієприкментик)», у форматі одного повнозначного слова (прийменниково-відмінкові конструкції); дієслівні – «дієслово + іменник з прийменником або без нього», «дієслово + прислівник (або два прислівники)», конструкції з підрядними сполучниками. Фразеологізми предикативної структури і паремії структуруються залежно від типу речення, якому вони відповідають.

Основною композиційною моделлю паремій є «тема – тлумачення». Вона реалізується у таких формулах: А=Б; А≠Б; де є А, там є й Б; частина А впливає на все Б; два А кращі за одне Б; Одне А краще за два Б; не роби Б, доки нема А; яке А, таке й Б; мале А дає велике Б; велике А дає мале Б; з одного А різні Б; два А не дають жодного Б тощо.

Найефективнішою методикою дослідження концептів є КА, який передбачає використання різних методів і прийомів. Основними етапами аналізу фразеолого-паремійної об'єктивації концепту стосовно об'єкта нашого дослідження є: визначення ознак наївного поняття «думка» за загальномовними словниками; вибудовування за ознаками наївного поняття «думка» ієрархії смислових відношень аналізованого концепту в національній КС; з'ясування етимології імені концепту та окреслення всього спектру його значень у діахронії; віднаходження основних (базових) КМ смислової організації концепту як вияв його лексико-семантичної об'єктивації; визначення формального й семантичного критеріїв моделювання фразеолого-паремійної об'єктивації концепту «думка»; зонально-градуальне моделювання фрагментів НП концепту «думка» в науковій та наївній КС; окреслення меж ТП, поля діалектної репрезентації та АП; віднаходження в цих фрагментах когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей; зонально-градуальне моделювання ФП концепту з віднаходженням основних (базових) і нових смислопороджувальних когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних моделей; зонально-градуальне моделювання ПП концепту з віднаходженням основних (базових) і нових смислопороджувальних КМ, СМ, метафоричних і метонімічних моделей; зіставлення фразеологічного та паремійного полів концепту «думка» з прогнозуванням семантичного розвитку лексеми *думка* в українській мові.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТ «ДУМКА» ЯК КУЛЬТУРНО ЗНАЧУЩИЙ ФРАГМЕНТ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Концепт «думка» уже частково був об'єктом наукових досліджень. Зокрема, Т. А. Космеда в статті «Концепти «дума», «думка» в українському мовленні крізь призму аксіологічної прагмалінгвістики» (2004) аналізує специфіку співвідношення концептів «дума» й «думка», їхню своєрідність із погляду аксіологічної прагмалінвістики. За її спостереженнями, концепт «дума» об'єктивує семантику жанру, притаманного лише українській культурі, що дозволяє позиціонувати його як один із основних специфічних концептів українського етносу, в мовному просторі якого лексема *думка* за своєю природою не може поєднуватися із суфіксами негативної оцінки, що свідчить про культурну константність позначуваного нею концепту. Дослідниця звертає увагу на особливість семантики аналізованих концептів – маючи негативний емоційний відтінок «сумний», «смуток», зміст концепту «дума» чутливий до нашарувань індивідуальних смислів; семантичний простір концепту «думка» виражається конкретно, з думкою можна здійснювати різні маніпуляції, вона рухлива й динамічна, може комусь належати, поєднуватися з різними епітетами на відміну від думи [115, с. 369–370].

Н. О. Мех у праці «Наскрізні концепти слово, мова, думка у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди» (2005) проаналізувала реалізацію концепту «думка» в текстах Г. С. Сковороди. Це дозволило їй віднайти контексти, що свідчать про його семантичне оновлення у філософсько-релігійній складовій української філософії мови: «думка / мисль – серце-душа» [175].

Т. В. Радзієвська у монографії «Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість» (2010) досліджувала семантику й синтаксис модальних операторів думки, дискурсивну та референційну лінії формування концептів *думка* й *гадка* [211].

Л. В. Кравець у монографії «Динаміка метафори в українській поезії XX ст.» (2012) вивчала традицію метафоричного осмислення концепту «думка» як одного з основних поетичних експонентів мислення у поетичних текстах XX ст. [124, с. 192–197].

Реконструюванню змісту й аналізу системи вербальної репрезентації концепту «думка» в китайській мові присвячена робота Н. В. Коломієць («Специфіка вербальної репрезентації концепту «думка» в китайській мові, 2014) [106].

У російській мові дослідження концепту «мисль» проводила Є. П. Бондарева («Актуалізація концепту мисль у російській мовній картині світу», 2005). Основну увагу дослідниця приділяє опису образних ознак у структурі концепту, визначенню когнітивних моделей і концептуальних метафор, що лежать в основі його намінації [32].

О. М. Волобуєва, описуючи концептуальне поле «людина та її інтелект» («Концептуальне поле «людина та її інтелект» у російській та англійській фразеології» 2011), резулює, що, порівняно з іншими концептами аналізованого концептуального поля, концепт «думати» представлений найширше і має найскладнішу семантичну структуру [46].

Отже, проаналізуємо концепт «думка» в семантичному просторі української мови.

2.1. Місце концепту «думка» в ієрархії смислових відношень

З огляду на те, що деякі мовознавці визначають поняття «концептуальна картина світу» як родове щодо поняття «концептуальна сфера» [225, с. 406], у межах концептуальної КС виокремлюємо концептосфери, які репрезентують певні предметні сфери, однією з яких є концептосфера внутрішнього світу людини. Концепт «думка» розглядаємо як один із її компонентів.

Внутрішній (суб'єктивний) світ у психології визначають через поняття «структурно-організований зміст людської психіки», уживане на означення

сукупності усіх психічних процесів (пізнавальних, емоційних, вольових). У філософії внутрішній світ людини – це свідомість (самосвідомість), що є відображенням зовнішнього світу; а його структурна організація – зміст свідомості. Психічна активність людини «зумовлює творче перетворення дійсності насамперед у сфері практики, а далі у внутрішньому плані у вигляді уявлень, думок, ідей та інших духовних феноменів, що формують зміст свідомості» (ИФЭС, с. 622).

У лінгвістиці сферу внутрішнього світу людини вивчають як вияв когнітивних механізмів, що лежать в основі психічних складників (волевиявлення, характеру, емоційних особливостей та ментальних властивостей, прагнення, ставлення до людей і до себе, смаків та уподобань, загальної структури особистості, думок, переконань, уявлень, бажань, намірів, здібностей, почуттів та відчуттів) [32, с. 34]. Саме внутрішній світ людини, зазначає О. С. Кубрякова, народжує думку, що переходить у слово [135, с. 143].

«Думка» належить до абстрактних концептів, закладених у носіїв мови на підсвідомому рівні й характеризуються такими особливостями, як розмита сутність, власне суб’єктивна, складна у визначенні, а тому в тлумачних словниках фіксуються її найзагальніші ознаки [32, с. 3]. О. С. Кубрякова на матеріалі російської мови інтерпретує відповідне поняття (рос. «мысль») як особливим чином структурований гештальт, «особливе поєднання особистісних смислів, які виникають у голові людини при активації її свідомості й спрямування останньої на ті чи ті об’єкти та їх осмислення» [135, с. 138]. «Думка» як концептуально-змістова величина формується за допомогою мови, екстеріоризується за допомогою мовленнєвої діяльності. Проте не всі елементи концептуального змісту актуалізуються в мові, деякі з них виявляють себе невербально (напр., примружені очі, морщити чоло тощо). Підкреслюючи, що концепти відбивають суспільний досвід, пропущений крізь призму індивідуального, О. С. Кубрякова наголошує, що в актах мислення активізується лише частина концептуальної системи людини, і людина оперує концептами вже як особистісними смислами [135, с. 149]. У фокусі свідомості на момент мовлення активізуються лише

важливі в цю хвилину для мовців диференційні ознаки концепту, решта перебувають на підсвідомому рівні.

Зміст концепту тісно пов'язаний із семантичною структурою його імені, що допомагає з'ясувати ієрархію лексико-семантичних відношень за допомогою структурно-семантичного аналізу, в якому, за Ю. М. Карауловим, смислові елементи представлені у вигляді ієрархії та об'єднані в розділи, підрозділи, рубрики, поля, групи. Відтак концепт «думка» об'єктивується в семантичному полі «Предмет або процес думки», що входить до рубрики «Загальні положення, розум, мудрість, здібності», яка є складником підрозділу «Душа та розум» розділу «Людина» [102, с. 39–48].

Описуючи та систематизуючи лексику, Ж. П. Соколовська розробила модель семантичних відношень у вигляді лексико-семантичної парадигми, до якої входять ідеографічні класи, ідеографічні поля, ідеографічні мікрополя, тематичні групи, лексико-семантичні групи, синонімічні ряди. За такого структурування концепт «думка» експлікує лексика, що входить: 1) до тематичних груп «Наділений розумом» (ідеографічне мікрополе «Людина як жива істота»), «Світогляд та віра» (ідеографічне мікрополе «Суспільна свідомість»), «Погляд», «Психічний та соціальний стан» (ідеографічне мікрополе «Якості, що складають цілісну характеристику людини, її особливостей»), «Психічна діяльність», «Розумова діяльність. Доступність розуміння» (ідеографічне мікрополе «Діяльність»); 2) до ідеографічного мікрополя «Відображення дійсності у свідомості. Свідомість. Пізнання» (ідеографічне поле «Буття»); 3) до ідеографічних полів «Якість», «Рух» [244, с. 46–54].

У колективній праці «Російський семантичний словник» (2003) за ред. Н. Ю. Шведової, що містить опис лексики, погрупованої за «ієрархічно організованими лексико-семантичними множинами, підмножинами та рядами» (РСС, с. 2), серед лексичних класів та їхніх об'єднань виділено й такі, що пов'язані з внутрішнім світом людини («Духовний світ: Свідомість. Мораль. Почуття»). Лексема *мысль* (укр. *думка*) входить до лексичного класу «Свідомість. Пам'ять. Знання. Воля. Мораль», що «об'єднує іменування абстрактних

сутностей, належних до ментальної сфери (іменування властивостей і здібностей людини, пов'язаних із діяльністю інтелекту, іменування різних форм і рівнів духовної активності людини)» (РСС, с. 204). Одним із шести підкласів зазначеного класу є «Свідомість. Розум. Знання. Розуміння. *Думка*. Спосіб думок», який складається з чотирьох множин: 1) «Свідомість. Розум. Інтелект»; 2) «Сприймання. Інтерес. Увага. Уявлення. Пам'ять»; 3) «*Думка*. Задум. Помилка. Незнання»; 4) «Світогляд, спосіб думок. *Думка* / Погляд» (РСС, с. 203). У межах двох останніх множин виділяють також підмножини та ряди.

На думку Г. Ф. Іванової, у відображенні внутрішнього світу людини важливу роль відіграють предикати знання (фактиви), думки (путативи) та віри. У концептосфері людини вони є не статичними характеристиками, «а постають як взаємозумовлені категорії, що відбивають етапи пізнавального процесу людини, визначають її систему цінностей та регулюють орієнтацію у світі». Як структурний елемент цієї концептосфери дослідниця виокремлює поняттєве поле «внутрішній світ», ядро якого формують «знання», «думка» та «віра» [97, с. 233–234].

Серед основних систем, з яких «складається людина», Ю. Д. Апресян виділяє систему «Мислення, інтелектуальна діяльність», яка, на його думку локалізується у свідомості [16, с. 42].

За класифікацією фразеологізмів, яку запропонував Ю. Ф. Прадід [205, с. 15–30], відповідні одиниці погруповано за структурно-семантичним принципом. Аналізований концепт у такому разі експлікують сталі словосполучення, об'єднані тематичною групою «Мислення», що входить до тематичного поля «Пізнавальні процеси» ідеографічної групи «Психічні процеси людини» ідеографічного поля «Людина» архіполя «Жива природа».

У дисертації «Вербалізація концепту пам'ять в українській літературній мові» (2011) Я. В. Купіна відносить концепт «думка» до класу антропоморфних, у якому виділяє групу ментальних. До цієї групи також входять концепти «розум», «ідея», «пам'ять», «мислення», «знання», «свідомість» та інші [141, с. 7]. Зв'язок мислення з іншими аспектами людської діяльності, наголошує І. В. Грохова,

відбувається завдяки перетину поля ментальності з іншими семантичними полями [62, с. 94].

У праці О. Клименюк «Моделі концептосфери та механізми когнітивного мислення індивіда» (2009) як окремий компонент концептосфери індивіда названо концепт «Духовний світ», у межах якого виділено екзистенційне буття, результати якого представлені у вигляді емоційних концептів; ментальне буття, презентоване емо-раціональними концептами, й трансцендентне – раціональними концептами [104, с. 95].

Оперуючи категорією ментальності, дослідники потрактовують її як «світосприйняття в категоріях та формах рідної мови, що поєднує в процесі пізнання інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в його типових виявах» [193, с. 217]. На позначення лексики, пов'язаної з ментальною діяльністю, використовують також терміни *ментальний простір*, *ментальне поле*, *ментальний світ*.

Ментальний простір (за Т. В. Радзієвською) є результатом «концептуалізації свідомістю носія мови мисленнєвої сфери, утвореної семантикою імен та предикатів, співвідносних із поняттям мислення» [211, с. 192]. У ментальному просторі виділяють одиниці мови на позначення процесу мислення (*роздуми*, *вагання*), «ментального результату» (*думка*, *ідея*, *вигадка*), ментальної дії (*розглядати*, *тлумачити*), ментального стану (*вважати*, *гадати*), ментальних відношень (*переконаний*). Названі одиниці «навантажені» також семантикою сприйняття (*уявлення*, *уява*, *вбачати*), семантикою мовлення (*пояснювати*, *формулювати*), пам'яті (*запам'ятовувати*)» [там само]. Внутрішня структура ментального поля є складною і пов'язана з іншими семантичними полями, які відбивають інші аспекти людської діяльності.

На особливу увагу заслуговують спроби науковців визначити структуру ментального поля. На думку М. К. Голованівської, центральну частину ментального поля у «чистому» вигляді презентують концепти «знання», «думка» (рос. «мысль»), «ідея», «роздуми», «причина», «наслідок», «сумнів», «упевненість», «мета». Імена цих концептів називають основні фази та

передумови мисленнєвого процесу. «Думку» (рос. «мысль») тлумачать як операцію синтезу, пов'язану з породженням нового знання [57, с. 234]. Дослідниця виділяє основні параметри та сектори ментального поля й відповідні угрупування лексичних одиниць: 1) ситуація ментального процесу; 2) пізнання; 3) збереження пізнаного; 4) співвіднесеність фактів за їхніми ознаками; 5) виявлення причиново-наслідкових зв'язків; 6) ступінь адекватності дій, тобто оцінка знань із погляду істинності; 7) часовий аспект: а) спрямованість у минуле; б) спрямованість у майбутнє [57, с. 233].

У багатьох працях, присвячених дослідженню ментальних предикатів, з'ясовується їхня специфіка, окреслюється коло аналізованих одиниць, представлених у ментальному полі людини, та виділяються певні групи. Так, С. Р. Омельченко ментальними предикатами називає лексеми, які не лише номінують процес мислення, а містять у своїй семантиці елементи його опису та вказують на національно-етнічну специфіку сприйняття, розуміння, пізнання навколишньої дійсності окремою мовною особистістю чи етноспецифічним суспільством загалом [193, с. 2017–218].

«Думати» як базове поняття мови тлумачить також А. Вежбицька. Дослідниця переконана, що воно «не може бути отримане ні з будь-якого іншого простішого поняття» [40, с. 311–313]. Л. Г. Єфанова поділяє ментальні дієслова на дієслова ментальних дій, дієслова ментальних станів та метально-емоційних станів [83, с. 5]. На її думку, у ситуаціях, позначених дієсловами ментальних станів (рос. *думать*, *мыслить*), об'єкт сприйняття відсутній. «Його місце займає ментальний конструкт – думка, що продукується самим суб'єктом і співвідноситься з об'єктивною дійсністю чи внутрішніми реаліями суб'єкта, фантазіями (вигадкою)» [83, с. 7]. Дослідниця вважає, що вони відрізняються від інших ментальних предикатів властивістю передбачуваності результату, позначений ними процес є повністю контрольованим мовною свідомістю [83, с. 8].

Отже, до поля «ментальна діяльність» входять лексеми, об'єднані інтегральною семою «здійснення ментальної діяльності» (І. А. Сімахіна,

С. Р. Омельченко). Ядерними одиницями цього поля є лексеми із семантикою ментальності. Периферійну зону утворюють лексеми, у яких така семантика є вторинною і які поділяються на два розряди: перший утворюють лексеми, семантика ментальності яких фіксується у тлумачних словниках (близька периферія); другий об'єднує слова, семантика ментальності яких не зафіксована у лексикографічних джерелах (далека периферія).

Щоб з'ясувати місце концепту «думка» в зазначеному вище полі, визначимо ознаки його наївного поняття за загальномовними словниками сучасної української мови, це зокрема такі: ‹продукт мислення›; ‹галузь знання›; ‹процес мислення›; ‹поняття, судження, висновки›; ‹заповнювати свідомість›; ‹світогляд›; ‹пісня› (СУМ, т. II, с. 435–436; НТСУМ, т. I, с. 622). Найчастіше натрапляємо на ознаки ‹продукт мислення› та ‹процес мислення›, які зазвичай експлікують словами *думка*, *гадка*, *мисль*, *думати*, *гадати*, *мислити*. Ознака ‹заповнювати свідомість› дозволяє припустити, що концепт «думка» пов'язаний із будь-якими явищами та предметами навколишньої дійсності, відбитими у свідомості мовців. Цей зв'язок уможливлює розширення концептуального поля «думки» за рахунок чималої кількості номінацій, зокрема далекої периферії.

Концепт «думка» як один із ядерних, за спостереженнями Є. П. Бондаревої, охоплює практично всі назви ментальних (психічних) станів людини [33, с. 9], а також може входити до змісту багатьох інших концептів. Це свідчить про його конститутивну властивість, що екстраполюється на всю концептосферу внутрішнього світу людини.

Незаперечним постає факт онтологічної віднесеності концепту «думка» до антропологічної концептосфери, його генетичного зв'язку з іншими концептами духовного (внутрішнього) світу людини («свідомість», «мораль», «почуття», «пам'ять», «знання», «воля», «віра», «світогляд», «розум» та ін.). Науковці неодноразово наголошували на зв'язку аналізованого концепту з концептом «мова», називаючи «думку» сполучною ланкою між дійсністю та мовою. Н. О. Мех цей зв'язок пояснює тим, що лексеми *думка*, *дума*, *мова*, *слово*

виступають номінаціями понять ідеальної сфери, яка стосується мислення, його взаємодії з мовою [174, с. 3].

Концепти можуть мати різне мовне вираження. Субстантивні форми вербалізації концептів презентують вищий рівень концептуалізації дійсності. «Субстантивна фіксація концепту в мові свідчить про надійну концептуалізацію явища, максимально абстрагованого від ситуації» (З. Д. Попова, Й. А. Стернін) [202, с. 90].

Отже, пропонуємо таку ієрархію смислових відношень аналізованого концепту в національній КС: ідеографічний клас «людина» → ідеографічне поле «внутрішній світ / ментальна діяльність» → ідеографічне мікропіле «свідомість» → тематичне поле «мислення» → тематичні групи «спосіб мислення (світогляд)», «процес мислення (судження)», «продукт / результат мислення (поняття, пісня)», «те, що наповнює свідомість». На основі тематичних груп власне й вибудовуються базові КМ смислової організації концепту «думка» в українській мові: «думка – спосіб мислення (світогляд)», «думка – процес мислення (судження)», «думка – продукт / результат мислення (поняття, пісня)», «думка – те, що наповнює свідомість».

2.2. Лексична об’єктивація історії семантичного розвитку імені концепту «думка» в українській мові

Науковці вважають, що концепт не є сталою категорією, він має здатність змінюватися. Кожна епоха, частково зберігаючи змістову організацію концептуальних структур, вносить щось нове, пов’язане з новою ідеологією, політичною ситуацією, економічним розвитком чи соціальним середовищем. Не оминув цей процес і концепту «думка».

Основним, ядерним компонентом у структурі концепту виділяють понятєвий, тому об’єктом дослідження стає поняття, виражене певними лексемами та фраземами, що вербалізують відповідний концепт, і що знаходить відбиття у словниках. «Аналіз словникового відображення та втілення концепту

необхідний, оскільки система дефініцій у словниках дає досліднику культурних концептів нитки до пізнання сутності народної свідомості, специфіки наївної картини світу. Інтерпретація словникових визначень дає змогу виявити прототип концепту, його змістовий мінімум, що створює базу для подальшого вивчення концепту на основі інших методик», – вважає О. В. Афанасьєва [21, с. 9].

Одним із методів дослідження концептів на цьому етапі вважають його історико-етимологічний аналіз, оскільки цей метод допомагає виявити способи, засоби й динаміку розвитку «омовлення» того чи того фрагмента дійсності загалом, дає змогу побачити складну розумову діяльність людини у часовій протяжності [125; 236, с. 80–81].

Діахронний підхід до вивчення концептів, на думку Н. А. Стадульської, спирається на використання такої методики, яка полягає у виявленні семного складу імені концепту, що передбачає аналіз його за різними словниками, залучення матеріалів етимологічних словників. На першому етапі, вважає дослідниця, з'ясовується первинне значення лексеми, що об'єктивує аналізований концепт. Далі простежуються зміни протягом певного періоду, зокрема, як ця лексема «обростає» новими значеннями, синонімами, гіпонімами під впливом лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. На другому етапі аналізується поняттєве поле, що виникло навколо вихідного поняття [246, с. 39–40].

Етимологічний аналіз імені концепту науковці визнають початковим етапом його комплекного дослідження [250, с. 46; 197; 200, с. 87; 199, с. 427; 241, с. 251; 32, с. 60; 236, с. 81; 127, с. 8].

Лексико-семантичну репрезентацію концепту «думка» можна розпочати з віднаходження родового поняття для власне поняття «думка», яким є «продукт мислення». Відповідно об'єктом дослідження стає не лише лексема *думка*, а й синонімічні до неї *мисль*, *гадка* та інші.

Подальший аналіз стосується безпосередньо етимології імені досліджуваного концепту. За даними «Етимологічного словника української мови» (1983–2006) праслов'янське *duma* вважають запозиченням із германських мов, хоча джерело запозичення невідоме. Його зіставляють із готським *dōms* «суд,

слава», *dōmian* «судити», давньоверхньонімецьким *tuom*, давньоанглійським *dōm* «гадання; думка; збори» (ЕСУМ, т. ІІ, с. 144–145). Пор. інші погляди в «Етимологічному словнику слов'янських мов» (1978) (ЭССЯ, т. 5, с. 154-156). Слово *дума* побутує в слов'янських мовах: у російській, білоруській та польській має значення «пиха; гордість; сумна пісня»; у чеській і словацькій – «епічна пісня; думання», до яких запозичено, можливо, з польської; у болгарській – «слово; мова»; у македонській – «думка; слово». В українській мові це слово вживають зі значеннями: «роздум, гадка; народна ліро-епічна пісня; орган управління у царській Росії» (ЕСУМ, т. ІІ, с. 144–145).

Історичні словники, в яких зібрано й подано інформацію про лексику східнослов'янських пам'яток XI–XV ст., не фіксують лексему *думка*, хоча слова з коренем ***дум-*** вживалися в давньоруській писемній мові, напр.: *доума, доумати, доумьница, доумьца, доумьць* (СДЯ XI–XIV, т. ІІІ, с. 98–99); *дума, думати, думецъ, думный, думца* та ін. (Сл. РЯ, т. IV, с. 373–375). А в «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» (1977–1978) *Доума* згадується лише як особова назва (ССУМ XIV–XV, т. І, с. 330).

Більшість словників фіксують лексеми *дума*, *мысль*, *гадание*, які виражають поняття, пов'язані з людським мисленням, роботою мозку.

«Словник давньоруської мови (XI–XIV ст.)» (1988–2008) засвідчує вживання слова *доума* в писемних пам'ятках XI–XIV ст. зі значеннями: «думка, задум, намір (замір)»; «порада, повчання»; «нарада, спільне обговорення, рада» (СДЯ XI–XIV, т. ІІІ, с. 98–99); «Словник-довідник «Слова о полку Игореве» (1965–1984) – зі значеннями «розмірковування»; «задум, намір»; «порада, вказівка»; «рада, спільне обговорення» (ССПИ, т. 2, с. 55–56).

Синонімічне слово *мисль* зафіксоване в історичних та етимологічних словниках зі значеннями*:* «розум, ум»; «міркування, думка, гадка, роздум»; «помисел, намір, задум»; «уявлення» (СДЯ XI–XIV, т. IV, с. 81–83); «уявлення, творче відтворення»; «задум, намір, умисел»; «свідомість, розум || бажання, прохання»; «дума; розмірковування || настрій || міркування; думка || розрахунок, розуміння» (ССПИ, т. 3, с. 123–127); «дух, зміст» та «гордовитість, пихатість» у

І. І. Срезневського (СМСлДЯ, т. ІІ, с. 216–217). Крім того, один із найдавніших рукописних словників часів Київської Русі «Рѣчь Жидовьскаго ꙗзыка преложена на Роускоую, неразоумно на разоумъ, и въ ювангл҃ихъ, и въ Апc̃лхъ. и въ Псалтыри, и в Пармиѣ и въ прочихъ книгахъ» (1282) фіксує лексему *мысль* як еквівалент єврейського «ликъ» (Рѣчь Лекс., с. 196), що свідчить про вживання її у мові східних слов'ян, зокрема в книжній, хоча значення не уточнюється.

У Сл. РЯ засвідчено також слово *гадка* зі значеннями «загадка; інакомовлення», «здогад, намір» (Сл. РЯ, т. IV, с. 7), хоча більшість джерел фіксує лексему *гадание*, яка в писемній мові XI–XIV ст. уживалося з такими значеннями: «питання; те, що слід з'ясувати»; «міркування»; «обміркування»; «загадка, пророцтво // таємний смисл»; «гадання, ворожіння» (СДЯ XI–XIV, т. III, с. 314). Крім того, «Словарь-справочник «Слова о полку Игореве» серед значень і відтінків значень слова *умъ* фіксує «думка, думки», «задум, умисел» (ССПИ, т. 6, с. 100–103).

Отже, наведені лексеми первісно були багатозначними, мали в семантичній структурі спільні значення («думка», «міркування»), тому їх цілком правомірно можна вважати репрезентантами лексико-семантичної структури концепту «думка»[1].

У пам'ятках XI–XIVст. ширше розкрито семантику досліджуваних слів, ніж у текстах староукраїнської мови XIV–XV ст., представленої переважно пам'ятками ділового стилю, що зумовило спорадичне використання аналізованих лексем у писемних текстах XIV–XV ст. порівняно з попереднім періодом розвитку української мови.

«Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» (1977–1978) фіксує слово *мысль* зі значенням «помисел, намір» (ССУМ XIV–XV, т. I, с. 625). Слова *гадка*, *думка* відсутні, проте в цьому словнику натрапляємо на синонімічні лексеми *помыслъ* («замисел, задум, замір»), *промыслъ* («промисел, намір»), *оумыслъ* («умисел, замисел, задум»; «умисел, замисел, намір»), *оумышлѣнъє* («замисел,

[1] У старослов'янській мові з синонімічними значеннями вживалися лексеми *мысль*, *помыслъ*, *помышлєниє*, *разоумъ*, *съмыслъ*, *оумъ*, *оумышлєниє* (СС, с. 337).

задум»; «роздуми, вагання») (ССУМ XIV–XV, т. II, с. 192; 261; 477). У писемних текстах у складі фразеологізму *на лихо гадати* слово *гадати* мало значення «задумувати» [44, с. 178].

У таких східнослов'янських лексикографічних пам'ятках, як «Тлъкованіе неудобь познаваемомъ въ писаныхъ речемь, понеже положены сѫть рѣчи въ книгахъ отъ началныихъ преводникъ ово Словенскы, и ино Сръбскы, и другаа Блъгарскы и Гръчьскы, ихже неудоволишася преложити на Рускый» (1431) і «Лексисъ съ толкованіемъ словенскіхъ мовъ просто» (1964), натрапляємо лише на слово *гаданіе*, яке у першому словнику тлумачиться як «съкръвенъ глаголъ», а в другому перекладено як «загадка» (Тлъков. Лекс., с. 199; Амф. Лекс., с. 181).

Перший друкований словник української мови «Лєксис Сирѣчъ Рєчєнїѧ, Въкратъцѣ събран(ъ) ны. И из словє(н) скаго языка, на просты(й) Рускій Діѧлє(к) тъ Истол(ъ) кованы» (1964) Л. Зизанія подає лексеми *гаданіє*, що пояснюється як «ро(з)мова, гада(н)е, зага(д)ка», та *гананіє* – «зага(д)ка, тру(д)ное а хитрое пытанье» (Зиз. Лекс., с. 40).

«Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» (1994–2002) вперше фіксує лексему *думка* зі значенням «думка, мисль»*: а* (*ж*) *з нѣкоторы*(*х*) *моусѣмо и*(*х*) *яко ѡ́сы або мотылицы прє*(*ч*) *дымо*(*м*) *выкирит*(*и*) *а́лє и в то*(*м*) *па*(*н*) *ствѣ но́во а свѣжо и*(*х*) *выдво́рны́є а вылѣта́ючїє* ***ди(м)ки*** *до такого ко*(*н*) *ца оухова*(*и*)᷍*бє* (СУМ XVI–XVII, т. 8, с. 226). Натомість слово *дума* подається як багатозначне: «(дар мислення) дума, думка, думання»; «пиха, гордовитість, зарозумілість»; «рада, нарада, дума»; «(різновид пісні) дума»; «власна назва» (СУМ XVI–XVII, т. 8, с. 225–226). Слово-синонім *гадка* зафіксовано з такими значеннями: «Думка, гадка»; «Суперечка»; «Балачка, вигадка»; «Загадка» (СУМ XVI–XVII, т. 6, с. 180–181). Відповідний етап розвитку мови позначено появою в писемних джерелах слова *думка*, яке спочатку вживалося як моносемічне.

П. Беринда в словнику «Лексіконъ славенорѡсскїй и именъ тлъкованїє» (1627) подає лексеми *мысль*, *гаданіє*. Автор пояснює значення слова *мысль* («Сила душевна, якою мислимо, тобто ум, розум або душа»), наводить синоніми (мысль (дѣѧнїє), мислѣньє, помышлєньє», «помышлє(н)є, подобаньє»), стійкі

звороти та словосполучення («впала ми таѧ мысль», «wмылила мѧ таѧ мысль»; «к мысли комu uчинити mo») (Бер. Лекс., с. 66). Словник є першою друкованою лексикографічною працею, у якій подано розгорнуте тлумачення аналізованої лексеми з прикладами. У ньому також зафіксовано слово *гаданїє* з дублетами *гананїє*, *ганан*(*ь*)*ство*, що тлумачиться як «складне або "хитре" запитання, загадка, розмова, таємне слово, "закриті" слова» (Бер. Лекс., с. 25).

Перший український словник активного типу «Синоніма славенороссkая» (1964), як і попередні, не подає лексеми *думка*, проте тут уперше зафіксовано слова-синоніми *гадка*, *дума*, *мысль* із такими значеннями: *гадка* – «гаданїє или и притча стязанїє, возисканїє, вопросъ, прє/д/ложєнїє» (Син., с. 106). Семантика наступного слова представлена через семантику словосполучення *Дума ѡ сєбѣ* – «мудрованїє, высокоумїє, гордость» (Син., с. 112). *Мысль* тлумачиться як «помышлєнїє, умъ разу/м/», а також у словосполученні *Мыслы* ([*прозорливїи*]) – «помышлєнїѧ, мєчтанїѧ» (Син., с. 129). Отже, це перша лексикографічна праця староукраїнської мови, що містить значення усіх зазначених слів, проте П. Беринда у згаданому словнику семантику слова *мисль* подає ширше.

У «Словнику української мови» (1966) П. П. Білецького-Носенка слово *думка* перекладено як «понятіе; мысль», *гада*, *гадка* – «дума, горе, мысль; забота» (Б.-Н., с. 126; 92). Словник цікавий тим, що автор перекладає слово одним або кількома російськими відповідниками, іноді подає тлумачення слова, часто наводить фразеологізми та паремії, напр.: *А я соби ни* ***гадки***; *Мни* ***думка***; *Янгольский голосокъ, да бисова* ***думка***; ***Думка*** *за горою, аж смерть за спиною*; *Дурень* ***думкою*** *богатый*.

«Словарь української мови» (1996) Б. Д. Грінченка фіксує такі значення лексеми *думка*: «мисль; намір, замисел»; «рід ліричного вірша (елегійного характеру)» (Гр., т. 1, с. 455–456). У словниковій статті наведені прислів'я («*Рукою* (на молитві) *махаєш, а* ***думкою*** *скрізь літаєш*») із пареміологічного збірника М. Номиса, фразеологізми та сталі словосполучення (*така в його* ***думка***; *на* ***думці*** *стояти*; *на* ***думку*** *спасти*; ***думка*** *б*; ***думка*** *така, що <…>*; *на мою* ***думку***), приклад з поезії Т. Шевченка «*А* ***думка*** *край світа на хмарі гуля*» (там

само). Слово *гадка* словник подає зі значенням «мисль, помисел, думка»; відповідно фразеологізми та паремії – *А ні* ***гадки***; *І* ***гадки*** *не має*; *Шкода й* ***гадки***; *Ні думки, ні* ***гадки***; *Що хатка, то инша* ***гадка***; *Взяли мене думки та* ***гадки***) (Гр., т. 1, с. 263–264). Слово *мисль* автор наводить у складі фразеологізмів і сталих словосполучень: ***Мислі*** *до суду не позивають*; *Що з голови, то з* ***мислі***; *Ой думаю та гадаю, а що моя* ***мисля*** *зносить*. Значення окремих фразеологізмів розтлумачено: ***На мислі*** *мати* – «думати, припускати, мати намір»; ***У мислях*** – «в умі»; ***До мислі, під мислі*** – «подобатися, до смаку, по натурі» (Гр., т. 2, с. 428). Як засвідчують наведені приклади, аналізовані лексеми об'єднані гіперсемою ‹продукт мислення›, отже, вживалися у відповідний період як взаємозамінні.

В «Історичному словнику українського язика» (1930) за редакцією Є. Тимченка лексему *думка* витлумачено як «гадка, мисль» (ТІСУМ, т. І, с. 840). Спектр значень слова *гадка* (на відміну від попередньої лексикографічної праці) стає ширшим: «суперечка, диспут»; «балачка, мова, вигадка, плітка»; «думка»; «загадка» (ТІСУМ, т. І, с. 499–500). За рахунок нових значень і відтінків лексико-семантичне поле лексеми *гадка* перетинається з лексико-семантичними полями інших слів, зокрема й слова *думка*, яке в цьому словнику подано зі значеннями: «гадка, мисль; намір»; «рада, нарада»; «пиха, гордовитість, зарозумілість»; «рід пісні» (ТІСУМ, т. І, с. 839–840). Укладачі словника зафіксували лише одне значення слова *думка* («гадка, мисль»), що було представлене в пам'ятках української мови (ТІСУМ, т. І, с. 840). Лексема ж *мисль* у цій лексикографічній праці не зазначена. Про її наявність свідчить факт її ж використання в розтлумачуванні семантики слова *думка.*

Починаючи з XIX ст., лексеми *думка*, *гадка*, *дума*, *мисль* вживаються в українській мові як синоніми. Оскільки в центрі уваги перебуває концепт «думка», лексико-семантичні поля цих слів далі розглядатимуться як ядерні елементи його семантичного поля, зокрема у випадках, коли зберігається інтегральне значення «результат мислення».

«Словник української мови в 11 томах» (1970–1980) фіксує кілька значень лексеми *думка*: «те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення;

припущення, передбачення; намір, замисел, задум; знання в якій-небудь галузі»; «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення»; «те, чим заповнена свідомість»; «система переконань, поглядів, уявлень»; «українська і польська народна пісня (лірична або епічна), часто журливого характеру» (СУМ,т. 2, с. 435–436).

«Новий тлумачний словник української мови» (2001), окрім названих вище, додає значення «нав'язлива ідея, постійний клопіт, переживання», що фактично конкретизує значення «те, чим заповнена свідомість» (НТСУМ, с. 622).

Співвідношення стійких словосполучень і виразів із лексемами *думка, дума, гадка, мисль* у збірнику «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1993) М. Номиса та «Словнику фразеологізмів української мови» (2003) В. М. Білоноженко, В. О. Винника таке: 21 : 65, 2 : 7, 5 : 8, 9 : 20 відповідно. Виходить, що фразеологічна об'єктивація концепту «думка» представлена більшою кількістю одиниць, ніж паремійна. Серед усіх фразеологічних і паремійних одиниць переважають вербалізатори з іменем концепту у змісті. Це свідчить про цінність концепту «думка» в українській мовній КС.

Отже, етимологічний аналіз імені концепту «думка» дозволив простежити еволюцію його імені (*доума, дума, думка*) та семантичного простору, розвиток позначуваного ним явища у мовній КС українського народу, виявити зміни, що відбувалися в його структурі: 1) *мысль* «думка» (СДРЯ XI–XIV ст.) → *мысль* «дума» (ССПИ) → *мысль* (ССУМ XIV–XV ст.; СУМ XVI–XVII ст.; Бер. Лекс.; Син.) → *мисль* «думка» (СУМ); 2) *доума* «думка» (СДРЯ XI–XIV ст.) → *дума* (ССПИ; ССУМ XIV–XV ст.) → *дума* «дар мислення; дума, думка, думання» (СУМ XVI–XVII ст.) → *дума* (Син.) → *дума* «гадка, мисль» (ТІС УМ; СУМ); 3) *гадка* «думка, гадка» (СУМ XVI–XVII ст.) → *гадка* (Син.) → *гада* / *гадка* «дума, мысль» (Б.-Н) → *гадка* «мисль, думка» (Гр.; ТІС УМ) → *гадка* «думка» (СУМ); 4) *думка* «думка, мисль» (СУМ XVI–XVII ст.) → *думка* «мисль» (Б.-Н; Гр.; ТІС УМ) → *думка* «продукт мислення, процес мислення» (СУМ).

Лексикографічні праці засвідчують розширення семантики лексеми *думка*: увійшовши до вжитку як однозначна, сьогодні вона, перебравши на себе значення

слів, що позначали відповідне поняття з найдавніших часів, функціонує як багатозначна. Проте повного заміщення не відбулося – усі слова повноцінно побутують в українській мові як синоніми – *думка*, *мисль*, *гадка*, *дума*. Поступово входячи до активного словника українців, лексема *думка* стала основним вербалізатором однойменного концепту, значеннєвий компонент структури якого репрезентовано чотирма базовими КМ – «продукт / результат мислення» (1), «процес мислення» (2), «те, що наповніє свідомість» (3), «спосіб мислення» (4). Здійснений лексикографічний аналіз доводить багатогранність позначуваного лексемою *думка* явища, що стоїть за відповідним концептом.

2.3. Концепт «думка» в науковій та наївній картинах світу

2.3.1. Термінополе концепту «думка»

Серед різних способів мовної реалізації концептів увагу науковців привертає й їхня термінологічна репрезентація в науковій КС. Концептуальна репрезентація мистецтвознавчої термінології в науково-мистецькій КС стала об’єктом вивчення в монографії В. Л. Іващенко (2006) [95]. Опис термінополя (ТП) поняття «концепт» у семивекторному розрізі здійснила Ж. В Краснобаєва-Чорна (2006) [130]. Міжмовний лексико-семантичний аналіз ТП концептів «child» и «ребёнок» в англійській та російській мовах став об’єктом наукових пошуків О. Л. Кряжевої (2009) [134]. У межах пропонованого дослідження увагу привертають фразеологізми-терміни, що об’єктивують концепт «думка» в науковій КС. Для повноти дослідження важливим є аналіз семантики терміна *думка*, щоб прослідкувати як вона далі розгортається у семантиці стійких терміносполучень.

Терміни-репрезентанти аналізованого концепту утворюють його ТП, у центрі якого власне наукове термінопоняття «думка», яке обслуговує різні сфери життя. Відповідно його фіксують різні типи галузевих словників із такими значеннями:

– у філософії: «акт мислення, частина процесу мислення або його результат, зміст, продукт мислення, ідеал. Висхідною формою процесу мислення є судження. Його зміст розкривається у міркуванні, що відбувається у формі умовиводів і здійснюється шляхом зіставлення різних суджень. Синтезом судження про певний об'єкт є поняття, яке в теоретичних системах знання стає формою розвитку ідеї і розгортається, знаходить свою об'єктивацію завдяки системі категорій» (ФЕС, с. 176); «основна форма здійснення ментальних актів людини, таких як пізнання, міркування, оцінювання, планування, вирішення життєвих проблем. Провідна особливість думки – це її зв'язок із предметним змістом свідомості; думка забезпечує оперування цим змістом у сфері інтелектуального споглядання. У результаті саме думка виводить людину до нових життєвих обріїв, нових бачень дійсності та, врешті, до особливого – індивідуального та особистісного універсаму її буття. Оскільки думка – це явище свідомості, вона володіє здатністю до саморефлексії, внутрішньою єдністю та цілісністю» (ПТСОФТ, с. 54); «(грец. *doxa*) – в античній філософії недостовірне, суб'єктивне знання, на відміну від достовірного знання – істини. Вже елеати різко розмежовують істину, засновану на раціональному пізнанні, і думку, засновану на чуттєвих сприйняттях, яка знайомить лише з видимістю речей. У атомістов думка є результатом впливу на людину «образів»; явища, які чуттєво сприймаються, існують у думці, воістину ж існують лише атоми і порожнеча. Софісти нівелювали межу між думкою та істиною («все, що кому як здається, так воно і є»), <…>. За Платоном, думка, що поділялася на здогад і довіру, відноситься до чуттєвих речей, на відміну від знання, що має своїм предметом духовні сутності. У Аристотеля думкою є емпіричний метод пізнання, оскільки воно відноситься до випадкового і одиничного, може змінюватися аж до помилкового. Аристотель відрізняє думку від наукового знання, предметом якого є необхідне і загальне» (ФЭС, с. 380); «спосіб мислення. Думка характеризує собою суб'єктивне почуття, засноване на ненауковому пізнанні речей. Думка ґрунтується просто на невизначеному почутті, яке викликає в нас реальність. Які б не були логічні неточності простої думки, повага до різних думок є етичним

принципом, що має назву толерантність; це принцип будь-якої істинної демократії» (ЗЕМ, с. 198); «судження, що виражає чуттєве ставлення до чого-небудь – оцінку, погляд і т. ін. В античній філософії докса була протиставлена логосу як істинного знання. Вважалося, що за допомогою «очей розуму» відкривається справжня реальність, а докса є «темним», «нерозумним» знанням, що викривляє істину. Згідно з Демокрітом, думка належить до «незаконнонародженого» знання; у Платона й у Аристотеля – думка – це щось випадкове, швидкоплинне. <…> Заглибленість у практику життя забезпечує думці конкретність, імпульсивність, нестандартне «поштучне» існування, «проходження» за реальністю, можливість безсловесної трансляції та ін. <…> У сер. XX ст. <…> дані лінгвістики, психо-, нейролінгвістікі та ін. показали, що думка самодостатня і володіє можливістю особливого світосприйняття» (НФЭ, т. 2, с. 585); «недостовірний, не цілком певний образ реальності, який виступає замінником, сурогатом знання. У думці виражені не стільки об’єктивні властивості об’єкта, скільки стан свідомості суб’єкта, його бачення світу, багато в чому сформоване забобонами, тиском середовища і так званими зовнішніми обставинами» (НФНТ, с. 26);

– у психології: «основної одиниці мислення, в якій знаходить своє вираження процес пізнання навколишнього світу, інших людей і себе <…>, її відправною точкою є порівняння двох явищ. Вона відображає їх схожість і суміжність у часі й просторі. Мовленнєве вираження думки в текстах представлене у формі речень. Обов’язковою його ознакою є предикативність <…>, думка є динамічною і багатоликою. Незалежно від її істинності чи хибності вона виявляється в слові, образі, дії (окремо чи сукупно)» (СПЕ, с. 113); «особиста точка зору, якої індивід дотримується в певний момент і яку він висловлює у формі суб’єктивно прийнятої гіпотези. Думка в кращому випадку є правдою в чиємусь особистому її поданні, вона є вихопленою з реальності суб’єктивно значущою частиною якогось цілого, яка не може претендувати на відображення істини <…>. Думка відрізняється від переконання <…> і від настанови <…> судження»; «в психопатології – вираз особистої позиції пацієнта до чого-, кого-

небудь» (ЖБЭП); «(англ. *belief*) – опис проблеми чи явища, запропонований як можливий, причому його доказовість для інших у межах прийнятих норм (для знання) відсутня або не вважається вичерпною» (БПС, с. 267); «словесне вираження переконань або настанов» (ВПО, с. 313); «умовивід, або сукупність логічно взаємозалежних умовиводів, достовірність, істинність яких не є доведеною, а потребує ще перевірки» (КПАСП, с. 82);

– у політичній психології: «вид політичної настанови, що відрізняється нестійкістю. Думки представляють насамперед поверхневий вербальний шар свідомості і зовсім не обов'язково відповідають глибшим особистісним утворенням» (ГПП, с. 54);

– у соціології: «прояв свідомості, що представляє сукупність логічно пов'язаних між собою суджень, які містять оцінку явища, процесу, людини. Разом з тим думка має не тільки духовну, але й практичну сторону, яка реалізується в поведінці людей <…> в аспекті суб'єктивної віднесеності думка є формою переконання. З боку об'єктивної віднесеності вона є пізнавальною формою. Думка виникає в умовах невизначеності гносеологічної ситуації, яка передбачає вибір і оцінку різних варіантів вирішення певної ситуації» (РСЭ, с. 290); «судження щодо деякого об'єкта, що включає суб'єктивну оцінку»; «вербальне вираження настанови» (БСС);

– у сфері економіки: «викладена в письмовій формі думка аудитора про фінансову звітність у цілому, що міститься в аудиторському висновку» (ПМУА, с. 145); «аудиторський висновок, який містить виражену у встановленій формі думку аудитора про фінансову (бухгалтерську) звітность аудируваної особи. Беззастережно позитивна думка має бути виражена тоді, коли аудитор приходить до висновку про те, що фінансова (бухгалтерська) звітність дає достовірне уявлення про фінансовий стан і результати фінансово-господарської діяльності аудируваної особи відповідно до встановлених принципів та методів ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової (бухгалтерської) звітності» (ГТСАД, с. 15);

– у логіці: «результат або продукт мислення у формі судження, поняття чи умовиводу, виражає загальне (спільне) у масі одиничних речей, фіксуючи сутнісне, істотне, закономірне в багатоманітності зв'язків і відношень навколишнього світу» (ГФЛКС, с. 39);

– у педагогіці: «оцінне судження або умовивід, емоційно забарвлене і виражає відношення суб'єкта думки до його предмета, об'єкта» (ВСТОСП, с. 56); «оцінне судження, що виражає відношення людини до кого-небудь або чого-небудь. Думка – це прояв свідомості, яка реалізується в поведінці, в практичній діяльності. За формою це переконання людини, оскільки виражає його впевненість у правоті судження. Розрізняють думку індивідуальну, колективну і суспільну. <…> Крім того, є думка різних груп людей: думка дітей, вчителів, учених-педагогів тощо» (БОДК, с. 460);

– в етнокультурології: *дума* (*думка*) – «народна ліроепічна пісня, що виконується сольним співом (зазвичай декламацією-речитативом) у супроводі кобзи, бандури або ліри, має нерівномірну будову вірша і перев. дієслівну риму» (ЖЗУЕ, с. 206);

– у літературознавстві: *думка* (*дума*) – «жанр (вид) невеликої медитативно-елегійної (журливої) поезії, іноді баладного змісту, який був поширений у творчості українських письменників-романтиків першої половини XIX ст. та використовувався ними на означення народних пісень такого ж змісту у тогочасних фольклорних збірниках» (ЛС, с. 213–214); «жанр (вид) суто українського речитативного народного героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці-музиканти: кобзарі, бандуристи, лірники в Ценральній і Лівобережній Україні. Обсягом більша від історичних баладних пісень» (ЛС, с. 212–213); «народна пісня, лірична в українському фольклорі, ліро-епічна, елегійна – у білоруському <…> та польському <…>, якій властива увага до явищ природи, сердечних переживань. Думка часто була імпровізованою, виконувалась речитативом під музичний супровід» (ЛЕ, с. 308); «епічний жанр українського фольклору, генетично пов'язаний із голосінням, історичними піснями та баладами, переважно про діяльність українського козацтва XVI–XVIII ст. Від

інших ліро-епічних жанрів різниться особливим речитативним способом виконання (дорійським ладом з підвищеним четвертим ступенем) під акомпанемент кобзи, бандури чи ліри, а також формою і реалістичним світосприйманням без зловживання тропами чи фантастичними елементами, що властиве билинам» (ЛЕ, с. 307);

– у мистецтвознавстві (так само, як і в літературознавстві): *думка* – «поширена у XIX ст. у слов'янських країнах назва пісень та інструментальних п'єс сентиментально-елегійного характеру < … >. Термін думка (зменшувальна форма слова дума) виник у Польщі у XVIII ст. і застосовувався для назви невеликих ліро-епічних творів на зразок балади. На початку XIX ст. цим терміном стали означати жанр деяких своїх творів також і польські та українські поети <…>» (БМТП, с. 84);

– у музиці: *думка* – це «музичний твір» (ІРУСМТ, с. 35); «академічна хорова капела УССР. Заслужена капела УССР (1930). Перший український державний хоровий колектив. Організована у Києві в 1920. Назва виникла з початкових літер найменування – «Державна українська мандрівна капела» (МБЭС, с. 185).

Отже, у немистецьких галузях науки, термін *думка* використовують на позначення динамічного, індивідуального й цілісного явища свідомості, яке має предметний зміст і реалізується у вербальній чи невербальній діяльності. У сферах життя, пов'язаних із творчим відображенням дійсності, цей термін несе смислове навантаження словесно-музичного твору ліричного або ліро-епічного характеру.

Ядерну зону ТП аналізованого концепту репрезентують такі терміносполучення з компонентом *думка* в різних сферах, зокрема:

– у політиці: *ліва думка* (*Ліберально-демократичний консенсус, що домінує в пострадянському суспільстві, цілковито виключає з нього ліву думку – але, натомість, відверто толерує праву, націоналістичну та ксенофобську ідеологію, яка лишається потужною зброєю боротьби із потенційним ідеологічним реваншем лівих*) [159]; *політична думка* – «це активна, цілеспрямована, узагальнююча, ідеальна діяльність у формі різноманітних понять, категорій,

теорій, доктрин з метою пізнання політичних зв'язків і відносин, форм і функцій власне політики і влади, політичних процесів та інститутів, політичної ідеології і культури, політичної стратегії і тактики, інших політичних явищ і цінностей, творення нових політичних ідей, прогнозування і моделювання політичного майбутнього» (ПС, с. 587);

– у релігії: *єретична думка* – термін, який перебуває в розрізі з поняттям *єретичний* «який суперечить панівним, загальноприйнятим у певному середовищі поглядам, правилам, положенням і т. ін.» (*І В голову мені приходили єретичні думки, я вагався і не міг вирішити – що корисніше було б викладати моїм товаришам* – Л. Первомайський) (СУМ, т. 2, с. 499); *католицька думка* (*Католицька думка визнає аналогію буття між Богом і творінням, в той час як представник протестантської діалектичної теології, кальвініст К. Барт заявив, що не може стати католиком саме через таку концепцію, як аналогія буття*) (УКЕ);

– у соціології: *суспільна* (*громадська*) *думка* – «один із проявів масової суспільно-політичної свідомості, що відображає ставлення народу чи певної його частини до влади; сукупна, надособиста позиція певної структурно означеної спільності людей щодо конкретних подій, проблем, рішень державних чи суспільних інститутів» (СДППСЕТ, с. 99); «думка, яка містить у собі приховане чи явне, вербальне чи невербальне ставлення соціальних спільнот, груп, індивидів до значущих для них проблем, подій і фактів дійсності»; «думки значної частини населення про будь-яку соціальну проблему»; «думки з актуальних суспільних проблем, які вирізняються дискусійністю. Громадська думка є сукупністю оцінних суджень, в яких відображається позиція соціальної групи щодо важливих для неї подій; у ній тісно переплітаються раціональний і емоційно-вольовий компоненти. Громадська думка може виконувати такі функції: експресивну, контрольну, консультативну, директивну» (ССТП, с. 62), напр.: *Представники російської передової суспільної думки будили любов до трудящих всіх*

національностей (СУМ, т. 9, с. 858); [*Вася*:] *Ми настоюємо, щоб у цьому питанні була зважена громадська думка інституту* – І. Микитенко (СУМ, т. 2, с. 435);

– у юриспруденції: *громадська думка* – «спосіб існування, формування і вияву масової свідомості, що полягає у вираженні ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів»; «важливий чинник соціальної комунікації. Формується у процесі спілкування людей як стихійно, незалежно від діяльності тих чи тих соціальних інститутів, так і цілеспрямовано – під впливом державних установ, політичних партій, громад, організацій, агітації, ЗМІ тощо» (ЮЕ); *окрема думка судді* – «процес, форма викладу незгоди одного із суддів з рішенням суду в цілому», напр.: *Така практика закріплена в Регламенті МС ООН*: *Кожний суддя може, якщо побажає, додати до рішення виклад своєї окремої думки як при незгоді, так і при згоді з думкою більшості* (ЮЕ);

– у філософії: *філософська думка*: – «*Фауст*» *Гете, який виник з народних сказань про вченого-чорнокнижника, узагальнює найбільші досягнення філософської думки свого часу* – М. Рильський (СУМ, т. 10, с. 595); *томізму політична думка* – «збірний термін для тих теорій суспільства та соціальної етики, що виникли в XIII столітті під впливом праць Фоми Аквінського» (ЕПД, с. 336);

– у логіці: *істинна думка* – «це така думка, котра відповідає тому, що є насправді. Істинна думка правильно, адекватно відтворює об'єктивну дійсність» (ГФЛКС, с. 12); *хибна думка* – «Якщо ж думка не відповідає тому, що є в дійсності, викривлює її, то вона є хибною думкою» (там само);

– у психології: *персоналізація почуттів і думок* – «використання висловлювань від першої особи з метою ідентифікації себе як джерела конкретних думок чи почуттів» (ВПО, с. 114); *експертна думка* – «інтерпретації та судження, зроблені людьми, які мають авторитет у цій сфері» (ВПО, с. 209).

Основними СМ репрезентації концепту «думка» в ядерній зоні ТП є такі: «думка – акт мислення», «думка – частина процесу мислення або його результат», «думка – зміст / продукт мислення», «думка – ідеал», «думка – основна форма здійснення ментальних актів», «думка – недостовірне, суб'єктивне знання /

недостовірний образ свідомості, який виступає замінником знання», «думка – (суб'єктивне, емоційно-оцінне) судження (умовивід) / прояв (суспільно-політичної) свідомості у вигляді суджень», «думка – основна одиниця мислення», «думка – особиста точка зору», «думка – можливий опис проблеми чи явища», «думка – словесне вираження переконань або настанов», «думка – вид політичної настанови», «думка – думка аудитора / аудиторський висновок», «думка – народна ліро-епічна пісня», «думка – жанр (вид) невеликої медитативно-емоційної поезії», «думка – музичний твір», «думка – академічна хорова капела», «думка – спосіб існування, формування і вияву мосової свідомості», «думка – ідентифікація когось як джерела конкретних думок і почуттів», «думка – інтерпретація / судження» (21 модель).

Приядерну зону ТП концепту «думка» репрезентують спільнокореневі з іменем концепту терміни, зокрема:

– у педагогіці: *дума* – « <…> роздуми у мовчанні» (БОДК, с. 258); *задум* – «задуманий, подумки попередньо складений план дій. Це намір діяти, але ще не реалізований замисл» (БОДК, с. 299);

– у філософії: *вільнодумство* – «критичне ставлення до релігії аж до неприйняття її і протиставлення безрелігійному образу думок, почуттів і дій» (ЗЕМ, с. 254); *придумування* – «здатність підносити факти 'як у романі'» (ЗЕМ, с. 310);

У приядерній зоні ТП концепт «думка» актуалізується в таких СМ «думка – роздуми у мовчанні», «думка – не реалізований замисл», «думка – ставлення до когось, чогось».

Антропологічна й ментальна віднесеність концепту «думка» забезпечує наповнення ближньої периферії описуваного ТП термінами з різних областей науки, яку організовують терміносполуки із спільнокореневими з терміном *думка* лексемами в дефініціях, а також такі термінологічні одиниці, які містять сему ‹думка› в структурі своїх термінологічних значень. Зокрема, йдеться про терміни, що позначають мисленнєву діяльність, інтелектуальні та комунікативні процеси. Це переважно синоніми до терміна *думка*, які формують близьку периферію ТП,

напр.: *аргумент* – «думка, істинність якої перевірена і доведена, і завдяки цьому може бути наведена для обґрунтування істинності або хибності висловленого твердження» (ГФЛКС, с. 14); *поняття* (у вузькому розумінні) – «форма думки, в якій відображаються найістотніші й найзагальніші ознаки предметів і явищ об'єктивної дійсності. Засобами фіксації понять у науці, мистецтві, техніці тощо є терміни. Поняття – це думка, а термін – ім'я думки» (ГФЛКС, с. 110); *сентенція* – «гадка, думка, судження» (ГФЛКС, с. 146); *смисл* – «думка, що міститься у словах (знаках, виразах)» (ГФЛКС, с. 152); *ідея* – «поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу»; «основний принцип світогляду; переконання»; «думка про що-небудь, міркування з приводу чогось»; // «задум, план, намір»; «основна думка, що визначає зміст твору» (СУМ, т. 4, с. 11).

Сюди належить і багатозначний термін *мислення* – «людська свідома інтелектуальна діяльність, яка має справу насамперед та переважно з оперуванням предметним змістом свідомості; це є здатність створювати предметний зміст свідомості, діяти в його межах, впорядковувати та довершувати його» (ПТСОФТ, с. 98–99), який використовують у різних сферах життя, зокрема в медицині, психології, логіці, філософії, лінгвістиці, психолінгвістиці (СМТ, с. 177; ГСТСМ, с. 208; СТПЗП, с. 40; ГФЛКС, с. 77; ЗССЛ, с. 197–198; ВПЛГ, с. 56); *міркування*, *дидактичне міркування*, *символічне міркування*, *логічна форма міркування*.

Основними СМ актуалізації концепту «думка» в зоні близької периферії ТП є «аргумент – істинна думка», «поняття – форма думки», «смисл – думка, що міститься у словах», «ідея – думка / міркування з приводу чогось», «думка – свідома інтелектуальна діяльність», «думка – здатність створювати предметний зміст свідомості» та ін.

Далеку периферію поля поповнюють також терміни на позначення мислення і його форм – *судження* (*атрибутивні*, *судження з відношенням*, *екзистенційні*, *загальні*, *часткові*, *контрарні*, *контрадикторні*), *умовивід* (*безпосередній*, *опосередкований*, *дедуктивний*, *індуктивний*, *продуктивний*), *доведення* (*пряме* / *апологічне доведення*, *доведення методом поділу*), *непряме*;

видів мислення – *наочно-образне мислення*, *наочно-дієве мислення*, *теоретичне / абстрактне мислення*; типів мисленнєвої діяльності – *конкретне і абстрактне*, *інтуїтивне і дискурсивне*, *наочно-образне і концептуальне* (*понятєве*, *системне*); науки про мислення – *логіка*, *формальна логіка*, *математична* (*символічна*) *логіка*, *закон мислення*; терміни на позначення різновидів поняття – *пусте*, *одиничне*, *загальне*, *реєстроване*, *нереєстроване*, *універсальне*, *конкретне*, *абстрактне*, *позитивне*, *негативне*, *відносне*, *безвідносне*, *сукупне*, *несукупне поняття*; структури поняття – *об'єм поняття*, *зміст поняття* та ін.

У дефініціях крайню периферію ТП формують терміни на позначення інших психічних процесів (*відчуття*, *сприймання*, *пам'ять*, *увага*, *уява*, *мовлення*, *емоції*, *почуття*, *воля*), станів (*страх*, *сором*, *радість*), логічних операцій (*індукція*, *дедукція*, *уявлення*, *визначення*, *поділ*).

Загалом структура термінологічних номінацій концепту «думка» в його ТП представлена однокомпонентними (*абстракція*, *аналогія*, *вивід*), двокомпонентними (*дедуктивне міркування*, *безпосередній умовивід*, *закон мислення*) й трикомпонентними (*абстракція абсолютної здійсненності*, *логічна форма міркування*) одиницями. Спорадичними є багатокомпонентні терміни (*індукція через простий перелік*; *правило міркування за випадками*; *предметна область*, *або універсум міркування*).

Отже, ТП концепту «думка» є різноплановим, його одиниці засвідчують зв'язок аналізованого концепту з іншими в науковій КС, що відповідно об'єктивується в термінах філософії, психології, політичної психології, соціології, економіки, права, логіки, педагогіки, етнокультурології, літературознавства, мистецтвознавства, музики, релігії, медицини, лінгвістики, психолінгвістики та ін. Найбільше термінологічних номінацій концепту спостерігаємо в галузі логіки. Вони експлікують значення, пов'язані або з процесом мислення, або з результатами цього процесу, знаннями. Терміносполучення-репрезентанти в галузі філософії увиразнюють значення системи ідей, переконань, ідеологій, філософських концепцій. Медичні ж терміни об'єктивують семантику фізіології протікання мисленнєвих операцій, хвороб та розладів психіки. Співвідношення

термінологічних номінацій у ядерній, приядерній зонах, зонах близької, далекої та крайньої периферії ТП концепту «думка» таке 13 : 4 : 13 : 51 : 24 одиниці відповідно. Помітною є тенденція до збільшення кількості термінологічних експлікаторів концепту «думка» в напрямі від центру до периферії поля. Найменше представлена приядерна зона.

Термінологічна об'єктивація концепту «думка» реалізує 7 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес», яка виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка – акт мислення», «думка – свідома інтелектуальна діяльність», «думка – міркування з приводу чогось»;
б) у напрямі метонімізації: «думка – основна форма мислення», «думка = поняття як форма мисленн», «думка – фрагмент процесу мислення», «думка – одиниця мислення», «думка – судження / поняття / умовивід як форми мислення», «думка – емоційно-оцінне судження»;

2) метонімізовану базову «думка – продукт / результат мисленнєвого процесу», яка виявляє себе в таких СМ: «думка – можливий опис проблеми чи явища», «думка – висловлені переконання / настанови», «думка = ідея», «думка = аргумент – істинна думка»;

3) метонімізовану базову «думка – спосіб мислення», яка виявляє себе в таких СМ: а) у напрямі прямої актуалізації: «думка – особиста точка зору», «думка – думка аудитора / аудиторський висновок»; б) у напрямі метонімізації: «думка – ставлення до чогось, когось»;

4) базову «думка – те, що наповнює свідомість», яка виявляє себе в таких СМ: а) у напрямі прямої актуалізації: «думка – недостовірне / суб'єктивне знання / образ реальності, замінник знання», «думка – зміст мислення»; б) у напрямі метонімізації: «спосіб існування, формування і вияву масової свідомості», «думка – вияв суспільно-політичної свідомості»;

5) базову «думка – жанр / вид поезії», що реалізується у СМ прямої актуалізації «думка – народна ліро-епічна пісня», «думка – музичний твір»;

6) нову смислопороджувальну «думка – власна назва», яка виявляє себе у СМ «думка – назва академічної хорової капели»;

7) нову смислопороджувальну метафоризовану «думка – суб'єкт думання = жива істота», яка виявляє себе в таких СМ: а) у напрямі прямої актуалізації: «думка – ідентифікація когось як джерела думок і почуттів»; б) у напрямі метонімізації: «думка – здатність створювати предметний зміст свідомості».

2.3.2. Діалектна репрезентація концепту «думка»

У сучасній лінгвоконцептології поширеними стали дослідження концептів у діалектних КС (Н. В. Коч, М. В. Скаб, Т. О. Д'якова). Це зумовлено тим, що у мовній КС того чи того суспільства завжди співіснують одиниці територіальних мовних КС. Засоби діалектної репрезентації порівняно з літературною по-різному об'єктивують ті самі ментальні структури. Народне мовлення розширює інформаційне поле концепту, «доповнює знання про еволюційні зміни в ментальних та мовних структурах» [119, с. 57].

Шляхом співвідношення зафіксованої в лексикографічних працях діалектної лексики та семантичного простору імені аналізованого концепту, що реалізується в усіх напрямах розгортання його семантики й словотвору, спробуємо змоделювати його діалектну репрезентацію. Ми не віднайшли жодної одиниці, яка б об'єктивувала ядерну зону концепту «думка» в цьому просторі. Основними СМ діалектної об'єктивації досліджуваного концепту в інших зонах є такі:

1) у приядерній зоні, де актуалізовано семантику процесу думання:

•«думати – мислити, міркувати», напр.: ***Чи ти <u>думайіш</u> свейу головёшкойу*?** (АСЗГ, т. 1, с. 97); ***Доужен'ко <u>думав</u>, поки <u>надумау</u>*** (АСЗГ, т. 1, с. 137); ***Перве скаже, потомка <u>думайе</u>*** (АСЗГ, т. 2, с. 35); ***Тайак йа <u>думала</u>, шо буде гурш*? *<u>Думала</u> – луч*** (АСЗГ, т. 2, с. 194) – західнополіські говірки; ***Вона <u>думає</u>, шо вона вилйка йриця*** (МДСБГ, Вип. 2, с. 81); ***думіти*** «міркувати; <u>думати</u>; вагатися; не рішатися». *Міркуй, думій, никус з твойі розперезаної роботи* (СБГ, ч. 1, с. 239); ***надумати си* (*на догадати, надуматися*)** «пригадати собі». *Най собі надгадайу* (СБГ, ч. 1, с. 466) – бойківські говірки; ***роздумати*** «змінити думку, передумати» (ПМСГГ, с. 166) – гуцульські говірки;

•«думати – вигадувати», напр.: ***Глуха недочуйе, то вйдумайе*** (АСЗГ, т. 1, с. 92) – західнополіські говірки;

2) у близькій периферії, де актуалізовано семантику:

а) процесу думання:

•«[не] думати – мислити, міркувати», в такому смисловому варіюванні, напр.: ***мегецувати*** «роздумувати, міркувати». *Шо тут довго мегецувати, траба роботу робити* (МДСБГ, Вип. 5, с. 69) – буковинські говірки; ***глупати*** «думати, міркувати, мислити» (ПМСГГ, с. 36); ***загутатиси*** «задумуватися» (ГГКС, с. 74); ***штудерувати «***мудрувати; роздумувати» (ГГКС, с. 221); ***обраховано*** «обдумано» (ГГКС, с. 136), ***обрахований*** «обміркований, обдуманий» (ГГКС, с. 136) – гуцульські говірки; ***гадати*** «думати; гадати». *Ци ти, брате, гадаш корчувати тоти йалівці*? (СБГ, ч. 1, с. 155); ***І гатки не май*** «навіть не думай» (СБГ, ч. 1, с. 433); ***міркувати*** «думати; вважати» (СБГ, ч. 1, с. 444); ***нагадуватися (нагадуватис'а)*** «задумуватися». *А ну, збереш йак стойіш, не нагадуйучис'а* (СБГ, ч. 1, с. 463); ***перегадувати*** «передумувати». *А ми тут гадаймо, перегадуймо, хто би міг бути*? (СБГ, ч. 2, с. 49); ***перемислити*** «передумати» (СБГ, ч. 2, с. 52) – бойківські говірки; ***ни памки*** «не думаючи про наслідки». *Ц'їли ден' бйігайе, а за врок'і ни памки* (АСЗГ, т. 1, с. 347) – західнополіські говірки; ***Голоˈва йак каˈбак*** «позбавлена можливості думати (внаслідок утоми, безсоння тощо)» (ВМФСК) – говірка Кіровоградщини;

•«думати – пригадувати, згадувати, пам'ятати», напр.: ***набагати*** «пригадати про щось, придумати» (ПМСГГ, с. 107); ***веречи гадков*** «подумати, згадати» (ГГКС, с. 34); ***мати на кемі*** «пам'ятати, думати про кого-небудь, що-небудь» (ГГКС, с. 92) – гуцульські говірки;

•«думати – хотіти, бажати», напр.: ***завйхторити (знев.)*** «задумати, забагнути». *Гівка завйхторила віддаватиси* (МДСБГ, Вип. 3, с. 11) – буковинські говірки; ***мислити (мыᵒслити)*** «думати; бажати, хотіти». *Дай же мене, мойа мати, за кого йа мислу, винесу ж ти с'ім раз води аж із Перемишл'у* (СБГ, с. 440–441) – бойківські говірки;

•«думати – [при-]видумувати, вигадувати», напр.: ***вібагати*** «придумати, вигадати, винайти» (ПМСГГ, с. 23); ***вігадати*** «видумати, придумати; винайти» (ПМСГГ, с. 23); ***вігадувати*** «видумувати; винаходити; брехати» (ПМСГГ, с. 23); ***набагнути*** «вигадати; видумати щось про когось» (ПМСГГ, с. 107); ***прибагати*** «придумувати» (ПМСГГ, с. 153); ***убагати*** «вигадувати, видумувати» (ПМСГГ, с. 198); ***убагнути*** «придумати, вигадати» (ГГКС, с. 190) – гуцульські говірки;

•«думати – піклуватися», напр.: ***гадати*** -айу, -айіш, недок. «думати, піклуватись». *Й-а свикруха – чужа мати, ни гадайе об мин'і* – Весільна пісня (АСЗГ, т.1, с. 83);

•«думати – навіювати», напр.: ***завічати, завічєти*** «думати, навіювати собі». *Ни завічай, шо тобі нидббри, бо так і буди* (МДСБГ, Вип. 2, с. 12);

•«думати – розуміти», напр.: ***доглупатиси*** **(*-ся*)** (згруб.) «додуматися, зрозуміти». *Аж типер доглупавса, шо траба робити* (МДСБГ, Вип. 2, с. 31) – буковинські говірки; ***доглупасит'и*** «додуматися, зрозуміти» (ПМСГГ, с. 49) – гуцульські говірки; ***змикитити*** «швидко додуматися, придумати щось цікаве, вийти з неприємного становища». *П'ém'а змику́тив / шо сказа́ти д'і́дов'і / шоп той ни се́рдиус'а* (СУГО, с. 87) – говори Одещини;

•«думати – передбачити», напр.: ***гадати*** «думати, передбачати; ворожити» (ПМСГГ, с. 32) – гуцульські говірки;

•«нездумати – хворіти», напр.: ***ниможти*** «нездумати, хворіти». *То я би хотіла неможти*? *Али якас бола до мени причіїшласа* (МДСБГ, Вип. 6, с. 57) – буковинські говірки;

б) результату процесу думання:

•«[ви]думка – [ви]гадка», напр.: ***вігатка*** «вигадка, видумка; наклеп» (ПМСГГ, с. 23); ***гатка*** «думка, гадка» (ПМСГГ, с. 33); ***сама*** «свідомість; гадка, думка; увага» (ПМСГГ, с. 170); ***бзік*** «нерозумна думка» (ПМСГГ, с. 24) – гуцульські говірки;

•«думка – прагнення», напр.: ***гадан'и*** «думки, прагнення; чаклування» (ПМСГГ, с. 32) – гуцульські говірки;

•«думка – система міркувань, поглядів, переконань, уявлень», напр.: ***мати на самі*** «мати на думці» (ГГКС, с. 167); ***упасти на саму*** «прийти на думку» (ГГКС, с. 167) – гуцульські говірки; ***збарижуватися*** «вперто стояти на своєму; наполегливо відстоювати свою думку» (АСЗГ, с. 175) – західнополіські говірки; ***повіхнутис'и*** «змінити думку, напрям» (ПМСГГ, с. 144) – гуцульські говірки;

•інтелектуальної властивості особистості, напр.: ***загутаний*** «задуманий» (ГГКС, с. 74); ***оферма, -и*** «тугодум; дурень» (ГГКС, с. 142) – гуцульські говірки.

3) у далекій периферії, де актуалізовано семантику:

а) процесу думання в такому смисловому варіюванні:

•«вважати, міркувати, мислити», напр.: ***глупатис'и*** «замислюватися» (ПМСГГ, с. 36); ***приймати*** «вважати» (ПМСГГ, с. 154); ***толкувати*** «мислити; міркувати; зважувати» (ПМСГГ, с. 193); ***обрахувати(си)*** «обміркуватися». *Спершу обрахуйси, а потім скажеш, чи пойідеиш зо мноу* (ГГКС, с. 136) – гуцульські говірки;

•«згадувати, міркувати, мислити», напр.: ***зганути*** **[*зганути*] *-у, -ёш, док.*** «згадати, споминути». *Зганеш, йак йа вмру*; *Ти зганеш мойі слова* (АСЗГ, т.1, с. 184); ***Згадала баба колишн'е*** (АСЗГ, т. 1, с. 236) – західнополіські говірки; ***напамнятати*** «пригадувати, згадати». *Я вам ни го'дин напам'ята'ти, шо тут ра'нчи було* (МДСБГ, Вип. 6, с. 25) – буковинські говірки; ***вск'имитис'и*** «пригадати; прозріти; отямитися» (ПМСГГ, с. 30); ***здогадуватис'и*** «пригадувати, попригадувати» (ПМСГГ, с. 68); ***к'имувати*** «знати; здогадуватися; пам'ятати» (ПМСГГ, с. 77); ***міркувати*** «пам'ятати, мати на увазі» (ПМСГГ, с. 102) – гуцульські говірки;

•«вигадувати», напр.: ***доточити*** [***доточити, доточйти***] -у, -иш, док. «вигадати, збрехати». *Скажи слово, а до його ше доточат' – от брихн'а і готова* (АСЗГ, т. 1, с. 140) – західнополіські говірки; ***заштудировувати***, док. ***заштудирувати*** «метикувати, вигадувати, хитрувати». *Кождий собі заштудировує, як можи* (МДСБГ, Вип. 5, с. 46); ***загадувати***, док. ***загадати*** «вибагати, вигадувати, морочити». *Аш такого ни загадуй собі, бо такого нідде нима* (МДСБГ, Вип. 3, с. 14) – буковинські говірки;

•«журитися», напр.: ***гадатися* (*гадатис'я*)** «журитися». *Гадайус'я, йак дин' перебити, а н'іч' переспати. Гадалас'і мати мнойу, йаґ риба водойу, йаґ йа буду робитойки, донечко, з тобойу*? *Най с'а ним богойко гадат* (СБГ, с. 155); ***гадаточкися* (*гадаточкис'а*)** «журитися». *Не буду с'а гадаточки, гатка ни поможе* (СБГ, с. 155) – бойківські говірки;

•«осмислити / [не]зрозуміти», напр.: ***докмітити*** «осмислити» (ПМСГГ, с. 49) – гуцульські говірки; ***Н'і ў дуб но|гоїў*** «зовсім не розуміти» (ВМФСК) – говірка Кіровоградщини;

б) результат процесу мислення, зокрема:

•«думка – вигадка, нісенітниця», напр.: ***мудрішки,*** -ів «вигадки, дурниці». *Ни росказуй всілякі мудрішки*! (МДСБГ, Вип. 5, с. 95) – буковинські говірки; ***прибаги*** «вигадки» (ПМСГГ, с. 153); ***прибага,*** -и «вигадка, затія» (ГГКС, с. 157); ***байка,*** -і «поговір, чутка; вигадка, небилиця; розмова» (ГГКС, с. 20); ***бандйґі,*** -ів «вигадки, затії» (ГГКС, с. 20); ***бандйґі бити* / *бити байдики* / *гнути (точити) бандйґі*** «плести нісенітниці» (ГГКС, с. 20) – гуцульські говірки;

•інтелектуальні властивості особистості, напр.: ***хитрий* (*хітрий, хєтрий*)** «кмітливий, здогадливий» (ГГКС, с. 201); ***реґулатний*** «мислячий, порядний, тямущий, пунктуальний» (ПМСГГ, с. 162) – гуцульські говірки.

Гуцульські говірки характеризуються наявністю в їх лексичному складі діалектних синонімів імені аналізованого концепту: *думка* – ***сама, бзік, гатка, гадан|и*** (ПМСГГ, с. 170, 24, 33, 32). У поліських говорах зафіксована лексема ***думкі*** «думки» (ЛСПГ, с. 70). Загалом спостерігаємо переважання предикативних експлікаторів концепту.

Важко знайти в лексикографічних працях територіальні варіанти тієї самої номінації концепту «думка», за винятком лексем *мислити, думати*. На Поліссі, Середній Наддніпрянщині та суміжних землях зафіксовані варіанти *ˈмишл'у* (часто поруч з *ˈмисл'у*), *ˈми(uˈ,i)с(ˑ)л'у*. На землях Волині й Наддністрянщини побутують лексеми *ˈмис(ˑˑ)(с'')л'у*, значно рідше *ˈмишл'у* (*ˈдумайу*), на Закарпатті – *ˈдумаву*). На Слобожанщині й Донеччині на позначення мисленнєвого процесу

використовують слово *мислю*. Ареали Нижньої Наддніпрянщини, Причорномор'я та суміжних земель фіксують варіант *\мис(')л'у* (АУМ, т. 3, с. 252).

Отже, діалектна об'єктивація концепту «думка» є семантично різноплановою. Проте в діалектному мовленні українців вербально не виражене ім'я концепту «думка» й відповідно тому діалектна репрезентація не представлена центром і ядерною зоною. У цьому фрагменті об'єктивації концепту «думка» реалізуються 4 КМ:

1) базова «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати», яка виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка → мислити / міркувати», «думка → [не]думати → мислити / міркувати»; б) у напрямі розширення семантики: «думка → [при]видумувати / вигадувати», «думка → пригадувати / згадувати / пам'ятати», «думка → хотіти / бажати», «думка → піклуватися», «думка → навіювати», «думка → розуміти», «думка → передбачити», «думка – прагнення»; в) у напрямі метафоризації: «думка – нездумати / хворіти»;

2) метонімізована базова «думка = процес мислення – результат мисленнєвого процесу», яка виявляє себе в СМ прямої актуалізації: «[ви]думка – [ви]гадка»;

3) метонімізована базова «думка – спосіб мислення», яка виявляє себе в СМ прямої актуалізації: «думка – система міркувань / поглядів / переконань / уявлень»;

4) нова смислопороджувальна «думка – інтелектуальні властивості особистості».

Спостерігається тенденція збільшення кількості СМ та номінацій, в яких вони реалізуються, у напрямі від приядерної зони до периферії. Семантико-емотивне забарвлення діалектних вербалізаторів концепту «думка» реалізується переважно у пейоративному ключі з відтінком іронії.

2.3.3. Асоціативне поле

Широкого поширення в дослідженні концептів набули АЕ, які дають змогу визначити, як носії певної культури розуміють значення слова, яким названо концепт, особливості його сполучуваності, пряме й переносне значення, текстовий потенціал [165, с. 243].

Стійкі асоціативні зв'язки між словами та словосполученнями, наявними в нашій свідомості, утворюють відтворювані в експерименті ланцюжки, які інколи називають «ментальним тезаурусом». Виявлення таких зв'язків дає змогу дослідникам визначити семантичну структуру слів-стимулів, механізми збереження в пам'яті людини відповідних лексем, уплив позамовних чинників на сприйняття дійсності мовцем у тій чи тій лінгвокультурі, проаналізувати світогляд і базові уявлення про значення імені концепту, що знаходить відбиття у відповідних асоціаціях, оскільки саме вони є «репрезентантами мовної свідомості, метафоричного відображення дійсності, фреймів типових національно-культурних ситуацій, елементів національної самосвідомості, національних оцінок й переваг» [271, с. 113].

Асоціативний підхід до опису-моделювання концептуальних структур забезпечує об'єктивні дані про актуальні асоціативно-смислові й семантичні зв'язки слів та образів як репрезентантів цих структур. Особливістю АЕ є те, що він дає можливість детально дослідити семантичне поле слова-стимулу й відповідно визначити зміст концепту, об'єктивованого цим словом. Ще однією позитивною характеристикою АЕ є те, що він «унеможливлює тлумачення концепту крізь призму особистого досвіду дослідника, оскільки забезпечує його матеріалом, отриманим від різних носіїв даної мови та культури, матеріалом, якому необхідно знайти пояснення» [163, с. 34].

У нашому дослідженні матеріалом для аналізу АП концепту «думка» слугували дані АЕ, проведеного серед викладачів, студентів та аспірантів Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, які було

зібрано відповідно до психолінгвістичних досліджень Н. П. Бутенко, О. І. Горошко, С. В. Мартінек. Аудиторія респондентів представлена різнопланово за віком, статтю та професійною діяльністю.

У вільному експерименті, спрямованому на виявлення асоціацій, що склалися в респондентів унаслідок їхнього попереднього досвіду, взяли участь 262 респонденти віком від 18 до 55 років. На кожен стимул отримано 262 і більше асоціацій, оскільки учасники експерименту не були обмежені чіткою кількістю реакцій. Єдиним проханням було реагувати різними мовними одиницями та конструкціями (словосполученнями, фразеологізмами, прислів'ями, приказками), якщо такі першими спадуть на думку. Експеримент мав 20-ти хвилинне обмеження в часі. У спрямованому АЕ респондентам було запропоновано 10 фразеологізмів і 10 паремій, які містять у своєму складі лексему *думка* чи її лексико-граматичні варіанти. Завдання полягало в тому, щоб опитувані написали одним-двома словами значення цих одиниць, яке, на їхню думку є правильним. Було заповнено 30 анкет. Анкети, за якими проводилися АЕ, див. у Додатку Е.

За результатами АЕ укладено асоціативний словник «думки» (див. Додаток А) і змодельовано його АП: реакції на слово-стимул *думка* – центр поля; реакції на фразеологічні та паремійні стимули з компонентом *думка* – ядерна зона; реакції на стимули *дума*, *думати*, а також на ФО та ПО з такими елементами у структурі – приядерна зона; реакції на стимули *гадка*, *мисль*, *гадати*, *мислити* – периферія.

Стимул *думка* викликав у респондентів 276 реакцій, серед яких 126 відмінних. Отримані реакції було розподілено за такими СМ:

1) «думка – явище» (з позитивно і негативно оцінними маркерами), напр.: *правильне твердження* (2), *власне враження* (2);

2) «думка – істота», напр.: *Т. Шевченко* (3), *моя* (3), *людини* (2), *народу*, *І. Франка*, *письменника*, *дівчини*, *людська здібність*, *твоя*;

3) «думка – те, що наповнює свідомість», напр.: *в голові* [*людини*] (11), *про козака* (2), *про тебе* (2), *про матір*, *про коханого*, *те*, *що в наших мізках*;

4) «думка – предмет», напр.: *твір Т. Шевченка* (6), *пісня* (3), *дума* (3), *гумка* (2), *про літо* (2), *жанр*, *жанр поетичної творчості*, *про дім*, *про перерву*, *невеликий віршований твір*, *про втечу з пари*, *як блискавка*, *як стріла*;

5) «думка – абстракція», напр.: *розум* (3), *про щастя*, *про життя*, *мука*, *про щось*, *про здійснення мрій*;

6) «думка – дія», напр.: *промайнула* (4), *спала* (2), *не йде*, *в'ється*, *вирує*, *мучила довго*, *не полишала мене*, *швидко лине*, *приходить на парі*, *не покидає мене*, *мене покинула*;

7) «думка – фольклор», яку об'єктивують не поодинокі слова-реакції, а фразеологізми, паремії, назви художніх творів, цитати з художніх творів (із різними варіантами або модифікаціями слова-стимулу), напр.: «*спало на думку*» (5); «*прийшла в голову*» (3); «*сиджу я на парі та й думку гадаю*» (3); «*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю*» (3); *Т. Шевченко* «*Тече річка в синє море*» (3); «*Думи мої, думи мої…*» (2); «*дурень думкою багатіє*» (2); «*книжки в сумці, а хлопці на думці*»; «*засіла в голові*»; «*індик думав – в суп попав*»; «*Думка*» *Т. Шевченка*; «*в голодного думка одна*»; «*думка думку доганяє*»; «*бити байдики*»; «*думки роєм вилітають*»; «*Наша дума, наша пісня не вмре, не загине…*»; «*ані думки*»;

8) «думка – процес мислення», напр.: *міркування* (6), *гадати* (3), *те, що робиться в голові* (3), *розумовий процес* (2), *мислення*, *аналіз*, *мрія*, *психічне явище мислення*, *мати якусь тезу в обробці головного мозку*; *те, що думаю*; *задуматись*;

9) «думка – результат процесу мислення», напр.: *гадка* (31), *мисль* (15), *ідея* (14), *думка* (3), *власне враження* (2), *згадка*, *замисел*, *намір*, *припущення*, *версія*, *здогадка*, *положення*, *на думці*, *подумка*, *помисел*, *думонька*, *виклад думок*, *висловити думку*, «*Думка є, що…*».

Відсутні, не надані респондентами реакції на відповідні стимули в АП позначені як «0». Для стимулу ***думка*** кількість таких реакцій становить 7,97% від загальної кількості реакцій АП, найчастотнішими й повторюваними серед яких є реакції: *гадка* (31), *мисль* (15), *ідея* (14), *в голові* [*людини*] (11). Повторюваність, висока частотність типових вербальних реакцій, на думку З. Д. Попової і

Й. А. Стерніна, свідчить про соціально-психологічну єдність опитаних респондентів [202, с. 137].

Отже, зафіксовані реакції репрезентують найбільш усталені асоціації, які реалізують 9 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати» (7,6% асоціацій);

2) базову «думка – те, що наповнює свідомість» (6, 5%);

3) метонімізовану базову «думка = процес мислення → результат мисленнєвого процесу» (43,8%) з вираженим мейоративним забарвленням;

4) нові смислопороджувальні метонімізовані: «думка – фольклор» (11,6%); «думка – предмет» (8,7%); «думка – дія» (5,4%); «думка – жива істота» (5,4%); «думка – абстракція» (2.3%); «думка – явище» (1,2%).

Велика кількість реакцій пояснювального типу зумовлена, очевидно, бажанням респондентів розтлумачити значення слова-стимулу: ***думка*** – *те, що робиться в голові* (3); *власне враження* (2); *правильне твердження* (2); *розумовий процес* (2); *жанр поетичної творчості*; *психічне явище мислення*; *людська здібність*; *невеликий віршований твір*; *мати якусь тезу в обробці головного мозку*; *те, що в наших мізках*.

Окремо виділяємо групу реакцій, які перебувають зі словом-стимулом у словотвірних відношеннях. Такі асоціації утворюють примітивні словотвірні гнізда. Ю. Караулов називає їх «слідами деривaційних гнізд» [101, с. 139]. В отриманому АП це – *дума*, *думка*, *думонька*, *подумка*, *задуматись*. За деякими з таких словесних асоціацій стоять процеси творення нових слів, зокрема: ***думка*** – *подумка*. Подібні слова С. В. Мартінек пропонує називати «індивідуальними неологізмами» [160, с. 13].

Зазначимо, що окремі асоціації збігаються з наведеними в тлумачному словнику семемами слова-стимулу, напр., ***думка***: *гадка* (31), *мисль* (15), *міркування* (6), *дума* (3), *пісня* (3), *замисел*, *намір*, *припущення* (див. НТСУМ, т. 1, с. 622–623). Ці реакції є свідченням усталених значень, з якими лексема *думка* побутує в загальномовному вжитку. Напр., у НТСУМ наведено значення лексеми

думка як «процес мислення», яке, ймовірно, викликало асоціації *розумовий процес*, *психічне явище мислення*. Значення «те, чим заповнена свідомість» стимулювало такі реакції: *те, що робиться в голові* (3); *те, що в наших мізках*.

В АП важливо врахувати ступінь граматикалізації реакцій (містять граматичну інформацію), які, на думку Ю. М. Караулова, є або прямими (лематизованими) формами відповідної лексеми й утворюють зі стимулом «цільну сполуку («модель двох слів», за словами М. І. Жинкіна), яка у своїй цілісності може виступати як граматикалізований фрагмент ширшого висловлювання; або непрямими її формами, які можуть чи створювати чи не створювати разом зі стимулом цілісне словосполучення [101, с. 8–9]. Відповідно запропоновано поділяти рекції на чотири групи [101, с. 11]: 1) реакції в лематизованій формі (у нашому АЕ, напр.: *гадка* – 31, *мисль* – 15, *ідея* – 14, *міркування* – 6, *розум* – 3, *дума* – 3, *Т. Шевченко* – 3, *пісня* – 3, *замисел*, *мислення*, *жанр*, *речення*, *слово*, *гадати* – 3 та ін.); 2) реакції, які збігаються з лексемою, але кожна з них може утворювати з відповідним стимулом «модель двох слів» (у нашому АЕ не представлені); 3) реакції у непрямій формі, що «виражена експліцитно, крім того, ця форма утворює зі стимулом і цілісне словосполучення» (у нашому АЕ, напр.: *в голові* [*людини*] – 11, «*спало на думку*» – 5, *філософська* – 5, *промайнула* – 4, «*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю*» – 3, *чиста* – 2, *швидка* – 2, «*ані думки*», «*в голодного думка одна*», *важлива*, *весела*, *в'ється*, *вирує*, *висловити думку*, *вільна*, *вірна*, *віща*, *гарна*, «*індик думав, в суп попав*», *І. Франка*, *даремна*, *дівчини*, «*думка думку доганяє*», *мудра*, *мучила довго*, *нав'язлива* та ін.); 4) реакції, які «являють собою деякі словозмінні, словотвірні трансформації тієї чи тієї лексеми або словосполучення» (у нашому АЕ, напр.: *твір Т. Шевченка* – 6, «*прийшла в голову*» – 3, *Т. Шевченко* «*Тече річка в синє море*» –3, *правильне твердження* – 2, *розумовий процес* – 2, та ін.). Найбільшою є третя група реакцій, яка має найвищий ступінь граматикалізації; найменший ступінь граматикалізації презентує четверта група. Найчисельніша група реакцій експлікована іменниками, поодинокими є займенникові та дієприкметникові асоціації; досить велика кількість прикметників, менше представлені дієслова. Виходить, що на

частиномовну належність асоціацій впливає граматичне значення та граматичні категорії, об'єктивовані стимулами, на які реагують респонденти.

Асоціації на слово-стимул *думка* характеризуються образністю і переважно мейоративним емоційно-оцінним забарвленням, що проілюстровано реакціями – *філософська* (5), *слушна* (3), *розумна* (3), *особиста* (2), *швидка* (2), *чиста* (2), *правильне твердження* (2), *власне враження* (2), *невеликий віршований твір*, *світла*, *тяжка*, *вільна*, *мудра*, *даремна*, *радісна*, *весела*, *гарна*, *хороша*, *важлива*, *погана*, *свіжа*, *зрозуміла*, *логічна*, *цікава*, *найшвидша*, *сумна*, *вірна*, *правильна*, *віща*, *політична*, *моєї мами важлива*, *нетривала*, *нав'язлива*.

Сукупність реакцій респондентів на фразеологічні та паремійні стимули, одним із компонентів яких є лексема *думка*, формують ядерну зону АП. Обсяг дослідження не дозволяє охопити всі фразеологічні та паремійні одиниці, які об'єктивують аналізований концепт. Задля АЕ ми обрали кілька таких одиниць, щоб з'ясувати особливості їхнього асоціювання.

У ядерній зоні розрізняємо асоціативні мікрополя фразеологічної (див. Додаток Б) та паремійної репрезентації концепту «думка».

На реакції респондентів простежується вплив словникового тлумачення ФО. Деякі з них дослівно повторюють їх, інші є синонімічними чи метафоричними до них, пор. напр.: ***ловити себе на думці*** «усвідомлювати, розуміти щось» (СФУМ, с. 351) – *думати про щось*; *мимоволі фіксувати подумки*; *задуматись*; *концентруватися на якійсь ідеї*; ***заглиблюватися у* [*власні*] *думки*** «глибоко замислюватися над чимось» (СФСУМ, с. 182) – *замислюватися над чимось; зосереджуватися*; *поринати у свій світ*; *заглиблюватися у себе*; *постійно думати про що-небудь*; ***думки забігають наперед*** «з'являються думки про майбутнє» (СУМ, т. 3, с. 22) – *думати про майбутнє; прогнозувати*; *планувати щось на майбутнє*; *прогноз*; ***думка* (*дума*) *не виходить з голови*** «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь» (СФУМ, с. 221) – *безперестанку думати про щось*; *не можна забути*; *зациклитися на чомусь*; *забути про щось*; ***покинути думку*** «перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь» (СУМ, т. II, с. 435–436) – *перестати думати про щось*; *відволіктися*;

думка блискавкою мигнула в голові «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось» (СФУМ, с. 221) – *раптово про щось подумати* (*і додуматися*); *миттєва думка*; *різкий здогад*; *раптове* «*осяяння*»; *прозріння*. Відсутність різких відмінностей між наведеними поясненнями дозволяє зробити висновок про те, що третина реакцій експлікують КМ, які актуалізують одне із загальноприйнятих значень стимулу.

Значна частина опитуваних тлумачить вирази, використовуючи лексичні номінації концепту «думка», а також лексику на позначення різних процесів мислення, пам'яті, уяви, мрії. Майже кожен стимул асоціюється у свідомості респондентів і вербальним вираженням думок: *не бути відвертим*; *хотіти щось сказати*; *нездатність влучно і швидко висловлювати бажання*; *думати швидше, ніж говорити*; *думки випереджують слова*; *незмога ясно висловити бажання*; *коли думки не озвучується*.

Часто у тлумаченнях простежується вплив позалінгвальних чинників на життя респондентів у момент експерименту: *знаходитися в іншому місті*, *перша думка найправильніша*, *часто*, *дежавю*, *потрібно діяти*, *варіант*, *манна*, *спокуса*, *вишукувати собі проблеми*; *відьомське поріддя*. Із зовнішніми асоціаціями думок із комахами, які живуть на волосяній частині голови, пов'язані реакції: *а, може, то воші*; *це точно воші*.

Інколи, щоб пояснити значення однієї фразеологічної номінації концепту, люди використовують іншу, в первинному чи трансформованому вигляді: *думка, яка постійно приходить в голову*; *літати в хмарах*; *бідний думкою багатіє*; *щось прийшло в голову*; *журилася, а тепер не буду*; *закинути наміри.* Це свідчить про структурну та семантичну цілісність концепту, актуальність різних його номінацій у житті українців.

Багато опитаних не виконали прохання анкет реагувати на фразеолого-паремійні подразники одним-двома словами. У поясненнях вони використовували як прості, так і складні конструкції. Якщо для фразеологічних стимулів такі реакції є поодинокими, то для паремійних – це типове явище.

Як і паремії-стимули їх пояснення мають форму поради чи настанови. Часто це ті ж ПО, але в інтерпретації респондента: ***сестра з сестрою дружить, а на думці своє держить***: *навіть близькі і рідні насамперед дбають про себе, власну вигоду і користь*; *думати про своє благополуччя незалежно від родинних зв'язків*; *сім'я сім'єю, але в кожного своє на думці*; *навіть якщо в людей близькі стосунки, вони все одно щось недоговорюють*; ***нема діла без думки***: *спершу ідея, а потім справа*; *для всякої роботи має бути план*; *попередньо обмірковувати справу, яку потрібно зробити*; *будь-яку справу потрібно добре обміркувати*; *кожній справі передує помисел*; *рішення, яке треба прийняти добре обдумавши*; *усе треба обдумувати*; ***чим сміливіша думка, тим могутніша людина***: *чим розумніша, тим могутніша*; *впевнені думки – впевнена людина*; ***на язиці мед, а на думці отрута***: *люди говорять в обличчя одне, а думають інше*; ***зійде з очей, зійде і з думки***: *те, чого не бачиш, про те можна забути*; *якщо чогось не бачиш, про нього лише думаєш*; щось *забудеться, якщо не будеш з ним стикатися*; *відсутність речі як подразника не викликає про неї думок*; *якщо прибрати подразник, то про нього швидко забуваєш*; ***скільки не думай, а робити треба, бо робота ледача, а думка швидка***: *навіть коли здається, що роботи дуже багато, не треба її боятися, а варто розпочинати справу*; *важливо діяти, а не просто думати про дію*; *деколи, обдумуючи ситуацію і різні варіанти її вирішення, просто відтягуєш саме вирішення ситуації*; *треба робити роботу, а не говорити*; *роздуми без дії не ефективні*; *потрібно не думати, а виконувати справу*; *краще зважитися на дію, ніж постійно думати про це*; *якщо тільки думати, то робота не робитиметься*; *той, хто багато обдумує, завжди відстає від того, хто діє*.

Структурна модель подразника впливає на модель реакції. Якщо для паремій характерна модель зіставлення чи протиставлення двох або більше аргументів, то таку ж будову часто мають пояснення опитуваних: ***сестра з сестрою дружить, а на думці своє держить*** (А, а Б): *ви говоріть, а я собі своє знаю*; *можна думати одне, а робити інше*; ***нема діла без думки*** (нема А без Б): *неможливо щось зробити без попереднього планування, обдумування*; ***чим***

сміливіша думка, тим могутніша людина (чим А, тим Б): *чим розумніша, тим могутніша*; *що більше прагнеш, то більше отримаєш*; ***на язиці мед, а на думці отрута*** (А, а Б): *в очі лестить, а поза очі судить*; ***зійде з очей, зійде і з думки*** (з А, з Б): *з голови – з серця*; ***весела думка – половина здоров'я*** (А = Б): *сумка думка – причина стресу*; *треба мислити позитивно*; *сміх – здоров'я*; *хороші думки – це добре*.

Приядерну зону формують реакції на стимули – спільнокореневі слова до імені концепту. Особливості організації цього фрагмента АП можна проілюструвати на прикладі реакцій на слово-стимул ***думати*** (див. Додаток А).

Укладачі асоціативних словників (Ю. М. Караулов, С. В. Мартінек) наголошують на тому, що частина асоціативних реакцій обов'язково експлікує «когнітивні площини, які, відповідно, актуалізують одне зі значень багатозначного слова-стимулу» [161, с. 131]. Зокрема, у «Новому тлумачному словнику української мови» (2001) зафіксовані такі значення слова *думати*: «1. Розмірковувати над чим-небудь; мислити. 2. Спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь. // Вирішувати, розв'язувати що-небудь. 3. Мати певну думку, вважати, допускати. // Вважати винним, підозрювати кого-небудь у чомусь. // Указує, кому належить думка. 4. Мати намір, збиратися робити що-небудь. 5. Турбуватися, піклуватися про кого-, що-небудь» (НТСУМ, т. 1, с. 622).

Отримані реакції на стимул ***думати*** дозволяють обґрунтувати ці значення: 1. *Гадати* (51); *мислити* (36); *розмірковувати* (9); *думати думу* (4); *вдумуватись.* 2. *Про майбутнє* (5); *про життя* (4); *про хороше* (3); *про кохання* (3); *вирішувати*; *про долю*. 3. *Розуміти* (2). 4. *Зробити*; *намір*. 5. *Про батьків* (2); *про рідних.*

Більша частина реакцій вступають зі словом-стимулом у синонімічні та антонімічні відношення: ***думати*** – *гадати* (51), *мислити* (36), *міркувати* (21), *мізкувати* (5), *не думати*. Наявність синонімічних відношень свідчить про «відсутність різких меж між виділеними із семантичного континууму значеннями» [188, с. 30]. Синонімія отриманих в АЕ реакцій передбачувана й пояснюється об'єктом дослідження, є свідченням тісного зв'язку між компонентами змістової структури концепту «думка» в ментальному просторі

носіїв мови. Реакції, як і стимули, вербалізують концепт і за рахунок власних семантичних полів розширюють його смисловий обсяг.

Семантика концепту в цій зоні розширюється також за рахунок реакцій, виражених фразеологізмами та прислів'ями, компонентом яких часто є лексема *думати*. Частотність таких асоціацій свідчить про високий духовний розвиток респондентів, з одного боку, та про національно-культурний характер аналізованого концепту – з другого. ***Думати*** *– шевелити / ворушити / розкидати мізками* (6); *індик думав, в суп попав* (3); *ламати голову* (3); *не думав, не гадав* (2); *включати мозок*; *спершу подумай, потім говори*; *думати головою, а не п'ятами*; *напружувати мізки*; *гадку гадати*; *думати – не мішки носити*; *перебирати думками*; *працювати розумом*; *сушити голову.* Спостерігаємо валоризацію концепту «думка» – обростання його національно-культурними асоціаціями, актуалізованими в АЕ у формі ФО. Симбіоз мовного й культурного, матеріального й духовного у ФО визначає їх цінність та перспективність вивчення у лінгвоконцептології.

Між стимулами й реакціями встановлюються деривaційні відношення. Якщо стимули представлені дієсловами недоконаного виду, спільнокореневі реакції виражені переважно дієсловами доконаного виду. ***Думати*** *– придумати* (3), *надумати* (2), *роздумати.* З формою недоконаного виду дієслівних стимулів пов'язана також поява реакцій, що характеризують перебіг дії в часі: ***думати*** *– вічно* (2), *довго, безперестанку, завжди, довгий час.* Гіперболізовані реакції *– довгий час, безперестанку, завжди* – свідчать про експлікацію ними ідеального сценарію поведінки мовця.

Поодинокі реакції експлікують локативні відношення до дії, позначеної стимулом ***думати*** *– на парі, на уроці.* На хід асоціативного реагування у цих випадках вплинули позалінгвальні чинники, зокрема соціальна роль та фах респондентів, більшість з яких – це студенти вищих педагогічних навчальних закладів.

Відомо, що дієслово завжди пов'язується з прислівником, тому не дивно, що значна кількість опитуваних на дієслівний стимул прореагувала

прислівниковими реакціями: ***думати*** – *швидко* (4); *логічно* (3); *спокійно* (2); *шкідливо* (2); *вічно* (2); *корисно* (2); *безперестанку*; *завжди*; *серйозно*; *наперед*; *легко*; *зосереджено*; *довго*; *важливо.* Актуалізована в АЕ через означальні прислівники пейоративна та мейоративна ознаки багатозначних слів-стимулів свідчить про відповідну атрибутивну семантику концепту «думка».

Архетипність об'єктів визначається на основі повторюваності епізодів нашого щоденного досвіду. Поняття про архетипи створюють стійкі правила, які формують наше уявлення про взаємодію учасників у різних ситуаціях. На думку дослідників, «архетипною формою для позначення об'єкта є знахідний відмінок» [161, с. 132]. В отриманих реакціях були зафіксовані словосполучення із залежним компонентом у формі знахідного відмінка, що актуалізують таку архетипну модель мовної свідомості українців: ***думати*** – *про щось / когось* (14), *про майбутнє* (5), *думати думу* (4), *про життя* (4), *про хороше (*3), *про кохання* (3), *про щастя* (2), *про приємне* (2), *про небо*, *про навчання*, *про завтрашній день*, *про батьків*, *про долю*, *гадку гадати*, *шукати вихід*, *розуміти основу життя*, *обробляти інформацію*, *про рідних.* Частотність асоціацій дозволяє стверджувати, що згадані асоціації формують сталі концептуальні ознаки і є традиційними для мовної КС українців. Більшість реакцій на слово-стимул ***думати*** отримана у формі інфінітива (54,18%). Проте тотожність форм не свідчить про однотипність мисленнєвих процесів. Лише частина інфінітивних реакцій експлікує зафіксовані у словнику значення слів-стимулів. Про формування нових асоціативних зв'язків свідчить, напр., така реакція: ***думати*** – *обробляти інформацію.*

Переважно мейоративно забарвлені асоціації приядерної зони АП концепту «думка» за рахунок фразеологічних реакцій набувають додаткового дидактичного й іронічного (подекуди саркастичного) відтінків.

Приядерну зону поля формують також асоціації на фразеологічні та паремійні одиниці зі словом *думати*. Для прикладу наведемо ПО ***поки розумний думає, то дурень уже кінчає справу***, пояснюючи значення якої опитувані розділилися на два табори. Для одних обмірковування перед виконанням завдання видається обов'язковим і необхідним: *сім разів відмір*, *а один відріж* (2);

необхідність ретельного виконання, *нашвидкуруч можуть тільки* «*халтурити*»; *треба усе добре обдумати*; *розумний перед тим, як щось робити двічі подумає*; *поспіх*; *квапитися*; *неуважність*; *незібраність*. Інші віддають перевагу практичним діям: *довго думати – не завжди добре* (2); *тривале обмірковування шкодить справі*; *швидке рішення деколи правильніше і краще, ніж обдумане і проаналізоване*; *доки один вагається – інший щось робить*; *той, хто багато обдумує, завжди відстає від того, хто діє*; *поки розумний думає і гає час, хтось робить*; *менше слів – більше дій*. Отже, семантика пропонованого виразу характеризується неоднозначністю.

Деякі асоціації аналізованої ПО частково повторюють вираз-стимул ***поки розумний думає, то дурень уже кінчає справу***: *розумний все продумає, перш ніж зробити, дурень не думає*; *розумний перед тим, як щось робити двічі подумає*; *поки розумний обмірковує, планує, то…*; *поки розумний думає і гає час, хтось робить*. Такі асоціації є фактично варіантними мовленнєвими формами запропонованої паремії.

Отже, в АП дієслівного репрезентанта концепту «думка» представлені сталі (архетипні) ментальні моделі, що існують у свідомості певної соціальної групи (учасників експерименту) і засвідчують розвиток семантичного простору аналізованого концепту в процесуальному ключі.

Периферію АП концепту «думка» формують АП лексем *гадка*, *мисль* (див. Додаток А).

У процесі аналізу цих полів виявлено, що отримані реакції вираження концепту «думка» актуалізують такі СМ:

•«гадка / мисль – ментальний об’єкт»: ***гадка*** – *думка* (133), *загадка* (33), *згадка* (8), *спогад* (3), *вигадка* (3), *ідея* (2), *здогад*, *пам’ять*, *думонька*, *припущення*, *відгадочка*, *відгадка*, *гаданка*, *власна точка зору*; *думка про те, чого не знаєш*; *вигадані думки*, *як невірна ознака*; ***мисль*** – *думка* (156), *ідея* (7), *мисля* (2), *помисел* (2), *гадка* (2), *розум*, *роздум*, *промисел*, *задум*, *світла думка*, *істинна думка*, *розумна думка*;

•«гадка / мисль – емоційна оцінка»: ***гадка*** *– хороша, правдива, незрозуміла, справедлива, несподівана, далека*; ***мисль*** *– розумна* (7), *мудра* (3), *світла* (3), *цікава* (2), *хороша* (2), *умная* (2), *слушна, відточена, таємна, доречна, мрійлива, нова, чиста, коварна, добра, дивна, цінна, велика, правильна, глибока, ґрунтовна, наукова, неправильна*;

•«гадка / мисль – процес»: ***гадка*** *– промайнула* (3), *гадати* (4), *пригадувати* (2), *гадається, аж в серці тисне, майнула, гадаю, з'явилась мимохідь* (2,29%); ***мисль*** *– прийшла* (3), *промайнула* (2), *загубити* (2), *пішла, навювати, зародилася в голові, дорого коштує* (3,36%);

•«гадка / мисль – ознака»: ***гадка*** *– гаданий*;

•«гадка / мисль – те, що наповнює свідомість»: ***гадка*** *– те, що в голові*; ***мисль*** *– перше, що прийде в голову*;

•«гадка / мисль – фольклор»: ***гадка*** – «*і гадки не мати*» (7); «*спало на думку*» (5); «*спало на гадку*» (4); «*ані гадки собі*»; «*гадки не чути про нього*»; «*сиджу я на лавці та й думку гадаю*»; «*приходить в голову*»; «*яка хатка, така й гадка*»; «*Думи мої, думи мої, лихо мені з вами*»; «*Чому я не сокіл? Чому не літаю?*» (8,78%); ***мисль***: «*розтектися мислю по древу*» (4); «*хороша / розумна мисля приходе опісля*» (4); «*прийшла в голову*» (2); «*прийде мисль – розведе мить*»; «*мисль і язик*»; «*Повість минулих літ*»; «*без задньої мислі*»; «*Мисль і мова*», «*Мисль і язик*» (5,6%).

Про тісний зв'язок між аналізованими АП свідчать також однакові реакції-фразеологізми, прислів'я та їхні варіанти, представлені як у різних АП, так і в межах того самого поля:

Думка	***Гадка***	***Мисль***
спало на думку (5)	*спало на думку* (5)	*хороша мисля приходе опісля*
	спало на гадку (4)	*розумна мисля приходе опісля*
прийшла в голову (3)	*приходить в голову*	
ані думки	*ані гадки собі*	

На реакції респондентів накладає відбиток також історія слова-стимулу. Слово ***мисль***, зафіксоване у давніх слов'янських писемних пам'ятках (у

старослов'янських, церковнослов'янських, давньоруських (МЫСЛЬ), викликало такі реакції: *старослов'янська мова* (3), *російське слово* (5), фразеологізм *розтектися мислю по древу* (4) («Слово о полку Ігоревім»), назву пам'ятки «*Повість временних літ*».

Важливим буде зіставний аналіз АП, отриманих у результаті проведеного АЕ, з АП, зафіксованими в УАС (2008). Насамперед варто зазначити, що стимул ***мисль*** не увійшов до списку стимулів, розробленого авторами «Українського асоціативного словника». Що стосується АП *думки* та *гадки*, вони мають різне наповнення. Спільними є лише 20 різних реакцій для стимулу ***думка*** – *гадка, ідея, промайнула, розум, моя, розумна, думка, швидка, чиста, світла, про коханого, мислення, хороша, цікава, політична, слово, вірна, мрія, про щось, правильна* (УАС, с. 115). Менше однакових асоціацій в учасників двох експериментів викликав стимул ***гадка*** (10 різних реакцій) – *думка, загадка, згадка, ідея, думати, здогад, пам'ять, майнула, гадюка, відгадка* (УАС, с. 85).

Серед реакцій, отриманих у результаті проведеного АЕ, широко представлені, крім одиничних лексем і прийменниково-іменникових форм, вільні й сталі словосполучення, речення.

На периферії АП концепту «думка» розташовуються реакції на слова-стимули ***гадати*** і ***мислити*** (див. Додаток А). Отримані асоціації найчастіше експлікують 3 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати / мислити / гадати», яка виявляє себе у семантичних моделях: а) прямої актуалізації: «думка → мислити / гадати – процес мислення» (70,4%, 77,7%), «думка → мислити / гадати про кого, про що, над чим» (4,68%, 0,8%); б) у напрямі метонімізації: «думка → мислити / гадати → ознака процесу мислення» (16%, 1,2%); у напрямі розширення семантики: «думка → гадати / ворожити» (13%);

2) метонімізовану базову: «думка – процес мислення → мислити / гадати → результат мисленнєвого процесу» (1,2%, 3,6%);

3) нову смислопороджувальну: «думка – суб'єкт», яка виявляє себе у напрямі метонімізації «думка – ознака особи» (1,95%) і метафоризації «думка – жива істота».

Як і в АП ***думати***, реакції на стимули ***гадати***, ***мислити***, вступають із ними у синонімічні й антонімічні відношення: ***гадати*** – *думати* (118), *мислити* (8), *міркувати* (4), *припускати* (4), *не думав, не гадав*; ***мислити*** – *думати* (100), *міркувати* (13), *гадати* (5), *мізкувати.*

Між реакціями і стимулами встановлюються також деривaційні (***гадати*** – *вгадати* (9), *розгадати* (3), *згадати* (3), *пригадати* (2), *відгадати* (2), *прогадати, загадати бажання, нагадати*; ***мислити*** – *розмишляти* (2), *замислитись, вимислити*), темпоральні (***мислити*** – *весь час, в потрібний момент, довго*), локативні (***гадати*** – *на парі*; ***мислити*** – *на парі, на уроці*), ад'єктивні відношення (***гадати*** – *свідомо*; *вдумливо*; ***мислити*** – *правильно* (8); *розумно* (6); *добре* (3); *по-філософськи* (3); *творчо* (2); *креативно*; *довго*; *по-дурному*; *напружено*; *тверезо*; *чітко*; *по-сократівськи*; *лаконічно*; *активно*; *вільно*; *глобально*; *швидко*; *широко*; *багатоаспектно*; *самостійно*; *масштабно*; *неправильно*; *здорово*; *логічно*; *по-нашому*).

Виразною є валоризація концепту «думка» національно-культурними асоціаціями, що їх об'єктивують ФО: ***Гадати*** – *гадати думу* (13); *думати-гадати* (6); «*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю…*» (5); *ламати голову* (2); *думати думку*; *спадати на ум*; *не думав, не гадав.* ***Мислити*** – *ворушити / шевелити мізками / звивинами* (5); *по-сократівськи*; *не можу і мислити про таке*; «*Мислю, отже, існую*!» (*Декарт*); *морщити лоба*; *сушити голову*; *не в тім'я битий.*

Отже, в АП концепту «думка» виділяємо центр, ядро, приядерну та периферійні зони. Центр поля представлений АП слова-стимулу *думка*. Ядерну зону формують мікрополя фразеологічних і паремійних одиниць зі словом *думка*, які об'єктивують концепт у загальномовній КС. Приядерну зону формують реакції на спільнокореневі з іменем концепту слова (лексема *думати* і сталі вирази, компонентом яких є ця лексема). На периферії поля розташовуються

асоціації на стимули, виражені синонімічними з лексемою *думка* словами, чи спільнокореневі з ними (*гадка*, *мисль*, *гадати*, *мислити*).

Реакції на лексичні й фразеолого-паремійні вербалізатори концепту «думка» актуалізують його атрибутивність, процесуальність, національно-культурну цінність, ментальність, емоційну (переважно мейоративну) забарвленість; засвідчують тісний семантичний взаємозв'язок його асоціативних номінацій.

Більшість реакцій на субстантивні стимули виражені іменниками: ***думка*** – 47,1%, ***гадка*** – 75,95%, ***мисль*** – 67,91%; дієслівні асоціації відповідно мотивовані дієслівними номінаціями: ***думати*** – 54,18%, ***гадати*** – 70,9%, **мислити** – 61,3%. Це доводить, що розширення семантичного простору концепту «думка» в його АП відбувається у векторах предметності та процесу рівномірно. Продуктивними для асоціативної об'єктивації концепту «думка» є базові («думка – мисленнєвий процес», «думка – те, що наповнює свідомість», «думка = процес мислення → результат мисленнєвого процесу») й нові смилопороджувальні метонімізовані КМ: «думка – фольклор», «думка – предмет», «думка – дія», «думка – жива істота», «думка – абстракція», «думка – явище».

Третина реакцій на фразеологічні подразники зумовлена зафіксованими у словниках значеннями. Проте в більшості випадків реальні значення ФО не збігаються з узусними. Це дає підстави в майбутньому переглянути загальноприйняту семантику імені концепту й доповнити її іншими значеннями чи значеннєвими відтінками: «думка – підсвідоме явище», «думка – ставлення», «думка → думати – абстрагуватися від зовнішнього світу, заглибитися в себе», «думка → думати – концентруватися», «думка → думати – зациклюватися», «думка – сумнів», «думка – риса характеру», «думка – інтелектуальна властивість особистості» тощо.

Реакції на лексичні стимули мають позитивне емоційно-оцінне забарвлення, асоціації ж, викликані фразеологізмами та пареміями, позначені переважно пейоративною й дидактичною конотаціями.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Концепт «думка» належить до концептосфери внутрішнього світу людини. Він охоплює назви майже усіх психічних станів людини й характеризується суб'єктивізмом і розмитістю семантики.

Ієрархію смислових відношень аналізованого концепту в мовній КС можна представити так: ідеографічний клас «людина» → ідеографічне поле «внутрішній світ / ментальна діяльність» → ідеографічне мікропіле «свідомість» → тематичне поле «мислення» → тематичні групи – базові КМ «думка – спосіб мислення (світогляд)», «думка – процес мислення (судження)», «думка – продукт / результат мислення (поняття, пісня)», «думка – те, що наповнює свідомість».

Етимологічний аналіз імені концепту дозволив з'ясувати, що лексема *думка* увійшла до вжитку українців у кінці XVI – першій половині XVII ст. як моносемантична зі значенням «думка, мисль». Сьогодні вона багатозначна, оскільки перебрала на себе значення слів, що позначали відповідне поняття з найдавніших часів. Проте повного заміщення не відбулося – усі слова повноцінно побутують в українській мові як синоніми – *думка*, *мисль*, *гадка*, *дума*. Поступово, входячи до активного словника українців, лексема *думка* стала основним вербалізатором однойменного концепту, семантичний простір якого репрезентовано чотирма КМ – «продукт мислення», «процес мислення», «вміст свідомості», «світогляд».

Аналізований концепт реалізується як у наївній (загальномовній, діалектній), так і в науковій КС. У центрі ТП концепту «думка» власне наукове термінопоняття «думка». Ядро поля формують терміносполучення з компонентом *думка*; приядерну зону – спільнокореневі з іменем концепту терміни; периферію організовують синонімічні терміни та похідні від них, а також такі, в дефініціях яких є сема ‹думка›.

Концепт «думка» об'єктивується в термінах різних галузей наук. У сферах життя, пов'язаних із творчим відображенням дійсності думка – це словесно-музичний твір ліричного або ліро-епічного характеру. Найбільше термінологічних

номінацій концепту в галузі логіки. Вони експлікують значення, пов'язані або з процесом мислення, або з результатами цього процесу, знаннями. Терміносполучення-репрезентанти в галузі філософії увиразнюють значення системи ідей, переконань, ідеологій, філософських концепцій. Медичні ж терміни об'єктивують семантику фізіології протікання мисленнєвих операцій, хвороб та розладів психіки.

Основними когнітивними й семантичними моделями актуалізації концепту «думка» є: 1) КМ «думка – мисленнєвий процес» (СМ: «думка – акт мислення», «думка – свідома інтелектуальна діяльність», «думка – міркування з приводу чогось», «думка – основна форма мислення», «думка = поняття як форма мисленн», «думка – фрагмент процесу мислення», «думка – одиниця мислення», «думка – судження / поняття / умовивід як форми мислення», «думка – емоційно-оцінне судження»); 2) КМ «думка – продукт / результат мисленнєвого процесу» (СМ: «думка – можливий опис проблеми чи явища», «думка – висловлені переконання / настанови», «думка = ідея», «думка = аргумент – істинна думка»); 3) КМ «думка – спосіб мислення» (СМ: «думка – власний погляд», «думка – думка аудитора / аудиторський висновок», «думка – ставлення до чогось, когось»); 4) КМ «думка – те, що наповнює свідомість» (СМ: «думка – недостовірне / суб'єктивне знання / образ реальності, замінник знання», «думка – зміст мислення», «спосіб існування, формування і вияву масової свідомості», «думка – вияв суспільно-політичної свідомості»); 5) КМ «думка – жанр / вид поезії» (СМ: «думка – народна ліро-епічна пісня», «думка – музичний твір»); 6) КМ «думка – власна назва» (СМ «думка – назва академічної хорової капели»); 7) КМ «думка – суб'єкт думання = жива істота» (СМ: «думка – ідентифікація когось як джерела думок і почуттів», «думка – здатність створювати предметний зміст свідомості»).

Структура НП концепту «думка» в українській мові розширюється також за рахунок його діалектної репрезентації. Ядро діалектного поля аналізованого концепту вербально не виражене; в його приядерній зоні, у близькій і далекій периферіях реалізуються відповідно 2:13:6 СМ. Якщо в приядерній зоні

актуалізується КМ «думка – мисленнєвий процес», то в близькій і далекій периферіях – додаються КМ «думка – продукт / результат мисленнєвого процесу» «думка – мисленнєвий процес», «думка – спосіб мислення», «думка – інтелектуальні властивості особистості». Реалізуючись переважно у процесуальному семантичному ключі діалектні номінації концепту «думка» об'єктивують абстрактний образ ментальної дії.

У наївній КС семантика концепту розширюється також за рахунок його асоціативних номінацій. АП концепту «думка» представлене: реакціями на слово-стимул *думка* – центр поля; асоціативними мікрополями фразеолого-паремійної об'єктивації концепту – ядро; реакціями на слово-стимул *думати* та паремійними стимулами, у структурі яких є ця лексема – приядерна зона; асоціативними мікрополями синонімічних із думкою слів-стимулів *гадка, мисль* та спільнокореневих із ними *гадати, мислити* – периферія поля.

СМ народного сприйняття лексичних стимулів-експлікаторів концепту «думка» корелюють із зафіксованою у словниках семантикою – базові КМ «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати», «думка – те, що наповнює свідомість», «думка = процес мислення → результат мисленнєвого процесу». Аналіз асоціативної експлікаціїї фразеолого-паремійної вербалізації концепту дозволяє говорити про розширення його узусної семантики за рахунок виявлених нових смислопороджувальних, зокрема метонімізованих значень: «думка – фольклор», «думка – предмет», «думка – дія», «думка – жива істота», «думка – абстракція», «думка – явище», «думка – суб'єкт». Образність в основному реалізується через антропоморфні й соматичні знаки.

Продуктивними в діалектній та асоціативній репрезентаціях досліджуваного концепту є когнітивні метафори й метонімії «думка – голова», «думка – свідомість (підсвідомість, риси характеру, інтелектуальні характеристики, емоційний стан, ставлення)».

Спектр емотивно-смислових відтінків концепту «думка» в діалектному й асоціативному полях представлений позитивними, дидактичними, іронічними, пейоративними й подекуди саркастичними конотаціями.

РОЗДІЛ 3. ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

Структуру ФП моделюємо як градуально-зональне об'єднання ФО, де виділяємо такі зони: ядерну, приядерну, близької, далекої й крайньої периферії. Фразеологізми розподіляємо за лексико-семантичним групуванням. При цьому зазначимо, що зональні межі в полі умовні. Залежно від авторських модифікацій і трансформацій фразеологізми можуть переходити з однієї зони до інтерпретаційної зони, яку в дослідженні не розглядаємо через встановлені обмеження до обсягу наукових робіт такого типу. Інтерпретаційна зона може стати об'єктом самостійного дослідження.

3.1. Ядерна зона фразеологічного поля

Ядерну зону ФП досліджуваного концепту репрезентують семантично неоднорідні ФО, тобто одиниці різної семантико-ступеневої градації, у складі яких наявна лексема *думка*. Семантико-ступеневу градацію таких одиниць визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення лексеми *думка*. Ступені полісемізації – це градуальне відношення сем у семантичній структурі багатозначного слова.

Лексико-семантичне ядро ФП концепту «думка» формують ФО, об'єднані КМ «думка – процес мислення», «думка – результат процесу мислення», «думка – намір, задум, уявляння», що реалізуються в СМ у такій послідовній градації:

•(1) «думка як власне процес думання = мисленнєвий процес у різних його виявах – обдумування / пригадування / уявляння / розмірковування / міркування / усвідомлення / розуміння / замислювання», напр.: ***перебирати / перебрати у пам'яті*** **(*в голові, у <u>думці</u>*)** «обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності щось». *Він <u>перебрав у думці</u> усі діла, які траплялись в волості за останні часи* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 489); ***казати*** **(*говорити і т. ін.*)** ***собі на*** **(*в*)** ***<u>думці</u>*** **(*<u>думках</u>*)** «міркувати, думати». *Поглядаючи на своє зібрання, <u>казала</u>* [*відьма*] *<u>собі на думці</u>*: *– Є усяке; не піду до людей позичати* – Г. Квітка-

Основ'яненко (СУМ, т. II, с. 435); ***залітати* (*залетіти*) *в* *думках* (*думкою, думками*)** куди «думаючи, уявляти себе де-небудь в іншому місці». *Залітала в думках далеченько і Явдоха, поспішаючи за синовою долею* – О. Ільченко (СУМ, т.3, с. 192); ***узяти на* *думку*** «почати думати». *Він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. 2, с. 437) (див. Додаток Г).

Перший ступінь семантичної градації ФО ядерної зони ФП концепту «думка» базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка*, які між собою структуруються радіально, зокрема (1) → (1.1); (1) → (1.2); (1) → (1.3). Пор.:

•(1.1) «думка як власне процес думання / спонукання до думання / згадування про когось, щось» (звуження значення, яке супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка, ум, гадка, пам'ять, голова*), напр.: ***вертиться* (*крутиться*) *на* *думці* (*на умі, на гадці*)** «хтось весь час думає про кого-, що-небудь». *В кожної доярки вертілося на думці: а навіщо ж ти Марка зігнав* [*з ферми*]? – К. Гордієнко (СФУМ, с. 57); ***тільки й* *думки* (*на думці*)** «постійно думати про кого-, що-небудь». *Спокійно живе* (*графиня*) *серед панських вигод, їй тільки й на думці пишнота* – Леся Українка (СУМ, т. II, с. 435–436); ***спадати* (*приходити, спливати / т. ін.*) *і спасти* (*прийти, спливти і т. ін.*) *на* *думку* (*на пам'ять, в голову, на гадку*)** кому і без додатка «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спадало на думку неймовірне, від усіх тих здогадів почала боліти голова* – С. Голованівський (СФУМ, с. 678); ***збігло* (*набігло*) *на* *думку*** «хто-небудь раптово про щось подумав, відчув якесь бажання». *– Та я, бач, тільки спитала, – так набігло на думку: чи наймити гній вивозитимуть, чи повезуть мливо до млина* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 257); ***наверталося на* *думку*** «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Мимоволі наверталось на думку: що буде з нами? З людьми, заводами, соборами?* – О. Гончар (СФУМ, с. 678) (див. Додаток Г);

•(1.2) «думка / думки – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = пропозиція / ідеї / міркування / слово / висновок» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення», яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка* / *думки*, *пропозиція* / *пропозиції*, *висновок*), напр.: ***приставати* (*пристати*) *на слово* (*на думку, до думки, на пропозицію, до пропозиції*** і т. ін.**)** «підтримувати чиюсь думку, пропозицію». *На думку Кривцова пристали начальник порту і більшість капітанів* – М. Трублаїні (СУМ, т. 8, с. 33); ***подати*** */ рідко* ***подавати думку*** «запропонувати що-небудь, висловити пропозицію». *Підійшло ще кілька селищанських, оглядали пляму – слід від зниклої таблиці. Семко Дейнека подав думку, що треба б і міліціонера покликати* – О. Гончар (ФСУМ, т. 2, с. 659; СФУМ, с. 529); ***розкидатися думками*** «розголошувати свої ідеї, міркування». *Ти ж, Дмитре, не дуже розкидайся цими думками…* – М. Стельмах (СФСУМ, с. 183); ***доходити* (*дійти*) [*до*] *думки* (*висновку*)** «додумуватися до чого-небудь, робити який-небудь висновок». *Вирішивши так, Остап Антонович, натурально, дійшов тієї щасливої думки, що, зробила його ім'я широко відомим не тільки на Глухівщині* – Епік (СУМ, т. 2, с. 398);

•(1.3) «думка = намір, задум, уявлення», напр.: ***мати намір* (*думку, гадку*** *і т. ін.*), з інфін. «намірятися щось зробити». *Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину,..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* – О. Довженко (СУМ, т. 4, с. 648); *Не думайте, Антоне Дем'яновичу, що я зовсім не мала думки видати за вас Марусю. Борони Боже* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 373); ***багатіти думкою* (*думками*)** «потішати себе намірами, задумами, уявленнями». *Він смирний чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець*! – Марко Вовчок (СФУМ, с. 22);

Другий ступінь семаничної градації ФО ядерної зони досліджуваного концепту репрезентують п'ять фразеозначень лексеми *думка*, чотири з яких

структуровано радіально: (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3), (1.1) → (1.1.4), і одне послідовно (1.2) → (1.2.1). Пор.:

•(1.1.1) «думка як власне процес думання про когось, щось → думка як вмістилище (думка про когось, щось є вмістилищем когось, чогось) » (метафоризація): ***впасти у думку*** «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось». *Як впало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 125); ***не спускати з думки*** *кого, що* «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». *Співаючи тих пісень, вони не спускали з думки тих молодих студентів, котрі так довго бігали слідком за ними* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 685); ***не сходити* (*не виходити, не йти і т. ін.*) *з думки*** «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». *Мені з думки не сходить Оксана з її істерією* – Леся Українка (СУМ, т. II, с. 435–436);

•(1.1.2) «думка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота» (метонімізація + метафоризація): ***думки* (*гадки, думи*) *снуються в голові*** «хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне)». *Андрій Гордійович збирався зразу ж заснути.. Але, як на те, сон не брав його. Тривожні думки одна за одною снувалися в його голові* – М. Трублаїні (СФУМ, с. 222); ***думки забігають наперед*** «з'являються думки про майбутнє». *Наполохані думки забігають та й забігають наперед* – М. Стельмах (СУМ, т. 3, с. 22); ***думка не покидає* [*голови*]** «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь». *Гречкун зрештою погодився, що першопричину* [фашизму] *треба шукати в галузі соціальних стосунків, одначе й опісля його не покидала думка про гуманітарне убозтво фашистів* (Ю. Бедзик) (СФУМ, с. 221); ***думка* (*дума*) *не виходить з голови*** «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь» (СФУМ, с. 221). *Дмитрій поволі посувався вздовж стіни, а з голови не виходила думка про Русака і його матір* – А. Хижняк, Д. Галицький); ***думка навертається / навернулася до кого- чого-*** «хто-небудь починає думати про когось, про щось». *Килина, як побачила вчителя, то зразу ж її думки навернулись до нього* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 221) (див. Додаток Г);

•(1.1.3) «думка як предмет роздумів / об’єкт думання, на який спрямовано мисленнєвий процес у різних його виявах = обдумування / задумування / логічне мислення / міркування / розмірковування / забування / говоріння / уявляння / ставлення / намагання зрозуміти / зосередження / згадування» (метонімізація, яку в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічними контекстами синонімізація лексем *думка* / *думки*, *дума* / *думи*, *думки-гадоньки*, *гадку*, *мова*, *слово*, *ум*, *пам’ять*): ***думати думу*** **(*думи*, *думку*)** **(*думу думати*)** «міркувати, розмірковувати над чимось». *Мабуть, у дубах сидить* [*Катря*] *та думає думку* – Марко Вовчок (СУМ, т. 2, с. 434); ***лишити думку*** «перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь». *А Ганна*? *Ганна, що ж – дівча. Про неї й думку він лишив* – П. Дорошко (СУМ, т. 4, с. 502); ***погубити думки*** **(*мову, слова*)** «втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити; обдумавши що-небудь з усіх боків, не прийти ні до якого висновку». *І присів* [*генерал*], *погубивши всю мову* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 528); ***снувати думки*** **(*думку*)** «обдумувати щось, думати над чим-небудь (перев. слухаючи щось)». *Таубенфельд, погойдуючись на м’якому сидінні, снував думки* – Ю. Бедзик (СФУМ, с. 673) (див. Додаток Г);

•(1.1.4.) «думка як об’єкт, яким можна оперувати в процесі думання / мислення → інструмент думання / мислення = обдумування / роздумування / обмірковування / уявляння» (метонімізація, яку в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка* / *думки*, *розум*, *ум*, *уява*): ***окидати / окинути думкою*** «роздумувати над чимось, обдумувати, обмірковувати щось». *Спокійно окинув думкою*: *– Ні, тепер уже ніщо не стане на заваді...* – С. Васильченко (СУМ, т. 5, с. 662); ***розкидати*** **(*розкинути*)** ***думками*** **(*розумом, умом*)** «напружено думати, шукаючи виходу з якогось становища». *Чоловік був не дурень. Розкинув думками туди й сюди та й питає*: «*Та хіба вас багато в мене розвелося*?» – Легенда (СУМ, т. 8, с. 695); ***перекидатися / перекинутися думкою*** **(*думками, уявою і т. ін.*)** «починати думати про кого-, що-небудь, уявляти когось, щось». *А Гриня невдовзі після цього вже перекинувся*

думкою на ті, ніколи не бачені ним, архіпелаги, де буцімто й нині люди живуть за первісними законами – О. Гончар (СФУМ, с. 494);

•(1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка*, *міркування*, *переконання*, *погляд*, *уявлення*): ***на думку*** «відповідно до чийогось погляду, переконання, міркування». *Він* (*Кандзюба*) *випалює слово, яке, на його думку, може зразу оглушити* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 222).

Третій ступінь семантичної градації ФО ядерної зони концепту «думка» увиразнюють сім фразеозначень лексеми *думка*, два з яких структуруються послідовно (1.1.1) → (1.1.1.1), (1.1.4) → (1.1.4.1), а п'ять – радіально (1.1.2) → (1.1.2.1), (1.1.2) → (1.1.2.2), (1.1.2) → (1.1.2.3), (1.1.2) → (1.1.2.4), (1.1.2) → (1.1.2.5). Пор.:

• (1.1.1.1) «думка як вмістилище (таким вмістилищем разом із думкою може бути голова, ум, пам'ять)» (метафоризація + зумовлена фразеологічними контекстами синонімізація лексем *думка*, *голова*, *ум*, *пам'ять*): ***не йти з думки*** **(*з голови, з ума*)** кому і без додатка «хто-небудь не може забути, постійно думає, згадує про когось, щось». *Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками – таким зараз пригадався Данько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки* – О. Гончар (СФУМ, с. 283); ***не виходить / не йде з голови*** **(*з думки*)** у кого, кого і без додатка «хто-небудь постійно думає про когось, щось». *З думки Яся не виходив вид смирної, тихої Гані, балакаючої з наймичками запанібрата* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 93); ***викинути*** **(*викидати*)** ***з голови*** **(*з пам'яті, з думки*)** «перестати думати про кого-, що-небудь; відмовитися, забути». *Не думай про се*: *то погане слово*! *Викинь його з голови* <...> *То тільки злі діти так кажуть...* – П. Мирний (ФСУМ, с. 32); ***впасти / впадати в голову*** **(*на думку*)** «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось». *Тоді Мартосі впало па думку взяти й Дарку з собою до двора на роботу* – Леся Українка (СФУМ, с. 125);

• (1.1.2.1) «думка – блискавка»: ***думка блискавкою мигнула в голові*** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Думка про волів, про*

своє добро, ба й про життя власне блискавкою мигнула в голові кожного – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 221);

•(1.1.2.2) «думка – гострий предмет»: ***думка пронизала голови чиї* (*про всіх або багатьох*)** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Зрозуміли. До них ішов офіцер. Всі голови пронизала та сама думка* – П. Загребельний (СФУМ, с. 221);

•(1.1.2.3) «думка – гвіздок / кіл»: ***думка гвіздком* (*колом*) *стримить* (*стирчить, сидить і т.ін.*) *у голові*** «хто-небудь весь час думає про щось». *Якщо щастя нема ні на землі, ані на небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є... Думка ця гвіздком сиділа в голові філософа* – П. Тичина (СФУМ, с. 221);

•(1.1.2.4) «думка – колесо»: ***думки колесом заходили* (*закрутилися*) [*в голові*]** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Думки колесом заходили, серце затріпалося.., та так засоромили, немов хто мене уперше на крадіжці піймав* – П. Мирний (СФУМ, с. 222);

•(1.1.2.5) «думка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота → думка як емоційний стан (властивий живій істоті)» (метонімізація): ***думки гризуть голову*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Текля не спала ніч, думки гризли голову* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 222); ***думки стрибають / застрибали у голові*** «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». *Орест тільки зовні здавався спокійним. Всередині у нього все кипіло, і блискавичні думки стрибали в голові* – О. Досвітній (СФУМ, с. 222); ***думки закружляли в голові*** «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». *Думки закружляли в голові, шукаючи виходу. Бігли божевільні хвилини* – Д. Бузько (СФУМ, с. 222); ***думки та гадки обсідають голову*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». – *Чого пан сотник зажурився*? – *ударом руки прибив усі спомини підполковник.* – *Думки та гадки обсідають голову*? – М. Стельмах (див. Додаток Г);

•(1.1.4.1) «думка як інструмент думання / мислення → інструмент уявлення / сподівання / поривання / прагнення / обговорювання / висловлювання / заспокоєння» (розширення значення як результат заміщення, що в окремих випадках супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка* / *думки*, *думи*, *надія*, *мрія*, *серце*, *слово* / *слова*): ***обмінюватися*** / ***обмінятися*** (***рідше обмінитися***) ***думками*** (***словом***, ***словами***) «говорити з кимсь про що-небудь; обговорювати, висловлювати щось». *Присутні, обмінюючись думками про фільм* [«*Повість полум'яних літ*»] *одностайно казали, що подібного за яскравістю і глибиною твору про Другу світову війну наше мистецтво ще не бачило* – М. Рильський (СФУМ, с. 454); ***тішити себе надією*** (***думкою***, ***мрією*** *і т. ін.*) «заспокоювати себе чим-небудь, сподіватися на щось». *Він* [пан] *тільки тішив себе тією думкою, що дасть Миколі кілька сотень різок, помститься над ним і оддасть його в москалі* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 713–714); ***полинути думкою*** (***думками***, ***мріями***) «уявляти себе де-небудь в іншому місці, у якомусь стані тощо». *Михайло мимоволі полинув думками в Каховку* – М. Зарудний (СФУМ, с. 537); ***тримати при собі думки*** (***думку***, ***погляди*** і т. ін.) «мовчати, не висловлювати чогось уголос, публічно». *Микита поблажливо всміхався, але свої думки тримав при собі* – І. Нечуй-Левицький (див. Додаток Г).

Четвертий ступінь семантичної градації ФО ядерної зони концепту «думка» об'єктивує лише одне фразеозначення лексеми *думка*, семантичну мотивацію якого можна представити в послідовності (1.1.1.1) → (1.1.1.1.1):

•(1.1.1.1.1) «думка як вмістилище прагнень / поривань» (метафоризація): ***в думці линути*** «пориватися, прагнути до чого- кого-небудь, кудись». *Летіть, хмари, в край південний, Там у мене рідна хата*; *Сам туди я в думці лину, Хоч мене там і забули* – П. Грабовський (СФУМ, с. 335).

У лексико-семантичному ядрі ФП концепту «думка» наявні також фразеологізми-антоніми, які вибудовують свою семантику за такими моделями:

•«думка – вмістилище»: **[*і*] *в голову*** (***у голови***, ***в думку***) **[*собі*] *не брати*** (***не класти***, ***не покладати***) «не думати, не здогадуватися про що-небудь». *Цвіркун, що поблизу мене, І в думку не бере*: *Співа собі* – В. Поліщук (СФУМ, с. 44);

***і в голову* (*<u>думку</u>*) *не приходило* (*не приходить, не прийшло, не прийде*)** *що* «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь». *Гризельда навіть не заздрівала, щоб Тодозя кохала князя, а поважний суворий князь кохав Тодозю*: *це їй <u>і в думку не приходило</u>* – І. Нечуй-Левицький (СУМ, т. 8, с. 85);

•«думка – об'єкт / предмет»: ***гадоньки* (*гадки-гадоньки, <u>думки</u>-гадоньки*) [*собі*] *не мати*** «не думати зовсім, і в думках нічого не мати». *Повбирані, заквічані* [заквітчані] *Та з таланом заручені, <u>Думки-гадки не мають</u>* – Т. Шевченко (СФУМ, с. 371); ***ані* (*ні*) *гадки* [*собі* (*ані <u>думки</u>*)]** «ні про що не думати». *П'яний заснув серед улиці, вид устремивши вболото, І – ані гадки*: *хропе, мов на м'яких подушках* – В. Самійленко (ФСУМ, с. 145);

•«думка – зовнішній локус»: ***не йде на <u>думку</u>*** «хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь». *Не їла* [Івга] *з самого ранку нічогісінько. Нічого й <u>на думку не йде</u>*! – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. II, с. 435–436).

Порівняємо також випадки множинної актуалізації семантики того самого фразеологізму-антоніма, напр., моделей «думка – вмістилище» і «думка – зовнішній локус»: **[*і*] *гадки* (*в гадці, в <u>думці</u>, на <u>думці</u> і т. ін.*) [*собі*] *не мати*** «не думати зовсім, не звертати уваги, не турбуватися». *То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді – ніхто цього й <u>на думці не мав</u>* – П. Мирний (СФСУМ, с. 182); ***не мати* (*не було*) *на* (*в*) *<u>думці</u>*** «не думати про що-небудь, не допускати чогось, не мати наміру що-небудь робити». *Вона ніколи і <u>в думці не мала</u> почути таке від сина* – П. Мирний (СУМ, т. II, с. 435–436).

Чимало ФО пов'язані синонімічними зв'язками. Зокрема в синонімічні ряди об'єднуються усталені словосполучення із фразеозначенням «постійно думати» (10 одиниць), «починати / почати думати» (8 одиниць), «думати, додумуватись до чогось» (7 одиниць), «розмірковувати над чимось, обдумувати щось» (7 одиниць), «хто-небудь перебуває у стані неспокою, тривожних роздумів, переживань» (5 одиниць), «втратити здатність логічно мислити» (4 одиниці), «перестати думати» (3 одиниці), «напружено думати» (2 одиниці).

Фразеологізми-репрезентанти ядерної зони ФП концепту «думка» структуруються за моделями: 1) простого двоскладного речення, у яких іменник

думка – переважно суб’єкт дії (25); 2) дієслівних словосполучень, зокрема «(не) + дієслово + (прийменник) + [прикметник] + іменник + [прислівник]» (5), «займенник + іменник + дієслово» (1), «дієслово + займенник + сполучник + займенник» (2), «дієслово + займенник + (прийменник) + іменник» (19), «сполучник + (прийменник) + іменник + [займенник] + не + дієслово» (3), «прийменник + іменник + дієслово» (1), «іменник + дієслово + прислівник» (1), «(прийменник) + іменник + [займенник] + (не) + дієслово» (1), «дієслово + прислівник + іменник» (1), «дієслово + прийменник + займенник + іменник» (1), «сполучник + іменник + дієслово» (1), «дієслово + іменник» (19), «іменник + прислівник + дієслово» (1); 3) одного повнозначного і одного (кількох) службових слів (3); 4) сурядного словосполучення (1).

Отже, ядерну зону ФП концепту «думка» формують 84 ФО (18,84%), які розподіляються за 6-ма КМ в їх семантико-ступеневій градації.

На першому ступені такої градації ФО реалізують дві КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати» виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка – обдумування», «думка – міркування», «думка – розмірковування / міркування», «думка – замислювання»; б) у напрямі розширення семантики: «думка – пригадування», «думка – уявлення», «думка – усвідомлення», «думка – розуміння»;

2) метонімізовану базову «думка = процес мислення → результат мисленнєвого процесу», яка виявляє себе СМ прямої актуалізації: «думка – пропозиція», «думка – ідея», «думка – слово», «думка – висновок».

На другому ступені ФО реалізують 7 КМ:

1) базову КМ «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати»;

2) метонімізовану базову «думка = процес мислення → результат мисленнєвого процесу», яка виявляє себе в СМ прямої актуалізації: «думка – ідея», «думка – слово», «думка – висновок»;

3) метонімізовану базову «думка – спосіб мислення», яка виявляє себе в СМ прямої актуалізації: «думка – система міркувань»;

4) нові смислопороджувальні: «думка – вмістилище», «думка – суб'єкт думання = жива істота», «думка – предмет / об'єкт роздумів», «думка – інструмент думання»;

На третьому ступені ФО реалізують 3 КМ:

1) модифіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» → «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації, що знаходить актуалізацію в таких метафоризованих моделях: «думка – ум», «думка – голова», «думка – пам'ять»;

2) нову смислопороджувальну «думка – суб'єкт думання», що актуалізується у таких метафоричних моделях: «думка – жива істота», «думка – колесо», «думка – блискавка», «думка – гострий предмет», «думка – гвіздок / кіл» та метонімічній моделі «думка – емоційний стан»;

3) нову смислопороджувальну «думка – інструмент думання», що реалізується у напрямі розширення семантики: «думка – інструмент уявлення / мрія», «думка – інструмент сподівання / надія», «думка – інструмент прагнення / мрія / серце», «думка – інструмент обговорювання / слово», «думка – інструмент висловлювання / слово», «думка – інструмент заспокоювання».

На четвертому рівні реалізується модифікована базова КМ «думка – те, що наповнює свідомість», яка конкретизується у метонімізованій моделі «думка – вмістилище прагнень і поривань».

Метафоричність фразеологічної об'єктивації концепту «думка» заснована на образах птахів, комах, тварин, вогню, блискавки, серця, гострого предмета (гвіздка, кілка), колеса, голови.

Найчисельнішою є група ФО другого ступеня семантичної градації ядра досліджуваного ФП, тобто фраземи із загальним значенням лексеми-компонента *думка* – «процес», «вмістилище», «суб'єкт думання», «предмет роздумів», «інструмент мислення», «система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (28 одиниць).

Фразеологічні номінації думки ядерної зони ФП – це стійкі вирази мейоративної оцінки, які структуруються переважно за моделями простого

двоскладного речення (25 одиниць), різних форм дієслівних словосполучень (56 одиниць). Характерно, що у ядрі ФП концепту «думка» не засвідчена узуальна семантика «те, чим заповнена свідомість; система переконань, поглядів, уявлень; українська і польська народна пісня (лірична або епічна), часто журливого характеру» (СУМ, с. 435–436). Фразеосемантична структура лексеми *думка* базується на 16 семантичних відгалуженнях її основного значення – «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення» (там само). Семантика деяких ФО фактично повторює узуальні значення «те, що з'явилося в результаті міркування, продукт мислення; припущення, передбачення; намір, замисел, задум; знання в якій-небудь галузі» (1.2, 1.3), «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках; процес мислення» (1.1), «система переконань, поглядів, уявлень» (1.2.1) (там само). Проте більшість номінацій розширюють семантичну структуру слова, зафіксовану в загальномовних словниках.

3.2. Приядерна зона фразеологічного поля

Приядерну зону ФП концепту «думка» формують ФО зі спільнокореневими до лексеми *думка* словами, зокрема *дума, думати, думне*. Семантико-ступеневу градацію таких одиниць визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення зазначених лексем, які формують три групи.

Семанична градація ФО з лексемою *дума* у ФП аналізованого концепту базується на семантичних відгалуженнях її основного значення (1) «дума як власне процес думання про когось, щось» (СУМ, т. 2, с. 434): ***прясти думи*** «думати». *Двадцять сім років пряв старий степові думи, дивився на свій край аж з Білого моря…* – Ю. Яновський (СФС, с. 41); ***продумувати* (*продумати*) *думу* (*думи*)** «довго обдумувати що-небудь». *В снах, у мріях на ловецькім ділі Скільки дум продумали вони*? *Знають сестри-чайки посивілі, І засвідчать, певне, буруни* – А. Малишко (СУМ, т. 8, с. 176).

Перший ступінь семантичної градації ФО у цій групі об’єктивує лише одне фразеозначення лексеми *дума*, семантичну мотивацію якого можна представити в послідовності (1) → (1.1):

•(1.1) «дума як власне процес думання / поривання до чогось / прагнення чогось» (метафорирація): ***всіма думами летіти*** «пориватися, прагнути до чого-, кого-небудь, кудись». *Він солодко вкладається на ліжко, всіма думами летячи до Уляни* – М. Стельмах (СФУМ, с. 335).

Другий ступінь семаничної градації ФО першої групи одиниць приядерної зони досліджуваного концепту репрезентують два радіально структурованих фразеозначення (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2):

•(1.1.1) «дума як власне процес думання про когось, щось → суб’єкт думання = жива істота» (метонімізація + метафоризація, яку в деяких випадках супроводжує синонімізація лексем *дума / думи, гадки*): ***думи-гадки обсіли голову*** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Думи-гадки обсіли його* [Антонову] *голову* – С. Чорнобривець (СФУМ, с. 222); ***дума за думою снуються в голові*** «хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне)». *Дума за думою снуються в голові у Платона. В хаті тихо, ніхто не заважає думати про найдорожче для солдата* – І. Цюпа (СФУМ, с. 222);

•(1.1.2) «дума як предмет роздумів / об’єкт думання, на який спрямовано мисленнєвий процес у різних його виявах = вирішувати» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *дума / питання*): ***думати одну думу*** – «разом вирішувати якесь питання» (СФСУМ, с. 181).

ФО третього ступеня семантичної градації цієї групи одиниць об’єктивують фразеозначення лексеми *дума* з послідовною мотивацією (1.1.2) → (1.1.2.1):

• (1.1.2.1) «дума як об’єкт, яким можна володіти, з його допомогою можна впливати на світогляд і діяльність інших людей» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думи, серця, ідеї*): ***володар дум*** **[*і сердець*]** «особа, яка має великий вплив на сучасників і привертає

до себе увагу своїми ідеями, діями і т. ін.». *О Арсеньєв*!.. *Він бог цілого цього експресу, цілого цього світу*. *Володар дум і сердець*. *Він панує тут, як ніколи не панував там – у тій неймовірно казковій, відкритій ним країні, що зробила його ім'я девізом і прапором всіх мандрівників і всіх – ось таких – конкістадорів* – І. Багряний (СФУМ, с. 122).

Другу групу фразеологізмів приядерної зони поля формують одиниці з компонентом *думати* та похідних від нього. Перший ступінь семантичної градації ФО у цій групі об'єктивують семантичні відгалуження основного значення лексеми *думати* (2) «розмірковувати над чим-небудь; мислити» (СУМ, т. 2, с. 434). Ці фразеозначення структуровані радіально (2) → (2.1), (2) → (2.2), (2) → (2.3):

• (2.1) «розмірковувати над чим-небудь → спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»: ***не* [*до́вго*] *ду́маючи* (*ду́мавши*)** «без роздумів, без вагань; враз, зразу». *Другий, не думаючи довго, сам йде у біду, аби другому було добре* – Г.Квітка-основ'яненко (СУМ, т. 2, с. 434); ***обдумувати* (*обдумати*) *кожне слово* (*зміст кожного слова*)** «дуже ретельно або обережно добирати слова, вирази». *Свій перший нарис Ніна Сокіл писала дуже довго. Ретельно, багато разів переправляючи, обдумувала й шліфувала кожне слово* – В. Собко (СУМ, т. 5, с. 484);

•(2.2) «розмірковувати над чим-небудь → мати певну думку, вважати, допускати»: ***не думалось, не гадалось*** «про щось неймовірне». *От погобідав, так погобідав, що й самому не думалось, не гадалось* – М. Стельмах; *Звісно, не думалось і не гадалося, що це остання зустріч* – Л. Українка (ФСУМ, с. 34);

•(2.3) «розмірковувати над чим-небудь → мати намір, збиратися робити що-небудь» (звуження значення, яке супроводжує зумовлене фразеологічним контекстом протиставлення): ***і не думати*** «не мати наміру, не збиратися». *Вдома і не думали подавати вечерю* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 220).

Другий ступінь семантичної градації у цій групі увиразнюють два послідовно мотивованих фразеозначення (2.1) → (2.1.1), (2.2) → (2.2.1):

•(2.1.1) «спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь → несхвалювання / заперечування / осуд чогось» (звуження значення, яке супроводжується синонімізацією лексем *видумати / вигадати / зробити*): ***ще що вигадай* (*видумай, зроби*)** – «уживається для вираження несхвалення, осуду або заперечення чого-небудь». *Сину*! *Що це з тобою сталося*? *Чого ти чеплясшся* [чіпляєшся] *до молоді ні за що ні про що*? – *Еге*! *Чепляєшся*. *Ще що*, *мамо*, *вигадайте* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 66);

• (2.2.1) «мати певну думку, вважати, допускати → додуматися до чогось, здогадатися про щось» (звуження значення, яке супроводжується синонімізацією лексем *видумати / вигадати):* ***пороху не вигадає* (*не видумає*)** «який не може додуматися до чогось, здогадатися про щось; некмітливий». *Командував нами капітан, з тих, що пороху не вигадає, колишній солдафон з унтер-офіцерів* – З журналу (СФУМ, с. 66).

Третя група ФО представлена лише однією фраземою, яка експлікує перший ступінь семантичної градації основного значення лесеми *думне* (3) «заглиблений у думки; задумливий, замислений» (СУМ, т. 2, с. 436). Фразеозначення є послідовно мотивованим (3) → (3.1):

• (3.1) «заглиблений у думки → людина, що здатна мислити» (метонімія): ***думне* (*глибокодумне*) *чоло*** «розумна людина, істота». *Вітер з Дніпрових низин обгортає думне чоло, а сонце мережить веселкою писані рядки* – І. Пільгук; *І думнеє чоло похмаріло*... – Т. Шевченко (РУССВ).

Четвертий ступінь семантичної градації ФО з компонентами *дума*, *думати*, *думне* у приядерній зоні ФП концепту «думка» не представлений.

У приядерній зоні ФП концепту «думка» засвідчені фразеологізми-антоніми: ***не* [*до́вго*] *ду́маючи* (*ду́мавши*)** (СУМ, т. 2, с. 434); ***не думалось, не гадалось*** (ФСУМ, с. 34); ***і не думати*** (СФУМ, с. 220); ***пороху не вигадає* (*не видумає*)** (СФУМ, с. 66).

Фразеологізми-репрезентанти приядерної зони ФП концепту «думка» структуруються за такими семантико-граматичним моделями: 1) простого двоскладного речення, у яких іменник *дума* – переважно суб’єкт дії (2);

2) простого односкладного узагальнено-особового речення з лексико-граматичними варіантами лексеми *думати* у ролі предикати (2); 3) субстантивного словосполучення «прикметник + іменник» (*думне* – атрибутив) (1), «іменник + іменник [+ сполучник + іменник]» (1); 4) дієслівних словосполучень, зокрема «дієслово + [числівник / займенник] + іменник» (4), «займенник + іменник + дієслово» (1); 4) одне повнозначне слово «сполучник + не + дієслово» (1); 5) адвербіального словосполучення «не + прислівник + дієприслівник» (1); ад'єктивного словосполучень «іменник + не +дієслово» (1).

Отже, приядерна зона є найменшою у полі за кількісною репрезентацією ФО. ЇЇ формують 14 фразем (3,1 %) зі спільнокореневими з лексемою *думка* словами *дума, думати, думне* та їхніми граматичними варіантами. Найчисельнішою є група ФО з компонентом *думати* першого рівня семантичної градації (5 одиниць). Це фразеологізми із загальним значенням «спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь», «мати певну думку, вважати, допускати» «мати намір, збиратися робити що-небудь».

У цій зоні реалізуються 5 КМ:

1) базова «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати», яка виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка → спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»; б) розширення семантики: «думка → вагатися», «думка → додумуватися до чогось, здогадатися про щось», «думка → вигадувати», «думка → не схвалювати», «думка → заперечувати», «думка → обдумувати слова – добирати слова»; в) розширення семантики: «думка → зробити», «думка → збиратися робити що-небудь»;

2) метонімізована базова «думка – спосіб мислення», яка актуалізується в напрямі прямої актуалізації «думка – мати певну думку»;

3) нова смислопороджувальна «дума – об'єкт, яким можна володіти», яка реалізується в напрямі метафоризації: «дума – серце», «дума – ідея»;

4) нова смислопороджувальна «дума – суб'єкт думання», яка актуалізується в напрямі метафоризації «думка – жива істота», «думки – комахи» й метонімізації «думка – ментальна ознака живої істоти → думне – здатний мислити»;

5) нова смислопороджувальна «думка – предмет роздумів / об'єкт думання, на який», яка реалізується у метафоризованій моделі «думка – питання».

Структура фразеологічних номінацій концепту «думка» приядерної зони ФП є різноплановою. Аналізовані вирази побудовані за моделями односкладного, двоскладного простого речення, підрядних дієслівних, субстантивних, ад'єктивних, адвербіальних словосполучень. Семантика ФО аналізованої зони переважно емоційно-позитивно забарвлена, спорадичними є пейоративні вирази (напр.: ***ще що видумай***, ***пороху не видумає***).

Фразеосемантична структура лексем *дума*, *думати*, *думне* лише частково відповідає їх семантичній структурі. Одні фразеозначення, об'єктивовані у приядерній зоні ФП досліджуваного концепту, засвідчують не властиві узусному мовленню використання лексем *дума*, *думати*, *думне* (1.1.1), (1.1.2), (1.1.2.1), (2.1.1), (2.2.1), (3.1). Інші фразеозначення повторюються з компонентами смислової структури, засвідченими в загальномовних словниках: (1.1), (2.1), (2.2), (2.3). Спостерігається тенденція до розширення концептуального змісту лексеми *думка*.

3.3. Близька периферія фразеологічного поля

Залежно від того, чи фіксується ім'я концепту, спільнокореневі з ним слова або синоніми та похідні від них у тлумаченні фразеологізму, ФО розподіляються за різними периферійними зонами ФП концепту «думка». Близька периферія ФП концепту «думка» представлена ФО зі спільнокореневими з лексемою *думка* словами в їхніх тлумаченнях.

Семантико-ступеневу градацію одиниць цієї зони ФП концепту «думка» визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення спільнокореневих зі словом *думка* лексем, які є в тлумаченні ФО. Відповідно до того, яка лексема використана у тлумаченні значення (*думка*, *думати*, *продуманий*, *обдумано*, *задуманий*, *вдумливий*), ФО поділяємо на групи.

І. Семантична градація ФО в першій групі аналізованої зони ФП концепту базується на семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка* (1) «процес мислення», напр.:

(1) «думка як власне процес думання = мисленнєвий процес у різних його виявах – роздумування / уявляння / сприймання / розмірковування / розумового напруження / зосередження / захоплення чимось»: ***не сходити з ума*** кому і без додатка «постійно уявлятися, поставати в думках, пам'яті, свідомості». – *Мені він усе з ума не сходить, все перед очима, – хороший та красний, як сонце, любий, як щастя, – усміхається...* – П. Мирний (СФУМ, с. 703); ***тьмариться* (*туманіє, мутиться і т. ін.*) / *потьмарився* (*помутився*) *розум*** кому, у кого, чий і без додатка «хто-небудь під впливом чогось втрачає ясність думки, мислення». *Сміх так вразив Свирида Яковлевича, що він, задихаючись, став біля воріт, не знаючи, чи не тьмариться йому розум* – М. Стельмах; *Страшні думки вставали в Зіньковій голові, вони пекли його, палили, що аж розум його туманів* – Б. Грінченко; – *Як я здумаю про те* [минуле], *то в мене розум мутиться, в очах плями замріють*!.. – П. Мирний (СФУМ, с. 616); ***стукати в голову*** «з'явитися, виникнути (про думки, запитання)». *І знов стукнуло в голову те саме настирливе питання, що вже забувалось*: *як воно буде*? – М. Коцюбинський (ФСУМ, с. 868); ***голова туманіє* (*туманиться, чманіє*)** «хто-небудь втрачає чіткість думки, здатність виразно сприймати все навколишнє (від хвилювання, сильного болю, голоду і т. ін.)». *Від голоду його нудило, голова туманіла, в скронях щось стукало лютим болем* – С. Тулуб; *Все клекотіло в ньому. Жаром палило груди, туманилась голова* – А. Шиян; Від *тих суперечок голова чманіє* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 157); ***збрести* (*збігти, надбігти*) *в голову*** «раптово з'явитися (про думки, бажання)» – *Слухай, друже*! *Чого це тобі збрело в голову купити цигарок*? – П. Автомонов (ФСУМ, с. 324) (див. Додаток Г).

Перший ступінь семантичної градації ФО цієї групи базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка*, які між собою структуруються радіально, зокрема (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3). Пор.:

(1.1) «думка як власне процес думання / згадування про когось, щось» (звуження значення, яке супроводжує метафоризація та зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація лексем *думка*, *ум*, *розум*, *голова*): ***оглядатися* (*обертатися*) / *оглянутися* (*обернутися*) *на задні колеса*** перев. жарт. «1. Повертатися в думках до минулого, зважати на те, що було раніше». *Старші* [*учні*], *яким скоро випуск, змушені час від часу оглядатись на задні колеса* – О. Гончар (СФУМ, с. 458–459); ***спливати* (*спадати*) / *сплисти* (*спливти, спасти*) *на ум* (*розум*)** «несподівано з'явитися на думці (про наміри, бажання)». – *Чого це ти, Йване, так важко зітхаєш? Може, й тобі Василина спала на ум? – спитав парубок* – І. Нечуй-Левицький (ФСУМ, с. 206); ***звернути* (*збігти*) *на свою* (*на ту ж, на тую ж*) *стежку*** «1. Повертатися до попередніх роздумів, думок». – Чому се так, що пан має необмежені грунта [фунти], а мені не дав Бог і клаптика землі? – непомітно для себе звернув Семен на тую ж стежку – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 258) (див. Додаток Г). Також спостерігається метонімізація лексеми *думка* з лексемами *розум*, *лихо*, *горе*, *біда*: ***затоплювати / затопити лихо* (*розум, горе, біду і т. ін.*) *в чарці* (*в горілці*)** «тамувати, приглушувати тяжкі почуття, думки, притупляти свідомість, надмірно вживаючи алкогольні напої». – *Що ж робив він в ті скривджені дні? Може, в чарці затоплював лихо? –* П. Воронько; *І гарний сей чоловік,.. зате як загуляє, – роботу.. кинув та й розум затоне* [затопить] *в горілці* – П. Мирний (СФУМ, с. 253);

(1.2) «думка / думки – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = пропозиція / ідеї / міркування / слово / висновок / переживання» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення», яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка* / *думки*, *пропозиція* / *пропозиції*, *висновок*, *душа*, *серце*, *переживання*): **(*своє*) *слово приточити*** «висловити свою думку, додати від себе щось до вже сказаного». – *Це Матвій тобі казку розповів, – з серцем промовив Плачинда – Навряд, Якове Дорохтейовичу, не такий чоловік Матвій. А коли не ймете віри, підіть до нього, він слова не приточить* –

М. Стельмах (ФСУМ, с. 700); ***співати в інший тон* (*інакше, інше*)** «суперечити самому собі, висловлювати протилежні думки». *Маруся широко розкрила очі на свою маму. Вчора мати нарікала, що Ломицький прийшов в гості до їх в піджаку, неначе до міщан, а сьогодні співає зовсім в інший тон і трохи не лає Ломицького за той фрак* – І. Нечуй-Левицький (СУМ, т. 9, с. 514); ***вести своє* (*своєї*)** «настирливо триматися певної теми, повертаючись до тієї самої думки (у розмові)». *Видно, Кваша намагався перевести балачку на іншу тему. Але Гайсин уперто вів своєї* – П. Панч (СФУМ, с. 59); ***іти* (*ходити*) / *піти під руку чию* (*під рукою чиєю*)** «слухатися кого-небудь; рахуватися з чиєюсь думкою; коритися комусь». *Та й не лише панни, а й кавалери радо йдуть під мою руку*: «*Як панна Маня скаже, так і буде*» – І. Франко (СФУМ, с. 281); ***вивідувати* (*вивірятиі*) / *вивідати* (*вивірити*) *ума*** «намагатися дізнатися про чиї-небудь справжні думки, випитуючи про них». *Про це удова знай мені торочить, щоб у мене вивідати ума*: *чи не виявила мені чого наймичка* – Г. Барвінок (СФУМ, с. 64–65) (див. Додаток Г).

У межах описуваного фразеозначення виділяємо підгрупу фразеологізмів, маркованих протиставною семантикою (наявність протиставної частки ***-не-*** у структурі чи тлумаченні змісту), а саме: ***не давати* / *не дати і рота роззявити* (*розтулити*)** кому і без додатка «не дозволяють висловити свою думку». *– Як же мені розказувати, – сердито озвався дід, – коли не даєте й рота роззявить* – О. Стороженко (СУІ, с. 234–235); ***не дати й слова сказати кому*** «не дозволяють висловити свою думку». *Софія побігла братові назустріч. – Ну, що? як? Що вони тобі казали? – питала вона його ще в прихожій. – Готова? принесуть? Швидко? – Та пожди, пожди! Не даєш і слова сказать!* – Л. Українка (СУІ, с. 234–235); ***не* [*вміти* (*могти і т. ін.*)] *зв'язати двох слів* (*два слова*) [*докупи*]** «бути неспроможним чітко, логічно, зв'язно висловлювати свої думки». *Сахно довго не могла опанувати свого хвилювання й зв'язати два слова для відповіді* – Ю. Смолич (СФУМ, с. 260);

(1.3) «думка = намір, задум, план»: ***викладати* / *викласти* [*свої*] *карти*** кому і без додатка «відверто розказати все, не приховуючи своїх задумів, намірів,

планів». *Явтух Каленикович помічає цікаві погляди ярмарчан, що фіксують його надто довгу розмову з жінкою, і одразу викладає карти* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 73); ***розкривати / розкрити карти*** «повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, задуми». *За вечерею Семен Федорович розмовляв з дружиною. І тоді Фросина розкрила перед ним усі карти Макара Підігрітого*: *–Хоче стати на твоє місце* – М. Зарудний (СФУМ, с. 611); ***відкривати карти*** «повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, задуми». *Звичайні собі туристи. І ніхто не зобов'язаний відкривати перед ними всі свої карти* – П. Оровецький (ФСУМ, с. 71); ***розкрити козирі*** «повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, задуми». *Всіх козирів він, звичайно ж, не розкрив, але розповів про декілька незвичайних костюми* – З газети (ФСУМ, с. 71); ***не попускати / не попустити свого*** «домагатися здійснення якогось задуму, рішення і т. ін.; не поступатися». *Марко хоче грати молодого й Терешко хоче, той свого не попускає, і другий не попускає* – С. Васильченко (СФУМ, с. 544) (див. Додаток Г). Звуження значення супроводжується синонімізацією лексем *думка*, *карти*, *козирі*.

Другий ступінь семантичної градації ФО близької периферії ФП досліджуваного концепту репрезентують чотири послідовно структурованих фразеозначення лексеми *думка*, зокрема (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.2) → (1.2.1), (1.2) → (1.2.2). Пор.:

(1.1.1) «думка як власне процес думання про когось, щось → думка як вмістилище (думка про когось, щось є вмістилищем когось, чогось)» (метафоризація): **в *мислі***; ***у мислях***; ***на мислі*** «в думках». *Не було дівчатам вгаву*: *Чайченко – як на мислі, як на язиці*; *далі вже так стало, що тільки й мови, що про його* – Марко Вовчок; *В мислях ніколи коханим тебе не одважусь назвати* – Л. Українка; *Давид задумався. Може, в мислі стала перед ним постать дівчини з великими темними й сумними очима* – А. Головко (СУМ, т. 4, с. 718);

(1.1.2) «думка як власне об'єкт мисленнєвого процессу»: ***ловити себе на чому*** «звернути увагу на предмет своєї думки». *Він частіше ловив себе на тому, що думає про неї* – Д. Ткач (СУІ, с. 188); ***зав'язнути (зав'язти, нав'язнути, нав'язти і т.ін.) в зуби (в зубах)*** «1. Стати постійним об'єктом розмов, думок і

т.ін.». – *Е-е, коли б ви розказали про замчище, діду. – Зав'язло тобі в зуби те замчище*! *Дивись, і з голови не виходить* – П. Мирний (СФУМ, с. 241);

(1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка, намір, переконання, погляд, уявлення, позиція, точка зору, характер, інтереси, ідея, кут*): ***на боці чиєму, кого,*** *перев. зі сл.* ***бути*** **[*бути*]** «підтримувати когось в чомусь, поділяти чиїсь думки, дії». *Він знав, на чиєму боці має бути. Але йому було шкода Тищенка, хотів порятувати його й не знав як* – Ю. Мушкетик (СФУМ, с. 37); ***вбивати / вбити собі в голову*** «2. Вперто, невідступно триматися якихось думок, переконань, намірів». – *Ви, пане Франко, таки справді чудний чоловік*! *Написати мені листа, приїхати до Коломиї, а потім вбити собі в голову, пробачте на слові, якусь дурницю* – П. Колесник (СФУМ, с. 53); ***одним духом дихати*** «бути одностайними, однаково настроєними, мати спільні наміри; дотримуватися спільних поглядів, думок і т. ін.». *Та йу дворі* [панському], *ваше благородіє, небезпечно. І там вони* [кріпаки] *одним духом дишуть. Учора контору обікрадено* – П. Мирний (СФУМ, с. 201); ***витримувати / витримати характер*** «виявити стійкість, невідступність від власної думки». *А що, коли вона мала рацію і треба було спробувати запустити ще одну ракету*? *Ні, він правильно зробив, коли витримав характер до кінця і не погодився* – В. Собко (СФУМ, с. 89) (див. Додаток Г);

(1.2.2) «думка як результат мисленнєвого процесу – ставлення, почуття до когось / сутність кого-небудь» (звуження значення супроводжується синонімізацією лексем *думка, почуття, ставлення до когось, чогось, сутність, душа, серце, кров*): ***заглядати*** **(*зазирати*) / *заглянути* (*зазирнути*)** ***в душу*** **(*в серце*) *кого, кому, чию* (*чиє*)** «намагатися зрозуміти почуття, думки, сутність і т. ін. кого-небудь». *Схотілось мені заглянути в душу старого, чи справді охолодили її так літа, чи усе, справді вже заглухло, висохло і порепалось, як той степ в довгу засуху* – О. Стороженко (СФУМ, с. 242); ***подвійне дно*** «хто-небудь приховує справжні думки, почуття, наміри». *Хитрий чумак, мастак на всякі вчинки, життя його – подвійне дно* – М. Стельмах (СФУМ, с. 209); ***носити маску***

(*личину*) «1. Приховувати свої справжні думки, наміри, свою справжню сутність». *Рік служби у почтах Потоцького навчив його носити личину* – З. Тулуб; *Завше носити маску, завше себе загнуздувати – та хіба ж то мислиме*? – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 440); ***хвилювати* (*бентежити, розпалювати, бунтувати* / *т. ін.*) *кров*** яку, у кого і без додатка «викликати неспокій, тривогу, розбурхувати почуття, думки». *Воля, воля і воля*! *Це чарівне слово розпалювало кров у хлопця* – М. Коцюбинський; *Плач, злість, досада разом піднімались з душі* [Мотрі], *бунтували стару кров* – П. Мирний (СФУМ, с. 743) (див. Додаток Г).

Третій ступінь семантичної градації ФО близької периферії ФП концепту «думка» репрезентує одне фразеозначення лексеми *думка*, зокрема (1.2.2) → (1.2.2.1):

(1.2.2.1) «думка як результат мисленнєвого процесу – враження, уявлення, що складається внаслідок знайомства, зіткнення з ким- або чим-небудь» (синонімізація лексем *думка / авторитет*): ***підмочувати* (*хитати*) / *підмочити* (*розхитати*) *авторитет* (*репутацію*)** «певними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось». *Історія з капустою сильно підмочила репутацію Миколи Проця* – В. Бабляк; *Знову п'ятірня* [Авксентія Веремійовича] *повзає по лисині – Підмочив Василь свій авторитет. Оте чаркування...* – В. Большак (ФСУМ, с. 635).

ІІ. Наступна група експлікаторів концепту «думка» в зоні близької периферії ФП об'єднуються навколо понять «обдумано» – «обмірковано, обмізковано» та «вдумливо»: ***з розумом*** зі сл. жити, робити і т. ін. «так, як належить, як потрібно; обдумано». *Апарат – велика річ. Апаратом, та ще й з розумом, все можна зробити. Це воже був одвертий цинізм, і він не міг не обурити товаришку Люсю* – М. Хвильовий (СФУМ, с. 616).

Семантична градація ФО цієї групи представлена одним фразеозначенням лексеми *обдумано* «в думках перебираючи, намічати можливі варіанти дії, висловлення» (СУМ, т. 5, с. 484). Фразеотворчою в цьому разі є КМ «думка – об'єкт / предмет», об'єктивація якої супроводжується синонімізацією слів *думка, голова, розум, ум, тяма, глузд*: ***наводити* (*навертати*) / *навести* (*навернути*) *на***

розум* (*ум*)** «навчати кого-небудь не робити безглуздих вчинків, діяти розважливо, обдумано; наставляти». *Це дяка така матері, що тебе на розум наводила*? – П. Мирний (СФУМ, с. 417); ***докопуватися* / *докопатися до кореня (до коріння) «глибоко, вдумливо аналізувати, вивчаючи що-небудь, з'ясовувати його суть». *Він ніколи не буде ні письменником, ні інженером, бо не здатний серйозно вчитись і докопуватися до коріння* – О. Донченко (СФУМ, с. 214).

У поясненні значення деяких ФО цієї групи лексема *обдумано* поєднується зі словами *нездатний, втрачати*, що надають семантиці згаданого поняття відтінку заперечення указують на антонімічність фразем: ***загубити* / *рідше губити розум* (*тяму*)** «втратити здатність логічно, обдумано діяти; стати несамовитим, не контролювати своїх вчинків». *Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе, вона тепер рада за тобою хоч на край світу* – Г. Квітка-Основ'яненко (СФУМ, с. 242); ***втрачати* (*губити, тратити*) / *втратити* (*згубити, стратити*) *голову*** «1) ставати нездатним обдумано, розсудливо діяти, поводитися». *Звірячий жах ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь треммтів. – Не втрачай голови – говорило щось у ньому* – М. Коцюбинський; (ФСУМ, с. 137).

Та сама ФО може актуалізувати кілька значень у ФП концепту «думка», напр.: ***втрачати* (*тратити*) / *втратити* (*стратити*) *розум* (*глузд*):** «1. Переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним». *Говорили поміж*: *себе люди, що дід зовсім розум втратив, де ж таки – ходить та й ходить, але до сусідньої області забивається, гасає, як той Марко по пеклу* – Ю. Яновський; «2. Бути неспроможним обдумано діяти у складній ситуації; губитися». [Орест:] *Сам я, може, й не піду на риск, але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум*! – Л. Українка (СФУМ, с. 138).

ІІІ. Близьку периферію ФП концепту «думка» об'єктивують також ФО, які містять у тлумаченнях спільнокореневе з лексемою *думка* слово *задуманий.*

Семантична градація таких одиниць представлена двома радіально структурованими фразеозначеннями цієї лексеми.

Перше фразеозначення (1.1) є відгалуженням одного з основних значень багатозначного слова *задуманий*, а саме: (1) «запланований» (СУМ, т. 3, с. 117): «задум, намір»: ***мастити* (*мазати, намазувати*) / *намастити* (*намазати, помастити*) *салом п'яти* (*рідше п'ятки*)** «2. Відступатися від чогось задуманого, організованого». *– Аркадій Павлович сказав*: *Налякати треба. – Єсть. Ходімо. Куди*? *– Без мене, – твердо вимовив Василь. – П'яти мажеш*? *– дихнув на нього горілчаним перегаром Женька* – А. Хижняк; ***мастити смальцем п'яти***. *– Я, батьку, не збираюсь мастити смальцем п'яти. Хай* [інші], *мастять* – М. Стельмах (СФУМ, с. 363).

Друге фразеозначення (1.2) експлікує друге, власне узусне, значення слова: (2) «який задумався, замислився, поринувши в задуму, роздуми» (СУМ, т. 3, с. 117): ***як* (*мов, ніби і т. ін.*) *заворожений*** «1. Мовчазний, задуманий, глибоко зосереджений». *Вони* [брати] *стоять мов заворожені, бо ще перебувають під чаром іншої ночі, минулої ночі* – І. Багряний (СФУМ, с. 240).

IV. Зону близької периферії ФП аналізованого концепту доповнюють стійкі словосполучення, у структурі яких наявна лексема *продуманий*. Семантика цих фразеологізмів експлікує одне із засвідчених у загальномовних словниках значень цього слова, зокрема «який є результатом усебічного, ґрунтовного обдумування чого-небудь» (СУМ, т. 8, с. 175): ***як* (*наче, мов*) *по нотах*** «1. Ніби за наперед продуманою схемою». *Все добре йшло. Сказать не гріх, як в пісні, як по нотах* – П. Дорошко (СФУМ, с. 442); ***як* (*мов, ніби*) *по писаному*** «3. Без будь-яких ускладнень, за наперед продуманим планом або схемою». *Одімкнув* [заступник коменданта] *хвіртку в огорожі корівника. За цим, як по писаному, рудий Цункер відчинив, нарешті, двері* «*салону смерті*» [концтабору] – В. Козаченко (СФУМ, с. 502–503). Фразеотворчою є СМ «думка – об'єкт (схема)».

V. ФО іншої великої групи в цій периферійній зоні об'єднані семантикою лексеми *думати* та її похідних. Семантико-ступеневу градацію цих фразеологізмів визначаємо відповідно до семантичних відтінків основного

значення зазначеної лексеми – (1) «розмірковувати над чим-небудь; мислити» (метафоризація «думати – виконувати певні дії (повертати, розкидати, ворушити, краяти, ламати, сушити, крутити та ін.) мозком, мізками, головою, розумом, умом»): ***крутити / покрутити мізками (мозком, головою)*** «думати, мислити». *Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити* – М. Стельмах; – *Тут треба багато міркування, треба добре головою крутить*! – І. Нечуй-Левицький (ФСУМ, с. 109); ***розкидати (розкинути) розумом (умом, мізками, головою / т. ін.)*** «1. Напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу із якогось становища». *Чого він тільки не робив, як не розкидав своїм розумом – ніщо не помагало*! – П. Мирний; *Присіли го* [його] *довги* [борги], *так нема що казати... Розкидав тепер головою на всі боки* – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 610); ***мозком ворушити / ворухнути (поворушити, поворухнути)*** «добре думати, міркувати». – *От і поворуши мозком. Тобі потрібна жінка не абияка, а з освітою перш за все* – А. Головко (СФУМ, с. 125); ***ламати голову [собі]*** над чим. «напружено думати, працювати над чимось». *Дід ще довго стояв серед хати, ламаючи голову, який саме з двадцяти запечатаних млинів порушив заборону, але так і не дійшов якогось певного висновку* – І. Кириленко (СФУМ, с. 327); ***сушити / висушити [собі] голову (мозок)*** *над чим* «1. Напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем». *Вляглася метушня, а князь все ходить у покоях, сушить собі голову. Що значать ці кляті дари*? – Д. Міщенко (СФУМ, с. 702) (див. Додаток Г).

Перший ступінь семантичної градації ФО базується на чотирьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думати*, які між собою структуруються радіально (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3), (1) → (1.4). Пор.:

(1.1) «розмірковувати над чим-небудь; мислити / спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь / бути в роздумах» (метонімізація «процес мислення» → «простір, в якому зосереджується і через який сприймається цей процес», в основі якої лежить модель «думка – голова» + метафоризація): ***клопотати собі (свою) голову*** «думати про що-небудь, обтяжуючи себе». *Марусяк, раз рішивши собі усю оту справу, більше не клопотав собі нею голови* – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 301);

голова пухне* (*розпухає, репається, розколюється, тріщить*)** «хто-небудь постійно зосереджений на здійсненні чого-небудь, напружено думає про що-небудь» (СФУМ, с. 157); ***смажити собі голову «постійно, весь час думати про що-небудь». *І спати полягали, і поснули усі, а я все смажу собі голову: де я тії очі іскристі бачив*? – М. Вовчок (ФСУМ, с. 832); ***засісти в голові*** «хто-небудь невідступно думає про щось». *Ідея про її відкриття засіла у мене в голові років зо два тому* – З газети (ФСУМ, с. 271); ***брати / взяти* (*забрати*) [*собі*] *в голову*** «1. Думати про що-небудь, задуматись над чимось». – *Побачать начальники, що не поступаємось і візьмуть собі в голову: мабуть, суд не по правді – треба пересудити* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 40) (див. Додаток Г);

(1.2) «розмірковувати над чим-небудь; мислити / згадувати про когось, щось / пам'ятати»:

•метонімізація «думка – голова» + метафоризація: ***не лізе* (*не йде*) *з голови*** «хто-небудь весь час думає, згадує про когось, щось; постійно згадується, не забувається хто-, що-небудь». [Семен:] *Одна думка не лізе мені з голови: якось чудно* [Одарка] *спитала*: «*А чи ж будемо ми щасливі*?» – М. Кропивницький (СФУМ, с. 343); ***не вилазить з голови*** «хто-небудь постійно думає про когось, щось». *Давно це питання з голови не вилазить* – З газети (ФСУМ, с. 112); ***влізати в голову*** «поставати в уяві, пригадуватися, згадуватися; хто-небудь починає задумуватися над чимось». *А ти … чого стоїш, руки звісив, – звернувся Бульба до Андрія. – Чого ж ти, собачий сину, не відлупцюєш батька*? *– От іще вигадав, – сказала мати, – обіймаючи Андрія. – І влізе ж таке в голову, що рідне дитятко та батька било* – О. Довженко (СФСУМ, с. 183);

•«думка – серце»: ***носити в* (*на*) *серці кого, що*** «завжди пам'ятати, думати про когось, щось». *Те, що я створив собі культ моєї дружини і ношу його в серці, може видасться тобі нудним і нецікавим* – М. Коцюбинський (ФСУМ, с. 184);

(1.3) «розмірковувати над чим-небудь; мислити / мати намір, збиратися робити що-небудь»: ***мати собі на прикметі* (*на приміті*)** «3. Не розголошуючи, думати про що-небудь, намічати щось». *Сидір собі мав на приміті ще один план* – А. Хорунжий (СФУМ, с. 377); ***прийти / приходити в голову* (*на розум, на ум /***

т. ін.) кому, що *«*1. перев. безос. Задумати, вирішити щось зробити (про плани, дії і т. ін.)». *Йому чогось прийшло в голову*: *треба переховати халявки, щоб дяк не вкрав часом* – С. Васильченко (СФУМ, с. 560);

(1.4) «розмірковувати над чим-небудь; мислити / мріяти, уявляти / вигадувати» (звуження значення супроводжується синонімізацією лексем *думка, уява, фантазія, ум*): ***тривожити уяву* (*фантазію, ум*)** «викликати в кого-небудь роздуми про когось, щось, змушувати думати». *Білий світ ще ясніше розлився по лісі, фантастичний синюватий світ тривожив фантазію, будив мрії в гарячому серці* – І. Нечуй-Левицький; *Попереду були незнайомі місця, невідомі пригоди і степовий шлях, який здавна солодко тривожив Матвійкову уяву* – О. Донченко (СУМ, т. 10, с. 254); ***будувати повітряні замки* (*надхмарні*)** «придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мріяти про щось недосяжне». *Наташко, все буде добре... Ти одужаєш. Я вірю в це. – Платоне, не треба будувати повітряні замки* – М. Зарудний (СФУМ, с. 47; ФСУМ, с. 60); ***жити в хмарах*** «придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мріяти про щось недосяжне». – *Цей* [Огнєв] *любить у хмарах жити, а ми на землі* – О. Корнійчук (СФСУМ, с. 60); ***літати* (*летіти, блукати*) *мислю*** «думати, мріяти про що-небудь». *Бачив птиці політ у весняній, розгонистій хмарі, З нею мислю летів, з нею жив, наче з другом у парі* – М. Звенигора (СУМ, т. 4, с. 718).

Другий ступінь семантичної градації ФО базується на послідовно структурованому фразеозначенні лексеми *думати*: (1) → (1.1.1), зокрема «розмірковувати над чим-небудь; мислити / спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь / додуматися до чого-небудь, з'ясовувати суть, робити певний висновок»: ***макітра зварила*** «хто-небудь зміркував, додумався, зорієнтувався». *А він таки й справді витяг* [дзвона на дзвіницю], *тільки не на плечах, а підоймою. Зварила макітра...* – Ю. Збанацький (СУМ, т. 3, с. 461); ***добрати* [*до*] *розуму* (*глузду, толку, ума і т. ін.*)** «додуматися до чого-небудь, зробити певний висновок». *Певні були* [селяни], *що ті* [коноводи] *не втечуть, але не могли добрати розуму, як їх узяти* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 210).

Третій ступінь семантичної градації ФО презентовано послідовно структурованим фразеозначенням лексеми *думати* (1.1.1.) → (1.1.1.1), зокрема «розмірковувати над чим-небудь; мислити / додуматися до чого-небудь, з'ясовувати суть, робити певний висновок / висловлювати те, що на думці»: ***іншої* (*не тієї*) *заспівати*** «думати, поводитися, говорити за певних обставин не так, як раніше». – *Одружитесь, Іване Олександровичу, розживетесь на діток – іншої заспіваєте, бо в роти треба щось кидати. А поки що зривайте квіти кохання*! – М. Стельмах (СФУМ, с. 252); ***мати на увазі*** «думати про кого-, що-небудь, не називаючи, не згадуючи у висловленні; припускати в думці що-небудь не висловлюючись прямо». – *Що ж там було*? – *запитав я, маючи на увазі міліцію. – Все з'ясували*? – Є. Гуцало (СФУМ, с. 375); ***мати на оці* (*рідше на очах*)** «2. Думати про кого-, що-небудь перед висловлюванням». – *Про нього, про агронома, про кого ж іще, –тепер уже відкрито сказала, кого мала на оці* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 375) (див. Додаток Г).

VI. У лексико-семантичній зоні близької периферії ФП концепту «думка» є чимала група ФО, в поясненні змісту яких спільнокореневі зі словом *думка* лексеми, марковані семантикою префіксів або часток **не / без**. Це фактично засвідчує їх як антонімічні. Семантика цих одиниць вибудовується за моделями:

•«думка – характеристика суб'єкта, дії» (образна номінація концепту супроводжується синонімізацією лексем *необдуманий – безглуздий / хибний / небажаний / помилковий / недоречний / необачний / даремний / марний / нерозсудливий / поспішний*; *необдумано – зопалу / згарячу / нерозумно / легковажно / запопадливо / абияк / як-небудь* / *недбало*; *не роздумуючи – не вагаючись / без підготовки / зненацька / швидко / відразу / відчайдушно*): ***лукавий підкусив* (*напутив, підбив і т. ін.*)** «хтось зробив хибний, необдуманий або небажаний для когось вчинок». *Череваниха боялась, щоб лукавий не підкусив паливод на яку пакость* – П. Куліш (СФУМ, с. 355); ***наламати* (*нарубати*) *дров / ламати дрова*** «повестися необдумано, допустити багато помилок, завдати шкоди». *Вони дійсно там наламали дров, Силою дітей заганяли до школи* – Ю. Збанацький (СФУМ, с. 422); ***біс штовхає під ребро*** «хто-небудь робить щось

необдумане, недоречне». *Якийсь біс штовхав його сьогодні під ребро і весь час спонукав на хлоп'ячі вихватки* – П. Загребельний (ФСУМ, с. 31); ***вскочити* (*встряти*) *в халепу* (*в рахубу*)** «потрапити в неприємну ситуацію, зробивши щось необдумане, допустивши якусь помилку і т. ін.; завдати собі клопоту». *Він підтюпцем рушив униз, розуміючи вже, що встряв у якусь рахубу* – С. Голованівський (СФУМ, с. 131) (див. Додаток Г);

•«думка – об'єкт, предмет»: ***кидати слова на вітер*** «говорити не думаючи, даремно». *Петерсон. Я не вмію кидати слова на вітер* – Я. Галан (СУІ, с. 166); ***жити одним* (*сьогоднішнім*) *днем*** «нічого не думати про майбутнє, а задовольняти тільки найближчі інтереси». *Є люди, – сказав нарешті* [Тритузний], *– що мало чим цікавляться, я їх дрібнодухами чи й зовсім пустодухами назвав би... Одним днем живе, як та качка*: *ряски нахапавсь, воло набив і чого йому ще...* – О. Гончар (СФУМ, с. 236); ***кидатися словами* (*словом, фразами*)** «говорити, обіцяти що-небудь безвідповідально, несерйозно, необдумано». *Ніяка поважаюча себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й кидатись нерозважним словом* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 293); ***закинути гадку за грядку*** «забути, не думати, про кого-, що-небудь». *Я, напр., не розумію, якби я, бувши здоровою, не провела Михаля або Френкеля, не відповіла на їх листи і взагалі «закинула гадку за грядку», раз вони з'їхали з моїх очей* – Л. Українка (СУМ, т. 2, с. 10) (див. Додаток Г);

•«думка – вмістилище», що супроводжується синонімізацією лексем *думка – голова*: ***вибити з голови*** «1. Собі. Позбутися якоїсь нав'язливої думки, перестати думати про кого-, що-небудь, перестати думати про кого-, що-небудь». *Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кепкує перед чоловіком, та зате набрав переконання, що вона забавлялась Славком із нудьги* – Л. Мартович (СФУМ, с. 63); ***вигнати з голови*** «перестати думати про кого-, що-небудь; відмовитися, забути». *Образи чорних мантій, що маяли на вітрі, просочилися в мій ледь працюючий мозок, і я спробувала вигнати їх з голови* – С. Маєр (ФСУМ, с. 32).

Для близької периферії характерними є синонімічні пари й ряди, у які об’єднуються ФО зі значенням «втрачати чіткість думки» (2 одиниці), «з’являтися у свідомості» (2 одиниці), «повертатися в думках до минулого» (2 одиниці), «приглушувати тяжкі почуття, думки» (2 одиниці), «не дозволяють висловити свою думку» (2 одиниці), «дотримуватися якоїсь думки» (2 одиниці), «не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже; діяти за чужими настановами» (2 одиниці), «поділяти певні погляди, дотримуватися якоїсь думки, відомих уявлень» (2 одиниці), «втратити здатність логічно, обдумано діяти» (2 одиниці), «відступатися від чогось задуманого, організованого» (2 одиниці), «за наперед продуманим планом або схемою» (2 одиниці), «підтримувати, поділяти чию-небудь думку» (2 одиниці). Чисельніше представлені фразеологічні синоніми зі значенням «думати» (8 одиниць), «виникла думка» (5 одиниць), «перестати думати про кого-, що-небудь; забути» (4 одиниць), «діяти, робити що-небудь необдумано, нерозсудливо» (4 одиниць), «повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, задуми» (4 одиниць), «не роздумуючи» (3 одиниць), «відверто, щиро ділитися думками» (3 одиниць), «додуматися до чого-небудь, з’ясовувати його суть» (3 одиниць).

Структура одиниць близької периферії ФП концепту «думка» окреслюється за такими семантико-граматичними моделями: 1) простого двоскладного (8) й односкладного (1) речень; 2) сурядного іменникового (2) та дієслівного (1) словосполучень; 3) підрядних, зокрема: дієслівного (128), адвербіального (14), ад’єктивного словосполученнь (3); 4) сполучення повнозначного й службового слів (14).

Отже, зона близької периферії є найбільшою за кількісною презентацією – 173 фразеологізми без урахування їх лексико-граматичних варіантів, що становить 38,36% від загальної кількості ФО у ФП концепту «думка».

У цій зоні ФП об’єднано групи фразеологізмів, у поясненні змісту яких використано лексеми *думка*, *думати*, *обдумано*, *задуманий*, *продуманий*, *не думаючи*, *непродумане*, *не обдуманий*, (*-о*, *-е*, *-их*), *не подумавши*, *не роздумуючи*, *не задумуючись*. Фразеозначення цих лексем у більшості випадків збігаються зі

значеннями, зафіксованими в загальномовних словниках. Окремі з них розширюють і деталізують семантичну структуру зазначених вище слів, а отже, конкретизують зміст концепту «думка»: «думка як власне процес думання = роздумування / уявляння / сприймання / розмірковування / розумового напруження / зосередження / захоплення чимось / згадування про когось, щось», «думка / думки – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = пропозиція / ідеї / міркування / слово / висновок / переживання», «думка як вмістилище (думка про когось, щось є вмістилищем когось, чогось)», «думка як власне об'єкт мисленнєвого процесу», «думка як результат мисленнєвого процесу = враження, уявлення, що складається внаслідок знайомства, зіткнення з ким- або чим-небудь», «думати = розмірковувати над чим-небудь = додуматися до чого-небудь, з'ясовувати суть, робити певний висновок = висловлювати те, що на думці».

Найчисельнішими є групи ФО першого ступеня семантичної градації зони близької периферії досліджуваного ФП, тобто фраземи із загальним значенням двох лексем-компонентів – *думка* «мисленнєвий процес у різних його виявах», «процес згадування про когось, щось», «продукт логічного мислення = пропозиція / ідеї / міркування / слово / висновок / переживання», «намір, задум, план» (48); *думати* «розмірковувати над чим-небудь; мислити / спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь / бути в роздумах», «згадувати про когось, щось / пам'ятати», «мріяти, уявляти / вигадувати», «мати намір, збиратися робити що-небудь» (44).

У близькій периферії ФП реалізуються 6 КМ:

1) базова «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати», яка виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка → думати / розмірковувати над чим-небудь», «думка – роздумування / розмірковування»; б) у напрямі розширення семантики: «думка → думати → уявляти / мріяти», «думка – сприймання», «думка – розумове напруження / зосередження», «думка – захоплення»; «думка → думати → пам'ятати»; в) у напрямі метонімізації: «думка → процес мислення → простір, в якому зосереджується і через який

сприймається цей процес»; г) у напрямі метафоризації: «думка → думати → виконувати певні дії (крутити / повертати / розкидати / ворушити / краяти / ломати / сушити / смажити) мозком / мізками / розумом, умом, головою», «думка → думати – носити / мати»;

2) метонімізована базова «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу», яка виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка – слово / пропозиція / пісня», «думка – задум, намір, план»; б) у напрямі метонімізації: «думка → висловлювати те, що на думці»; в) у напрямі метафоризації через метонімізацію: «думка → висловлювати те, що на думці → клепати язиком / співати», «думка – пісня»; «думка – розум (ум)», «думка – голова», «думка – цвях в серці», «думка – душа / серце», «думка – карти / козирі»;

3) метонімізована базова «думка – спосіб мислення», яка виявляє себе у таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка – система міркувань»; б) у напрямі метафоризації: «думка – дух / позиція / характер», «думка – дудка», «думка – уста», «думка – [гострий] кут»;

4) модифікована базова КМ «думка – те, що наповнює свідомість» у модель «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації;

5) нова смислопороджувальна «думка – об’єкт мисленнєвого процесу»;

6) нова смислопороджувальна «думка – суб’єкт мисленнєвого процесу».

Фраземи близької периферії експлікують широкий спекр емоційних відтінків, напр.: ***з великого розуму, макітра зварила*** – іронія; ***де тобі*** – сумнів; ***шкода й гадки, сповна розуму, чи при своєму розумі*** – застереження; ***про мене, про мене й Семене, що й казати*** – згоди та ін. Помітним є збільшення кількості негативно забарвлених стійких виразів порівняно з ядерною та приядерною зонами ФП. Емотивно-смислова валентність ФО зумовлюється їхнім компонентним складом. Негативної конотації фразеологізмам надають лексеми *забрело, збрести, лізти, розвалюється, краяти, морочити, пропаще, клопотати, гарячка, горе, лихо, біда, халепа, роззявити, втрачати, губити* та ін.

Семантична єдність одиниць близької периферії ФП підтримується їх синонімією. Типовою структурною моделлю ФО є модель підрядного дієслівного словосполучення (81 номінація).

3.4. Далека периферія фразеологічного поля

Далеку периферію ФП аналізованого концепту об'єктивують ФО, стрижневими компонентами яких є синоніми лексеми *думка* та спільнокореневі слова в структурі й у поясненні змісту.

Цю зону об'єктивують ФО, структурним компонентом яких є фразеозначення досліджуваного концепту, виявлені в аналізованих вище польових зонах. Це, власне, пояснюється синонімічними відношеннями між експлікаторами концепту: *думати – гадати, мислити, міркувати, розмірковувати, думка – гадка, мисль, міркування, намір, принцип* та ін. Оскільки ці компоненти фразеологізмів близькі за значенням з іменем концепту, ступені полісемізації таких ФО визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення лексеми *думка*.

Перший ступінь семантичної градації ФО далекої периферії ФП концепту «думка» базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка* (1) «думка як власне процес думання», які між собою структуруються радіально (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3). Пор.:

•(1.1) «думка як власне процес думання – думати = мисленнєвий процес у різних його виявах – пригадування / розмірковування / міркування / мислення»: ***вертиться* (*крутиться*) *в голові*** у кого. «1. Хто-небудь ніяк не може пригадати щось». *У мене зараз не вертиться в голові й жодна фраза з тих запальних і довгих наших розмов, які заповнювали всі вихідні вечори* – З газети (СФУМ, с. 57); ***дивитися далі свого носа*** «мислити масштабно, з перспективою на майбутнє; не бути обмеженим у своїх поглядах, діях і т. ін.». *Себе передусім мала* [Ольга] *на думці, коли говорила, що багато наших молодих колгоспників ще не навчились дивитись далі свого носа* – І. Вільде (СФУМ, с. 197); ***губитися* (*рідше***

***плутатися, метатися і т. ін.*) *в здогадках* (*у догадках, у здогадах*)** «не бути впевненим у чомусь; не знати, на якому з припущень зупинитися; сумніватися, розмірковувати і т. ін.». – *Хочеш, щоб я тебе виділив*? – *Хочу, батьку*! – *твердо відповідає син. – А ти вже собі дівчину знайшов*? – *не лютує, батько, і Гнат губиться в догадках*: *що це означає*? – М. Стельмах (СФУМ, с. 173).

Це фразеозначення експлікують фразеологізми, позначені протиставною семантикою «позбавляти кого-небудь здатності мислити, міркувати / втратити здатність чітко мислити, розмірковувати», що виражається через семантику компонентів: *обертом, догори дригом, дитинство, завертає, втрачати, надурити, замакі́трити, замутити, відбити, засліплювати, відбирати, вижити,* втілюючись у таких КМ:

•«думка – вмістилище» (синонімізація лексем *думка – голова, дитинство*): ***у голові все іде / пішло обертом*** «хто-небудь втрачає здатність чітко, логічно мислити, розуміти, сприймати і т. ін. щось». *У мене в голові все йшло обертом. Я ніяк не міг похопити одної думки, що ледве ворушилась десь під свідомістю, намагаючись підвестись* – О. Досвітній (СФУМ, с. 131); ***в голові кибета догори дригом стала*** «хто-небудь збожеволів, втратив здатність чітко мислити». *Одного разу серед ночі, він будить тих, що поснули, і наказує хутко вдягатись. Коли б він не підморгнув до кожного, можна було б подумати, що в нього в голові кебета догори дриґом стала* – О. Досвітній (СФУМ, с. 290); ***впадати / впасти в дитинство*** «втрачати здоровий глузд, діяти, міркувати, поводитися несерйозно». *Глібові дивно було вислуховувати батькові просторікування, що скидалися на маячіння коли не психічно хворої, то людини, яка на старості впала в дитинство* – П. Кочура (СФУМ, с. 125);

•«думка – суб’єкт» (синонімізація лексем *думка – голова*): ***голова* [*іде* (*ходить*)] / [*пішла* (*заходила*)] *обертом* (*кругом, ходором і т. ін.*)** «3. Хто-небудь втрачає здатність розумно, тверезо міркувати, правильно оцінювати дійсність». *Почав* [панич] *присоглашати* [пропонувати] *їхати з ним у город, за хазяйку бути... От моя дурна голова і пішла кругом* – П. Мирний (СФУМ, с. 156);

•«думка – об’єкт», що супроводжується синонімізацією лексем *думка – голова*, *світ*, *розум*, *памороки*, *помки*, *тямки*, *очі*, *тяма*, *ум*: ***втрачати* (*втратити, губити, загубити, погубити, стратити, тратити, утратити і т. ін.*) *розум*** «позбуватися здатності ясно, чітко, правильно мислити, ставати психічно ненормальним». *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім розум втратив, де ж таки – ходить та й ходить, як той Марко по пеклу* – Ю. Яновський (СУМ, т. 8, с. 842); ***замакі́трити го́лову* (*світ*)** *кому* «позбавити кого-небудь здатності розумно, логічно мислити». *Як стануть тебе відсилати від дверей до дверей, від номера до номера, то в кінці так замакітрять тобі голову, що воює сама не знаєш, чого від тебе хочуть і чого тобі від них треба* – І. Вільде (СФУМ, с. 447–448); ***замутити голову* (*розум*)** «позбавити кого-небудь здатності логічно мислити, тверезо сприймати та оцінювати дійсність». *Замутили любощі та ревнощі йому голову, запив-загуляв воїн і забув, по якій землі ходить* – І. Волошин; – *Прости, Рустеме, за ті необачні слова, що я досі писала й говорила. Шайтан замутив тоді мій розум* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 249) (див. Додаток Г).

Фразеологізм ***глузд за розум завертає* (*завернув*)** *«*хто-небудь не може нормально мислити, діяти» актуалізує обидві моделі: «думка – суб’єкт» (супроводжується синонімізацією лексем *думка – глузд*), «думка – об’єкт» (синонімізація слів *думка – розум*): *– Чи ви од чаду, чи з похмілля*? *Чи чорт за душу удряпнув*? *Чи напились дурного зілля, Чи глузд за розум завернув*? – І. Котляревський (СФУМ, с. 149);

• (1.2) «думка / думки – те, що з’явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = міркування / слово / вигадка» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення», яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка* / *міркування* / *вигадка* / *плітка*): ***виколупати з пальця*** «вигадати що-небудь таке, чого не було в дійсності; невідомо звідки дістати щось». *Головонько моя бідна*! *Чим же прийматиму свата*? *Хоч виколупай з пальця, а дай*! – М. Коцюбинський (СУІ, с. 45); ***заливати гусара*** «дотепно розповідати,

вдало поєднуючи реальне з вигаданим». *Іван підморгує мені – мастак, мовляв, цей староста, вміє гусара заливати* – О. Збанацький (СФУМ, с. 246); ***снувати* [*свої*] *химери*** «вигадувати що-небудь; фантазувати». *Чайка не слухає перемовлянь Миколи з старшиною. Він взагалі не здатен прислухатися до будь-кого. Він далі снує свої химери* – П. Загребельний (СФУМ, с. 673) (див. Додаток Г);

•(1.3) «думка = намір, задум, план, уявлення»: ***гострити* (*точити*) *ніж* (*ножа, меч, меча і т. ін.*) *на кого, що і т. д.*** «замишляти що-небудь, виношувати підступні плани проти кого-, чого-небудь». – *Володимирівків попередник Іван Васильович прожив життя тихе, богобоязливе, ні на кого він меча не гострив, не важили й сусіди на нього* – Б. Федорів (ФСУМ, с. 120); ***взяти* (*брати, тримати*) *камінь* (*камінець*) *за пазуху*** «мати намір шкодити, мстити кому-небудь, затаїти на кого-небудь злість». – *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити. Навіщо камінь за пазухою тримати*? – Ю. Тарновський (СУМ, т. 10, с. 260); ***вовк в овечій шкурі*** «лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри». [Юліан:] *Ти* [Кузьма] *мусиш буть богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідавсь хто, що ми вовки в овечій шкурі* – І. Карпенко-Карий (СФУМ, с. 119) (див. Додаток Г).

Другий ступінь семантичної градації ФО зони далекої периферії ФП досліджуваного концепту репрезентують чотири фразеозначення лексеми *думка*, три з яких структуровано радіально (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3), а одне послідовно (1.3) → (1.3.1):

•(1.1.1) «розмірковувати над чим-небудь, мислити / спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь = доходити до правильної думки, висновку / підказувати правильну думку, давати можливість виявити щось»: ***наводити на слід*** «підказувати розгадку якої-небудь таємниці, давати можливість виявити щось». *До райкому раджу поки що не звертатися, щоб не навести шукачів на слід* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 417); ***як* (*мов, ніби і т. ін.*) *світ свінув кому*** «раптом з’явився здогад у кого-небудь; стало відразу ясно комусь». *Їй зразу як світ свінув – це ж вона і є, та золота грамота*! – С. Васильченко (СУМ, т. 9, с. 8); ***відчути* (*почути*) *нюхом*** «підсвідомо здогадатися про що-небудь». *Нюхом*

старого розвідника Денис Бараболя відчув, що органи ДПУ напали на його слід – М. Стельмах (СФУМ, с. 108);

•(1.1.2) «думка як мисленнєвий процес = інтелектуальна властивість особистості» (ФО об'єднуються у дві групи: позитивні і негативні інтелектуальні властивості, які між собою перебувають в антонімічних відношеннях): ***бистрий на розум*** «здатний добре й швидко міркувати; кмітливий». *Бистра на розум, вона розмовляла так жваво й дотепно що слухати її не можна було без зворушення і теплої посмішки* – Я. Гримайло (СФУМ, с. 27); ***світла (ясна) голова*** «2. Хто-небудь чітко, логічно мислить». *Скільки золотих рук, світлих голів, вірних сердець згубив смерч війни* – З журналу (СФУМ, с. 158); ***лобом нешироκий*** «не здатний добре мислити; нерозумний». *В багряниці довгополій ходив по храмині, ходив, Аж поки, лобом нешироκий, В своїм гаремі одинокий, Саул сердега одурів* – Т. Шевченко (СФУМ, с. 434); ***курячий (короткий) розум*** «неспроможність тверезо мислити». *Яка уже бісова натура*! *Недаром кажуть*: «*Волос довгий, та розум короткий*» – П. Мирний (ФСУМ, с. 169) (див. Додаток Г);

•(1.1.3) «думка як власне процес думання = спонукання до думання / запам'ятовування, згадування про когось, щось»: ***вивітрити хміль з голови*** «2. Спонукати кого-небудь реально сприймати, оцінювати дійсність, не вигадуючи чогось нездійсненного». *А я мислю, що мусимо прийняти рішення і вивітрити хміль з голови Нерчина* – Н. Рибак (СФУМ, с. 65); ***спливти (сплисти) в пам'яті (на пам'ять, в спогадах)*** «пригадуватися, виникати в пам'яті». *Спливали в пам'яті й розгорталися в уяві цілі картини* – А. Головко (СУМ, т. 9, с. 539); ***вирина́ти (вставáти, спливáти) / ви́ринути (встáти, спливти́, сплисти́, майну́ти*** і т. ін.**) *в пáм'яті*** чиїй, кого і без додатка «несподівано, мимоволі пригадуватися». *Виринало в пам'яті напівзабуте, про що чув од мами або од баби своєї* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 83) (див. Додаток Г);

•(1.3.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень»: ***держатися (триматися) [свого] берега*** «дотримуватися своїх принципів, не збочувати; діяти розважливо, помірковано». – *Мені здасться, що*

Соломія з таких, що крутиться, вертиться й берега не держиться – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 194).

Третій ступінь семантичної градації ФО актуалізує фразеозначення (1.1.2.1) «думка як мисленнєвий процес = психічний стан»: ***й гадки мало кому*** «байдуже». [*Кандиба*] – *<...> На коровах короста, поросята рахі – тиками ходять, на пташнику кури дохнуть, а йому* (*зоотехніку*) *й гадки мало*... – С. Добровольський (СУІ, с. 16); ***писати* (*виписувати*) *мисліте*** «іти нетвердою ходою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного)». *Піп, поспішаючи за кимсь, писав мисліте і щось розмовляв сам з собою* – П. Мирний (СФУМ, с. 503).

Четвертий ступінь семантичної градації ФО в зоні далекої периферії ФП концепту «думка» не представлено.

У цій лексико-семантичній зоні ФП наявна невелика група антонімічних ФО у структурі та поясненні значень яких синонімічні зі словом *думка* лексеми та похідні від них слова, марковані семантикою префіксів або часток **не / без**: ***лізти у воду, не знаючи броду*** «робити щось без попереднього обмірковування, зважування; бути необачним». – [Ніна:] *Хіба ж таки можна лізти в воду, не знаючи броду*? *Під снігом валуни...* – І. Гребенюк (СФУМ, с. 346); ***гадки не дати*** «не збагнути». *Що б це сталося з моїми добрими та щирими земляками*? *Міркую, міркую і гадки не дам, що воно таке*! – Т. Шевченко (СУМ, т. 2, с. 10). Помітно виділяється також антонімічна пара фразем: ***не до мислі*** «не подобається комусь хто-, що-небудь». *Було б не рубати Зеленої вишні. Було б не сватати, Коли не до мислі* – Українські пісні (СФУМ, с. 389); **до мислі**: *Тепер я стала тобі рідною духом і ніколи од тебе не одступлюсь*: *ти мені до мислі, ти мені й до серця, – подумала Саня* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 389).

Синонімічними зв'язками об'єднуються усталені словосполучення із фразеозначеннями «вигадати що-небудь таке, чого не було в дійсності» (10 одиниць), «хто-небудь здатний чітко, логічно мислити» (8 одиниць), «позбавити кого-небудь здатності чітко мислити» (7 одиниць), «не здатний добре мислити» (6 одиниць), «хто-небудь ніяк не може пригадати щось» (2 одиниці),

«щоб пам’ятати, не забувати про кого-, що-небудь» (2 одиниці), «пригадуватися» (2 одиниці), «хто-небудь втрачає здатність чітко, логічно мислити» (2 одиниці).

Фразеологізми-репрезентанти зони далекої периферії ФП концепту «думка» неоднотипні за своєю будовою. Спектр їх семантико-граматичних моделей у порівнянні з описаними вище секторами ФП є найширшим, він представлений різними структурними формулами: 1) простого двоскладного речення (9); 2) простого односкладного речення (2); 3) складного речення (1); 4) дієслівних словосполучень (49); 5) субстантивного словосполучення (1); 6) адвербіальних (3); 7) ад’єктивних (5); 8) сполучення повнозначного й службового слів (7).

Далеку периферію формують 78 фразем, що становить 17,3 % від загальної кількості досліджуваних фразеологізмів. Найчисельнішою є група ФО першого ступеня семантичної градації далекої периферії досліджуваного ФП. Це фраземи із загальним значенням репрезентантів концепту «думка»: «мисленнєвий процес у різних його виявах – пригадування / розмірковування / міркування / мислення», «намір, задум, план, уявлення», «те, що з’явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення» (36 одиниць).

У далекій периферії реалізуються 6 КМ:

1) базова «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати», яка виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка – розмірковування», «думка – міркування / мислення»; б) метонімізації «думка → думати → спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»; в) у напрямі розширення семантики: «думка – пригадування», «думка → думати → доходити до правильної думки / підказувати правильну думку», «думка → спонукання до думання / запам’ятовування / згадування»; г) у напрямі метафоризації: «думка – слід / світло», «думка – хміль», «думка – пам’ять», «думка – уява»;

2) метонімізована базова «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу», яка виявляє себе в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка – вигадка», «думка – плітки», «думка – здогадка», «думка – задум, план, уявляння»; б) у напрямі метафоризації: «думка – химери», «думка – миляна

банька», «думка – нісенітниця / дурниці»; «думка – козирі (карти)», «думка – ніж (меч)», «думка – камінь», «думка – зуби / обличчя», «думка – овеча шкура»;

3) метонімізована базова «думка – спосіб мислення», яка виявляє себе у таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка – система міркувань, поглядів, уявлень»; б) у напрямі метафоризації: «думка – берег»;

4) модифікована базова КМ «думка – те, що наповнює свідомість» у «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації, яка виявляє себе у метафоризованій моделі «думка – голова»;

5) нова смислопороджувальна «думка – об'єкт мисленнєвого процесу», що реалізується у таких СМ: а) прямої актуалізації «думка – розум», «думка – тяма»; б) у напрямі метафоризації: «думка – памороки», «думка – очі»;

6) нова смислопороджувальна «думка – суб'єкт мисленнєвого процесу», яка виявляє себе у напрямі метонімізації «думка – психічний стан».

Образи, що мотивують метафоричність і метонімічність фразеологічних номінацій концепту «думка» в далекій периферії ФП, більшою мірою повторюються, проте є й відмінні, це, зокрема, такі: кибета, дитинство, боби, гусар, сіті, павук, миляна банька, борщ, кваша, ніж, меч, камінь, овеча шкура, мотузка, слід, обличчя, Бог, берег, курка.

Як і в інших зонах поля ФО далекої периферії тісно пов'язані парадигматичними відношеннями синонімії та антонімії й характеризуються яскравим, переважно негативним, емоційно-оцінним забарвленням. За ознакою експлікації пейоративної та мейоративної оцінок вирази, об'єднані семантикою «думка – інтелектуальні властивості особистості», поділяються на дві групи. Представлені також одиниці, семантика яких пов'язана насамперед із вираженням негативної емоційної оцінки позамовної ситуації, зокрема: незадоволення – ***якої мари***; обурення – ***якої бісової матері***.

Типовою для фразеологізмів далекої периферії залишається структурна модель підрядного дієслівного словосполучення (53).

3.5. Крайня периферія фразеологічного поля

Зона крайньої периферії представлена концепт-ситуативними виразами, в яких лексема *думка* не згадується, а лише мислиться (101 ФО, 22,4 %): ***жити своїм розумом* (*умом*)** «дотримуватися власних поглядів, переконань». – *Ти своїм розумом живеш*?.. *Але як*? – *закричав старий і сердито заворушив бородою* – Г. Тютюнник (СФУМ, с. 236); ***зійти з рівної* (*прямої*) *дороги*** «відхилитися від правильного напрямку в поведінці, діяльності, поглядах». *Він уболівав тепер за своїх, ковалівських, щоб не дати їм знову зійти з рівної дороги* – В. Кучер (СФУМ, с. 264); ***затуманювати / затуманити голову*** (**розум**, рідше **очі**) кому і без додатка «позбавляти кого-небудь ясності, затьмарювати свідомість». *Злість усе не минала, затоплювала всі груди, затуманювала голову* – В. Кучер; *Страх затуманює очі, і горобець лякає заляканого зайця* – М. Трублаїні (СФУМ, с. 253).

Ці ФО позначають явища близькі до поняття, позначуваного іменем концепту, і можуть замінюватися стійкими словосполученнями з описаних вище структурних зон. Це дає підстави визначати ступені їх семантичної градації відповідно до ступенів полісемізації та відтінків основного значення лексеми *думка* (1) – «думка як власне процес думання = мисленнєвий процес у різних його виявах – розуміння / усвідомлення / сприймання»: ***брати / взяти до тями*** «розуміти, усвідомлювати що-небудь». *Іваниха кілька разів підозріло косилася на нього, ніяк не могла взяти до тями, що він задумав* – Б. Харчук (СФУМ, с. 39); ***брати / взяти* [*собі*] *на ум* (*на розум*)** «уважно сприйняти, усвідомити що-небудь». *Добру науку приймай, Хоч її і від простого чуєш*; *Злої ж на ум не бери, Хоч би й святий говорив* – І. Франко (СФУМ, с. 43); ***взяти / брати в тямки*** «усвідомити, збагнути, зрозуміти що-небудь». *Щось я втямки не візьму. Так чого ж, вибачай, чоловіче, ти йшов сюди* – С. Скляренко (СФУМ, с. 61) (див. Додаток Г).

Перший ступінь семантичної градації ФО крайньої периферії ФП концепту «думка» об’єктивують два радіально структуровані семантичні відгалуження основного значення лексеми *думка* (1) → (1.1), (1) → (1.2). Пор.:

(1) → (1.2). Пор.:

• (1.1) «думка як власне процес думання = розмірковувати над чим-небудь; мислити / знати щось / пам'ятати / забувати / мріяти / турбуватися / переживати» (синонімізація лексем *думка* / *пам'ять* / *голова* / *тямка* / *серце* (*серденько*) / *душа* / *ніс* / *ум* / *мозок*): ***викреслювати* (*витравлювати*) / *викреслити* (*витравити*) *з* [*своєї*] *пам'яті* / *з* [*свого*] *життя*** «змушувати забути». *Хотів* <u>*викреслювати*</u> *її* [сторінку історії] *геть* <u>*з пам'яті*</u>, *але не міг* – І. Багряний (СФУМ, с. 74); ***вилетіти* (*вивітритися*) / *вилітати* (*вивітрюватися*) *з голови* (*з пам'яті*)** «зовсім забутися». *Ну, от і прийшов новий день святої волі. Я була певна в собі, що в Антона лайка чисто з* <u>*голови вилетіла*</u> – О. Кониський (СФУМ, с. 75); ***мати в тямці*** «знати, пам'ятати щось». *Але ти ще собі тото* [те] <u>*май у тямці*</u>, *що ти найліпша ґаздиня в селі* – Л. Мартович (СФУМ, с. 372); ***носити в* (*на*) *серці*** «завжди зберігати в пам'яті когось, щось». *Треба тілько* [тільки] *її* [правду] *мати в душі*, <u>*носити в серці*</u> *своєму* – П. Мирний (СФУМ, с. 440) (див. Додаток Г);

•(1.2) «думка / думки – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = слово / пропозиція / ідея» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення»): ***виливати / вилити свою душу*** «щиро ділитися з ким-небудь найпотаємнішим, тим, що хвилює, наболіло». *На війні хлопці не стануть першому зустрічному* <u>*виливати свою душу*</u>, *а вже коли виливають її, то тільки справжньому другові* – П. Автомонов (СФУМ, с. 75); ***виступати червоною ниткою***. «бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось». *Часом у неї* [О. Кобилянської] *тенденція надто* <u>*виступає червоною ниткою*</u> *і разить очі, мов дисгармонія барв* – Л. Українка (СФУМ, с. 580–581); ***великих слів велика сила*** «характеризує ідеї, ідеали, самі носії яких не прагнуть втілити їх в життя». *Несли, несли з чужого поля І в Україну принесли* <u>*Великих слов велику силу*</u>, *Та й більш нічого* – Т. Шевченко (КВУЛМ, с. 37) (див. Додаток Г).

Другий ступінь семантичної градації ФО зони крайньої периферії ФП досліджуваного концепту репрезентують чотири фразеозначення лексеми *думка*,

три з яких структуровано радіально (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3), а одне послідовно (1.2) → (1.2.1):

(1.1.1) «розмірковувати над чим-небудь, мислити / спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь = доходити до правильної думки, висновку / підказувати правильну думку, давати можливість виявити щось»: ***розкусити*** **[*міцний* (*твердий*)]** ***горіх*** **(*горішок*)** «розв'язати якесь складне питання; пізнати щось». *Так споконвіку було. Одні упиралися з ганчіркою в руці, а другі тяглися до стяга зорі і йшли за хвостами комет, горіх розкусивши буття* – М. Хвильовий (СФУМ, с. 611); ***вилазити / вилізти наверх*** «несподівано або непередбачливо виявитися, ставати очевидним, нагадувати про себе (про щось небажане або приховуване)». *Що б він тепер дав, коли можна було її* [правду] *викинути з пам'яті, забути... Так ні!.. Таке не забувається!.. Воно вилазить наверх, наче яке страховище, лякає тебе* – П. Мирний (СФУМ, с. 74); ***розплутувати (розмотувати) / розплутати (розмотати) клубок (клубка, клубки)*** чого і без додатка «розкривати, з'ясовувати суть складної, вигадливої справи; намагатися щось зрозуміти». *Він певен, що натрапив на кінець ниточки, але як розплутати клубка, не знає. Перше, що треба, – це розшифрувати таємний зміст цидулки* – О. Слісаренко (СФУМ, с. 613);

(1.1.2) «думка як мисленнєвий процес = інтелектуальна властивість особистості»: ***братися / взятися за розум*** «ставати розсудливішим, розумнішим; поводити себе розумно, діяти розсудливо». [Виборний:] *Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя. – Кого ж ти дожидаєшся?* – І. Котляревський (СФУМ, с. 45); ***аристократи духу*** «людина з високим інтелектуальним розвитком». *Аристократ духу, він жив, як і античні філософи, за канонами свого вчення.* «*Світ ловив мене, та не спіймав*» – Г. Черкаська (КВУЛМ, с. 15); ***апостол правди і науки*** «провідник нових ідей». *І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки!* – Т. Шевченко (КВУЛМ, с. 15); ***макітра розуму*** «хтось розумний, розсудливий, кмітливий і т. ін.». – *Ловко зметикував* [бригадир], *в нього макітра розуму!* – Ю. Яновський (див. Додаток Г);

(1.1.3) «думка як власне процес думання = спонукання до думання / засвоєння, розуміння когось, чогось»: ***втовкти* (*втовкмачити*)** / ***втовкмачувати в голову* (*в довбешку, в макітру*)** «1. Частими повтореннями чи поясненнями спонукати кого-небудь зрозуміти або засвоїти щось». – *Отаке-о вибухалось прездорове одоробло, а мати повинна втовкмачувати в його дурну макітру, як годиться вестися гречному козакові з добрими людьми*! – О. Ільченко (СФУМ, с. 136);

(1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена фразеологічним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка*, *курс*, *дух*, *переконання*, *погляд*, *ідея*, *дорога*, *шлях*, *кут зору*, *лінія*): ***іти* / *піти під курсом*** «бути послідовником кого-небудь, відстоювати, пропагувати чиїсь ідеї». *Він був щасливий, що і йому несподівано випала місія йти тим же курсом, нести правду до далеких берегів чужого світу* – Л. Дмитерко (СФУМ, с. 279); ***кут зору*** «певний погляд на ті чи інші явища, певне розуміння чогось, певна позиція в чомусь». *У кращих творах першої збірки В. Симоненка вже є вагома поетична думка, певна позиція, свій кут зору на описуване* – З журналу (СФУМ, с. 321); ***під кутом зору*** яким, чого. *Світову філософію художник засвоює для того, щоб розглядати явища дійсності під іншим кутом зору* – З журналу (СФУМ, с. 321); ***одного духу*** «однакових поглядів, переконань». *Я знаю... Одного ми духу, і мати усім нам – блакить. Та розуму серце не слуха* – В. Сосюра (СФУМ, с. 225); ***по дорозі*** «1. Хто-небудь поділяє чиїсь погляди, переконання, прагнення і т. ін.». *Тепер вся наша Чаплинка, – пояснює старий Килигей синові, – вважай, що мобілізована... – Проти кого*? *– Проти біляків, і проти француза, і проти грека... – Тоді нам з вами по дорозі* – О. Гончар (СФУМ, с. 217) (див. Додаток Г).

Третій ступінь семантичної градації ФО актуалізують фразеозначення:

(1.1.2.) → (1.1.2.1), зокрема «думка як мисленнєвий процес = психічний стан»: ***й за вухом не свербить*** про що. кому, у кого «кому-небудь байдуже, однаково, нема діла до чогось; хтось не турбується ні про що». *Мірошник спить та спить. Вода ж біжить... Хомі й за вухом не свербить* – Л. Глібов; **й не**

свербить: – *А отже громада каже, що буде жаліться – ще лукавіше додав писар. – Нехай*! *Мені те й не свербить* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 630);

(1.2.1.) → (1.2.1.1.), зокрема «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень → суб'єкт думки»: ***свій брат*** «людина, однакова за становищем, світоглядом і т. ін.; однодумець». *Перше* «*карав*» [Чіпка] *тільки пана та єврея, а то вже став* «*одбирати своє*» *й у свого брата, заможного козака* – П. Мирний (СФУМ, с. 38); ***своя рука*** «хто-небудь близький, однодумець, що завжди допоможе у чомусь, підтримає, посприяє». *Сава Герасимович здавна в селі має вплив і авторитет, всі його поважають, скрізь у нього Своя рука*. – Ю. Бедзик (ФСУМ, с. 765).

ФО четвертого ступеня семантичної градації в зоні крайньої периферії не представлено.

В описуваній зоні ФП концепту «думка» виділяємо групу фразеологізмів-антонімів, які експлікують в основному фразеозначення першого рівня семантичної градації лексеми *думка*, а їх антонімічність виражається наявністю заперечної частки ***не*** у структурі й тлумаченні водночас:

•***не вбгати в голову ніяким робом*** «не усвідомити, не сприйняти, не засвоїти, не зрозуміти що-небудь». – *Це для вас в житті небезпечна річ, – сказала Каралаєва, не примічаючи, що перекручує ймення, котрі вона не могла собі вбгати в старечу голову ніяким робом* – І. Нечуй-Левицький (ФСУМ, с. 68); ***не вкладається в голові*** / ***не міститься в голові*** «хто-небудь не може усвідомити, збагнути щось або примиритися з чимось». *Славці не вкладалося в голові, що батько її зовсім не такий, яким вималювала в своїй уяві* – С. Чорнобривець; *Мені не містилося в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної* «*золотої молоді*» *опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря*! – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 115); **[*і*] *не береться* [*до*] *голови*** «хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти, збагнути щось». *Сторонський нарікав, що з Михасем зле –не вчиться*; *зате Андрусь пильний хлопець. А в Савки те й голови не бралося* – О. Маковей (СФУМ, с. 27); ***не йде в голову*** «хто-небудь не засвоює, не сприймає, не запам'ятовує що-небудь». [Галя:] *Не всякому,*

папочко [таточку], *та наука дається. Інший, Бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову* – П. Мирний (СФУМ, с. 283); ***не лізе / не полізе в голову*** «хтось не може засвоїти, запам'ятати чого-небудь; не сприймається, не запам'ятовується і т. ін. щось». *Місце, де їх* [курсантів] *кинув Гладун, було відкрите, спека палила нестерпно, і ніщо не лізло в голову* – О. Гончар (СФУМ, с. 343);

- лише в тлумаченні: ***випустити / випускати з уваги (з виду)*** «забувати про що-небудь, не враховувати чогось». *Автор, стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу – лінгвістична проблема, і випускаючи з уваги, що це насамперед проблема мистецька, ігнорує особливості художнього перекладу* – М. Рильський (СФУМ, с. 81); ***напускати / напустити туману*** «1. Робити що-небудь незрозумілим, заплутаним». *Щось багато цей молодий колега напустив туману* – М. Стельмах (СФУМ, с. 425); ***наводити / навести туман*** «позбавляти можливості правильно сприймати дійсність, навколишній світ». *Земляче*! *Бог з тобою*! *На тебе десь туман у Литві навели* – Є. Гребінка (СФУМ, с. 417); ***затемнювати / затемнити свідомість (розум)*** «позбавляти кого-небудь здатності реально сприймати дійсність». *Не дивувався б я, якби ця гадюча краса затемнила свідомість вісімнадцятилітньому отрокові* – Ю. Опільський (СФУМ, с. 252).

Деякі фразеологізми-експлікатори концепту утворюють антонімічні пари: ***жити своїм розумом (умом)*** «дотримуватися власних поглядів, переконань» – ***жити чужим розумом*** «дотримуватися не власних, а чиїхось поглядів, переконань і т. ін.».

Чимало ФО пов'язані синонімічними відношеннями. Зокрема в синонімічні ряди об'єднуються усталені словосполучення із фразеозначеннями: «надовго міцно запам'ятатися» (10 одиниць), «розуміти, усвідомлювати що-небудь» (6 одиниць), «бути нерозумним, розумово обмеженим» (6 одиниць), «позбавляти кого-небудь здатності реально сприймати дійсність» (4 одиниці), «завжди зберігати в пам'яті когось, щось» (4 одиниці), «примушувати кого-небудь запам'ятати, засвоїти щось» (4 одиниці), «щоб пам'ятати, не забувати про кого-,

що-небудь» (4 одиниці), «хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти, збагнути щось» (3 одиниці), «сприймати дійсність нереально, наївно» (3 одиниці), «хтось розумний, розсудливий, кмітливий і т. ін.» (3 одиниці), «змушувати забути» (2 одиниці), «хто-небудь не засвоює, не сприймає, не запам'ятовує що-небудь» (2 одиниці), «бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось» (2 одиниці), «говорити нісенітниці» (2 одиниці), «зовсім не розумітися на чомусь» (2 одиниці), «кому-небудь байдуже, однаково, нема діла до чогось» (2 одиниці).

Фразеологізми-репрезентанти зони крайньої периферії ФП концепту «думка» структуруються за такими семантико-граматичним моделям: 1) простого двоскладного речення (4); 2) складносурядного речення (1); 3) підрядних словосполучень, зокрема: дієслівних (59), субстантивних (14), адвербіальні (2), ад'єктивні (5), сполучення повнозначного й службового слів (5).

Отже, зону крайньої периферії ФП концепту «думка» структурують такі 6 КМ:

1) базова «думка – мисленнєвий процес → процес думання → думати», яку репрезентують СМ: а) прямої актуалізації: «думка → розмірковувати над чим-небудь», «думка → мислити»; б) у напрямі розширення семантики: «думка – розуміння», «думка – усвідомлення», «думка – сприймання», «думка → знати щось», «думка → пам'ятати», «думка → забувати», «думка → мріяти», «думка → турбуватися», «думка → переживати», «доходити до правильної думки, висновку / підказувати правильну думку → давати можливість виявити щось», «думка – процес спонукання до думання / засвоєння / розуміння когось, чогось»;

2) метонімізована базова «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу», яка реалізується в таких СМ прямої актуалізації: «думка – продукт логічного мислення», «думка – слово», «думка – пропозиція», «думка – ідея»;

3) метонімізована базова «думка – спосіб мислення», репрезентована СМ прямої актуалізації: «думка – система міркувань, поглядів, уявлень»;

4) модифікована базова КМ «думка – те, що наповнює свідомість» у «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище»;

5) нова смислопороджувальна «думка як інтелектуальна властивість особистості»;

6) нова смислопороджувальна «думка – суб'єкт мисленнєвого процесу», зреалізована в семантичній метонімічній моделі «думка – психічний стан».

Найчисельнішою (47 одиниць) є група ФО першого ступеня семантичної градації крайньої периферії досліджуваного ФП, тобто фраземи із загальним значенням лексеми-компонента *думка* «думка як власне процес думання = розмірковувати над чим-небудь; мислити», «думка – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу».

Метафоричність і метонімічність ФО крайньої периферії підтримують образи води, хмар, птахів, кобили (коника), бичка, шкури, нитки, горіха, клубка, макітри, царя, апостола, Бога, діжі, дороги, туману та ін.

Семантичну цілісність крайньої периферії підтримують також синонімічні й антонімічні фраземи. Типовою структурою фразеологічних номінацій у цій зоні ФП є модель дієслівного підрядного словосполучення (59 виразів). Щодо емоційної оцінки, яка супроводжує семантику аналізованих ФО, то переважають негативні конотації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Сукупність фразеологічних номінацій концепту «думка» (450 одиниць) формує його ФП. Домінантою ФП аналізованого концепту, його центром є поняття «думка», позначене відповідним іменем *думка*. Ядро поля формують ФО різної семантико-ступеневої градації, у складі яких наявна лексема *думка.* До приядерної зони відносимо фраземи, у структурі яких засвідчено спільнокореневі з лексемою «думка» слова, зокрема *дума*, *думати*, *думне* та їхні граматичні варіанти. Близьку периферію репрезентують одиниці, у тлумаченні яких є лексема *думка* та спільнокореневі з нею слова, зокрема *думати*, *обдумано*, *задуманий*, *продуманий*, (*не*) *думаючи*, *непродумане*, (*не*) *обдуманий*, (-о, *-е*, *-их*), *не подумавши*, *не роздумуючи*, *не задумуючись*. Далека периферія ФП виражена ФО з синонімами лексеми *думка* та спільнокореневими з ними словами як у структурі, так і тлумаченні (*думати – гадати*, *мислити*, *міркувати*, *розмірковувати*, *думка – гадка*, *мисль*, *міркування*, *намір*, *принцип*). Зона крайньої периферії представлена концепт-ситуативними виразами, в яких лексема *думка* не згадується, а лише мислиться.

ФП концепту «думка» кваліфікуємо градуально-зональним об’єднанням ФО, які структуруються за 4-ма ступенями семантичної градації, кожен з яких має різну глибину: перший ступінь – 4 напрями семантичного розвитку; другий – 6, третій – 9, четвертий – 1.

Перший ступінь реалізує 5 КМ:

1) базову «думка / дума – мисленнєвий процес → процес думання → думати» в таких СМ: а) прямої актуалізації («думка – розмірковувати над чим-небудь / мислити», «думка – міркування / мислення»); б) у напрямі розширення семантики («думка / дума → думати → згадувати про когось / пригадувати щось», «думка / дума → думати → пам’ятати», «думка / дума → думати → забувати» та ін.); в) у напрямі метонімізації («думка → думати → напрям думання → спонукати до думання / пориватися до чогось / прагнути чогось / спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»); «думка → процес мислення → простір, в якому

зосереджується і через який сприймається цей процес» та ін.); г) у напрямі метафоризації («думати → виконувати певні дії → повертати / розкидати / ворушити / краяти / ламати / сушити / крутити мозком / мізками / розумом /умом / головою»);

2) метонімізовану базову «думка / думки – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в таких СМ прямої актуалізації: «думка / думки – міркування як продукт логічного мислення», «думка / думки – пропозиція», «думка / думки – ідеї»;

3) модифіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» (СМ «думка / думне → заглиблений у думки») у «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації, що знаходить актуалізацію в таких метафоризованих моделях: «думка – бути в роздумах», «думка – голова», «думка – дитинство», «думка – серце»;

4) нову смислопороджувальну «думка – суб'єкт дії» у напрямі її метафоризації: «думка – голова», «думка – жива істота», «думне чоло – людина, що здатна мислити»;

5) нову смислопороджувальну «думка – об'єкт, предмет» в таких СМ: а) прямої актуалізації («думка – розум», «думка – тямки / тяма»); б) метафоризації («думка – голова», «думка – світ», «думка – памороки», «думка – помки», «думка – очі»);

ФО другого ступеня семантичної градації ФП концепту «думка» актуалізують 7 КМ:

1) базову «думка / дума – мисленнєвий процес → процес думання → думати» в реалізації таких її СМ: а) прямої актуалізації («думка → розмірковувати над чим-небудь, мислити»); б) розширення семантики («думка → думати → засвоєння / розуміння чогось», «думка → думати → несхвалювати / заперечувати»); в) метонімізації («думка → думати → напрям думання → спонукати до думання / запам'ятовування / згадування про когось, щось»); г) метафоризації («думка → думати → виконувати певні дії → лишити / покинути / погубити / снувати / окидати / співати думку / пісеньку»);

2) метонімізовану базову «думка / думки – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в таких СМ: а) прямої актуалізації («думка – слово», «думка → думати → мати певну думку»); б) метонімізації («думка → думати → підказувати правильну думку / давати можливість виявити щось», «думка → думати → доходити до правильної думки / висновку»); в) метафоризації («думка – горіх / клубок»);

3) базову «думка – те, що наповнює свідомість» в СМ: а) прямої актуалізації («думка – предмет роздумів / об'єкт думання, на який спрямовано мисленнєвий процес у різних його виявах»); б) модифікації метонімізованої моделі «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» в метафоризовану «думка – голова»;

4) нову смислопороджувальну «думка – суб'єкт дії» у напрямах її фразеологічної реалізації: а) метафоричному («думка – жива істота», «думка – душа / дно / кров», «приховувати думки – носити маску», «думки – комахи»); б) метонімічному («думка – ставлення / почуття до когось», «думка – сутність кого-небудь»);

5) метонімізовану базову «думка – спосіб мислення» в СМ: а) прямої актуалізації («думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень», «думка – кут зору»); б) метафоризації («відстоювати думку – іти боєм», «думка – бік кого-небудь / дух / позиція / характер / дудка / берег / голос / пісенька / дорога / шлях / коник / копито», «відступати від думок – давати задній хід», «розбіжності у думках – гострі кути»);

6) нову смислопороджувальну метафоризовану «думка – інструмент думання / мислення → обдумування / уявлення»;

7) нову смислопороджувальну метонімізовану «думка – інтелектуальна властивість особистості», що модифікується у метафоризовані моделі «думка – розум / голова / лоб / клепка».

ФО третього ступеня семантичної градації ФП концепту «думка» актуалізують 4 КМ:

1) модифіковану на основі метонімізації базову «думка – те, що наповнює свідомість» → «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» в метафоричні моделі «думка – голова / ум / пам’ять»;

2) нову смислопороджувальну «думка – суб’єкт дії» в СМ: а) метафоризації («думка – жива істота», «думка – брат», «думка – блискавка / гострий предмет / гвіздок / кіл / колесо»); б) метонімізації («думка – емоційний стан», «думка – психічний стан»);

3) метонімізовану базову «думка / думки – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в СМ прямої актуалізації «думка – враження / уявлення, що склалися внаслідок знайомства з ким- або чим-небудь»;

4) нову смислопороджувальну метафоризовану «думка – інструмент думання / мислення → обдумування / уявлення», що модифікується у напрямі розширення семантики «думка – інструмент уявлення / сподівання / поривання / прагнення / обговорення / висловлювання / заспокоєння».

ФО четвертого ступеня семантичної градації ФП концепту «думка» актуалізують 1 КМ, зокрема модифіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» → «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації, що актуалізується в метафоризованій моделі: «думка – вмістилище прагнень / поривань».

Кількісне співвідношення фразеологізмів у ядрі, приядерній зоні, близькій, далекій і крайній периферії ФП аналізованого концепту таке: 84 : 14 : 173 : 78 : 101 одиниць відповідно. Окреслене ФП не є повним. Кількість його складників може змінюватися залежно від настанов та інтенцій дослідника.

Продуктивними метафоричними моделями концептуальної організації ФП концепту «думка» є: «думка – нитка / гострий предмет / гвіздок (кіл) / колесо / стежка / карти / козирі», «думка – голова, розум, ум, мозок», «думка – душа / дух / серце / кров», «думка – лихо / горе / біда», «думка – жива істота»; метонімічними – «думка – уявлення / мрія / сподівання / надія / обговорювання / висловлювання (слово)», «думка – слово / голос / пісня, пропозиція, висновок,

ідея», «думка – характер / позиція / точка зору / курс / лінія, рука», «думка – ум / почуття», «думка – авторитет / репутація», «думка – інтелектуальні властивості».

Спектр семантико-граматичних моделей фразеологізмів ФП варіює від моделей простого, складного речення до різних типів підрядних та сурядних словосполучень. Домінантною для структури фразеологічних номінацій концепту «думка» в усіх зонах поля є модель підрядного дієслівного словосполучення, найчастіше представлена у таких різновидах: «(не) + дієслово + (прийменник) + [прикметник] + іменник + [прислівник]» (95), «дієслово + займенник (числівник) + (прийменник) + іменник» (73), «дієслово + [прийменник] + іменник» (53), «дієслово + іменник + [прийменник] + іменник» (9) та ін.

Фразеологічні номінації концепту «думка» представленні стійкими виразами антропоцентричної семантики. Тематика ФО ядерної і приядерної зон пов’язана з мисленням, пам’яттю, уявленням, планами, висловлюванням думок. Фраземи периферійних зон поля експлікують семантику бажання, мрій, інтелектуальних характеристик, гри в карти, світогляду, характеру, пісні, релігії, вигадування, пліток.

Метафоричність фразеологічної об’єктивації концепту «думка» заснована на образах птахів, комах, тварин, вогню, блискавки, серця, гвіздка, кілка, колеса, голови (ядро); пороху, чола, серця, голови (приядерна зона); вітру, туману, хмар, повітряних замків, стежки, пісні, маски, коріння, дров, голови, розуму / мозку, язика, зубів, п’ят, крові, ока, рота, лукавого, карт (козирів), коліс та ін. (близька периферія); кибети, дитинства, бобів, гусара, сітей, павука, миляної баньки, борщу, кваші, ножа, меча, каменя, овечої шкури, мотузки, сліду, обличчя, Бога, берега, курки (далека периферія); води, хмар, птахів, кобили (коника), бичка, шкури, нитки, горіха, клубка, макітри, царя, апостола, Бога, діжі, дороги, туману та ін. (крайня периферія).

РОЗДІЛ 4. ПАРЕМІЙНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

Однією з площин мовної об'єктивації концепту є його паремійне поле (ПП) – сукупність паремійних номінацій. Структура ПП подібна до градуально-зональної організації ФП. У ПП виділяємо ядерну, приядерну, периферійну (близьку, далеку й крайню) зони. У розподіленні паремій між структурними елементами поля керівним також є принцип наявності імені концепту у структурі й тлумаченні ПО, а також асоціювання із семантичним наповненням лексеми *думка*.

Прислів'я та приказки дійшли до сучасників у різних варіантах, залежно від часу та території, на якій вони збиралися. Тому чітких меж між структурними елементами поля немає. Через різні змістові модифікації й трансформації паремії можуть переходити з однієї зони ПП в іншу.

4.1. Ядерна зона паремійного поля

Ядерну зону ПП досліджуваного концепту формують ПО, у складі яких наявна лексема *думка*. Семантико-ступеневу градацію таких паремій визначаємо відповідно до градації лексичних значень семантичної структури лексеми *думка*.

Перший рівень семантичної градації ядерної зони ПП концепту «думка» базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка* (1) «думка як власне процес думання = мисленнєвий процес у різних його виявах», які між собою структуруються радіально, зокрема (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3). Пор.:

(1.1) «думка як власне процес: думати про когось, щось / журитися / турбуватися / мріяти / надіятися» (паремійна об'єктивація значення супроводжується зумовленою паремійним контекстом синонімізацією лексем *думка, гадка*): ***поки розумний думає <u>думку</u>, то дурень уже кінчає справу*** (УПП, с. 244); ***як дитя не плаче, у матері <u>думки</u> нема*** (УППТІ, с. 223); ***все гульки та гульки, а про смерть нема й <u>думки</u>.*** *Плаче бідний чоловік, Що потратив марно*

вік, Бо все гульки та все гульки, А об смерті нема думки – українська народна пісня (УНПП, 1963, с. 495); ***думка думку пошибає* (*гонить, побиває*) – *…журиться, що нічого не має*.** *Сльози не ллються, а голос рветься*; *несподіваний сум обіймає голову*; *думка думку гонить*: *нігде пристати, ні за що зачепитися – так і ганяє за маною…* – П. Мирний (УППТІ, с. 447); ***у неголодного на думці гульня, а в голодного – обід*** (ЗУПП, с. 214); ***голодній курці / все / просо* (*все / зерно*) *на думці* (*сниться*).** *– Мені почулося –* «*марка*». *Недаремно ж кажуть, що голодній кумі хліб на умі. – Якій кумі*?.. *– вона почала нервуватися. – Ну, є ще інший варіант*: *голодній курці просо на думці* – Н.Гуменюк (ПП, с. 179); ***сліпій курці все просо на думці* (*сниться*)** (ПП, с. 181); ***голодному хліб на думці* (*гадці*)** (УППТІ, с. 532); ***за думками й ніч мала, а за ходнею день*** «довго думати». *Біда вбогому чоловікові паруватись. За думками і ніч мала, а за ходнею – день* – Г. Барвінок (ПТП, с. 306); ***не все те зробиться, що на думці зродиться*** (ПТП, с. 306); ***сестра з сестрою дружить, а на думці своє держить*** (ЗУПП, с.164); ***ще книжки в сумці, а* (*вже*) *хлопці на думці*** (ПТП, с. 30); ***за своєю думкою й самому важко встигнути*** (СБЗУВ, с. 188); ***що на гадці* (*на думці / на мислі / на умі*), *те й / то й на язиці*** (ПТП, с. 306); ***що в мудрого на думці, те в дурного на язиці*** (УПП, с. 246); ***для людської думки нема віддалі*** (ПТП, с. 306);

(1.2) «думка – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = мова / слова / вчинки» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення», яку супроводжує зумовлена паремійним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка* / *думки*, *гадка* / *мисль* / *ум* / *речі* / *слово*): ***п'яного речі – тверезого думка*** (ЗУПП, с. 137); ***у п'яного – вчинки, у тверезого – думка*** (УПП, с. 319); ***нема діла без думки*** (СБЗУВ, с. 194); ***щоб словам було тісно, а думкам просторо*** «стисла, насичена глибоким змістом мова» (УСКС, с. 160) ***одна в світі голова, то б и думки не мала*** (УППТІ, с. 405); ***чим сміливіша думка, тим могутніша людина*** (СБЗУВ, с. 322); ***мудрий змінить свою думку, а дурний ніколи*** (УПП, с. 243). У межах описуваного рівня семантичної градації можна виділити групу ідеологічно зумовлених ФО: ***в ленінському слові завжди знаходимо думки нові*** (УПП,

с. 369); ***Ленінізм – це думка нова, це партії нашої основа*** (УПП, с. 370); ***Ленінізм – це думка сміла, це партії нашої сила*** (УПП, с. 370); ***у партії Леніна думка єдина: щоб була щаслива кожна людина*** (УПП, с. 371);

(1.3) «думка = намір, задум, уявлення / мрія». Цю семантику виражають ПО, що викривають наміри людей у художній, іронічній формі: ***скоро взяв московську сумку, то й за (коли надів ладунку, то уже і взяв) чортову думку (суму, о взяв и московську думу)*** (УППТІ, с. 84); ***на язиці – мед, а на думці – отрута*** (ЗУПП, с. 130); ***словці (слово, словце) з маслом (маслечком), а думка чортова (та чортова думка)*** (ЗУПП, с. 119; УППТІ, с. 165); ***вовчу думку має*** (УППТІ, с. 163); ***вовк вовчу думку має*** (ПП, с. 202); ***голос, як сурмонька, але чортова думонька*** (УППТІ, с. 165); ***янгольський (добрий) голосок, а чортова думка*** (УППТІ, с. 165); ***лестю б душу отдало, а чортова думка*** (УППТІ, с. 165); ***слова твої ласкаві, та чортова думка*** (УППТІ, с. 165); ***слова ласкаві, та думки лукаві*** (УНППЗ, с. 154); ***на язиці медок, а на думці льодок*** (УНППЗ, с. 157); ***ясні очі, та чортові думки*** (СБЗУВ, с. 425); ***вовча думка, а лисячий хвіст*** (СБЗУВ, с. 368); ***куркуля слова ласкаві, та думки лукаві*** (УПП, с. 375); ***дурень (дурний) думкою багатіє (багатий) (а злиднем живе)***. *Розумний б'є на те, що справді в його є, А дурень думкою, як кажуть, багатіє* – Л. Глібов; ***Фантастичні думки! Фантастичні мрії!*** «нереальність надій» (КВУЛМ, с. 289); ***Без панів сієм – думкою багатієм*** (СБЗУВ, с. 292; УППТІ, с. 291).

Другий ступінь семаничної градації ПО ядерної зони досліджуваного концепту репрезентують чотири паремієзначення лексеми *думка*, три з яких структуровано радіально, зокрема (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3), а одне послідовно (1.2) → (1.2.1). Пор.:

(1.1.1) «думка як власне процес думання про когось, щось → думка як вмістилище (думка про когось, щось є вмістилищем когось, чогось)» (метафоризація): ***як з очей, так і з думки*** (СБЗУВ, с. 424); ***зійде з очей, зійде і з думки*** (УПП, с. 167);

(1.1.2) «думка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота» (метонімізація + метафоризація): ***думка за руки прудкіша***

(СБЗУВ, с.187); ***<u>думка</u> – найхуткіша, земля – найситніша, сон – наймиліший*** (СБЗУВ, с. 439); ***людська <u>думка</u> найбистріша і найсміліша*** (ПТП, с. 306); ***<u>думка</u> і вороги закують у ланцюги*** (УПП, с. 335); ***скільки не думай, а робити треба, бо <u>думка</u> ледача, а робота швидка*** (СБЗУВ, с. 172); ***<u>думка</u> нікому зла не наробить*** (ПТП, с. 306); ***<u>думка</u> п'є воду, а відвага мед*** (ЗУПП, с. 134); ***аби <u>думки</u> не мучили, а без ласощів засну*** (УПП, с. 116); ***<u>думка</u>* (*дума, думки наші*) *за горами, а смерть за плечима* (*плечами*)** (УППТІ, с. 370); ***<u>думка</u> за морем, а смерть за плечима*** (УППТІ, с. 370); ***<u>думка</u> ген-ген літає, а смерть за плечі хапає*** (УППТІ, с. 370); ***мислі* (*<u>думки</u>*) (*думкою*) *в небі, а ноги* (*ногами*) *в постелі*** (УППТІ, с. 274); ***<u>думками</u> за горами, а ділом у запічку*** (УНППЗ, с. 179). *– Атож. <u>Думками за горами, а ділом у запічку</u>... Лика півжартома бухнув, що перше на думку спало, а потім подумав, що й справді можна магнітофона на уроках застосовувати* – В. Довжик;

(1.1.3) «думка як об'єкт, яким можна оперувати в процесі думання / мислення → інструмент думання / мислення = роздумування / обмірковування» (метонімізація): ***<u>думкою</u> дістанеш далі, ніж очима, винесеш більше, ніж плечима*** (СБЗУВ, с. 187);

(1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена паремійним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка*, *погляд*): ***Єретичні <u>думки</u>*** – «думки, що суперечать загальноприйнятим поглядам» (УСКС, с. 90). *В голову мені приходили <u>єретичні думки</u>, я вагався і не міг вирішити – що корисніше було б викладати моїм товаришам* – Л. Первомайський.

Третій ступінь семантичної градації ПО ядерної зони концепту «думка» увиразнюють дві групи послідовно структурованих паремієзначень лексеми *думка*: (1.1.2) → (1.1.2.1), (1.1.2) → (1.1.2.2); (1.1.3) → (1.1.3.1), (1.1.3) → (1.1.3.2), (1.1.3) → (1.1.3.3). Пор.:

(1.1.2.1) «думка – жива істота → думка як вияв емоційного стану живої істоти»: ***и <u>думок</u> не стане*** (УППТІ, с. 447);

(1.1.2.2) «думка – жива істота → думка як вияв ознаки живої істоти» (метонімізація): ***весела <u>думка</u> – половина здоров'я*** (УПП, с. 211); «жіноча думка» ***жіноча <u>думка</u> і вітер часто змінюються*** (УПП, с. 181); «домашня думка» ***домашня <u>думка</u> в дорогу не годиться.*** *Сорокадвохрічний син тисяцького був настроєний значно похмуріше. Він сказав*: *– <u>Домашня думка в дорогу не годиться</u>, княже. Налії й гостьові купці речуть*: *у греках нині голод. Певніше мати власне борошно на возах* – І. Білик (ПП, с. 236);

(1.1.3.1) «люлька – думка» (метонімізація): ***козацька люлька – добра <u>думка</u>*** (УППТІ, с. 238). *І коли археологи відкопали козацьку зброю* (*шаблі, пістолі*), *та ще й гранчасту пляшку з-під оковитої* (*хоч і порожню*), *та ще й дерев'яну люльку, на якій перлами було викладено слова*: «*<u>Козацька люлька – добра думка</u>*» – *ми трохи не попадали в яму. То було незабутнє видовище*! – В. Нестайко;

(1.1.3.2) «криниця – думка» (метафоризація): ***Дай тобі, боже, спішно й охотно робити, щоб твої <u>думки</u> були повні, як криниця водою, щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом; пошли тобі, Мати Божа, на все гаразд!*** (УППТІ, с. 226);

(1.1.3.3) «річка – думка» (метафоризація): ***Глибока річка, як думка, йде спокійно*** (ПП, с. 57).

Паремії на відміну від фразеологізмів, які можуть набувати різних відтінків значення залежно від ситуації висловлювання, контексту, характеризуються певним тематичним обмеженням. Тема того чи того стійкого виразу корелює з семантикою його змісту. Ядерні паремії-репрезентанти концепту «думка» належать до різних тематичних груп: «дорога», «чоловік – жінка», «здоров'я», «клопіт», «козацтво», «партія», «природа», «хліб-сіль», «голод», «людина» та ін.

Семантична цілісність ядерної зони описуваного поля посилюється синонімічними відношеннями між прислів'ями та приказками, зокрема в синонімічні ряди об'єднуються усталені вирази зі значенням «перестати думати про кого, що-небудь» (2 одиниці), «голодний думає лише про їжу» (3 одиниці), «смерть приходить, коли на неї не чекаєш, не думаєш про неї» (3 одиниці), «думає

багато, а робить мало» (3 одиниці), «говорити те, про що думати» (4 одиниці), «думка дуже швидка» (4 одиниці), «злі приховані наміри» (13 одиниць).

У прислів'ях і приказках відображено народний світогляд, стереотипи, правила, норми поведінки; національно-культурні особливості в осмисленні того чи того явища. У своїй більшості вони мають форму поради, настанови, рекомендації, підказаних досвідом, певною життєвою закономірністю. Паремії-репрезентанти ядерної зони ПП концепту «думка» структуруються за такими семантико-граматичним моделями: 1) простого двоскладного речення, у яких іменник *думка* – переважно суб'єкт дії, рідше – об'єкт, на який вона спрямована (16); 2) простого односкладного називного речення: з іменником *думка* в ролі головного члена (10); 3) різних типів складних речень (41); 4) монологу-побажання (1).

Семантика ядерних одиниць ПП концепту «думка» вибудовується переважно на зіставленні чи протиставлені двох, рідше трьох, частин. Вони побудовані на антитезі, метафорі, метонімії, мають у своєму складі художні означення, порівняння, зменшено-пестливі форми слів. У спектрі композиційних формул представлені структури: протиставні («Все А, а про Б нема», «У А те-то, а у Б те-то», «Ще А, а (вже) Б», «За А те-то, а за Б те-то», «А там-то, а Б там-то», «Щоб А так-то, а Б так-то», « (На) А те-то, а (на) Б те-то», «А як те-то, але Б така-то», «А такі-то, та Б такі-то»); стверджувальні («А є Б», «А така-то, Б така-то, В така-то»); причинно-наслідкові («Що на А, те (й) на Б», «Що в А, те в Б», «Як з А, так з Б», «Чим сміливіша А, тим могутніша Б», «Одна А, то б і Б», «Скільки не А, а Б, бо А така-то, а Б така-то»); умови («Аби А, а й без Б», «Як А, у Б»); допустові («(Хоч) А, а Б»); означальні («Не все А, що Б», «У А так-то: щоб Б так-то»); часу («Поки А, то Б», «Коли А, то Б»); партитивні («А є половина Б», «А далі, ніж Б, більше, ніж В»), подібності («А подібна до Б», «А подібна до Б, але В»).

Емоційно-оцінний компонент семантики паремійних номінацій концепту «думка» у ядрі ПП представлений переважно у мейоративному ключі. ПО, об'єднані значенням «думка – намір, задум, уявлення / мрія», мають негативний відтінок конотації й формують найбільший синонімічний ряд «злі приховані

наміри» (13 одиниць). Зменшено-пестливі форми слів-компонентів (*медок*, *льодок*, *думонька*, *сурмонька*, *словці*, *маслечком*) експлікують іронічність виразів. Особливо піднесена патріотична семантика характерна для ідеологічних паремії.

Домінантною семантико-граматичною моделлю паремій ядерної зони ПП є модель складного речення (41).

Отже, ядерну зону досліджуваного концепту репрезентують 68 ПО. Найчисельнішою (43 одиниці) є група паремій першого ступеня семантичної градації ядра досліджуваного ПП, тобто паремії з усталеними значеннями лексеми-компонента *думка* «думка як власне процес: думати про когось, щось / журитися / турбуватися / мріяти / надіятися», «думка – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = мова / слова / вчинки», «думка = намір, задум, уявлення».

Паремії ядерної зони розподіляються за 6-ма КМ в їх семантико-ступеневій градації.

На першому ступені вони реалізують 2 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» виявляє себе в таких СМ у напрямі розширення семантики: «думка → журитися», «думка → турбуватися», «думка → мріяти», «думка → надіятися»;

2) метонімізовану базову «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в СМ прямої актуалізації: «думка – мова», «думка – дівчинки», «думка – слово», «думка – намір / задум / уявляння».

Другий ступінь реалізує 3 КМ:

1) модифіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» → «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації, що в ПП актуалізує метафору «думка – очі»;

2) метонімізовану базову «думка – спосіб мислення» в СМ прямої актуалізації «думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень»;

3) нову смислопороджувальну «думка – інструмент думання / мислення / роздумування / обмірковування».

Третій ступінь реалізує 2 КМ:

1) нову смислопороджувальну «думка – суб'єкт» у метонімізованій моделі «думка – вияв ознаки живої істоти»;

2) метонімізовану базову «думка = процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в таких СМ: а) метафоризованих «думка – річка», «думка – криниця»; б) метонімізованій «люлька – думка».

Більшість ПО другого і третього рівнів семантичної градації ПП експлікують нетипові для лексеми *думка* значення, які розширюють зміст однойменного концепту.

Смислопороджувальними для ПО ядерної зони ПП є антропоморфні («думка – жива істота», «думка – слово / голос», «думка – здоров'я»), аретефактні («думка – об'єкт, предмет», «люлька – думка», «криниця – думка»), просторові («думка – місце / простір», «думка – вмістилище»), соматичні («думка – язик», «думка – душа»), натуроморфні («думка – річка»), соціоморфні («думка – багатство», «думка – справа / вчинки / робота») метафори та метонімії.

4.2. Приядерна зона паремійного поля

Приядерну зону ПП концепту «думка» формують ПО зі спільнокореневими словами до лексеми *думка* у структурі, а саме: *дума*, *думати*, *видумка*, *надумувати*, *продуманий* тощо.

Семантико-ступеневу градацію таких одиниць визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення зазначених лексем, які формують групи спільнокореневих слів до імені концепту «думка».

Семантична градація паремій першої групи (зі словом *думати* чи його граматичними варіантами у змісті) базується на семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думати* (1) «розмірковувати над чим-небудь; мислити»: ***Говори мало, слухай багато, а думай ще більше*** (УНПП, с. 187); ***Дивись очима, а думай умом*** (ЗУПП, с. 123); ***Хай думає, у кого голова велика, а в мене маленька*** (ПТП, с. 306); ***Голова задумає, а ногам горе*** (ЗУПП, с. 39); ***Куди голова задумала, то туди й ноги несуть*** (УППТІ, с. 310) *Кожний із нас, напевно,*

помічав за собою, що іноді йде зовсім не туди, куди потрібно йти – ноги самі несуть в інше місце, а руки іноді роблять зовсім не те, що задумала голова – І. Шугаєв; ***Кумай не кумай, а своє думай*** (УППТІ, с. 422); ***Думай добру думу без зайвого шуму*** (СБЗУВ, с. 187); ***Думай звечора, а починай зранку*** **(*удосвіта*)** (СБЗУВ, с. 187); ***Думай звечора, а роби зранку*** (СБЗУВ, с. 159); ***Не почавши, думай, а почавши, кінчай*** (ПП, с. 296); ***Не почавши, думай, а почавши, не облишай*** (СБЗУВ, с. 502); ***Старий старе гадає*** **(**або: ***думає*****)** (УНПП, 1963, с. 551); ***Думай не думай, а вище себе не плигнеш*** (УНПП 1963, с. 45); ***Тепер не знаєш, хто чим дише: одно каже, друге дума, а третє напише*** (УПП, с. 240); ***Злий і зле думає*** (УПП, с. 265); ***Ходить тихенько, та думає лихенько*** (УПП, с. 289); ***Литвин бився з кимсь та розказував: «Він мене обухом, а я його лаптем, лаптем! … Та що ж би ви думали? Мене повезли як пана, а він побіг як собака»*** (УППТІ, с. 73); ***Треться, мнеться, – думає, минеться!*** (УППТІ,1961, с. 232); ***Не думав и в головах не покладав*** (УППТІ, с. 355); ***Самотнім не є той, хто вміє думати*** (ПТП, с. 306); ***При одруженні сім раз подумай, а раз женись*** (УПП, с. 174); ***Не дурень видумав паном бути*** (НППЗ, с. 92); ***Буває, що є чим думати, та немає об чім, або і є об чім, та немає чим*** (УНПП, 1963, с. 325); ***Думають-думають ні вголос, ні мовчки*** (УППТІ, с. 295); ***Треба думати головою, а не черевиком*** (УПП, с. 248); ***Живе чоловік, живе и думає*** (УППТІ, с. 438); ***Живий живе й гадає*** **(*думає*)** (УППТІ, с. 438); ***Треба думать і гадать, чим кишки свої напихать*** (УППТІ, с. 443).

Перший рівень семантичної градації одиниць приядерної зони ПП концепту «думка» виражають чотири радіально структурованих паремієзначення лексеми *думати* (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3), (1) → (1.4). Пор.:

(1.1) «думати про кого, що, за кого – спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»: ***Сідаєш вечерять, думай про вечерю*** (СБЗУВ, с. 566); ***Лягай спать, та подумай, як вставать*** (ЗУПП, с.84); ***З самого початку думай, який буде кінець*** (СБЗУВ, с. 443); ***З самого початку думай, який буде день*** (ПТП, с. 306); ***Живий про живе гадає*** **(*думає*)** (УПП, с. 205; УНПП, 1963, с. 27); ***Старий про старе й***

думає (УПП, с. 209); ***Думай про смерть: труна всякому готова*** (УНПП, с. 557); ***Коли починаєш, подумай і про кінець*** (ПП, с. 296);

(1.2) «думати – мати певну думку, вважати, допускати»: ***Думаючи, що помреш, готуй сніданок*** (СБЗУВ, с. 534); ***Взявся під боки, та й думає, що пан*** (УНПП, с. 130), (УПП, с. 292); ***Убрався в жупан, и дума, що пан*** (УППТІ, с. 493). *Степан* (*тихо до других*). *Такого дворанина під тина*! *Другі. І правда*: *надів жупан та й дума, що пан* – М. Старицький; ***Сердиться та дметься, дума, що минеться***; «***Мало пирогів***!» – «***Так їж, сучий сину, – отам, на печі***!» – «***Еге***! ***Я не хочу***! ***Я думав, що нема***!» (УНПП, 1963, с. 486); ***Не бачив Гриць воза та й сів на порозі, а думав, що на возі*** (СБЗУВ, с. 343); ***Мовчи, так подумають, що ти розумний*** (УППТІ, с. 294). *Та з ним все добре, ситуація накшталт* «*сиди мовчи, тоді подумають що ти розумний*» – З газети; ***Не думай, як позичити, а думай, як віддати*** (УПП, с. 346); ***Не думай, як би взять, а думай, як би віддать*** (ЗУПП, с. 98); ***Догадався Семен очкур зав'язати – та думає, що порозумнішав***! (УНПП, 1963, с. 393); ***Злодій думає, що всі люди крадуть*** (УПП. с. 302); ***Як чужого не візьме, то думає, що своє забула*** (УПП, с. 341); ***Ти думаєш, дурню, що я тебе люблю, а я тебе, дурню, словами голублю*** (УНПП, 1963, с. 627); ***Ти думаєш, моя мати, що я не журюся. Йду за ворота – од вітру валюся*** (УНПП, с. 648); ***Думай, що робити, а роби те, що надумав*** (СБЗУВ, с. 187); ***Хто дім не зводив, той думає, що стіни самі ростуть*** (СБЗУВ, с. 112); ***Подумай, яку провину ти вчинив, коли тебе ворог похвалив*** (УПП, с. 335); ***Козак, мати, подумати та вражі людей не хвалять*** (УППТІ, с. 75); ***Пан кладе печать, а мужик дума, відкіль (шука б де, дивиця, відкуда) почать*** (УППТІ, с. 96); ***Цар далеко бачить, а мало дума*** (ЗУПП, с. 70); ***Ми думали, зовсім наша нива пропала, а вона втекла до пана Галагана*** (УНПП, 1963, с. 105); ***Чуєш, говори зі мною, як з простим, а не думай того, що я швець*** (Ном., с. 52) (ПП, с. 272–273); ***Кив морг на его, дума – дівка его, дума – піде за него*** (УППТІ, с. 389); ***Стали думать та гадать, як би в шори убрать, а самим десь дальше мандрувать*** (УППТІ, с. 169);

(1.3) «думати на кого – вважати винним, підозрювати кого-небудь у чомусь»: ***Украв один, а <u>думають</u> на багатьох*** (ЗУПП, с. 59);

(1.4) «думати – мати намір, збиратися робити що-небудь»: ***<u>Думаєш</u> їхати – не марнуй води і не спалюй усіх дров*** (СБЗУВ, с. 33); ***Де не <u>думаєш</u> ночі ночувати, то там дві занучуєш*** (УППТІ, с. 258); ***<u>Думала</u> мовчать, та не мовчиться*** (УНПП, с. 256); ***То не солдат, що генералом* (*отаманом*) *<u>не думає</u> бути*** (УНПП, 1963, с. 328); ***<u>Думав</u> попити та поїсти, а вони танцювати заставили*** (УНПП, 1963, с. 193); ***<u>Думаєш</u> дати, то подумай, де взяти*** (УПП, с. 317); ***Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися <u>задумав</u>*** (УПП, с. 171); ***Кого болять кості, той не <u>думає</u> в гості*** (УППТІ, с. 524); ***Не <u>думав</u> бути в церкві, та / так собаки загнали*** (УНППЗ, с. 69; УНПП, с. 213); ***Хто піднімає великий камінь, кинути його не <u>думає</u>*** (СБЗУВ, с. 276); ***Голова <u>задумала</u>, а ноги несуть*** (УППТІ, с. 310); ***<u>Задумав</u>, продумав – передумувати не варто*** (СБЗУВ, с. 188); [***Сватання – не братання.***] ***Тільки що <u>задумаєш</u> свататись то й станеш зараз брехати*: *без брехні жоден чоловік не сватався*** (УПП, с. 174; УППТІ, с. 397); ***Трясітця рубці, дивіться молодці*: *хоч сорочки не маю, женитися <u>думаю</u>*** (УНПП, с. 633; УПП, с. 170). Назване вище фразеозначення актуалізують також вирази тематичної групи «перемога над фашизмом»: ***Фашист <u>думав</u> панувати – довелось йому сконати*** (УПП, с. 379); ***<u>Думав</u> гут, а прийшов капут*** (УПП, с. 379); ***Гітлер <u>думав</u> нас скорити, та зостався сам побитий*** (УПП, с. 380); ***<u>Думав</u> Гітлер в Росії поживитись, та довелось удавитись*** (УПП, с. 380); ***<u>Думав</u> Гітлер у Москві побувати, та костей не зібрав*** (УПП, с. 380); ***Фашист <u>думав</u> Дніпро переплить – і пішов на дно раків ловить*** (УПП, с. 380); ***<u>Думав</u> фашист наїстись на Вкраїні сала, а ми як нагодували, то й шкура відстала*** (УПП, с. 380).

Другий ступінь семантичної градації ПО приядерної зони ПП досліджуваного концепту репрезентують сім радіально структурованих паремієзначень лексеми *думати* (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) – (1.1.3), (1.2) → (1.2.1), (1.2) → (1.2.2), (1.2) → (1.2.3), (1.2) – (1.2.4):

(1.1.1) «думати – чекати / сподіватися»: ***Не буде так, як <u>думається</u>, а буде так, як станеться*** (СБЗУВ, с. 454); ***Не сталось так, як <u>думалось</u>*** (ПТП, с. 306);

(1.1.2) «думати – снитися»: ***Що <u>думаєш</u>, те й сниця*** (УППТІ, с. 500); ***Їй мука сниться, а вона <u>думає</u>, що за мірошника*** **іде** (УНПП, с. 616);

(1.1.3) «думати – планувати»: ***Спочатку <u>задумайте</u>, потім уже робіть*** (СБЗУВ, с. 199);

(1.2.1) «думати – говорити / висловлювати думки»: ***І голові треба відпочити*****:** ***<u>думати</u> – що молотити*** (СБЗУВ, с. 189); ***Мудрий <u>думає</u>, що говорить, а дурний говорить, що <u>думає</u>*** (УПП, с. 241); ***Говорити і не <u>думати</u> – те саме, що стріляти і не цілити*** (УПП, с. 229); ***П'ять раз <u>подумай</u>, а один раз говори*** (УПП, с. 231*);* ***Більше їж та <u>думай</u>, тільки менше говори*** (УППТІ, с. 565); ***Не довго <u>думав</u>, а добре сказав*** (ПТП, с. 306); ***Мало <u>думав</u>, та мудро сказав*** (ПТП, с. 306); ***Небагато <u>думав</u>, а розумно сказав*** (ПТП, с. 306); ***Недовго <u>думає</u>, а довго починає*** (СБЗУВ, с. 194); ***Ні* (*з*) *<u>думати</u>, ні згадати, ні в приказці* (*кому*) *сказати,* (*що він говорив*)** (ПТП, с. 306); ***Що <u>думаєш</u> казати, спершу обміркуй*** (УНПП, с. 323);

(1.2.2) «думати – вигадувати»: ***Глухий не почує, то <u>видума</u>*** (ЗУПП, с. 196); ***Про те не збреше, чого не <u>видума</u>*** (ЗУПП, с. 121); ***Як треба, то хоч у щимки голови положи, то не <u>здумаєш</u>* (*нічого не вижмеш*)** (УППТІ, с. 447); ***<u>Видумав</u> чорт моду та й сам у воду, а ви гоніться*** (УПП, с. 148);

(1.2.3) «думати – домагатися чогось»: ***Була б голова на плечах, а хліба вона <u>придумає</u>*** (СБЗУВ, с. 183); ***З добрим думцею князь високого стола <u>додумається</u>, а з лихим думцею и малого стола збудецця*** (УППТІ, с. 83).

(1.2.4) «думати – робити»: ***<u>Думай</u> і так і сяк, а роби однак*** (СБЗУВ, с. 187); ***Не <u>подумавши</u>, то й кілка* (*і кілочка*) *не затешеш*** (СБЗУВ, с. 398); ***Не почавши, <u>думай</u>, а почавши, роби*** (СБЗУВ, с. 194); ***Поки умний <u>думає</u>, то дурень уже робить*** (СБЗУВ, с. 110); ***Що довго <u>думать</u>: відрубай та й у шапку***; ***Поки розумний <u>думає</u>, то дурень уже робить*** (УПП, с. 254).

У цій групі паремійних експлікаторів концепту «думка» фіксуємо одиниці, які об'єктивують два паремієзначення лексеми-компонента *думати*: ***Хто <u>думає</u> –***

додумається (СБЗУВ, с. 202) 1) «думати про кого, що, за кого – спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»; 2) «думати – домагатися чогось». – *Я довго, Петре, думав над цим і додумався ось до чого*: *не можна просьбою – бери силою*! *Бийся*! *борися, – а бери, добувай*! – Панас Мирний;

Другу групу експлікаторів концепту «думка» приядерної зони ПП формують ПО з лексемою *дума* в їх тлумаченні. Семантична градація таких одиниць базується на семантичних відгалуженнях основного значення цієї лексеми (1) «процес мислення» (СУМ, т. 2, с. 434) і представлена двома радіально структурованими паремієзначеннями (1) → (1.1), (1) → (1.2):

(1.1) «дума – процес мислення»: ***Думи мої, думи мої*! *Квіти мої, діти*!** (УППТІ, с. 223). Це паремієзначення експлікують також ідеологічно забарвлені одиниці: ***Партії думи – народу служити, мрії народу – по-ленінськи жити*** (УПП, с. 307);

(1.2) «дума – результат мисленнєвого процесу – пісня»: ***Наша дума, наша пісня не вмре, не загине*!** (КВУЛМ, с. 183); ***Наша дума, наша пісня не вмре, не загине… От де, люде, наша слава, Слава України*!** (КВУЛМ, с. 183).

Як і у більшості паремій, у цьому випадку твірними є метафоричні моделі, побудовані на паралелізмі, а саме: «думи – діти», «думи – мрії», «дума – пісня».

Приядерну зону ПП концепту «думка» об’єктивують також ПО, які містять у пояснювальній частині похідне від лексеми *думка* слово *видумка* «здібність, здатність видумувати, придумувати; винахідливість» (СУМ, т. 1, с. 393): ***Голь на видумки хитра*** (ЗУПП, с. 68); ***Бідний хитрий на видумки, а багач на гроші*** (ЗУПП, с. 67). У стійких виразах цієї групи смислопороджувальною є метафора «думка – об’єкт / предмет».

Семантична градація ПО наступної групи представлена одним паремієзначенням лексеми *надумувати* «міркуючи, приходити до якоїсь думки; задумувати» (СУМ, т. 5, с. 82), яка входить до структури виразу: ***Доки дурень надумається, то й ярмарка кінчиться*** (УПП, с. 249); ***Чого сидиш надумалася, чом в чоботи не взулася*! *– … Сюда туда попід лави*: *нема чобіт, лиш холяви*** (УППТІ, с. 129).

Ще одну групу експлікаторів концепту «думка» в описуваній зоні ПП формують одиниці з лексемою *продуманий* «який є результатом усебічного, ґрунтовного обдумування» (СУМ, т. 8, с. 175): ***Продумана робота – певніша, непродумана – даремна*** (СБЗУВ, с. 197). В основі виразу контрадикторне протиставлення «продумана – непродумана».

Семантичне різноманіття паремій приядерної зони ПП розширюється за рахунок одиниць з анімалістичним компонентом. Надаючи ПО виразної символіки назви тварин, птахів також об'єктивують концептуальні простори внутрішнього світу, психологічного сприйняття, інтелектуальних здібностей тощо. Напр., у деяких пареміях натрапляємо на образ конячої (кобилячої) голови, який символізує адресата проведення мисленнєвих операцій із вирішення надскладних проблем чи виконання небажаних завдань: ***Нехай кінь думає, бо велику голову має*** (ПТП, с. 306) – *Тобто у тій приказці, де мова йде про те, що нехай кінь думає – у нього голова велика, все ж таки є велика частка правди*? – *Можна сказати й так. Кінь не лише багато розуміє, але ще й дуже пам'ятає добро і навпаки* – з газети; ***Хай кобила думає, у неї голова велика*** (ПТП, с. 306) *А це один жевжик вчора давай мене уму-розуму навчати*: «*Ти, Борисе, – пристав до мене слимак партєйний, – ти, Борисе, тільки подумай...*» *А я йому кажу*: «*Хай кобила думає, в неї голова велика, а мені аби що в рот укинути та пожувати*» – М. Понеділок.

Зіставлення в одному виразі образів осла й коня за ознакою розміру голови символізує життєву необхідність здійснення різного роду розумових дій людям різних соціальних станів, професій тощо: ***Осляча голова мусить думати не менше за конячу*** (СБЗУВ, с. 402). Кінь також символізує силу, невтомність, вірність і відданість у праці: ***Про трактор думай, а про коня дбай*** (СБЗУВ, с. 313).

ПО приядерної зони ПП концепту «думка» увиразнюють образ *собаки*, тим самим експлікуючи концептуальний простір: інтелектуальних здібностей – ***Задумавсь, як собака в (на) човні*** (УППТІ, с. 274); рис характеру – ***Що пес збреше, то ми все думаєм, що валиць добродзи*** (УППТІ, с. 564); ***І собака зимою***

про хату думає (ПП, с. 85). Негативні риси внутрішнього світу людини увиразнюють образи *вовка* та *лисиці*: ***Вовче думає* (*гадає*)** (УППТІ, с. 163); ***Вовк, то вовче й думає*** (УППТІ, с. 163); ***Вовк по-вовчому думає*** (ПП, с. 202); ***Дивиться лисицею, а думає вовком*** (УНППЗ, с. 155).

Безпосередній зв'язок людини з домашнім життям і будинком символізує образ *корови*: ***До покрови думай о пашу для корови*** (ПП, с. 396); ***Думала, чого корова не реве, а її дома нема*** (ПП, с. 156). Земні та примітивні думки об'єктивує образ *хробака*: ***Хробак заліз у хрін та й думає, що вже нема лучче*** (ПП, с. 226).

Паремії-вербалізатори описуваного концепту багаті також на пташину символіку: ***Дурний думає, як сорока літає*** (УПП, с. 250); ***Весною і галка про свій рід думає*** (СБЗУВ, с. 431); ***Думав, що йому будуть печені голуби до рота падати*** (УПП, с. 132); ***Хоч не співав індик, так думав доволі*** (ПП, с. 178); ***Індик* (*Єндик*) */ думав, / думав та й / і / здох*** «про людину, яка має лише вигляд розумний, а насправді, не є такою» (ПТП, с. 306; ПП, с. 178); ***Індик думав, поки ворота не вбили*** (ПП, с. 178); ***Індик думав / хвалився / та й у борщ попав*** (ПП, с. 178).

Паремійні вербалізатори концепту «думка» з компонентом теонімом об'єктивують також духовність носіїв української мовної КС: ***Я думав, що тебе нема – Е, ледачого Бог не візьме*!** (УППТІ, с. 519); ***А Біг его святий знає, що він думає, гадає*** (УППТІ, с. 127); ***Думає, що Бога за ноги зловив*** «досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного»; ***Чоловік думає, а Бог умає*** (УППТІ, с. 621); ***Думає, що вже Бога за бороду впіймав***; ***Так він собі царство Боже надумав*** (УППТІ, с. 321); ***Думав піймати бога за бороду, а піймав чорта за хвіст*** (УПП, с. 355); ***Читає*: «*Да буде воля твоя*», *а думає*: «*Коли б моя*»** (УНПП, 1963, с. 220); ***Нечистий так сниться, народ дума*: «*А щоб тобі піп приснився*»** (УППТІ, с. 635).

Чимало прислів'їв та приказок у ПП концепту «думка» марковані протиставною семантикою, яку виражає частка ***не*** в їх тлумаченні: ***Не подумавши, не закінчуй*** (СБЗУВ, с. 199); ***Що чоловік не думає, а руки зроблять*** (СБЗУВ, с. 178); ***Не думай про страх, то його й не буде*** (ЗУПП, с. 215);); ***Не***

думай про яйця – спершу думай про курей (СБЗУВ, с. 499); ***Не думай о яйцях, думай перше о курці*** (ПП, с. 181); ***Коли йдеш у бійку, то не думай про чуба*** (ЗУПП, с. 86); ***Про ноги не думаєш, коли голова в петлі*** **(**СБЗУВ, с. 465); ***До вінця як ідеш, то про смерть не думай*** (УППТІ, с. 605); ***Не думай, то и не снитимецця*** (УППТІ, с. 500); ***Він того не дума, що тепер бьють, як куплять*** (УППТІ, с. 195); ***Лотоцький*****!** ***Не думай, що ти грап Потоцький, бо ти вех* (*паламарь*) *села Бебех*** (УППТІ, с. 263); ***Одержавши диплом, не думай, що ти вже майстер*** (СБЗУВ, с. 195); ***Не думав, не гадав, як у біду попав*** (СБЗУВ, с. 454); ***Заїхав за Дунай – та й додому не думай*** (УНПП, с. 205); ***Зайшовши за Дунай, та й додому не думай*** (УПП, с. 362); ***Більше, турок, за Дунай виходити не думай*** (УНПП, с. 206). Ці вирази структуруються як антонімічні.

Поширеним в описуваній зоні ПП є поєднання паремій синонімічними відношеннями. В синонімічні ряди об’єднуються одиниці із загальним значенням «перш ніж щось робити, потрібно як слід подумати» (13 одиниць), «той, хто має недобрі наміри, врешті сам страждає від того» (8 одиниць), «мати злі наміри і приховувати їх» (6 одиниць), «перебільшувати свої досягнення, вважати себе кращим за інших, бути зарозумілим» (5 одиниць), «думай сьогодні про завтрашній день, будь далекоглядним» (4 одиниці), «добре обміркуй те, що маєш сказати» (4 одиниці), «людина може мати розумний вигляд через постійну задумливість, але насправді такою не бути» (4 одиниці), «коли робиш одне, про інше не думай» (3 одиниці), «чим людина живе, цікавиться, про те думає: старий думає про старе, живий – про живе» (3 одиниці), «ніхто не може передбачити майбутнє» (3 одиниці), «недовго думати, але розумно говорити» (3 одиниці), «не вихваляйся, коли ще нічого не зробив» (2 одиниці), «завжди є певна межа, перетнувши яку, не можна повертатися, змінювати свої думки, наміри» (2 одиниці), «ховати свій страх, невпевненість за голосними вигуками, бурхливими емоціями» (2 одиниці), «бідний мусить бути кмітливим» (2 одиниці), «більше думати мусить той, у кого голова велика» (2 одиниці).

Семантику ПО приядерної зони ПП концепту «думка» визначає їхня тематика: «чоловік – жінка», «розумний – дурень», «багаті – бідні», «Велика

вітчизняна війна», «визвольна боротьба проти турецько-татарських загарбників», «партія», «риси характеру», «праця», «початок – кінець», «сватання», «одруження», «Бог і церква», «злі приховані наміри», «думати – говорити», «голова – ноги», «домашнє господарство», «пан – мужик», «старість – молодість», «сон», «мислення».

Смислопороджувальними для паремій описуваної зони є метафори: «думи – діти», «думи – мрії», «дума – лінь», «думати – говорити».

В описуваній зоні ПП переважають ПО, побудовані за моделлю складного речення, проте спорадично натрапляємо на вирази зі структурою простого двоскладного речення, монологу та діалогу. Композиція паремій представлена такими формулами: 1) протиставними («А очима, а Б умом», «Хай А, у кого Б, а в мене В», «А те-то, а Б те-то», «А не А, а Б», «Роби А тоді-то, а Б тоді-то», «Не почавши А, а почавши Б», «А так-то, а Б так-то». «Кілька раз А, а один раз Б», «Треба А, а не Б», «Не думай А, а думай Б», «Ти думаєш А, а я Б», «А, що Б, а Б, що А», «А, та (а) /не/ Б», «Думав А, а вони Б», «Ще А, а (вже) Б», «Не А, так (а) Б», «Думав А - /та/ довелось Б», «Спочатку А, потім уже Б», «Більше А, тільки менше Б», «Не довго А, а добре (довго) Б», «Мало А, та мудро Б», «Була б А, а Б», «Не почавши А, а почавши Б», «Не А – спершу Б»); 2) локативними («Куди А, то туди й Б», «Де не А, то там Б»); 3) темпоральними («Коли А, (то не) Б», «Не А, коли Б», «Не А, не Б, як В», «Поки А, то Б». «Тільки А, то й Б», «Подумай, яке А, коли Б»); 4) стверджувальними («А є Б», «Що А, те й Б», «Ні А, ні Б, ні В», «Не А і не Б», «Хто А – /той/ Б»); 5) причинно-наслідковими («Нехай А, бо Б», «А, як би Б», «Робе А, дума Б», «А, так Б», «Думай про А, /бо/ Б»); 6) подібності («А, як Б»); 7) виключення («Не А видумав Б», «Думай А без Б», «А не є той, хто Б», «Буває, що є А, та немає Б, або є Б, та немає А», «Про те не А, про що не Б», «Не А, /то й/ не Б», «Не А, то Б»); 8) об’єктними («А, Б, думає /що/ В», «Треба А, чим Б», «Спочатку А, який буде Б», «А думає, що Б», «І А, що Б», «Що А, спершу Б», «А, що Б»); 9) означальними («То не А, що не Б», «Кого А, то не Б», «Хто А, /той/ не Б»); 10) допустовими («Хоч не А, так Б»); 11) способу дії («Думаючи А, роби Б»); 12) умови («Як не А, то Б»).

Складні за будовою паремії-вербалізатори концепту «думка» структуруються за моделями: «Не А, хто Б: одне В, друге Г, третє Д», «А, та подумай, як Б», «Зробив А, та й думає, що Б», «Не А та й Б, а думав, що В», «Хто не А, той думає, що Б», «Роби А, а не думай, що Б», «А, Б – не варто В», «Як А, то хоч Б, то нічого не В», «Що А, то Б, що В». В основі ПО такого типу спостерігаємо також градаційну модель «Роби А мало, Б багато, а В ще більше».

Отже, приядерну зону ПП концепту «думка» формують 167 паремій. Це найбільша зона ПП. Найчисельнішою (43 одиниці) тут є група ПО першого ступеня семантичної градації, тобто паремії із загальним значенням лексеми-компонента *думати* «розмірковувати над чим-небудь; мислити», «процес мислення»; *дума* «дума – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = мова / слова / вчинки», «дума = намір, задум, уявлення».

У приядерній зоні реалізуються 2 КМ, які структуруються за двома рівнями семантичної градації.

Перший рівень реалізує 2 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в СМ: а) прямої актуалізації: «думка → розмірковувати над чим-небудь / мислити», «думка → спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»; б) метонімізації: «думка → думати на кого → вважати винним / підозрювати кого-небудь у чомусь», «думка → думати → мати намір / збиратися робити що-небудь»;

2) метонімізовану базову «метонімізована базова «думка = процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в таких СМ прямої актуалізації: «думка → думати → мати певну думку / вважати / допускати»;

Другий рівень реалізує 2 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в СМ: а) прямої актуалізації: «думка → думати → надумувати / задумувати → міркуючи, приходити до якоїсь думки»; б) у напрямі метонімізації: «думка → думати → чекати / сподіватися», «думка → думати → снитися», «думка → думати → говорити / висловлювати думку», «думка → думати → домагатися

чогось», «думка → думати → робити», «думка – процес [думання] → думати → ознака за дією → продуманий → результат усебічного / грунтовного обдумування чого-небудь»;

в) у напрямі розширення семантики: «думка → думати → вигадувати»;

2) метонімізовану базову «метонімізована базова «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу», яка в ПП полі метафоризуєть як «думка → дума → пісня».

Одиниці описуваної зони експлікують паремієзначення концепту «думка», що корелюють із представленими в загальномовних словниках значеннями спільнокореневих з іменем концепту лексем *дума*, *думати*, *видумка*, *надумувати*, *продуманий*. Емотивний компонент паремій увиразнює семантика: повчання-настанови, іронії, гумору, патріотичного піднесення; ствердження національних історичних перемог, нородних спостережень за розумом, характером, потребами людей різних соціальних прошарків. Брак інтелектуальних можливостей позначено пейоративною конотацією.

Об’єктивація концепту «думка» у приядерній зоні супроводжується образами коня (кобили), осла, собаки, вовка, лисиці, корови, хробака, сороки, галки, голубів, індика, курки тощо. Семантична єдність описуваної зони ПП підтримується парадиграмичними відношеннями (синонімії й антонімії) між пареміями. Найдовший синонімічний ряд нараховує 13 одиниць. Контрадикторне протиставлення є смислопороджувальними для однієї ПО.

Серед семантико-граматичних домінує модель складного речення, яка реалізується у протиставних, локативних, темпоральних, стверджувальних, причинно-наслідкових, об’єктних, означальних, допустових композиційних формулах, а також формулах способу дії, умови, виключення.

4.3. Зона близької периферії паремійного поля

Залежно від того, чи фіксується ім’я концепту, його спільнокореневі слова, синоніми або похідні від них у тлумаченнях (якщо таке наявне у словникових статтях), паремії розподіляємо за різними периферійними зонами ПП.

Близька периферія представлена сталими виразами з лексико-семантичними варіантами та спільнокореневими до лексеми *думка* словами у тлумаченнях.

Семантико-ступеневу градацію таких одиниць визначаємо відповідно до ступенів полісемізації та відтінків значення лексеми *думка* «процес мислення»: ***повернув головою*** «гаразд подумав и надумав» (УППТІ, с. 270).

Перший ступінь семантичної градації ПО зони близької периферії ПП концепту «думка» базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка*, які між собою структуруються радіально (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3). Пор.:

(1.1) «думка як власне процес думання – думати = мисленнєвий процес у різних його виявах»: ***луччий розмисл, як замисл*** «розмишляти (думати)» (ПТП, с. 306);

(1.2) «думка / думки – те, що з’явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = міркування / слово / висновок» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення»): ***сісти за круглий стіл*** «почати доброзичливий обмін думками, миролюбні переговори» (УСКС, с. 81); ***еврика*** «вираження радості при несподіваному відкритті чи вдалій думці» (КВУЛМ, с. 85); ***суд Мідаса*** «думка невігласа» (УСКС, с. 34); ***сім п’ятниць на тиждень*** «людина, яка не має ні про що стійкої думки» (УСКС, с. 125);

(1.3) «думка = намір, задум, уявлення»: ***часник гризуть на мене*** «лихе щось у їх думці проти мене» (УППТІ, с. 424); ***чи не поволочиш ти вовчого хвоста*** «чи не думаєш ти йти» (УНПП, 1963, с. 284).

Другий ступінь семантичної градації ПО близької периферії базується на двох послідовно структурованих паремієзначеннях лексеми *думка*, зокрема (1.1) → (1.1.1), (1.2) → (1.2.1). Пор.:

•(1.1.1) «думка як мисленнєвий процес = інтелектуальна властивість особистості»: ***розумному досить*** – розумна людина схоплює зміст думки з півслова (КВУЛМ, с. 244);

•(1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень»: ***таємна вечеря*** – зустріч людей, серед яких є і однодумці, і зрадники (УСКС).

У зоні близької периферії ПП концепту «думка» паремії структуруються за різними семантико-граматичним моделями: 1) словосполучення: субстантивного («іменник + прикметник» (1), «іменник + іменник» (1), «числівник + іменник + прийменник + іменник» (1), дієслівного («дієслово + іменник» (1), «дієслово + прийменник + прикметник + іменник» (1), «іменник + дієслово + прийменник + займенник» (1), адвербіального («прикметник + прислівник» (1), порівняльного («прикметник + іменник + сполучник + іменник» (1); 2) простого двоскладного (1) й односкладного (1) речень; 3) вокатива (1).

Отже, у зоні близької периферії ПП концепту «думка» 11 паремій. Це пов’язано з тим, що словники та збірники прислів’їв і приказок рідко подають їхні тлумачення. Лексико-семантична градація ПО представлена 2-ма рівнями й актуалізує 4 КМ.

Перший рівень реалізує 2 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в СМ прямої актуалізації «думка → думати → розмишляти»;

2) метонімізовану базову «метонімізована базова «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в таких СМ прямої актуалізації: «думка – слово», «думка – висновок», «думка – намір, задум, уявляння».

Другий рівень реалізує 2 КМ:

1) нову смислопороджувальну «думка – інтелектуальна властивість особистості»;

2) метонімізовану базову «думка – спосіб думання» в СМ прямої актуалізації: «думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень».

Виявлені паремієзначення імені концепту корелюють із його власне узусною семантикою.

Смислопороджувальними моделями для ПО близької периферії є такі метафори й метонімії: «волочити хвоста – змінювати думку», «гризти часник – думати погано», «п'ятниця – думка», «круглий стіл – обмін думками», «літати – думати», «повертати головою – думати».

Емоційно-оцінне забарвлення ПО є строкатим. Номінації думки в зоні близької периферії ПП актуалізують як радість і доброзичливість, так і критичність, іронію, невпевненість, сумнів. Така емоційність виразів підтримана образами *круглого столу*, *грецького правителя Мідаса*, *таємної вечері*, *вовчого хвоста*, *часника* тощо.

У виявлених семантико-граматичних моделях паремійної об'єктивації концепту «думка» переважають субстантивні та дієслівні словосполучення. Серед структурних формул виділяємо порівняльну «краще А, як Б».

4.4. Зона далекої периферії паремійного поля

Далека периферія ПП аналізованого концепту об'єктивується ПО з синонімами лексеми *думка* та спільнокореневими з ними словами у структурі й тлумаченні: *гадка*, *мисль*, *намір*, *вигадувати*, *розмишляти*, *міркувати*, *мислити*, *домислювати*, *гадати*, *вгадувати*, *згадувати*, *розмисл*, *наздогад*, (*з*)*догадуватися, мудрувати*, *загадувати*, *нагадувати*, *промишляти* тощо.

Лексико-семантичну градацію ПО з компонентом *гадка* визначаємо відповідно до ступенів полісемізації цієї лексеми.

Перший рівень семантичної градації паремій базується на двох радіально структурованих семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *гадка* (1) «гадка як власне процес думання»: ***Голодній качці все зерно на <u>гадці</u>*** (ПП, с. 303):

(1.1) «гадка як власне процес: думати про когось, щось»: ***Чого козак гладкий? Наївсь, заснув, та й нема гадки*** (УППТІ, с. 115);

(1.2) «гадка – те, чим заповнена свідомість»: ***У парубка одна гадка, а в дівки десять*** (ПТП, с. 31); ***Дай тобі, Боже, тільки гадки, абись о мні забув*** (УППТІ, с. 200); ***Має тілько (тільки) гадок, що пес стежок*** (УППТІ, с. 447); ***У тебе (у нього) тільки (стільки) гадок, що у зайця стежок*** (ПТП, с. 306); ***Тільки гадок, що в решеті дірок*** (ПТП, с. 306).

Другий рівень семантичної градації ПО з лексемою *гадка* базується на двох послідовно структурованих паремієзначеннях (1.1) → (1.1.1), (1.2) → (1.2.1). Пор.:

(1.1.1) «гадка як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота» (метонімізація + метафоризація): ***Гадка за морем, а смерть перед носом*** (УППТІ, с. 370);

(1.2.1) «гадка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» ***Нова хатка – нова гадка*** (УПП, С.122); ***Що друга хатка, то інша гадка*** (УПП, с. 122); ***Друга хатка – інша гадка*** (СБЗУВ, с. 376); ***Що хатка, то гадка*** (ПТП, с. 307).

Смислопороджувальними для окремих паремій стали протиставлення «хатка – гадка», «гадка – смерть», «гадка – дірка», «гадка – стежка», «гадка парубка – гадка дівки», що увиразнюють образний компонент їх семантичної структури.

Наступна група паремій-експлікаторів концепту «думка» має у своїй структурі компонент, виражений лексемою *мисль*. Лексико-семантичну градацію цих ПО визначаємо відповідно до ступенів полісемізації цієї лексеми.

Перший рівень семантичної градації таких ПО засвідчують основне значення лексеми *мисль* (1.1) «мисль як власне процес мислення: думати про когось, щось»: ***Як мисль, так мисль – таки буде Перемишль*** – так добирали назву місту (УППТІ, с. 88); ***В пригоді – мисль о свободі*** (УППТІ, с. 100).

Другий рівень семантичної градації паремій із цим самим компонентом базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення однойменної лексеми *мисль* (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3):

(1.1.1) «мисль як власне процес думання про когось, щось → мисль як вмістилище (мисль про когось, щось є вмістилищем когось, чогось)» (метафоризація): ***Що з голови, то з мислі*** (УППТІ, с. 274); ***Що з серця, те і з мислі*** (УПП, с. 167); ***Викинь із мислі, що тебе тисне*** (ПТП, с. 306); ***Що із мислі, то і з серця*** (ПТП, с. 306); ***Що з очей, то і з мислі*** (ПТП, с. 306); ***Ми в кожусі, та при своїм дусі, а (ви) в мислях, та в мислях; Ми въ кожусі, та при своєм дусі, а в лисях, та в мислях*** (УППТІ, с. 130); ***Брови нависли – злоба на мислі*** (УПП, с. 265);

(1.1.2) «мисль як власне процес думання про когось, щось → суб'єкт думання = жива істота»: ***Мислі до суду не позивають*** (УППТІ, с. 274); ***Мислі оквисли, ум розкарячився, а хазяїн одурачився*** (УНПП, 1963, с. 396);

(1.1.3) «мисль / мислі як об'єкт, яким можна оперувати в процесі думання»: ***За мислі не позивають до війта*** (ПТП, с. 306).

Смислопороджувальними у цій групі вербалізаторів концепту «думка» є метафори «мисль – жива істота», «мисль – вмістилище».

До далекої периферії описуваного ПП належать також паремії з компонентом *гадати*. Семантична градація таких ПО базується на відтінках основного значення згаданої лексеми (1) «процес мислення = думати, розмірковувати над чим-небудь»: ***Чоловік гадає, а Бог розполагає*** (УППТІ, с. 42); ***Не так сталось, як гадалось*** (ПТП, с. 306); ***Коли зле гадаіш, чом ж Бога благаіш*** (УППТІ, с. 42); ***Дурень гадає, а розумний знає*** (УПП, с. 249); ***Перше погадай, потім повідай*** (УПП, с. 234); ***Живий живе гадає, а помирає – все покидає*** (УПП, с. 218); ***Будеш гадати, як захочеш дівку заміж віддати*** (УПП, с. 171); ***Сорочки нема, а женитися гадає*** (УППТІ, с. 171, УНПП, с. 633); ***Менше гадай, більше ділай*** (ПТП, с. 306).

Перший рівень семантичної градації паремій із лексемою *гадати* представлений двома радіально структурованими паремієзначеннями (1) → (1.1), (1) → (1.2):

(1.1) «гадати про кого, що – спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь»: ***Не все те маємо, про що гадаємо*** (ПТП, с. 306); ***Про смерть гадай, а хліба***

шукай (УПП, с. 128); ***Молитву вимовляє, а про шахрайство гадає*** (УНПП, 1963, с. 214);

(1.2) «гадати – мати певну думку, вважати, допускати»: ***Хто ж в світі знає, що Біг гадає*** (УППТІ, с. 40); ***Хто сит, той гадає, що вже ніколи не зголоднієє*** (УПП, с. 126); ***Що люди гадають, то вигадають*** (ПТП, с. 306); ***Заліз робак на хрін, гадає, що луччого немає*** (УНПП, 1963, с. 585); ***Гадає, що всі розуми поїв*** «гадає, що дуже розумний» (ПТП, с. 324); ***Знай та гадай – розумному досить!*** (УНПП, 1963, с. 526); ***Знай та гадай – мудрому досить*** (УПП, с. 224); ***Коли б панам гадалося, з чого лихо скувалося*** (УНПП, 1963, с. 99).

Описані паремії побудовані на протиставленнях «гадати – мати», «гадати – розполагати», «гадати – ставатися», «гадати – розповідати / вимовляти», «гадати – робити / ділати (шукати)», «гадати – знати» і в порівнянні «гадати – вигадувати».

Ще одну групу експлікаторів концепту «думка» формують ПО з компонентом *мислити = міркувати*, семантико-ступеневу градацію яких визначаємо відповідно до ступенів полісемізації зазначеної лексеми.

Перший рівень семантичної градації базується на двох радіально структурованих семантичних відгалуженнях основного значення слова *мислити* (1) «міркувати, зіставляючи явища об’єктивної дійсності і роблячи висновки»: ***Треба на все розмишляти, треба буть полізним*** (УППТІ, с. 275); ***Чоловік мислить, а Бог рядить*** **(*керує*)** (УППТІ, с. 42); ***Я мислю, отже, існую*** «уславлення сили людського розуму, який дає зміст існуванню людини» (УСКС, с. 100; КВУЛМ, с. 321); ***Хто дітей христить, той добра не мислить*** (УППТІ, с. 169); ***Мишлю та й мишлю, куди до перемишлю*** (ПТП, с. 306); ***Розмишляти хвостом*** (ПТП, с. 306); ***Читати Сивілині книги*** «міркувати про майбутнє» (УСКС, с. 58); ***Не все Біг дарує, що люд міркує*** (УППТІ, с. 42). Пор.:

(1.1) «мислити – процес мислення у різних його виявах – гадати»: ***Що не дочує, то домислить, а решту так-таки додасть*** (УПП, с. 279);

(1.2) «мислити – бажати»: ***Свій своєму лиха не мислить*** (УППТІ, с. 419); ***Свій своєму лиха не мислить, як побачить на сухому, то в болото тисне*** (УНППДП, с. 366); ***Хто не випъє до дна, той не мислить добра*** (УППТІ, с. 508).

Смислопороджувальними виступають протиставлення «мислити – керувати», «мислити – існувати», «міркувати – дарувати», «недочути – домислити – додати», метафора «мислити – бажати»,

Іншу групу експлікаторів концепту «думка» об'єднує наявність у їхньому складі лексеми *вигадувати* «думаючи, міркуючи, знаходити якесь рішення, додумуватися до чого-небудь»: ***Лишнього нічого не вигадуй*** (ПТП, с.306); ***Сліпий не побачить, так вигадає*** (УПП, с. 217); ***Якийсь дурень вигадав, а мудрий повторив*** (УПП, с. 255).

Аналізований концепт об'єктивується також крилатим словом ***Утопія*** «нереальний план, вигадка» (УСКС, с. 88).

Концепт «думка» експлікують ПО з компонентом *вгадати* (1) «ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, робити правильні висновки про що-небудь; здогадуватися» (СУМ, т. 10, с. 371).

Перший рівень семантичної градації цих паремій базуються на трьох семантичних відгалуженнях основного значення (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3):

(1.1) «вгадувати – дізнаватися наперед, передбачати що-небудь»: ***Даю воли та й що маю, але долі не вгадаю*** (УПП, с. 49);

(1.2) «вгадувати – розпізнавати, розкривати справжню суть кого-, чого-небудь»: ***Свій свояка вгадає здалека*** (УПП, с. 327);

(1.3) «вгадувати – розгадувати чиюсь таємницю, прихований зміст чого-небудь»: ***Як хто робить, так і має, прийде зима, то вгадає*** (УПП, с. 108).

До паремійних експлікаторів концепту «думка» належать одиниці з компонентом *згадувати* «відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь»: ***Добро добром згадують*** (УПП, с. 262); ***Як загнав на слизьке, то й про підкови згадав*** (ПП, с. 270); ***Згадала баба, як була дівкою*** (ЗУПП, с. 89); ***Згадала баба діверя, (що добрий був)*** «немає потреби говорити про те, що давно минуло, забулося і не повернеться» (ЗУПП, с. 89); ***Пригадала баба, коли мала діда*** (УПП, с. 202); ***Згадала стара, як молодою була*** (УПП, с. 209). ПО аналізованої групи

експлікують також паремієзначення «загадувати – говорити (спонукати)»: ***Ніколи не загадуй комусь того, що зробиш сам*** (ПП, с. 283);

Паремійні експлікатори з лексемою *намір* у тлумаченні об'єктивують паремієзначення «задум, бажання зробити що-небудь»: ***Добрими намірами вимощене пекло*** (КВУЛМ, с. 79); ***Троянський кінь*** «підступні наміри» (УСКС, с. 41); ***Вовк у овечій шкурі*** «людина, яка під маскою доброчесті, приховує злі наміри» (КВУЛМ, с. 49).

До об'єктиваторів концепту належать також ПО з лексемою *догадуватися,* що увиразнюють значення «робити правильні висновки про що-небудь»: ***Як проголодаєшся, то хліба дістати догадаєшся*** (УПП, с. 129); ***Догадавсь – та й вареники в шапку*** (УПП, с. 129); ***Довго голодний нагинається, поки ситий здогадається*** (УПП, с. 44); ***Нагадався, як проспався*** (УПП, с. 116); ***Умному тільки кивни – вже й догадається, а дурня й по спині потягни – все одно дурень*** (УПП, с. 246); ***Догадався, коли уже програвся*** (УПП, с. 327); ***На зле не в / у / чи нікого, / і / сам догадається*** (УПП, с. 238, 266).

Паремієзначення «удаватися в зайві й непотрібні міркування» актуалізує ПО з компонентом *мудрувати*: ***Хто хоч раз обійшов навколо хати, розумніший від того, хто мудрує на печі*** (СБЗУВ, с. 356); ***Не мудруй багато, а працюй завзято*** (УНПП, 1955, 389).

Стійкий вираз ***Правда розмислу не потребує*** (УППТІ, с. 130) об'єктивує паремієзначення «роздум».

Невелику групу репрезентантів концепту «думка» утворюють ПО з компонентом *нагадувати.*

Перший рівень семантичної градації таких паремій базується на двох радіально структурованих семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *нагадувати* (1) «згадувати, відновляти в пам'яті» (СУМ, т. 5, с. 45): ***Нагадала собі баба м'ясниці*** (УПП, с. 202).

(1.1) «нагадувати – відновляти в пам'яті минулі події, явища, образи і т. ін.»: ***Нагадує старі гріхи*** (УПП, с. 359);

(1.2) «нагадувати – примушувати згадати про кого-, що-небудь»: ***Нагадай козі смерть, то вона мекатиме, аж поки здохне*** (УПП, с. 311).

Стійкі вирази з лексемою *загадувати* актуалізують паремієзначення «давати завдання, наказ, розпорядження, закликати до чого-небудь або кудись»: ***Загадай собаці млинці пекти, так він тісто поїсть*** (УПП, с. 91).

До паремійних експлікаторів концепту належать також вирази з лексемою *наздогад* у структурі, представлені двома рівнями семантичної градації. ПО першого рівня виражають значення (1.1) «без точного знання, без певності»: ***Наздогад тільки лапті плетуть*** (УПП, с. 100); другого (1.1.1) – «говорячи про одне, робити натяк на щось інше»: ***Наздогад* (*навздогад*) *буряків* [*щоб дали капусти*]** (СУМ, т. 5, с. 90).

Репрезентанти концепту «думка» в описуваній зоні ПП можна розподілити за такими дихотоміями: «голодний – ситий», «парубок – дівка», «Бог – молитва», «розумний – дурень», «баба – дід», «життя – смерть», «старий – молодий».

Передаючи народну мудрість від одного покоління до іншого, паремії є лексично багатими одиницями. У паремійній об’єктивації досліджуваного концепту актуалізуються: теологічна лексика (*Бог*, *молитва*, *гріх*, *пекло*), назви тварин (*пес*, *собака*, *заєць*, *воли*, *кінь*, *вовк*, *вівця*, *коза*), птахів (*качка*), рослин (*буряк*, *капуста*, *хрін*), історизми (*війт*, *лапті*), соматизми (*ніс*, *голова*, *серце*, *очі*, *брови*).

ПО описуваної зони пов’язані синонімічними відношеннями: «не можна передбачити майбутнє» (5 одиниць), «кожен має свою відмінну думку» (4 одиниці), «згадувати давно минуле» (3 одиниці), «забути» (3 одиниці), «велика кількість думок» (3 одиниці).

Структура паремійних експлікаторів представлена моделями різних типів простого та складного речень, надфразових єдностей: «Чого А? Б, В, та й нема Г», «Дай тобі, Боже, А, аби Б», «А, та Б, а В», «А – Б, а В – Г», «Хто А, Б від В», «А, то Б, поки В», «А, а коли Б – В», «Хто А, той Б, що В», «А та Б – В», «Що не А, то Б, а решту В», «А ≠ Б, як В, то Г», «Як А, так і Б, В, то Г», «Не А не Б, і В», «А, Б, а В», «А ≠ Б», «Не так А, як Б», «Не все А, про що Б», «Не А, а Б», «Не все А, що

Б», «Хто не А, той не Б», «Не А, так Б», «А = Б», «Тільки А, що Б», «Що А, то Б», «Як А – таки Б», «В А – Б», «Що з А, то з Б», «А, коли уже Б», «З А не Б», «Перше А, потім Б», «Будеш А, як Б», «Менше А, більше Б», «Хто А, що Б», «Коли б А, з чого Б», «Треба А, треба Б», «А, отже Б», «Хто А, той Б», «А, куди Б», «А, як Б», «А у Б», «Як А, то Б», «А – та й Б», «Довго А, поки Б», «А як Б», «А, щоб Б».

Отже, зону далекої периферії ПП концепту «думка» формують 89 ПО, відмінною рисою якої є те, що її представляють ПО першого і другого або лише першого рівня семантичної градації синонімів імені концепту. Найчисельнішою (73 одиниці) є група ПО першого ступеня семантичної градації. Це паремії із загальним значенням лексеми-компонента, зокрема: «гадка (мисль) як власне процес: думати про когось, щось», «гадка – те, чим заповнена свідомість», «гадати про кого, що – спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь», «гадати – мати певну думку, вважати, допускати», «мислити – процес мислення у різних його виявах – гадати», «мислити – бажати», «вгадувати – дізнаватися наперед, передбачати що-небудь», «вгадувати – розпізнавати, розкривати справжню суть кого-, чого-небудь», «вгадувати – розгадувати чиюсь таємницю, прихований зміст чого-небудь», «нагадувати – відновляти в пам’яті минулі події, явища, образи і т. ін.», «нагадувати – примушувати згадати про кого-, що-небудь».

ПО далекої периферії ПП аналізованого концепту актуалізують паремієзначення, що переважно корелюють з узусною семантикою синонімів імені концепту, наявних у структурі цих паремій. Відмінними від зафіксованого у словниках є паремієзначення «гадка = жива істота», «мисль – вмістилище», «мисль – об’єкт, яким можна оперувати в процесі думання», «мислити = бажати», що збагачують зміст концепту «думка».

Описувані паремії експлікують: приховану насмішку, сатиру, кепкування, побажання з іронічним підтекстом; доброзичливу критику невизначеності, планування майбутнього; ствердження існування природних відмінностей у думках, переконаннях, поглядах; констатацію залежності зовнішності від внутрішнього світу. Семантика виразів переважно пейоративна.

Дві третини репрезентантів досліджуваного концепту в далекій периферії побудовані за моделлю складного речення. Їхня структура представлена дво-, три- та чотирикомпонентними формулами. В основі ПО лежать образи *лаптів*, *собаки*, *кози*, *вовка*, *хати*, *стежки*, *хліба* (*проса*), *Бога*, *троянського коня*, *овечої шкури*, *сивілиних книг*, *голови*, *серця* та ін.

Лексико-семантична градація ПО в зоні далекої периферії ПП концепту «думка» представлена двома рівнями й актуалізує 6 КМ.

Перший рівень реалізує 3 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в СМ: а) прямої актуалізації: «думка / гадка / мисль – думати про кого-, що-небудь», «думка / гадка → думати / гадати → спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь», «думка – мисленнєвий процес → мислити → міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності / роблячи висновки», «думка → мислити → гадати», «думка → думати / мудрувати → удаватися в зайві й непотрібні міркування»; «думка → думати → роздум»; б) у напрямі розширення семантики: «думка → мислити → бажати»; «думка → думати → вигадувати думаючи / міркуючи → знаходити якесь рішення / додумуватися до чогось»; «думка → вгадати, ураховуючи певні особливості / ознаки / прикмети», «думка → робити правильні висновки про що-небудь / здогадуватися», «думка → вгадати – дізнаватися наперед, передбачати що-небудь», «думка → вгадати → розпізнавати / розкривати справжню суть кого-, чого-небудь», «думка → вгадати → розгадувати чиюсь таємницю / прихований зміст чого-небудь», «думка → згадувати / нагадувати → відтворювати в пам'яті / свідомості події / обставини / образи і т. ін. минулого // відновлювати уявлення про кого- і що-небудь; «думка → думати → згадувати / відновляти в пам'яті»; в) у напрямі метонімізації: «думка → загадувати → говорити (спонукати)», «думка → загадувати → догадуватися → робити правильні висновки про що-небудь», «думка → нагадувати → примушувати згадати про кого-, що-небудь», «думка – процес [думання] → думати → ознака за дією → наздогад → без точного знання / без певності»;

2) модифіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» у «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації,

3) метонімізовану базову «думка / думки – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в СМ прямої актуалізації «думка / гадка → думати / гадати → мати певну думку → вважати / допускати», «думка – задум / бажання зробити що-небудь».

Другий рівень реалізує 4 КМ:

1) модефіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» → «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації, актуалізовану в ПП через метафори «думка / мисль – голова», «думка / мисль – серце», «думка / мисль – очі»;

2) метонімізовану базову «думка – спосіб думання» в СМ прямої актуалізації «думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень»;

3) нову смислопороджувальну «думка / мисль – суб'єкт» в метафоризованій СМ «думка / мисль – жива істота»;

4) нову смислопороджувальну «думка / мисль – об'єкт, яким можна оперувати в процесі думання».

4.5. Зона крайньої периферії паремійного поля

Зона крайньої периферії представлена концепт-ситуативними виразами, семантика яких асоціюється з семантикою лексеми *думка*. Семантико-ступеневу градацію таких одиниць визначаємо відповідно до ступенів полісемізації лексеми *думка*.

Перший рівень семантичної градації паремій описуваної зони ПП базується на трьох семантичних відгалуженнях основного значення лексеми *думка* (1) «думка як власне процес думання = мисленнєвий процес у різних його виявах», які між собою структуруються радіально (1) → (1.1), (1) → (1.2), (1) → (1.3). Пор.:

(1.1) «думка як власне процес: думати про когось, щось / бажати / сподіватися / мріяти / дбати / поминати / вважати / потурати» (паремійна об'єктивація значення супроводжується зумовленою контекстом синонімізацією лексем *думати, жадати, сподіватися, дбати, поминати, вважати, потурати*): ***Не все так сталось, як жадалось*** (ПП, с. 74); ***Не так сталося, як сподівалося*** (ПП, с. 74); ***Не йде на ум ні іда, ні вода, коли перед очима біда*** (УППТІ, с. 133); ***На крилах пісень*** «линути кудись поетичною мрією» (КВУЛМ, с. 178); ***Голодній кумі і хліб на умі, а не голодна і про книші забула*** (ЗУПП, с. 67); ***Нашій кумі все просо на умі*** (УППТІ, с. 421); ***Голодній кумі хліб (пироги) на умі*** (УППТІ, с. 421); ***Перше борг віддай, а тоді вже за себе дбай*** (РУССВ, с. 275); ***Дай, Боже, щоб їлось і пилось, а робота й на ум не йшла*** (УППТІ, с. 620); ***Як швець дубом шкури пересипа, Так нюхарі сушать собі мозок табакою*** (СФУМ, с. 702); ***Коли чорт та москаль що вкрали, то поминай, як звали*** (УППТІ, с. 77); ***Не розмовившись з головою, до чогось йнного не важся*** (УППТІ, с. 276); ***Коли місяць май, кождий собі дбай*** (ПП, с. 87); ***Коли прийде май, то за себе дбай*** (ПП, с. 87); ***Май – усяк собі дбай, а іюнь – хоч сій, хоч плюнь*** (ПП, с. 87); ***Прийде май – у землю дбай, прийшов іюнь, хоч сій, хоч плюнь*** (ПП, с. 87); ***Прийде май – сам про себе дбай*** (ПП, с. 87); ***Як прийшов май, у землю дбай, прийшов іюнь – хоч сій, хоч плюнь*** (ПП, с. 87); ***Старість прийде, – гулянка на ум не йде*** (ЗУПП, с. 106); ***Не вважайте (лякайтесь), люди добрі, що я швець: говоріть зі мною, як з простим*** (ПП, с. 272–273); ***Не потурай, що я швець, а говори, як з простим*** (ПП, с. 272–273); ***Не вважай на врожай, сій жито – хліб буде*** (ЗУПП, с. 43); ***Не вважай на врожай, усю землю засівай*** (ЗУПП, с. 43); ***Не вважай на урожай, а гречку сій*** (ПП, с. 109); ***П'яний, що малий: що на умі, те й на язиці*** (ЗУПП, с. 137); ***Що в тверезого на умі, те в п'яного на язиці*** (ЗУПП, с. 137);

(1.2) «думка – те, що з'явилося в результаті мисленнєвого процесу як міркування, продукт логічного мислення = мова / слова / вчинки / ідея» (метонімізація «процес мислення» → «результат процесу мислення»): ***Блаженна***

вода, що не мутить ума (СБЗУВ, с. 20); ***Вода ума не мутить, та й голови не смутить*** (СБЗУВ, с, 306); ***Треба служить не язиком, а умом*** (ЗУПП, с. 72); ***Горе гострить розум*** (УНППЗ, с. 74); ***Нема пророка в своїй країні*** «люди охоче прислухаються до слів сторонніх осіб і зовсім не цінять навіть найрозумніших думок, якщо вони належать близьким» (КВУЛМ, с. 187); ***Нове життя нового прагне слова*** (КВУЛМ, с. 197); ***Віра без діла мертва*** «тільки підкріплена ділом, практичними починаннями, ідея набуває сили, стає плідною, дійовою» (КВУЛМ, с. 46);

(1.3) «думка = намір, задум, уявлення» (виражає семантику викриття переважно недобрих намірів людей, інколи іронічно): ***Вовчий рот, лисячий хвіст*** (ПП, с. 202); ***Як не вовчий зуб, то лисячий хвіст*** (ПП, с. 202); ***Має вовчий зуб, а лисячий хвіст*** (ПП, с. 202); ***Глитай павутину мотав, та сам від того сконав*** **(**ФСУМ с. 518); ***З паном дружи, а за пазухою камінь держи*** (ЗУПП, с. 81).

Другий рівень семантичної градації ПО досліджуваного концепту репрезентують п’ять радіально структурованих паремієзначеннь лексеми *думка* (1.1) → (1.1.1), (1.1) → (1.1.2), (1.1) → (1.1.3), (1.2) → (1.2.1), (1.2) → (1.2.2). Пор.:

(1.1.1) «думка як власне процес: думати про когось, щось → ворожити» (метафоризація супроводжується зумовленою контекстом синонімізацією лексем *думати, ворожити*): ***Біда навчить ворожити*** (УНППЗ, с. 74);

(1.1.2) «думка як власне процес думання про когось, щось – думати → снитися»: ***Сниться курці просо, бо голодна*** (ПП, с. 181); ***Що кому, а сліпій курці все сниться просо*** (ПП, с. 181);

(1.1.3) «думка як мисленнєвий процес = інтелектуальна властивість особистості»: ***Розуму багато, а грошей мало*** (УППТІ, с. 108); ***Багато ума, та в кишені катма*** (УППТІ, с. 108); ***Як голова без голови, то й ноги не ходять*** (ФСУМ, с. 32);

(1.2.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена паремійним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка*, *розум, ум*): ***Кожна голова має свій***

розум; ***Всякому городу нрав і права, Всяка тримає свій ум голова*** (КВУЛМ, с. 57); ***Скільки голів, стільки й умів*** (СБЗУВ, с. 199); ***Кожен дідько в свою дудку грає*** (СФУМ, с. 167); ***Сказано на глум, а ти бери собі на ум*** (СФУМ, с. 43); ***Людей питай, а свій розум май*** (СФУМ, с. 376); ***Інші часи – інші пісні*** «виникнення нових ідей, поглядів» (КВУЛМ, с. 118); ***Апостол правди і науки*** «гарячий послідовник і проповідник якого-небудь учення, ідеї і т. ін.». *І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки*? – Т. Шевченко (СУМ, т. 1, с. 55);

(1.2.2) «думка – результат мисленнєвого процесу – говорити (розказувати) / висловлювати думки» (метонімізація, яку супроводжує зумовлена паремійним контекстом синонімізація відповідних лексем *думка*, *пісня*, *правда*, *воля*, *ласка*): ***Рябої кобили сон розказує*** (СФУМ, с. 676); ***Меле язиком, неначе з гарячки*** (СФУМ, с. 147); ***На чиєму возі їдеш, того й пісню співай*** (ПП, с. 239); ***На чиїм візку їду, тому й пісню співаю*** (ПП, с. 239); ***На чиїм возі їдеш, того пісеньку співай / тому мусиш пісню співати*** (ПП, с. 239); ***На чиїм возі їдеш, тому й ласку твори*** (ПП, с. 239); ***На чиїм кто возку сидить, того і пісеньку повинен співати*** (ПП, с. 239); ***На чиєму возі сидиш, тому й пісню співай*** (ПП, с. 239); ***На чиєму возку сиджу, тому й правду кажу*** (ПП, с. 239); ***На чиєму возі сидіть, того й волю волить*** (ПП, с. 239); ***Чий хліб їси, під того й дудку скачи*** (УППТІ, с. 203); ***Між вовками вий по-вовчи, між свиньми хрюкай по-свинячи*** (УППТІ, с. 114); ***В яке стадо залетів, так і крякай*** (РУССВ, с. 130); ***Між воронами – будь вороною, між солов'ями – співай солов'єм*** (РУССВ, с. 130); ***Попав між собак – не хоч гавкать – мовчи, а все таки хвостом крути*** (РУССВ, с. 130); ***На чиєму току молотять, тому й хліб возять*** (РУССВ, с. 130); ***На чиєму возі сидіти, того й волю волити*** (РУССВ, с. 130); ***З вовками жити, по-вовчому вити*** (РУССВ, с. 130); ***Однаково з нас драли, бо в одну дудку грали*** (СФУМ, с. 166); ***Язиком що хоч клепай, а руки при собі тримай*** (СФУМ, с. 301); ***Як тут говорити, коли не дають і рота розтулити*** (СФУМ, с. 184); ***Заліз черв'як у хрін та й хвалиться, що добре*** (ПП, с. 226).

ПО третього ступеня семантичної градації аналізованої зони ПП актуалізують значення (1.2.1) → (1.2.1.1) «думка як міркування → система міркувань, переконань, поглядів, уявлень → духовні цінності»: ***Усе моє ношу з собою*** «духовні цінності є справжнім багатством» (КВУЛМ, с. 285).

Смислопороджувальними в зоні крайньої периферії можна назвати такі метафори: «жадати (сподіватися) – думати», «дбати – думати», «сушити мозок – думати», «розмовляти з головою – думати», «говорити – думати», «сіяти – думати», «ворожити – думати», «співати (крякати, вити, хрюкати, гавкати) – думати», «язик – думка», «розум (ум) – думка», «віра – думка», «слово (пісня) – думка», «хвіст – думка», «камінь – думка», «сон – думка», «голова – думка», «дудка – думка», «ласка – думка», «правда – думка», «воля – думка». В основі деяких стійких виразів лежать порівняння «рот – хвіст», «зуб – хвіст», «мотав – сконав», «дружи – камінь держи», «голова – розум (ум)», «курка – просо».

Прислів'ям і приказкам у цій зоні властива яскрава метафоричність, яку підтримують образи *черв'яка*, *собаки*, *свині*, *вовка*, *лисиці*, *кобили*, *хвоста*, *хрону*, *гречки*, *жита*, *проса*, *тютюну*, *ворони*, *солов'я*, *курки*, *крила*, *Бога*, *чорта*, *книша*, *хліба*, *пирогів*. Емотивно-смислова валентність виразів актуалізується переважно в дидактичному й іронічному ключі.

Значна кількість описаних паремій пов'язана синонімічними відношеннями. Зокрема синонімічні ряди утворюють одиниці із загальною семантикою «потрібно думати і поводитися так, як люди, від яких ти залежиш, чи які тебе оточують; потрібно пристосовуватися» (16 одиниць), «кожен місяць у році вимагає від хлібороба думати про відповідну роботу» (6 одиниць), «голодний завжди про їжу думає» (5 одиниць), «кожен має свою думку» (4 одиниць), «злі наміри, приховані під маскою доброзичливості» (3 одиниць), «не думай про те, що буде, а роби те, що потрібно робити зараз» (3 одиниць), «не можна передбачити майбутнє» (2 одиниці).

Структура експлікаторів концепту «думка» в зоні крайньої периферії ПП представлена різними композиційними формулами, а саме: «Не так А, як Б», «Ні А, ні Б, коли В», «А – Б, а не А – В», «А – Б», «Як А, так Б», «Дай Боже, А, а Б не

В», «Коли А, /то/ Б», «Не зробивши А, не вважся до Б», «Не А, що Б, а В як Г», «Як А, Б, /як/ В – Г», «Б – не А», «Не думай А, роби Б / – Г буде/», «А, що Б: що на В, те й на Г», «Що в А на Б, те у В на Г», «Блаженна А, що не Б», «А не Б, та й не В», «Треба не А, а Б», «А гострить Б», «Нема А в своїй Б», «Нове А прагне нове Б», «А без Б мертва», «/Має/ А, а Б», «З А, а Б», «А навчить Б», «А, бо Б», «Що А, а Б все В», «А багато, а Б мало», «Як А без Б, то й В не Г», «Кожна А має свій Б», «Скільки А, стільки Б», «А, неначе Б», «На чиєму А, того (тому) й Б», «Між А по-А, між Б по-Б», «В яке А, так і Б», «Між А – будь А, між Б – Б», «Попав між А – не хоч А – Б, а все таки В», «З А жити по А», «Як тут А, коли не дають Б», «А, що Б».

Отже, крайню периферію ПП концепту «думка» формують 75 паремії. Актуалізовані в ній паремієзначення корелюють із семантикою імені концепту, частково розширюючи її. ПО крайньої периферії більшою мірою порівняно з пареміями інших структурних зон поля пов’язують концепт з іншими знаннями в концептуальній КС українців. Семантико-ступенева градація паремійних номінацій концепту «думка» в крайній периферії представлена трьома рівнями.

Перший реалізує 2 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в таких СМ: а) прямої актуалізації: «думка → думати про кого-, що-небудь»; б) у напрямі розширення семантики: «думка → думати → бажати», «думка → думати → сподіватися», «думка → думати → мріяти», «думка → думати → поминати», «думка → думати → вважати», «думка → думати → потурати»; в) у напрямі метонімізації «думка → думати – дбати»;

2) метонімізовану базову «думка / думки – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в таких моделях її прямої семантичної актуалізації: «думка – слово», «думка – мова», «думка – ідея», «думка – намір / задум / уявлення».

Другий рівень реалізує 4 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в СМ метонімізації «думка → думати → гадати / ворожити», «думка → думати → снитися»,

2) метонімізовану базову «думка – спосіб мислення» в СМ прямої актуалізації «думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень»;

3) метонімізовану базову «думка / думки – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в її безпосередній актуалізації «думка – говорити / розказувати»;

4) нову смислопороджувальну «думка – інтелектуальна властивість особистості».

Третій рівень реалізує 1 метонімізовану базову КМ «думка – спосіб мислення» в її безпосередій актулізації «думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень → духовні цінності».

Описані паремії розподіляються за дихотоміями й темами: «голод», «позичати», «віра», «москалі», «урожай», «життя», «розумний – дурний», «багаті – бідні», що їх репрезентують назви тварин (*черв'як*, *собака*, *гавкати*, *свині*, *хрюкати*, *вовк*, *вити*, *лисиця*, *кобила*, *хвіст*), рослин (*хрін*, *гречка*, *жито*, *просо*, *табака*), птахів (*ворона*, *соловей*, *крякай*, *курка*, *крила*), надприродних сил (*Бог*, *чорт*, *віра*), гастронімічних об'єктів (*книші*, *хліб*, *пироги*).

Паремії аналізованої польової зони актуалізують в основному перший (38 одиниць) і другий (36 одиниць) рівні семантичної градації імені концепту. Лише один вираз реалізує паремієзначення третього рівня. Семантична цілісність крайньої периферії забезпечується також тим, що половина всіх виразів поєднана синонімічними відношеннями. Саме тут фіксуємо найдовший синонімічний ряд поля «потрібно думати і поводитися так, як люди, від яких ти залежиш, чи які тебе оточують; потрібно пристосовуватися» (16 одиниць).

Семантико-граматична організація ПО корелює з моделлю складного речення, в основі якого зіставлення, протиставлення, порівняння, що зумовлює їхню дво-, три-, чотирикомпонентну структуру.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

До засобів об'єктивації концепту «думка» в українській мові належать також паремії, сукупність яких (410 одиниць) утворює ПП концепту. Розподіл ПО між структурними зонами цього поля відповідає розподілу ФО між зонами ФП: ядро, приядерна зона, близька, далека, крайня периферії.

Ядро формують паремії різної семантико-ступеневої градації з лексемою *думка* в їх структурі (68 одиниць). Приядерну зону – ПО зі спільнокореневими до неї словами (*дума, думати, видумка, надумувати, продуманий*) (167); близьку периферію – вирази з лексемою *думка* та її спільнокореневими словами у тлумаченні ПО (11); далеку – паремії із синонімами імені концепту та спільнокореневими з ними словами у структурі (*гадка, мисль, намір, вигадувати, розмишляти, міркувати, мислити, домислювати, гадати, вгадувати, згадувати, розмисл, наздогад, (з)догадуватися, мудрувати, загадувати, нагадувати, промишляти*) (89 одиниць); крайню – концепт-ситуативні вирази, семантичне наповнення яких корелює із семантикою імені концепту (75 одиниць).

Зональність ПП представлена трьома рівнями семантичної градації паремій, кожен з яких має різну глибину: перший ступінь – 4 напрями семантичного розвитку, другий – 7, третій – 7.

Перший ступінь реалізує 3 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в таких СМ: а) прямої актуалізації («думка → розмірковувати над чим-небудь / мислити / думати про кого-, що-небудь», «думка → думати → розмишляти», «думка – мисленнєвий процес → мислити / міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності / роблячи висновки» та ін.); б) у напрямі метонімізації («думка → спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь», «думка → думати на кого → вважати винним / підозрювати кого-небудь у чомусь», «думка → думати → мати намір / збиратися робити що-небудь», «думка → загадувати → говорити / спонукати» та ін.); г) у напрямі розширення семантики («думка →

журитися», «думка → турбуватися», «думка → мріяти», «думка → надіятися / сподіватися», «думка → мислити → бажати» та ін.);

2) метонімізовану базову «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в таких СМ прямої актуалізації: «думка – мова», «думка / гадка → думати / гадати → мати певну думку / вважати / допускати», «думка – слово», «думка – висновок», «думка – намір / задум / уявляння», «думка – задум / бажання зробити що-небудь»;

3) модифіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» → «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації.

Другий ступінь реалізує 7 КМ:

1) базову «думка – мисленнєвий процес – процес думання → думати» в СМ: а) прямої актуалізації («думка → думати → надумувати / задумувати → міркуючи, приходити до якоїсь думки»); б) у напрямі метонімізації («думка → думати → чекати / сподіватися», «думка → думати → снитися», «думка → думати → говорити / висловлювати думку», «думка → думати → домагатися чогось» та ін.); в) у напрямі розширення семантики «думка → думати → вигадувати»;

2) модифіковану базову «думка – те, що наповнює свідомість» → «думка – те, чим наповнюється свідомість / вмістилище» як вияв метонімізації, що в ПП актуалізіються ще й через метафоричні моделі, зокрема: «думка / мисль – голова», «думка / мисль – серце», «думка / мисль – очі»;

3) метонімізовану базову «думка – спосіб мислення» в СМ прямої актуалізації «думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень»;

4) метонімізовану базову «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в СМ: а) у напрямі метафоризації «думка – дума – пісня»; б) у напрямі метонімізації «думка – говорити / розказувати»;

5) нову смислопороджувальну «думка – інструмент думання / мислення / роздумування / обмірковування»;

6) нову смислопороджувальну «думка – інтелектуальна властивість особистості»;

7) нову смислопороджувальну «думка / мисль – суб'єкт» в метафоризації її семантики «думка / мисль – жива істота»;

Третій ступінь реалізує 3 КМ:

1) нову смислопороджувальну «думка – суб'єкт», зокрема в метонімізованій моделі «думка – вияв ознаки живої істоти»;

2) метонімізовану базову «думка – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» в СМ: а) метафоризації («думка – річка», «думка – криниця»); б) метонімізації («люлька – думка»);

3) метонімізовану базову «думка – спосіб мислення» в безпосередній актуалізації її семантики, зокрема: «думка – система міркувань / переконань / поглядів / уявлень – духовні цінності».

Смислопороджувальними в ПП концепту «думка» є такі метафори й метонімічні перенесення: артефактні («думка / гадка / мисль – хатка, дудка», «люлька, криниця – думка», «обмін думками – круглий стіл»); просторові («думка – місце / простір», «думка – вмістилище»); натуроморфні («думка / гадка / мисль – зерно, камінь», «річка – думка», «думати погано – гризти часник», «думка – швидкість», «думати – літати»); антропоморфні («думка – жива істота / слово / голос / співати»); зооморфні («крякати / вити / хрюкати / гавкати – думати»); соціоморфні («думка – справа / вчинки / робота», «думати – досягати чогось», «думка – здоров'я», «думка – багатство», «думи – діти», «гадка парубка – гадка дівки», «сіяти – думати», «ворожити – думати»); психоморфні («думи – мрії», «дума – лінь», «думати – підозрювати», «думати – хотіти», «думати – чекати / сподіватися», «думати – планувати», «думати / гадати – вигадувати», «гадати – знати», «гадати – робити / ділати (шукати)», «жадати (сподіватися) – думати», «дбати – думати», «гадка – смерть»); соматичні («думка – язик / хвіст / душа / голова», «змінювати думку – волочити хвоста», «думати – повертати головою», «сушити мозок – думати», «розмовляти з головою – думати»).

Змістове наповнення аналізованих паремій охоплює теми, пов'язані з людиною (гендерні особливості, інтелектуальні, ментальні властивості), її життям (соціальна нерівність), релігією, історичним минулим України, і підтримується

історизмами, діалектизмами, соматизмами, релігійною лексикою, образами тварин, птахів, рослин тощо. Емоційно-оцінний компонент актуалізує переважно дидактичну, іронічну, пейоративну семантику.

Паремійна об’єктивація концепту «думка» супроводжується такими образами: розумного, дурня, курки, хліба, язика, очей, меду, гори, запічку, пана (ядро); коня / кобили, осла, собаки, вовка, лисиці, корови, хробака, сороки, галки, голубів, індика, курки тощо (приядерна зона); круглого столу, грецького правителя Мідаса, таємної вечері, вовчого хвоста, часника (близька периферія); лаптів, собаки, кози, вовка, хати, стежки, хліба / проса, Бога, троянського коня, овечої шкури, сивілиних книг, голови, серця та ін. (далека периферія); черв’яка, собаки, свині, вовка, лисиці, кобили, хвоста, хрону, гречки, жита, проса, тютюну, ворони, солов’я, курки, крила, Бога, чорта, книша, хліба, пирогів (крайня периферія).

Семантико-граматична композиція паремійних експлікаторів концепту «думка» корелює переважно з моделями складного речення. Їхня структура представлена широким спектром протиставних, стверджувальних, причино-наслідкових, каузативних, допустових, означальних, партитивних, порівняльних, локативних, об’єктних, темпоральних, градаційних та інших композиційних формул.

ВИСНОВКИ

Є чимало праць, присвячених проблемі вивчення концептів. Теоретико-методологічні засади дослідження базуються на визначенні концепту як лінгвоментального утворення, що є смислом-цінністю, вербально об'єктивованим у тій чи тій лінгвокультурі на рівні її узусу. Це ментально-мовна одиниця, в якій закладена певна інформація, знання, зумовлені особистим чи суспільним досвідом. Зміст концепту реалізується в семантиці засобів його вербальної репрезентації. Структуру найкраще увиразнює градуальне зонування за польовим принципом: центр, ядро, приядерна та периферійні зони. *Об'єктивація концепту* передбачає трансформацію індивідуально-особистісних осмислень семантики тієї чи тієї мовної одиниці (суб'єктивного змісту) в об'єктивну, незалежну від свідомості індивіда сутність, що виявляє себе як смисл-цінність на рівні узусу. Реалізація такої трансформації на рівні мовних одиниць як репрезентантів концепту відбувається через моделювання їхньої семантики в мовній КС, яку формують наукова (термінологічні номінації концепту) та наївна картина (діалектні, фразеологічні, паремійні одиниці та номінації, що увиразнюють асоціативні зв'язки). Семантика ФО залежить від мотивованості, компонентного складу, співвідношення компонентів структури та ступеня їхньої зв'язності. Семантика ж ПО зумовлена їхньою тематичною належністю й конкретною ситуацією, яку вони відбивають.

Запропонована методика опису-моделювання фразеолого-паремійної об'єктивації концепту «думка» поєднує польовий і семантико-градаційний підходи. Польовий підхід передбачає процедуру окреслення НП досліджуваного концепту. Семантико-градаційний – віднаходження різного типу моделей його об'єктивації: когнітивних, семантичних, метафоричних і метонімічних. КМ можна репрезентувати кількома СМ, які у свою чергу можуть підтримувати метафоричні чи метонімічні моделі.

Опис-моделювання фразеолого-пармійної об'єктивації концепту «думка», який перебуває в ієрархії смислових відношень з іншими концептами, передбачає

насамперед з'ясування динаміки семантичного розвитку його імені – лексеми *думка*, яка має давньоанглійське походження. В українській мові її семантичний простір еволюціонував: від значення «думка, мисль» (XVI–XVII ст.), актуалізованого лексемами *дума*, *доума*, *думка*, до значень, репрезентованих чотирма КМ: 1) «процес мислення», 2) «продукт мислення», 3) «вміст свідомості», 4) «світогляд» (XX ст.). Вони є базовими для формування змісту досліджуваного концепту.

Усі засоби мовної репрезентації концепту утворюють його НП, фрагментами якого є термінологічне (наукова КС), діалектне, загальномовне, зокрема лексичне, фразеолого-паремійне та асоціативне (наївно-побутова КС) поля. Це, зокрема, терміни, діалектні назви (лексеми й фраземи), загальновживані лексеми, фраземи та паремії, лексеми на позначення асоціацій на слово-стимул *думка*, спільнокореневі з ним слова, синоніми.

Термінополе концепту «думка» поширюється на різні сфери життя, що дає підстави говорити про його структуру, представлену власне науковим термінопоняттям «думка» (центр поля), терміносполученнями з компонентом *думка* (ядро – 13 термінів), спільнокореневими з лексемою *думка* словами (приядерна зона – 4 терміни), синонімічними, поняттєво-суміжними термінами та спільнокореневими з ними одиницями як у структурі, так і в дефініціях (периферія – 88 термінів). Термінологічні репрезентанти концепту актуалізують базові КМ, які корелюють з узусною семантикою лексеми *думка*, й нові смислопороджувальні КМ «думка – власна назва», «думка – суб'єкт думання = жива істота», що розширюють її концептуальний зміст. КМ «думка – жанр / вид поезії» об'єктивується у значеннях термінів, пов'язаних із творчим відображенням дійсності.

Поле діалектної репрезентації досліджуваного концепту структурується на приядерну зону, близьку й далеку периферії. Ядро і крайня периферія вербально не виражені. Діалектні номінації концепту «думка» (95 одиниць) об'єктивують базові КМ. Розширення його змісту відбувається за рахунок актуалізації КМ «думка – інтелектуальні властивості особистості». Емоційність діалектних

номінацій реалізується переважно у пейоративному ключі з відтінком іронії. Домінантним є абстрактний образ ментальної дії.

Асоціативне поле концепту «думка» формують власне лексема *думка* (центр поля), реакції на стимул *думка*, фразеологічні та паремійні стимули, одним із структурних компонентів яких є зазначена лексема (807 асоціацій) (ядро), реакції на спільнокореневий з іменем концепту стимул *думати* і сталі вирази, компонентом яких є ця лексема (288 асоціацій) (приядерна зона), реакції на синонімічні з іменем концепту стимули (*гадка*, *мисль* – 530 асоціацій) та спільнокореневі з ними слова (*гадати*, *мислити* – 504 реакції) (периферія). Окремі асоціації збігаються з наведеними в тлумачних словниках значеннями слів-стимулів, що є свідченням їх типовості для української спільноти.

У більшості випадків реальні значення ФО не збігаються із зазначеними в загальномовних словниках, що дає підстави переглянути їхню семантику й доповнити її іншими значеннями чи значеннєвими відтінками. Більшість асоціацій на паремійні стимули об'єднуються навколо одного чи кількох значень, кожне з яких можна тлумачити як окремий смисловий відтінок тієї чи тієї паремії. Асоціативне поле концепту «думка» репрезентує також індивідуальні смисли, чим зумовлена строкатість його образності та емоційного забарвлення. Домінантними є антропоцентричні й соматичні образи, позитивні й дидактичні конотації.

Фразеологічне та паремійне поля концепту «думка» – це зонально-градуальні структури, ядра яких формують ФО (84) та ПО (68) з лексемою *думка* в їх компонентному складі; приядерні зони – одиниці зі спільнокореневими з нею словами (14 ФО; 167 ПО); близьку периферію – вирази (173 ФО; 11 ПО) із синонімами, можливими антонімами лексеми *думка* та спільнокореневими з нею словами у тлумаченні; далеку периферію – ФО (78) та ПО (89), у семантичній структурі яких актуалізується семантика лексеми *думка* та об'єктивуються її синоніми; крайню периферію – ФО (101) та ПО (75), семантичне наповнення яких асоціюється із семантикою лексеми *думка*.

Зональність ФП (450 одиниць) і ПП (410 одиниць) базується на семантичних відгалуженнях основних значень лексичних номінацій концепту, що

є компонентами структур і тлумачень фразеологізмів і паремій. Зональність ФП представлена 4-ма ступенями семантичної градації ФО. Фраземи першого ступеня семантичної градації ФП концепту «думка» відображають 4 напрями семантичного розвитку його імені й репрезентують 5 КМ, другого ступеня – 6 напрямів і 7 КМ, третього ступеня – 9 напрямів і 4 КМ, четвертого ступеня – 1 напрям і 1 КМ. Зональність ПП представлена 3-ма рівнями семантичної градації паремій. ПО першого ступеня семантичної градації ПП концепту «думка» репрезентують 4 напрями семантичного розвитку його імені, що їх об'єктивують 3 КМ, другого ступеня – 7 напрямів і 7 КМ, третього ступеня – 7 напрямів і 3 КМ.

Зафіксовані фразеолого- та паремієзначення концепту «думка» частково корелюють з узусним змістом його лексичних експлікаторів, що є компонентами структури й тлумачення фразеологічних і паремійних одиниць, реалізуючи базові КМ. Зміст аналізованого концепту розширюється за рахунок актуалізації у ФП таких нових смислопороджувальних КМ: «думка – вмістилище», «думка – суб'єкт думання», «думка – інструмент думання»; «дума – об'єкт, яким можна володіти», «думка – об'єкт мисленнєвого процесу», «думка – інтелектуальна властивість особистості»; СМ: «думка – пригадування», «думка – уявлення», «думка – усвідомлення», «думка – розуміння»; «думка – інструмент уявлення / мрія», «думка – інструмент сподівання / надія», «думка – інструмент прагнення / мрія, серце», «думка – інструмент обговорювання / слово», «думка – інструмент висловлювання / слово», «думка – розум», «думка – тяма», «думка – знати щось» та ін.; метафоричних моделей: «думка – голова», «думка – пам'ять», «думка – жива істота», «думка – колесо», «думка – блискавка», «думка – гострий предмет», «думка – гвіздок, кіл», «думки – комахи», «думка – питання», «думка – виконувати певні дії (крутити / повертати / розкидати / ворушити / краяти / ламати / сушити / смажити) мозком / мізками / розумом, умом, головою», «думка – розум (ум)», «думка – нісенітниця / дурниці», «думка – зуби / обличчя», «думка – овеча шкура», «думка – берег», «думка – очі» та ін.; метонімічних моделей: «думка – емоційний стан»; «думка – вмістилище прагнень і поривань», «думка – здатний

мислити», «думка – простір, в якому зосереджується і через який сприймається цей процес», «думка – висловлювати те, що на думці», «думка – спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь».

КМ «думка – мисленнєвий процес», «думка / думки – процес мислення → результат мисленнєвого процесу» є наскрізними для всіх польових зон, проте в цих зонах їх підтримують різні метафори та метонімії. Це зумовлено тим, що в ядрі, далекій і крайній периферіях ФО структуруються за рівнями семантичної градації основного значення лексеми *думка*, а фразеологізми близької периферії і приядерної зони експлікують відповідно семантичну градацію лексем *дума, думати, думне, продуманий, обдумано, задуманий, вдумливий* тощо.

У ПП семантика досліджуваного концепту розширюється за рахунок об'єктивації таких смислопороджувальних КМ: «думка – інтелектуальна властивість особистості», «думка / мисль – суб'єкт», «думка – вмістилище»; СМ: «думка → думаючи, міркуючи, знаходити якесь рішення / додумуватися до чогось», «думка → ураховуючи певні особливості / ознаки / прикмети, робити правильні висновки про що-небудь // здогадуватися», «думка → дізнаватися наперед / передбачати що-небудь», «думка → розпізнавати / розкривати справжню суть кого-, чого-небудь», «думка → відтворювати в пам'яті / свідомості події / обставини / образи і т. ін. минулого // відновлювати уявлення про кого- і що-небудь; «думка → згадувати / відновляти в пам'яті», «думка → вважати», «думка → потурати»; метафоричних моделей: «думка / дума – пісня», «думка – річка», «думка – криниця», «думка / мисль – голова», «думка / мисль – серце», «думка / мисль – очі», «думка / мисль – жива істота»; метонімічних моделей: «думка → спрямовувати свої думки на кого-, що-небудь», «думка → думати на кого → вважати винним / підозрювати кого-небудь у чомусь», «думка → мати намір / збиратися робити що-небудь», «думка → загадувати → говорити / спонукати», «думка → догадуватися → робити правильні висновки про що-небудь», «думка → наздогад → без точного знання / без певності», «думка → дбати», «думка → чекати / сподіватися», «думка → говорити / висловлювати думку», «думка → домагатися чогось», «думка → робити», «думка →

продуманий → результат усебічного / ґрунтовного обдумування чого-небудь» та ін.

Емоційно-оцінне забарвлення фразеологічних номінацій концепту «думка» від позитивної до негативної оцінок змінюється в напрямі від ядра до периферії ФП. У ядрі й приядерній зоні порівняно з периферією ФП образність ФО є дещо стертою й розмитою. В емоційно-оцінному забарвленні ПО переважає дидактична, іронічна й пейоративна семантика. Серед ПО виділяється група ідеологічно забарвлених виразів. Змістове наповнення аналізованих фразеологізмів і паремій охоплює теми, пов'язані з людиною, її життям, зв'язком з природою, домашнім господарством, житлом, релігійними віруваннями, історичним минулим України. Така тематика підтримується багатою палітрою образів, серед яких наскрізним у ФП та ПП є образ голови. Одиниці фразеологічного та паремійного полів концепту «думка» поєднуються синонімічними й антонімічними парадигматичними зв'язками. Відмінність полягає в тому, що антонімія притаманна більшою мірою ФО, ніж ПО. Натомість паремії утворюють найдовші синонімічні ряди. Щільність ФП підвищується за рахунок тісних синонімічних та антонімічних відношень між ФО різних структурних зон.

Отже, розширюючи зміст поняття думки, фразеолого-паремійне поле відповідного концепту в українській мові дало змогу виявити такі його смислопороджувальні КМ: «думка – суб'єкт думання», «думка – інтелектуальна властивість особистості», «думка – вмістилище», «думка – інструмент думання», «дума – об'єкт, яким можна володіти», «думка – об'єкт мисленнєвого процесу». Лексикографи можуть взяти на озброєння ці моделі задля формулювання й фіксації у словниках нових значень слова *думка* та укладання на цій основі не лише тематичного словника українських фразем і паремій, а й словника концептів української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абаева М. К. Фразеологизмы со значеним интелектуальной деятельности с позиции когнитивной лингвистики : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. К. Абаева. – Алматы, 2008. – 26 с.
2. Абакумова О. Б. Пословичный концепт, деонтические нормы и языковая личность / О. Б. Абакумова // Вестник Орловского государственного университета. – 2010. – С. 131–137.
3. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : [навч. посіб.] / Л. Г. Авксентьєв. – Х. : Вища шк., 1988. – 134 с.
4. Адонина Л. В. Термин «концепт» в лингвистических исследованиях конца XX – начала XXI вв. : [электронный ресурс] / Л. В. Адонина // Вестник РТСУ. – 2008. – № 4 (22). – Режим доступа : http://rtsu-slavist.tj/content/view/149/80/.
5. Ажнюк Б. М. Англійські фразеологізми з власноіменним компонентом / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 42–49.
6. Алексеев А. Я. Концептуальный анализ и контрастивная стилистика / А. Я. Алексеев // Мова. Людина. Світ : [зб. наук. ст. до 70-річчя проф. М. Кочергана]. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2006. – С. 294–298.
7. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології : [монографія] / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 135 с.
8. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : [монографія] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Єлипс, 2008. – 271 с.
9. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2005. – 416 с.
10. Алефиренко Н. Ф. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака / Н. Ф. Алефиренко // Проблеми вербализации концептов в семантике языка и текста : [материалы междунар. симпозиума, 22-24 мая 2003] : [в 2 ч.] – Волгоград : Перемена, 2003. – Ч. І. – С. 3–13.

11. Алефиренко Н. Когнитивные аспекты лингвокультурологии / Н. Алефиренко, Л. Степанова // Rossica Olomucensia : [журнал для русской и славянской филологии]. – 2009. – Vol. XLVIII. – №2. – С. 105–113.
12. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремиология : [учеб. пос. для бакалавр. уровня филолог. образования] / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семененко. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 344 с.
13. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пос.] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2011. – 224 с.
14. Алефиренко Н. Ф. Когнитивные структуры и языковое сознание / Н. Ф. Алефиренко // Лингвистические и методические аспекты преподавания иностранных языков : [материалы междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 19-20 ноября 2007 г.)] / [под ред. А. М. Аматова]. – Белгород, 2007. – С. 11–16.
15. Антология концептов / [ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – Том 1. – 352 с.
16. Апресян Ю. Д. Образ человека по даным языка / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–47.
17. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : [учеб. пос.] / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991. – 140 с.
18. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
19. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово // Русская словесность. Антология [под ред. В. П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
20. Астафьева В. Б. Проблема концепта в современной лингвистике / В. Б. Астафьева // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Сер. : Філологія. – Вип. 36 : Семантика, поетика та прагматика тексту / [редкол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) та ін.]. – Х. : ХНУ, 2002. – № 572. – С. 147–152.
21. Афанасьева О. В. Семантическая структура концепта «время» и ее отражение во фразеологических системах английского, испанского и русского языков :

дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Ольга Вадимовна Афанасьева. – Казань, 2007. – 188 с.

22. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической системе языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 104 с.
23. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.
24. Басова Л. В. Концепт ТРУД в русском языке (на материале пословиц и поговорок) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Лариса Валерьевна Басова. – Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 2004. – 241 с.
25. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк ; [відп. ред. Л. С. Паламарчук]. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
26. Близнюк О. О. Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство» / О. О. Близнюк. – К., 2008. – 20 с.
27. Блинова И. С. Концепт «старость» в русской и немецкой лингвокультурах : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. С. Блинова. – Волгоград, 2009. – 22 с.
28. Богатырева С. Н. Диахронический аспект концепта толерантность в разных лингвокультурах: дис ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Светлана Николаевна Богатырева. – Пятигорск, 2010. – 213 с.
29. Болотов В. И. А. А. Потебня и когнитивная лингвистика / В. И. Болотов // Вопросы языкознания. – 2008. – № 2. – С. 82–96.
30. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Н. Н. Болдырев. – [изд. 2-е, стер.]. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 123 с.
31. Бондарева Е. П. Историко-этимологический анализ имени концепта мысль / Е. П. Бондарева // Мир и язык : [сб. науч. статей] / [отв. ред. Е. А. Пименов,

М. В. Пименова]. – Кемерово : ИПК «Графика», 2005. – Серия «Филологический сборник». – Вып. 6. – С. 56–61.

32. Бондарева Е. П. Актуализация концепта мысль в русской языковой картине мира : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. П. Бондарева. – Кемерово, 2005. – 164 с.
33. Бондарева Е. П. Актуализация концепта мысль в русской языковой картине мира : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. П. Бондарева. – Воронеж, 2005. – 18 с.
34. Бондаренко О. С. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. С. Бондаренко. – Донецьк, 2005. – 19 с.
35. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту страх: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Олексій Олександрович Борисов. – Донецьк, 2005. – 20 с.
36. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Н. П. Бутенко. – Львів : Видавниче об’єднання «Вища школа», 1989 – 328 с.
37. Вайсгербер Й. Л. Язык и философия / Й. Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 114–124.
38. Вардзелашвили Ж. Концепт как лингвистическая категория – «конструктивная сущность» / Ж. Вардзелашвили // Тбилисский государственный университет. Филологический факультет : сб. науч. тр. – Тбилисси., 2004. – С. 39–45.
39. Васильев Л. М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113.
40. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; [пер. с англ., отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.

41. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
42. Венжинович Н. Концептуальна й семантична репрезентація стійких словосполучень в українській мові / Н. Венжинович // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 117–124.
43. Вильк Г. Фразеологизмы, вербализирующие концепт «труд» в русском языке, и их польские соответствия / Габриэла Вильк // Тезисы 50-ой Междунар. научн. конф. Даугавпилсского университета / [ред. Д. Олегнович]. – Даугавпилс : Daugavpils Universitates Akademiskais apgads «Saule», 2008. – С. 50.
44. Винник В. О. Історія української мови : лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. ; [відп. ред. В. М. Русанівський]. – К. : Наукова думка, 1983. – 743 с.
45. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: избраные труды / В. В. Виноградов. – М. : Издательство «Наука», 1977. – 312 с.
46. Волобуева О. Н. Концептуальное поле «Человек и его интеллект» в русской и английской фразеологии : автореф. дис. на соискания ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ольга Николаевна Волобуева. – Тюмень, 2011. – 23 с.
47. Волошина К. С. Фразеологизм как средство концептуализации понятия «гендер» (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. на соискания ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Карина Сергеевна Волошина. – Нальчик, 2010. – 25 с.
48. Воркачев С. Г. Концепт счастье в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа / С. Г. Воркачев. – Краснодар : Техн. ун. КубГТУ, 2002. – 142 с.
49. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – М. : Макс прес, 2003. – Вып. 24. – С. 5–12.

50. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической проблемы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
51. Воркачев С. Г. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: истоки и цели / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С.76–83.
52. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : «Гнозис», 2007. – 284 с.
53. Воробьев В. В. Лингвокультурология : [монография] / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 337 с.
54. Вражнова И. Г. Идиоматика в когнитивном и лингвокультурологическом аспекте (на материале фразеол. единиц с компонентами семант. поля «Вода» в рус. и англ. языках) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Г. Вражнова. – Саратов, 2004. – 26 с.
55. Гапченко О. А. Фразеологічні одиниці як фрагмент національної мовної картини світу / О. А. Гапченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2008. – № 19. – С. 35–37.
56. Гладка В. А. Полісемія як одна з основних проблем когнітивної лінгвістики / В. А. Гладка // Проблеми семантики слова, речення та тексту : [зб. наук. пр.]. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2008. – Вип. 21. – С. 69–75.
57. Голованивская М. К. Ментальность в зеркале языка. Некоторые базовые мировозренческие концепты французов и русских / М. К. Голованивская. – М. : Языки славянской культуры, 2009. – 376 с.
58. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 282 с.
59. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Ірина Олександрівна Голубовська. – К., 2004. – 39 с.

60. Голубовська І. О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 40–47.
61. Гольдберг В. Б. Лакунарные концепты в концептосфере носителей русского и английского языков / В. Б. Гольдберг // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : [сб. науч. ст.] / [науч. ред. И. А. Стернин]. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – С. 81–88.
62. Горохова І. В. Сутність та структура семантичного поля : основні підходи / І. В. Горохова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. пр.]. / [відп. ред. : Н. М. Корбозерова]. – К. : Логос, 2006. – Вип. 12. – С. 91–96.
63. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента : [монография] / Е. И. Горошко – Москва; Харьков : Институт языкознания РАН – РА – Каравела, 2001. – 318 с.
64. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики : [монографія] / П. Ю. Гриценко – К. : Наук. думка, 1990. – 270 с.
65. Гурбанська С. О. Специфіка відображення національної мовної картини світу у стійких висловлюваннях / С. О. Гурбанська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 1. – С. 192–196.
66. Гусева А. Е. Основы лингвокогнитивного моделирования лексико-фразеологических полей в немецком и русском язиках : автореф. дис. на соискание научной степени доктора филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Алла Ефимовна Гусева – М., 2008. – 44 с.
67. Дандис А. О структуре пословици / Алан Дандис ; [пер. с англ. Г. Л. Пермяков] // Паремиологический сборник. Пословица. Загадка (Структура, смисл, текст) / [ред. кол. И. С. Брагинский и др., составитель Г. Л. Пермяков]. – М. : Наука, 1978. – С. 13–35.

68. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари ; [пер. с фр. С. Н. Зенкина]. – М. : Ин-т экспериментальной социологии ; СПб. : Алтейя, 1998. – 286 с.
69. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Вопросы филологии. – 2001. – № 1. – С.35–47.
70. Демьянков В. З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры / В. З. Демьянков // Язык как материя смысла : [сб. ст. в честь академика Н. Ю. Шведовой] / [отв. ред. М. В. Ляпон]. – М. : Издательский центр «Азбуковник», 2007. – С. 606–622.
71. Дем'яненко Н. Фразеологізми з музичним компонентом у слов'янських мовах (на матеріалі польської, української та російської мов) / Н. Дем'яненко // Slavica Tarnopolensia : [зб. наук. пр.]. – Тернопіль, 1997. – 192 с. – С. 27–31. (Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Лабораторія славістичних студій).
72. Денисенко С. Н. Концепт мовної картини світу і сучасні дослідження фразеології / С. Н. Денисенко // Вісник Житомирського державного університету. – 2010. – Вип. 51. Філологічні науки. – С. 3–6.
73. Дмитренко М. Українські символи / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко та ін. – К. : Народознавство, 1994. – 140 с.
74. Домбровський Й. Знак и смысл / Й. Домбровський // Вопросы языкознания. – 1973. – № 6. – С.22–32.
75. Дронова Л. П. Синхрония и диахрония: отложеная встреча? / Л. П. Дронова // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2009. – № 3(7). – С. 116–123.
76. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ» в українській мовній картині світу : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Ольга Петрівна Дубчак. – К., 2009. – 274 с.
77. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олена Володимирівна Дуденко. – К., 2002. – 19 с.

78. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Олена Володимирівна Дуденко. – Умань, 2002. – 218 с.
79. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288с.
80. Д'якова Т. О. Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнослобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Олексіївна Д'якова. – Луганськ, 2011. – 22 с.
81. Евраева С. В. Репрезентация концепта душа в русской наивной картине мира / С. В. Евраева // Вісник Дніпроперовського національного університету. – 2006. – Вип. 12. – № 4. – С.75–80.
82. Єфименко О. Є. Концепт «степ» в українській мові : словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Олександра Євгенівна Єфименко. – Х., 2005. – 266 с.
83. Ефанова Л. Г. Семантика нормы в русских глаголах ментальной деятельности / Л. Г. Ефанова // Вестник ТГПУ. – 2011. – Вып. 3 (105). – С. 5–9.
84. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – №5. – С. 48–63.
85. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
86. Жилко Ф. Т. Про семантичні поля в українській мові / Ф. Т. Жилко // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 12. – С. 25–32.
87. Загнітко А. Сучасні типології концептів: когнітивний, лінгвокультурологічний, прагматичний аспекти / А. Загнітко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : [зб. наук. пр.]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2010. – Вип. 11. – С. 33–46.
88. Загнітко А. Епістемологічно-парадигмальна типологія концептів / А. Загнітко, Ж. Краснобаєва-Чорна // Незгасимий словосвіт : [зб. наук. пр. на пошану проф.

В. С. Калашника] / [укл. М. Філон, Т. Ларіна]. – Х. : Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 39–45.

89. Задорожна О. М. Концепт «час» в українській поетичній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олександра Михайлівна Задорожна. – К., 2008. – 23 с.
90. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : Изд-во Российского гос. гуманитарного ун-та, 1999. – 355 с.
91. Золотых Л. Г. Когнитивно-дискурсивные основы фразеологической семантики (на материале русского языка) : автореф. дис. на соиск. научной степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Лидия Глебовна Золотых. – Белгород, 2008 – 46 с.
92. Заваринська І. Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / І. Ф. Заваринська. – К., 2010. – 19 с.
93. Іванова І. Б. Універсальний культурний концепт життя в українській фразеології / І. Б. Іванова // Система і структура східнослов'янських мов : сучасні тенденції розвитку східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – К. : Т-во «Знання» України, 2003. – С. 163–166.
94. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Б. Іванова. – К., 2008. – 20 с.
95. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : [монографія] / В. Л. Іващенко – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
96. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Х. : ФОЛІО, 1999. – 303 с.
97. Иванова Г. Ф. Триада ментального мира : знание, мнение, вера / Г. Ф. Иванова // Искусство и образование. – 2008. – №11. – С. 233–240.

98. Казимир І. І. Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / І. І. Казимир. – Х., 2007. – 215 с.
99. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
100. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : [сб. науч. тр.]. / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–81
101. Караулов Ю. Н. Ассоциативная грамматика русского языка / Ю. Н. Караулов. – [2-е изд.]. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 328 с.
102. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Изд. «Наука», – 1976. – 354 с.
103. Кирилова Н. Н. О денотате фразеологической семантики / Н. Н. Кирилова // Вопросы языкознания. – 1986. – №1. – С. 82–90.
104. Клименюк А. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / А. Клименюк // Наукові записки : [у 4 ч.]. – Вип. 81 (3). – Серія : Філологічні науки (Мовознавство) – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 88–104.
105. Кобозева И. М. Мысль и идея на фоне категоризации ментальных имен / И . М. Кобозева // Логический анализ языка: Ментальные действия. – М. : Наука, 1993. – С. 95–105.
106. Коломієць Н. В. Специфіка вербальної репрезентації концепту «думка» в китайській мові / Н. В. Коломієць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. 8. – Т. 1. – Серія : Філологія. – С. 107–109.
107. Коляденко О. Когнітивна метафора як засіб об’єктивації концепту «страх» у творах М. Коцюбинського / О. Коляденко // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 39–46.
108. Компанцева Л. Ф. Концепт и концептуальный анализ: аналитическая палитра (сопоставительный анализ славянских (русских и украинских)

лингвистических теорий и положений философской школы Бернарда Лонергана) / Л. Ф. Компанцева // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. – Серія : Філологічні науки : [зб. наук. пр.]. – Луганськ : «Альма-матер», 2005. – Вип. 6. – С. 68–100.

109. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.

110. Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–45.

111. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу : [монографія] / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.

112. Кононенко В. І. Концепт і символ: лінгвокультурологічний аспект / В. І. Кононенко // Мова. Людина. Світ : [зб. наук. ст. до 70-річчя проф. М. Кочергана]. – К., 2006. – С. 157–162.

113. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : КДУ, 2003. – 349 с.

114. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 407 с.

115. Космеда Т. А. Концепти «дума», «думка» в українському мовленні крізь призму аксіологічної прагмалінгвістики / Т. А. Космеда // Віник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 34. – Ч. 1. – 2004. – С. 367–371.

116. Коч Н. Семантическиое развитие концептообразующих номинаций в диахроническом аспекте (репрезентативность категории «гады» в восточнославянской концептуально-языковой картине мира) / Н. Коч. // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.] / [наук. ред. А. П. Загнітко].– Донецьк : ДонНУ, 2010. – Вип. 21. – С. 26–32.

117. Коч Н. Концепт как объект исторической лексикографи / Н. Коч // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : [у 2 ч.] – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. 95 (1). – С. 60–65.

118. Коч Н. Исследование концептов в диахронии как теоретическая и методическая проблема / Н. Коч // Наукові записки.– Серія: Філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.] – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (1). – С. 316–320.

119. Коч Н. Вербальные способы выражения концепта в диалектной речи / Н. Коч // Наукові записки. – Серія «Філологічна». – Вип. 19. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. – С. 56–64.

120. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12–22.

121. Кочерган М. П. Мовознавство на сучасному етапі / М. П. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.

122. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.

123. Кошелев А. Д. Об основних парадигмах изучения естественного язика в свете современных данных когнитивной психологии / А. Д. Кошелев // Вопросы языкознания. – 2008. – № 4. – С.15–34.

124. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : [монографія] / Л. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.

125. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монографія] / Н. А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.

126. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці) / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 41–52.

127. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – Дніпропетровськ, 2008. – 35 с.

128. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурний вектори) / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – Вип. 14. – С. 27–31.

129. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Формування ядра та периферії концепту Життя в українській фраземіці / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Вісник Запорізького національного університету : [зб. наук. ст.]. – Серія: Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. – № 2. – С. 141–146.

130. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Термінополе КОНЦЕПТ / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–79.

131. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – Донецьк : Дон. НУ, 2009. – 189 с.

132. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 289–298.

133. Крюкова О. А. О семантике термина-концепта / О. А. Крюкова // Вестник Московского университета. – Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 4. – С. 105–114.

134. Кряжева А. Л. Особенности вербализации понятия «child/ребёнок» (на материале английского и русского языков) : автореф. на соиск. ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Александра Львовна Кряжева. – М., 2009. – 21 с.

135. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова / [отв. ред. Б. А. Серебников]. – [изд. 2-е]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 160 с.

136. Кубрякова Е. С. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – 216 с.

137. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова *память* / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 85–90.

138. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

139. Кузьміна О. Б. Концепт «білий» – «чорний» крізь призму поезії першої третини ХХ сторіччя / О. Б. Кузьміна // Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна, 2002. – № 572. – Вип. 36. – С. 65–69.

140. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. Опыт систематизированого описания / А. В. Кунин. – М. : Международные отношения, 1972. – 288 с.

141. Купіна Я. В. Вербалізація концепту пам’ять в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я. В. Купіна. – Харків, 2011. – 25 с.

142. Кучерук О. Образна природа семантики кольороназв в українських фразеологізмах (семантика назв кольорів; колірна лексика; символічна семантика колірної лексики) / О. Кучерук // Дивослово. – 2006. – № 12. – С. 40–42.

143. Ларин Б. А. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов) // История русского языка и общее языкознание / Б. А. Ларин. – М. : Просвещение, 1977. – С. 125–149.

144. Лазарович О. М. Теоретичні проблеми опису фрагментів мовної картини світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теорія мовознавства» / О. М. Лазарович. – Одеса, 1995. – 16 с.

145. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение : [монография] / Дж. Лайонз. – М. : Языки словянской культуры, 2003. – 400 с.

146. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Джон Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. ХХШ : Когнитивные аспекты языка ; [пер. с англ., сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 2–52.

147. Лалаян Н. С. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Наталія Степанівна Лалаян. – Одеса, 2008. – 29 с.

148. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : [навч. пос.] / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.

149. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект / О. П. Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 349 с.

150. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / Олена Петрівна Левченко. – К., 2007. – 32 с.

151. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 38–39.

152. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность: антология. – М. : Academia, 1997. – С. 28–37.

153. Логический анализ языка. Культурные концепты / [ред. кол. : Н. Д. Арутюнова (отв.ред.), В. В. Петров и др.]. – М. : Наука, 1991. – 204 с.

154. Макеева Е. Ю. Функционально-семантическое поле как средство репрезентации концепта «желание» в английском языке (в синхронии и диахронии) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки» / Е. Ю. Макеева. – Самара, 2006. – 26 с.

155. Малиновська Г. Р. Концепт «гроші» в українській мовній картині світу / Г. Р. Малиновська // Українська мова. – 2010. – №4. – С. 75–84.

156. Малюгина А. В. Типы фразеологических концептов и способы их контекстной репрезентации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. В. Малюгина. – Воронеж, 2007. – 23 с.

157. Мамич М. В. Концепти Правда / Неправда в українській літературній мові: семантико-стилістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Мамич. – Одеса, 2002. – 20 с.

158. Манаенко Е. А. Концепт в ряду смежных понятий: смисл – значение – фрейм – гештальт – прототип – стереотип / Е. А. Манаенко // Язык. Текст. Дискурс : [науч. альманах Ставропольского отд-я РАЛК] / [под ред. проф. Г. Н. Манаенко]. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2011. – Вып. 9. – С. 84–93.

159. Манчук А. Виклик гегемонії / [електронний ресурс] / А. Мачук // Ліва : [інтернет журнал]. – 12.06.2011. – Режим доступу : liva.com.ua.

160. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : [в 2 т.] / С. Мартінек.– Львів : Паїс, 2008. – Т. 1: Від стимулу до реакції – 344 с.

161. Мартинек С. В. Экспликация валентностей слова в ассоциативном эксперименте / С. В. Мартинек // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 44. – С. 130–134.

162. Мартінек С. В. Експлікація валентностей інтеративних і неінтеративних дієслів переміщення (за результатами асоціативного експерименту) / С. Мартінек // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2004. – Ч. 1. – Вип. 34 : [у 2 ч.] – С. 41–47.

163. Мартинек С. В. Амбивалентность концепта *любви* (по результатам ассоциативных экспериментов) / С. В. Мартинек // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49. – С. 33–36.

164. Мартинів О. Інтеграційно-порівняльна мотивація фразеологізмів німецької мови з компонентом позначення звучання / О. Мартинів. // Мовознавчий вісник : [зб. наук. пр.]. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2009. – Вип. 10. – С. 47–50.

165. Марчук У. Асоціативний експеримент як метод дослідження лінгвокультурних концептів (до питання про підготовку асоціативного експерименту) / У. Марчук // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75 (4). – С. 242–246.

166. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пос.] / В. А. Маслова. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Минск : Тетра Системс, 2008. – 272 с.

167. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, – 2001. – 183 с.

168. Мацьків П. Концепт у структурі сучасних мовознавчих досліджень / П. Мацьків // Мовознавчий вісник : [зб. наук. пр.] – Черкаси : Чабаненко Ю. А, 2008. – Вип. 7. – С. 19–30.

169. Мацьків П. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : [монографія] / П. Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.

170. Медвідь Н. С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. С. Медвідь. – К., 2009. – 23 с.

171. Мелерович А. М. Образная основа и внутренняя форма фразеологических едениц / А. М. Мелерович // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – С. 80–86.

172. Мех Н. О. Концепт розум у контексті вчення про ноосферу В. Вернадського / Н. О. Мех // Українська мова. – 2007. – № 2. – С. 77–84.

173. Мех Н. О. Лінгвокультурологема ЛОГОС: когнітивний, прагматичний, функціонально-стилістичний аспекти : дис. … доктора філол. наук : 10.02.01 / Наталія Олександрівна Мех. – К., 2009. – 410 с.

174. Мех Н. О. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові XIX – початку XX ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Олександрівна Мех. – К., 2000. – 183 с.

175. Мех Н. О. Наскрізні концепти слово, мова, думка у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди / Н. О. Мех. – К. : Б. в., 2005. – 237 с.

176. Мінаєва Е. В. Гендерна концептологія : мовна репрезентація концептів «Дім» і «Любов» у жіночій поезії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Е. В. Мінаєва. – К., 2007. – 19 с.

177. Мирошніченко І. М. Фразеосемантичне поле «працьовитість / неробство» в польській мові : [монографія] / І. М. Мирошніченко. – К. : Наукова думка, 2014. – 248 с.

178. Мірчук І. Світогляд українського народу / І. Мірчук // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1. – С. 22–33.

179. Моисеева С. А. О когнитивной природе метафоры во фразеологическом пространстве: на материале французского языка / С. А. Моисеева, И. А. Волошкина // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2009. – № 866. – Вип. 59. – С. 6–14.

180. Моисеева С. А. Фразеологическая картина мира – воплощение этнического и когнитивного: на материале французского языка / С. А. Моисеева, И. А. Волошкина // Языковая картина мира в лингвистике и лингводидактике : [материалы I междунар. науч. конф. (Тамбов, 2-4 дек. 2009 г.)] : [к 70-летию Ин-та иностр. яз.] / [отв. ред. Л.М. Ермакова]. – Тамбов, 2009. – С. 73–77.

181. Моисеева С. А. Когнитивная сущность метафоризации фразеологической семантики / С. А. Моисеева, И. А. Волошкина // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах : [сб. ст. участников V Междунар. науч. конф. (Челябинск, 26-27 апр. 2010 г.)] : [в 2 т.] / [отв. ред. Е. Н. Азначеева]. – Челябинск, 2010. – Т. 1. – С. 102–106.

182. Моисеева С. А. Когнитивная природа тропеических фразеологизмов в раскрытии национальной картины мира / С. А. Моисеева // Язык профессионального общения и лингвистические исследования : [сб. ст.

междунар. науч.-практ. Семинара] / [отв. ред. : Т. В. Самосенкова, Л. Г. Петрова]. – Белгород, 2012. – С. 198–203.

183. Мокиенко В. М. Загадки русской фразеологии / В. М. Мокиенко – [2-е изд., перераб.]. – СПб. : «Авалон», «Азбука-классика», 2005. – 256 с.

184. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Мороз. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 21 с.

185. Мороз О. А. До проблеми значення онімів – імен святих церкви як компонентів фразеологізмів / О. А. Мороз // Наука і сучасність : [зб. наук. пр.]. – К. : ЛОГОС, 2004. – Т. 44. Педагогіка. Філологія. – С. 264–268.

186. Мороз О. А. Топоніми України у складі фразеологізмів української мови як відображення національної історії / О. А. Мороз. // Наука і сучасність : [зб. наук. пр.]. – К. : ЛОГОС, 2003. – Т. 39. Педагогіка. Філологія. – С. 230–236.

187. Москаленко Н. А. Фразеологізми з антропонімами в українській мові / Н. А. Москаленко // Питання сучасної ономастики : [матер. IV Респ. ономастичної конф. (Одеса, 1–4 жовтня 1969 р.)]. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 166–170.

188. Муравицька М. П. Полісемія і синонімія (психолінгвістичний аспект співвідношення семасіологічних категорій) / М. П. Муравицька // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 29–39.

189. Ніжегородцева-Кириченко Л. О. Лексико-семантичне поле «Інтелектуальна діяльність» : досвід концептуального аналізу (на матеріалі іменників сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. О. Ніжегородцева-Кириченко. – К., 2000. – 21 с.

190. Никитина М. Ю. Фразео-семантическое поле движение в спорте (на материале французкого языка) / М. Ю. Никитина // Единство системного и функционального анализа языковых единиц : [материалы междунар. науч.

конф., (Белгород, 11–13 апр. 2006 г.)]. / [отв. ред. О. Н. Прохорова]. – Белгород : БелГУ, 2006. – Вып. 9. – Ч. 2. – С. 95–97.

191. Никишина И. Ю. Понятие «концепт» в когнитивной лингвистике / И. Ю. Никишина // Язык, сознание, коммуникация : [сб. статей] / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М. : МАКС, 2002. – Вип. 21. – С. 5–7.

192. Олійник О. О. Мовна картина світу як об’єкт вивчення / О. О. Олійник // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія №9 : Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 1. – С. 42–49.

193. Омельченко С. Р. Функционально-семантическая характеристика русских ментальных глаголов / С. Р. Омельченко // Известия Уральского госуниверситета. Гуманитарные науки. – 2004. – Вып 7 : Филология. – № 31. – С. 217–229.

194. Осипова О. Б. Когнитивно-концептуальный анализ репрезентации концепта life во фразеологическом фонде английского языка / О. Б. Осипова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2012. – Вып. 68. – № 21 (275). – С. 93–96.

195. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пасік. – К., 2000. – 20 с.

196. Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише) / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1970. – 241 с.

197. Пименова М. В. Антропоморфная парадигма признаков в структуре концепта УМ / М. В. Пименова // Вестник ВГУ. – Серия «Лингвистика и международная коммуникация». – 2004. – № 2. – С. 32–35.

198. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В. Л. Пирогов – К., 2003 – 21 с.

199. Плотникова М. В. Методика концептуального аналізу лінгвокультурного концепту / М. В. Плотникова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Том 24 (63). – № 2. – Ч. 1. – С. 426–431.

200. Полюжин М. М. Типологія й аналіз концептів / М. М. Полюжин // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 80–89.

201. Понятие «концепт», его сущность, границы и целесообразность применения при анализе художественного произведения : [стенограмма заседания филол.-метод. семинара «Третье литературоведение»] / [сост. Б. В. Орехов] // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2008. – № 4. – С. 87–98.

202. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.

203. Попова З. Д. Способы вербализации концептов как проблема когнитивной лингвистики / З. Д. Попова // Respectus philologicus. – 2009. – Issue 16(21). – P. 56–61.

204. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Полное собрание сочинений. – Одесса, 1922. – Т. 1. – 188 с.

205. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Ю. Ф. Прадід. – Дніпропетровськ, 1997. – 50 с.

206. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов) : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Юрій Федорович Прадід. – К., 1997. – 396 с.

207. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.

208. Приходько А. М. Концепт як об’єкт зіставного мовознавства / А. М. Приходько // Мова. Людина. Світ : [зб. наук. ст. до 70-річчя проф. М. Кочергана]. – К., 2006. – С. 212–220.

209. Приходько А. М. Концептосфера як системно упорядкована сукупність концептів / А. М. Приходько // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія № 9 : Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 1. – С. 245–249.

210. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта / Ю. Е. Прохоров. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – 176 с.

211. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : [монографія] / Т. В. Радзієвська. – К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2010. – 491 с.

212. Ройзензон Л. И. Совмещенная омонимия в сфере фразеологии / Л. И. Ройзензон, И. В. Абрамецъ // Вопросы языкознания. – 1960. – № 2. – С. 54–64.

213. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – 216 с.

214. Рудюк Т. В. Вербалізація концептів *чоловік, жінка* в українській фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Рудюк. – К., 2010. – 20 с.

215. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–12.

216. Русанівський В. М. Мовна культура світу в етнокультурній парадигмі / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – №4. – С. 3–19.

217. Савченко Л. В. Макроетноконцепт «традиція» у фразеосистемі української мови: лінгвокультурологічний аспект / Л. В. Савченко // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія «Мовознавство». – 2009. – Вип.15. – Т. 3. – № 11. – С. 111–119.

218. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія] / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.

219. Садова Г. Ю. Семантико-синтаксична організація компаративних паремій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / Г. Ю. Садова. – К., 2006. – 19 с.

220. Светоносова Т. А. Когнитивная лингвистика и лингвокультурология: черты различия / Т. А. Светонова // Филологические науки в МГИМО : [сб. науч. тр.]. – М. : МГИМО – Университет, 2007. – С. 39–46.

221. Сегал Н. А. Ассоциативный эксперимент как метод исследования культурних концептов / Н. А. Сегал // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 69. – С. 136–138.

222. Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 17–25.

223. Селіванова О. О. Концептуальний аналіз: проблеми та принципи / О. О. Селіванова // Науковий вісник Херсонського державного університету : [зб. наук. пр.]. – Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 4. – С. 194–197.

224. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. ; Черкаси : [Брама], 2004. – 276 с.

225. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

226. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

227. Селиванова Е. А. Когнитивно-ономасиологический аспект фразеологического семиозиса / Е. А. Селиванова // Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (четвертые Жуковские чтения) : [материалы Междунар. науч. симпозиума, (4–6 мая 2009 г.)] / [отв. ред. В. И. Макаров] – Великий Новгород, 2009. – С. 69–72.

228. Селивестова О. Н. «Когнитивная» и «концептуальная» лингвистика: их соотношение / О. Н. Селивестова // Язык и культура: Факты и ценности : [сб. ст. : к 70-летию Ю. С. Степанова]. – М. : Языки словянской культуры, 2001. – С. 293–307.

229. Селивестова О. Н. Когнитивная семантика на фоне общего развития лингвистической науки / О. Н. Селивестова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6. – С. 12–26.

230. Семашко Т. Ф. Фразеологізми із прикметниковим компонентом червоний / красный в українській і російській мовах / Т. Ф. Семашко // Наука і сучасність : [зб. наук. пр.]. – К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – Т. 46. Педагогіка. Філологія. – С. 257–267.

231. Семашко Т. Ф. Лексико-семантичні значення фразеологізмів із прикметниковим компонентом синій / синий / blue / Т. Ф. Семашко // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : [зб. наук. пр.]. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – Вип. 12. – С. 183–192.

232. Симахина И. А. Поле глаголов ментальной сферы, актуализирующих внутреннюю речь / И. А. Симахина // Вестник молодых ученых : [сб. науч. тр.]. / [ред. В. Г. Бабин]. – Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2004. – С. 97–98.

233. Синельникова И. И. Эмотивные фразеологизмы французского языка в полевом аспекте : [монография] / И. И. Синельникова. – Белгород : ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2013. – 188 с.

234. Синельникова И. И. Фразеосемантическое поле «Эмоциональное состояние человека» (на материале франзузкого языка) : автореф. дис. на соскание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / И. И. Синельникова. – Воронеж, 2008. – 21 с.

235. Сираева Р. Т. Репрезентация ментальной сферы в русской и английской фразеологической картине мира : автореф. дис. на соскание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Р. Т. Сираева. – Уфа, 2015. – 21 с.

236. Скаб М. Динаміка семантики концепту душа в українській мові / М. Скаб // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 80–89.

237. Скаб М. Концепт душа в діалектній картині світу / М. Скаб // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : [зб. наук. пр.]. / [наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 428 – 429 : Слов'янська філологія. – С. 185–189.

238. Скитина Н. А. Лингво-когнитивный анализ фразеологических единиц с зоонимным компонентом (на материале русского, английского и немецкого языков) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н. А. Скитина. – М., 2007, – 20 с.

239. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник ; [відп. ред. Л. С. Паламарчук]. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.

240. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г. Г. Слышкин // Вестник ВГУ. – Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2004. – № 1. – С. 29–34.

241. Смирнова О. М. К вопросу методологии описания концептов / О. М. Смирнова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 3. – С. 247–253.

242. Соколовська Ж. П. «Картина мира» в значении слов. «Семантические фантазии» или «катехизис семантики» / Ж. П. Соколовська. – Симферополь : Таврия, 1993. – 231 с.

243. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем / Ж. П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.

244. Соколовська Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовська. – К. : Наук. думка, 1990. – 184 с.

245. Соснин А. В. Средства вербализации концепта «Лондон» в английском культурном пространстве : [монография] / А. В. Соснин. – Новгород : ООО «Стимул-СТ», 2011. – 280 с.

246. Стадульская Н. А. Диахронический анализ формирования концепта brand в английском языке / Н. А. Стадульская // Perspektywiczne opracowania s nauki i technikami : [materialy VII Midzynar. nauk.-prakt. konf.]. – 2011. – Vol. 33. Filologiczne nauki. : Przemyl. Nauka i studia. – S. 39–44.

247. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.15 / В. Ф. Старко. – Луганськ, 2004. – 250 с.

248. Старко В. Про один метод концептуального аналізу / В. Старко // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75 (4). – С. 105–109.

249. Старовойтова Х. В. Розуміння архетипу та концепту у сучасній лінгвістиці / Х. В. Старовойтова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. пр.]. – К. : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. – Вип. 9. – С. 286–292.

250. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

251. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : [сб. науч. тр.] / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 58–65.

252. Струк О. В. Асоціативне поле концепту «гроші» / О. В. Струк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 16 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 98–101.

253. Сукаленко Т. М. Метофоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тетяна Миколаївна Сукаленко. – К., 2009. – 313 с.

254. Сукаленко Т. М. Типізовані образні парадигми словесного втілення концепту жінка в українській мові / Т. М. Сукаленко // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 81–98.

255. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; [за ред. М. Я Плющ]. – [7-ме вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2009. – 340 с.

256. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; [за ред. А. П. Грищенка]. – [3-тє вид., доп.] – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.

257. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : «Наукова думка», 1973. – 440 с.

258. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

259. Тищенко К. М. Логіка суджень у прислів'ях басків // Проблеми семантики слова, речення та тексту : [зб. наук. пр.]. – К. : КНЛУ, 2003. – Вип. 9. – С. 366–376.

260. Трибуханчик А. М. Історична тотожність у фразеології і варіантність у фразеологічному полі / А. М. Трибуханчик // Наукові записки : [зб. наук. пр.]. – Серія: Філологічні науки. – Ніжин, 1996. – Т. XVI. – Вип. 1. – С. 63–66.

261. Трифонов Р. А. Ідеологізація картини світу в радянських прислів'ях і приказках / Р. А. Трифонов // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – Т. 24 (63). – 2011. – № 1. – Ч. 2. – С. 142–147.

262. Трофимова А. В. Концепт «ОГОНЬ» в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Антонина Владимировна Трофимова. – М., 2005 – 212 с.

263. Тодор О. Г. Порівняльні фраземи у психолінгвістичному сприйнятті / О. Г. Тодор // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 64–69.

264. Удовиченко Г. М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів / Г. М. Удовиченко // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 2. – С. 24–28.

265. Ужченко В. Фразеологія сучасної української мови / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.

266. Ужченко В. Д. Когнітивні аспекти вивчення фразеології в Україні / В. Д. Ужченко // Лінгвістика : [зб. наук. пр.]. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – № 2 (14). – С. 46–59.

267. Федонюк В. Слов'янські фразеологізми з компонентом «птах» у дзеркалі національного менталітету / В. Федонюк // Slavica Tarnopolensia : [зб. наук. пр.]. – Тернопіль, 1997. – С. 23–27.

268. Фердінан де Сосюр. Курс загальної лінгвістики / Сосюр де Фердінан ; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

269. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века : [сб. ст.] / [под ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Российский гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 74–117.

270. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту краса в поезії шістидесятників : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Миколаївна Цапок. – Черкаси, 2003. – 191 с.

271. Чернишенко І. Методи дослідження концептів у когнітивній лінгвістиці / І. Чернишенко // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.]. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75 (4). – С. 109–115.

272. Шанский Н. М. Фразеология современного русского язика : [учеб. пособ. для вузов по спец. «Русский язык и литература»] / Н. М. Шанский. – [4-е изд., испр. и доп.]. – СПб. : Специальная литература, 1996 – 192 с.

273. Шкуран О. Компаративна флористична фразеологія Шевченкових поезій / О. Шкуран // Збірник праць Всеукр. (37-ї) наук. шевченківської конф., (22–24 квітня 2009 р., м. Черкаси), присвяч. 195-й річниці з дня народж. Т. Г. Шевченка] – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2009. – С. 543–547.

274. Шестаков А. О. Семантика та функціонування фразеологізмів з флористичним компонентом в українській та англійській мовах / А. О. Шестаков // Лінгвістика. – 2012. – № 3 (1). – С. 169–173.

275. Штиченко І. Ю. Тематична класифікація фразеологізмів латинської мови із соматичним компонентом (семантико-когнітивні виміри) / І. Ю. Штиченко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : Київський університет, 2013. – Вип. 43. – Ч. 4. – С. 304–310.

276. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур [предсл. М. М. Маковський]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Наука, 2007. – 254 с.

277. Яковлева В. Б. Вербалізація концепту сім'я в українській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Б. Яковлева. – Харків, 2008. – 19 с.

278. Jackendoff R. What is a Concept? // Frames, Fields and Contrasts: New Essays in Semantics and Lexical Organization. – Hills–dale, 1992. – P. 191–209.

279. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.

280. Wierzbicka A. Understanding Cultures through the Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1997. – 317 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

АСОЦІАТИВНИЙ СЛОВНИК «ДУМКИ»

Гадати: думати 118; гадати думку 13; на картах 12; ворожити 11; вгадати 9; мислити 8; думати-гадати 6; на когось/щось 4; міркувати 4; припускати 4; розгадати 3; роздумувати 3; згадати 3; піти до ворожки 2; розмірковувати 2; «Дивлюсь я на небо тай думку гадаю…» 2; дієслово 2; пригадати 2; казати 2; на кавовій гущі 2; ламати голову 2; відгадати 2; на Андрія 2; здогадуватись 1; він гадав, що щастя повернеться; з дівчатами; вважати; думати думку; про себе; майбутнє знати; щось; прогадати; що далі; свідомо; разом; вдумливо; не співати; пізнавати; про майбутнє; лотерея; мотати; Таро; загадувати; спадати на ум; ворожити на зорях; купальська ніч; я гадаю, що…; на карту кидати; буде чи не буде, станеться чи не станеться; думати про майбутнє; не думав, не гадав.

Гадка: думка 133; загадка 33; згадка 8; і гадки не мати 7; «-» 7; спало на думку 5; кладка 5; спало на гадку 4; гадати 4; спогад 3; вигадка 3; промайнула 3; про… 3; ідея 2; пригадувати 2; думати 2; гадки не чути про нього 1; ані гадки собі; здогад; сиджу я на лавці тай думку гадаю; хороша; правдива; незрозуміла; гадається, аж в серці тисне; приходить в голову; пам’ять; перша; зроблена дідом; справедлива; що для мене невідоме; хатка; яка хатка, така й гадка; майнула; гадюка; ставок; несподівана; з’явилась мимохідь; «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами»; власна точка зору; як невірна ознака; думка про те, чого не знаєш; думонька; качечка; те, що в голові; припущення; далека; гаданий; відгадочка; вигадані думки; «Чому я не сокіл, чому не літаю?»; відгадка; гаданка; хлопця.

Дума: пісня 32; про козака Голоту 28; «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами…» 24; Шевченко 19; моя 13; «-» 13; думка 12; «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине…» 10; літературний жанр 7; історична 6; гадка 5; твір 5; кобзаря 4; думу гадати 3; важка 3; балада 3; S думати 3; роздум 3; жанр ліро-епосу 3; народна 3; вірш 3; історична пісня 3; ідея 3; думонька 2; щось дуже довге 2; мисль 2; про козаків 2; спогад 2; козака 2; фольклор 2; жанр поетичної творчості 1; українська народна пісня; тяжка; тужлива; прийшла в голову; давня; вид народної

творчості; прозора; лине; гадання; 55 хв. до кінця; про козака Мамая; куми; на розспів; партійна; хмара; сиджу на горі тай думку гадаю; завжди зі мною; щось велике, про що людина весь час думає; розумна; замислення над чимось; глибока думка; велика; літературний термін; про Марусю Богуславку; виконана кобзарем; кобзарева дума, як пісня; козацька доба; дума про кобзаря; спосіб; радка; вид літературного твору; кобзар; проблема; Дума; про Богдана Хмельницького; про Саміла Кішку; глибоке розмірковування; думочка; Ой!; в теорії літератури; ода; довга думка; пролунала; прозвучала; наша; про щось.

Думати: гадати 51; мислити 36; міркувати 21; про щось / когось 14; «-» 12; розмірковувати 9; шевелити / ворушити / розкидати мізками 6; мізкувати 5; про майбутнє 5; S думу 4; швидко 4; мріяти 4; про життя 4; про хороше 3; про кохання 3; логічно 3; індик думав, в суп попав 3; ламати голову 3; придумати 3; спокійно 2; розуміти 2; про щастя 2; думати 2; шкідливо 2; вічно 2; про приємне 2; головою 2; процес 2; вигадувати 2; психічний процес мислення 2; S – означає жити 2; надумати 2; про батьків 2; не думав не гадав 2; корисно 2; про долю 1; рідні; включати мозок; по-українськи; спершу подумай, потім говори; S головою, а не п’ятами; довгий час; над проблемою; розумова діяльність; безперестанку; завжди; напружувати мізки; розсуждати; у правильному напрямку; серйозно; наперед; навчатися; легко; вирішувати; проблема; гадку гадати; душити; зосереджено; про небо; над…; замислитись; S – не мішки носити; перебирати думками; шукати вихід; довго; зробити; намір; розмишляти; розуміти основу життя; працювати розумом; обробляти інформацію; на уроці; важливо; про рідних; про навчання; роздумати; вдумуватись; на парі; Ну вже набридли однакові слова; мати думки; про завтрашній день; сушити голову; кумекати; пригадувати; не думати.

Думка: гадка 31; «-» 19; мисль 15; ідея 14; в голові /людини/ 11; міркування 6; твір Т. Шевченка 6; філософська 5; спало на думку 5; промайнула 4; розум 3; слушна 3; моя 3; прийшла в голову 3; розумна 3; думка 3; сиджу я на парі тай думку гадаю 3; «Дивлюсь я на небо тай думку гадаю…» 3; Т. Шевченко «Тече річка в синє море» 3; Т. Шевченко 3; пісня 3; те, що робиться в голові 3; гадати 3; дума 3; власне враження 2; гумка 2; «Думи мої, думи мої…» 2; швидка 2;

особиста 2; правильне твердження 2; чиста 2; про літо 2; спала 2; розумовий процес 2; дурень думкою багатіє 2; про козака 2; людини 2; згадка 1; світла; жанр поетичної творчості; психічне явище мислення; тяжка; вільна; про матір; мудра; даремна; мучила довго; про дім; не йде; людська здібність; як блискавка; не полишала мене; в'ється; радісна; швидко лине; про коханого; як стріла; замисел; віща; про здійснення мрій; мислення; політична; про перерву; весела; про тебе; гарна; книжки в сумці, а хлопці на думці; твоя; хороша; народу; мимовільна; важлива; засіла в голові; погана; жанр; нетривала; намір; припущення; невеликий віршований твір; свіжа; нав'язлива; зрозуміла; логічна; цікава; «Думка є, що…»; індик думав, в суп попав; аналіз; «Думка» Т. Шевченка; мати якусь тезу в обробці головного мозку; про щось; версія; виклад думок; те, що в наших мізках; вирує; найшвидша; в голодного думка одна; думка думку доганяє; те, що думаю; сумна; здогадка; положення; про щастя; бити байдики; думки роєм вилітають; на думці; приходить на парі; речення; «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине…»; І. Франка; не покидає мене; письменника; слово; вірна; подумка; мене покинула; задуматись; мрія; помисел; висловити думку; про тебе; мука; про втечу з пари; правильна; про життя; ані думки; дівчини; думонька; моєї мами важлива.

Мислити: думати 100; роздумувати 18; міркувати 13; «-» 9; роз/обмірковувати 9; правильно 8; розумно 6; гадати 5; ворушити / шевелити мізками / звивинами 5; філософствувати 4; добре 3; по-філософськи 3; про життя 3; жити 2; творчо 2; добре думати 2; над сенсом життя 2; розмишляти 2; про майбутнє 2; розвивати 1; креативно; про когось; про важкість буття; розумовий процес; розумово працювати; в правильному напрямку; правильно думати; довго; по-дурному; напружено; S означає розвиватися; тверезо; чітко; замислитись; велике; весь час; по сократівськи; Аристотель; в потрібний момент; лаконічно; активно; розсуждати; вільно; про щось цікаве; аналітично; глобально; не можу і мислити про таке; розуміти; старослов'янська; шукати відповідь; швидко; S не навчився; про…; кмітливий; витрачати калорії; широко; багатоаспектно; самостійно; «Мислю, отже, існую!» (Декарт); масштабно; неправильно; морщити лоба; мудрувати; вважати; проблеми; філософія; думати з користю; про щось;

здорово; думати-гадати; мізкувати; передбачувати; логічно; людина мисляча – жива людина; про прекрасне; професор; розуміти; вимислити; на парі; думати, а не мислити; про здоров'я; сушити голову; по-нашому; придумати; на уроці; не в тім'я битий; мисленнєвий; творити; над чимось; про неї.

Мисль: думка 156; «-» 10; розумна 7; ідея 7; російське слово 5; розтектися мислю по древу 4; хороша / розумна мисля приходе опісля 4; прийшла 3; мудра 3; старослов'янська мова 3; світла/я 3; цікава 2; хороша 2; мисля 2; прийшла в голову 2; промайнула 2; загубити 2; помисел 2; умная 2; гадка 2; слушна 1; прийде мисль – розведе мить; перше, що прийде в голову; таємна; доречна; зародилася в голові; мрійлива; нова; відточена; про літо; висока матерія; чиста; пішла; розум; роздум; коварна; добра; муза; дивна; промисел; цінна; велика; дорого коштує; правильна; політ; глибока; ґрунтовна; наукова; S і язик; «Повість временных лет»; світла думка; задум; істинна думка; розумна думка; як вітер; мудреця; ніжність; про прекрасне; в голові; неправильна; навіювати; про любов; без задньої мислі; його; дума; S і мова.

Додаток Б

АСОЦІАТИВНІ МІКРОПОЛЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

•***Ловити себе на думці*** *– думати про щось* (7); *усвідомлювати щось* (4); *концентруватися на якійсь ідеї* (2); *мимоволі фіксувати подумки*; *думка, яка постійно приходить у голову*; *не бути відвертим*; *згадати*; *задуматись*; *логічне мислення*; *перша думка найправильніша*; *знаходитися в іншому місці*; *несподівано з'ясувати своє ставлення*; *виявити несвідоме*; *часто*; *дежавю*;

•***заглиблюватися у [власні] думки*** *– думати* (6); *замислюватися над чимось* (5); *зосереджуватися* (3); *ретельно оцінювати ситуацію* (2); *відсторонюватися від навколишнього світу*; *спогади*; *мріяти*; *поринати у свій світ*; *літати в хмарах*; *аналіз*; *заглиблюватися у себе*; *згадувати своє прожите життя*; *уявний світ*; *вишукувати собі проблеми*;

•***вертиться на думці*** *– не можеш / не могти / неможливість / важко / незмога згадати* (*пригадати*) (10); *згадувати* (*згадати*) *про щось* (5); */постійно/ думати про щось* 4; *спогад*; *невпевненість*; *забути щось*; *склероз*; *манна*; *спокуса*; *варіант*; *хотіти щось сказати*;

•***думки забігають наперед*** *– думати про майбутнє* (7); *думати швидше, ніж говорити* (2); *мріяти* (2); *не спішити* (2); *прогнозувати*; *думки випереджують слова*; *осмислювати результати можливих дій*; *мрії*; *уява*; *вчинок зароджується з думки голові*; *багато думати*; *бідний думкою багатіє*; *ніяково себе почувати*; *планувати щось на майбутнє*; *прогноз*; *нездатність влучно і швидко висловлювати бажання*; *майбутнє*; *відьомське поріддя*;

•***думка не виходить з голови*** *– безперестанку* (*постійно*) *думати про щось* (8); *нав'язливі думки* (2); *занепокоєність*; *неспокій*; *хвилювання*; *не можна забути*; *щось заважає думати*; *коли думка не озвучується*; *враження, яке неможливо забути*; *нав'язлива ідея*; *думати про одне і те ж*; *зациклитися на чомусь*; *пошук відповіді*; *спогад*; *манна*; *спокуса*; *мріяти корисно*; *переживати*; *не гризти себе*; *Ммммм…*;

•***в голову стукала думка*** *– ідея* (9); *думати про що-небудь* (5); *щось прийшло в голову* (2); *рішення* (2); *наплив думок*; *прийти до висновків*; *не дає спокою*; *тривога*; *нав'язливі думки*; *мабуть, болить голова*; *потрібно діяти*; *мріяти*; *незмога ясно висловити бажання*; *здогадуватися про щось*;

•***покинути думку*** *– перестати думати про щось* (10); *забути про що-небудь* (5); *покинути справу* (2); *розслабитись*; *бути сильним*; *втратити мрію*; *змиритися*; *журилася, а тепер не буду*; *закинути наміри*; *відволіктися*; *абстрагуватися*; *О, нова ідея*!!!;

•***думка блискавкою мигнула в голові*** *– ідея* (5); *миттєво* (*раптово*) *про щось подумати* (4); *знайти рішення* (3); *згадати* (3); *раптове* «*осяяння*» (2); *миттєва думка*; *швидка думка*; *щось промайнуло і забулось*; *різкий здогад*; *згадав і забув*; *зробити несподіваний висновок*; *прозріння*; сплеск емоцій; *проблиск свідомості*; *несподіванка*; *в екстремальній ситуації*; *а серце йойкнуло*;

•***думки гризуть голову*** *– думка не дає спокою* (3); *постійно думати про що-небудь* (2); *гризти душу* (2); *переживати* (2); *не мати душевного спокою*; *неприємні думки*; *не можу заснути*; *нав'язливі тривожні думки*; *роздуми*; *багато проблем*; *щось тривожить*; *помилки*; *безсоння*; *совість*; *сумління*; *щось не може вийти з голови*; *зробити щось неправильно*; *нав'язливий стан пошуку виходу із ситуації*; *думки, яких важко позбутися*; *сумніви*; *не можуть покинути*; *а, може, то воші*;

•***думки стрибають у голові*** *– багато ідей* (4); *неможливість зосередитись*; *неможливість логічно мислити*; *періодичне згадування*; *протилежні думки*; *занадто багато інформації*; *то те, то се*; *розмірковування*; *думаєш про все*; *хаотичні думки*; *вінегрет*; *дурне в голові*; *раптово переходити з однієї думки на іншу*; *невирішеність*; *сумнів*; *невизначеність*; *незібраність*; *хаос суджень*; *не знаєш, що робити*; *розгубленість*; *не зосереджене мислення*; *грайливий настрій*; *це точно воші*.

Додаток В

АСОЦІАТИВНІ МІКРОПОЛЯ ПАРЕМІЙНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

• ***Сестра з сестрою дружить, а на думці своє держить*** *– не усі таємниці потрібно розповідати* (2); *недовіра* (2); *не можна бути занадто відвертим*; *не всім розказувати про все*; *приховування почуттів і думок*; *брат ти мій, а їж хліб свій*; *думки часто не співпадають зі словами, діями*; *товаришувати, але неповністю довіряти, не розраховувати на людину*; *практичність понад вірність*; *скільки людей – стільки думок*; *мати свої інтереси*; *зрада*; *довіряй, але перевіряй*; *жіноча дружба*; *лицемірство*; *нерозказані слова*; *підступність*; *нещирість*;

• ***за своєю думкою самому важко встигнути*** *– думка, мрія, план, ідея*: *плани швидко змінюються* (2); *мрії швидкі* (2); *думки переповнюють, виникає багато ідей* (2); *думка швидша, ніж діло* (2); *мрії про недосяжне*; *неможливість виділити головне, розібратися в послідовності думок*; *думки всеосяжні, а дії ні*; *багато думок, які суперечать одна одній*; *швидкий перебіг обдуманого*; *а думки летять*; *багато думаєм*; *важко визначити предмет своїх роздумів*; *геніальність*; *в голові балаган*; *більше хочеться*; *стільки планів, реалізація – нуль*; *інтелект*; *стільки ідей, що не знаєш, з чого почати*; *швидкі шви думок*; *непосидючий*; *незмога сформулювати переживання*; *такий кмітливий, що самому дивно*; *ямщик, не гони коней*;

• ***нема діла без думки***: *спочатку продумай, а потім роби* (3); *неможливо щось зробити без попереднього планування, обдумування* (2); *усі дії зароджуються в голові* (2); *без мети* (2); *попередньо обмірковувати справу, яку потрібно зробити*; *будь-яку справу потрібно добре обміркувати*; *кожній справі передує помисел*; *робити не обмірковуючи*; *рішення, яке треба прийняти добре обдумавши*; *спершу ідея, а потім справа*; *усе треба обдумувати*; *планування*; *спокій та зосередженість понад усе*; *іскра всіх справ*; *реалізація планів*; *освіченість*; *постійність думки*; *для всякої роботи має бути план*; *за Платоном, початок всьому – ідея*; *бездіяльність*; *сім раз відмір, а один раз відріж*;

• ***чим сміливіша думка, тим могутніша людина*** *– чим розумніша, тим могутніша* (2); *лише видатна особистість може ставити перед собою високу мету*; *смілива думка провокує сміливі вчинки*; *людина з досвідом приймає рішення швидко і влучно*; *людина, яка не боїться висловити власну думку, досягне таки чогось в житті*; *креативне мислення без штампів робить людину успішною*; *цілеспрямованість*; *мудрість – найбільше багатство*; *великому кораблю – велике плавання*; *вірити в те, що зможеш зробити*; *цілі мають бути вищими, щоб прагнути до кращого*; *впевнені думки – впевнена людина*; *задумуй краще, а зробиш як вийде*; *що більше прагнеш, то більше отримаєш*; *найсекретніші думки, які перетворюються в реальність, є запорукою успіху*; *не бійся мріяти*; *не треба чогось боятись*; *рішучість*; *потреба креативності, нестандартності мислення*; *індивідуальність*; *впевненість*; *амбіції*; *немає мужності без духовності*; *я мислю, отже, існую*; *прогрес*; *мені це не притаманно*;

• ***на язиці мед, а на думці отрута*** *– про нещиру, лукаву, підступну людину* (4); *нещирість* (3); *на душі* (2); *лицемірна людина* (2); *підлість* (2); *думка і діло рівні*; *підступність*; *злі помисли*; *слова розбігаються з думками*; *в очі лестить, а поза очі судить*; *підлабузництво*; *дволикість*; *люди говорять в обличчя одне, а думають інше*; *підстава*; *слово – наш ворог*; *що в п'яного на язиці, те в тверезого на думці*; *людина спалена ненавистю*; *завжди говоримо не те, що думаємо*; *невже це хохли*;

• ***зійде з очей, зійде і з думки*** *– забути* (5); *очі не бачать – серце не плаче / болить* (2); *з голови – з серця* (2); *те, чого не бачиш, про те можна забути* (2); *якщо чогось не бачиш, про нього лише думаєш* (2); *щось забудеться, якщо не будеш з ним стикатися*; *людині властиво забувати навіть те, що колись могло сильно вразити*; *важливість наочності у навчанні*; *відсутність речі як подразника не викликає про неї думок*; *ситуація, яка має пройти, щоб перестати про це думати*; *неважливо*; *сила волі*; *не бачу – не хочу*; *пам'ять*; *не бачити проблему – не мати проблеми*; *перестати про щось думати*; *найсильнішими залишаються почуття, що підтримуються візуально*; *якщо прибрати подразник, то про нього швидко забуваєш*; *філософія*; *побачив – переміг*; *час стирає*;

• ***скільки не думай, а робити треба, бо робота ледача, а думка швидка*** – *іноді рішення знаходять у процесі роботи*; *навіть коли здається, що роботи дуже багато, не треба її боятися, а варто розпочинати справу*; *не відпочивай*; *думкою діло не зробиш*; *важливо діяти, а не просто думати про дію*; *деколи, обдумуючи ситуацію і різні варіанти її вирішення, просто відтягуєш саме вирішення ситуації*; *хочеш чогось досягти – працюй*; *однією думкою ситий не будеш*; *не відпочивай*; *не бити байдики*; *швидко приймай рішення*; *не вагайся*; *треба робити роботу, а не говорити*; *роздуми без дії не ефективні*; *відповідальність*; *обов'язок*; *наполегливість та терпіння – понад усе*; *потрібно не думати, а виконувати справу*; *час проходить швидко*; *краще зважитися на дію, ніж постійно думати про це*; *реалізація*; *якщо тільки думати, то робота не робитиметься*; *робота ніколи не буває швидша за думку*; *менше переживань, більше справи*; *той, хто багато обдумує, завжди відстає від того, хто діє*; *дурень – працьовитий*; *думкою роботи не переробити*; *сила є – розуму не треба*;

• ***думка за морем, а смерть за плечима*** – *необхідність прийняття швидкого рішення*; *скільки б людина не мріяла і не планувала, а життя вносить свої корективи*; *не варто планувати далеке майбутнє, бо не знаєш, що на тебе чекає завтра*; *людині не дано передбачувати власне майбутнє*; *думка далеко може зайти*; *не забувати про буденність*; *відкладування рішення, яке все одно треба вирішити*; *життя занадто коротке, щоб сидіти без діла*; *жити сьогоднішнім днем, а не завтрашнім*; *людина смертна, обмежена фізичною оболонкою, а душа її вільна, необмежена, може осягти будь-що*; *безпечність*; *жити по-людськи*; *мрії і реальність*; *поки мрієш – живеш*; *час*; *непередбачуваність життя*; *далеч думок*; *на Бога надійся і сам не зівай*; *діяти не вагаючись*; *той, хто багато думає, завжди відстає від того, хто діє*; *бути на сторожі*; *ноу коментс*; *до смерті завжди треба бути готовим*;

• ***весела думка – половина здоров'я*** – *думати потрібно про хороше* (4); *позитивний настрій гарно впливає на здоров'я* (3); *оптимізм* (2); *сміх продовжує життя* (2); *позитив* (2); *про позитивне мислення*; *потрібно шукати в усьому позитив*; *оптимізм допомагає подолати всілякі труднощі*; *позитивне мислення*

продовжує життя; *користь позитивних емоцій*; *самоактуалізація*; *радісні думки приносять радість і позитив*; *сумна думка – причина стресу*; *треба мислити позитивно*; *все буде добре, як не крути*; *позитивне життя*; *сміх – здоров'я*; *хороші думки – це добре*; *виправданий оптимізм прикрашає життя*; *оптиміст*; *плюс келих коньяку для підтримки веселої думки*;

• ***поки розумний думає, то дурень уже кінчає справу –*** *сім разів відмір, а один відріж* (2); *довго думати – не завжди добре* (2); *необхідність ретельного виконання, нашвидкуруч можуть тільки «халтурити»*; *треба все добре обдумати*; *розумний перед тим як щось робити двічі подумає*; *поспіх*; *квапитися*; *неуважність*; *незібраність*; *тривале обмірковування шкодить справі*; *швидке рішення деколи правильніше і краще, ніж обдумане і проаналізоване*; *доки один вагається – інший щось робить*; *той, хто багато обдумує, завжди відстає від того, хто діє*; *поки розумний думає і гає час, хтось робить*; *менше слів – більше дій*; *розумний все продумає, перш ніж зробити, дурень не думає*; *поки розумний обмірковує, планує, то…*; *поки розумний думає і гає час, хтось робить*.

Додаток Г

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ НОМІНАЦІЙ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

-А-

Ані* (*ні*) *верша ані* (*ні*) *ворітниця «позбавлений здорового глузду. безглуздий, необдуманий». *Ти й сам, Матвію, скільки й знаю тебе, не ходив у очкурах, а в Морозенка Степана шив штани. То до чого й плести отаке – ні верша ані ворітниця* – Іван Левицький (СФУМ, с. 58).

***Ані* (*ні*) *гадки* [*собі* (*ані думки*)]** «ні про що не думати». *П'яний заснув серед улиці, вид устремивши в болото, І – ані гадки*: *хропе, мов на м'яких подушках* – В. Самійленко (ФСУМ, с. 145).

Апостол правди і науки «провідник нових ідей». *І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки*! – Т. Шевченко (КВУЛМ, с. 15).

Аристократи духу «людина з високим інтелектуальним розвитком». *Аристократ духу, він жив, як і античні філософи, за канонами свого вчення.* «*Світ ловив мене, та не спіймав*» – Г. Черкаська (КВУЛМ, с. 15).

-Б-

***Багатіти думкою* (*думками*)** «потішати себе намірами, задумами, уявленнями». *Він смирний чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець*! – Марко Вовчок (СФУМ, с. 22).

Бачити наскрізь «добре знати, уміти розпізнавати чиї-небудь думки, наміри» *Ні, вона мене не проведе, наскрізь я її бачу, що воно за цяця* – П. Мирний (СФУМ, с. 24).

Без голови «нездатний добре мислити, нерозумний, некмітливий». – *Як голова без голови, то й ноги не ходять*. – Українські народні прислів'я та приказки (ФСУМ, с. 32).

***Без* [*третьої* (*сьомої*)] *клепки* [*в голові* (*у тім'ї*)] (*без клепок* [*у голові* (*у тім'ї*)])**, зневажл. «Хто-небудь дурний, розумово обмежений, недоумкуватий». –

Він став якийсь, мов без сьомої клепки у тім'ї змарнів геть – П. Козланюк (СФУМ, с. 301).

Без задньої мислі – «не маючи ніяких поганих намірів. ненавмисне». *Весь час поривався випередити Ваню, але Ваня без усякої задньої мислі заступав йому дорогу* [на стежці] – Л. Первомайський (СФУМ, с. 389).

Бистрий на розум «здатний добре й швидко міркувати. кмітливий». *Бистра на розум, вона розмовляла так жваво й дотепно що слухати її не можна було без зворушення і теплої посмішки* – Я. Гримайло (СФУМ, с. 27).

Бити бомки «2. Перебувати біля кого-, чого-небудь з якимись намірами». *На дорозі поменшала постать Дмитра, Гнат недовірливо поглянув на Марту: – Чого це він коло пасу таку пору б'є бомки?* – М. Стельмах (СФУМ, с. 28).

Біс штовхає під ребро «хто-небудь робить щось необдумане, недоречне». *Якийсь біс штовхав його сьогодні під ребро і весь час спонукав на хлоп'ячі вихватки* – П. Загребельний (ФСУМ, с. 31).

Блудити словами «говорити несвідомо, безтямно, уві сні, марити». *Він аж захворів. Ліг. А вдосвіта чую – блудить словами* – М. Куліш (СФУМ, с. 34).

Бог розумом зобидив «божевільний, не може правильно мислити». *– Вони* [*яничари*] *прямують сюди. Вже поминули свої шанці. – От і добре. Одвести заслон до самого верболозу. Якщо їх бог розумом зобидив, вони підуть і далі* – Р. Іваничук (ФСУМ, с. 169).

Боліти* (*уболівати, переживати і т. ін.*) *за свою шкуру «дбати лише про особисті інтереси, про себе, перев. нехтуючи інтереси інших людей». *– Хіба ж то чоловік? Він заради вигідної служби з відьмою побратається. А думаєш, за людей вболіває? За себе! За свою шкуру болiє!* – Г. Тютюнник (СФУМ, с. 36).

Брати / взяти* (*забрати*) [*собі*] *в голову «1. Думати про що-небудь, задуматись над чимось». *– Побачать начальники, що не поступаємось і візьмуть собі в голову: мабуть, суд не по правді – треба пересудити* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 40).

***Брати / взяти* [*собі*] *на ум* (*на розум*)** «уважно сприйняти, усвідомити що-небудь». *Добру науку приймай, Хоч її і від простого чуєш. Злої ж на ум не бери, Хоч би й святий говорив* – І. Франко (СФУМ, с. 43).

Брати / взяти голову в руки «уважно задуматись над чимось, зосередитися на чомусь». – *Вам треба взяти голову в руки та подумати до кінця і забути все минуле* – І. Микитенко (СФУМ, с. 39).

Брати / взяти до тями «розуміти, усвідомлювати що-небудь». *Іваниха кілька разів підозріло косилася на нього, ніяк не могла взяти до тями, що він задумав* – Б. Харчук (СФУМ, с. 39).

***Брати / взяти у* [*свій*] *розум* (*ум*)** «усвідомлювати, розуміти що-небудь». *Так щодня у нашій хаті Гомонять татусь і мати І чекають, що Невмій Візьме все у розум свій* – М. Стельмах (СФУМ, с. 43).

Братися / взятися за розум «ставати розсудливішим, розумнішим. поводити себе розумно, діяти розсудливо». [Виборний:] *Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя. – Кого ж ти дожидаєшся*? – І. Котляревський (СФУМ, с. 45).

***Будувати повітряні замки* (*надхмарні*)** «придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мріяти про щось недосяжне». *Наташко, все буде добре... Ти одужаєш. Я вірю в це. – Платоне, не треба будувати повітряні замки* – М. Зарудний (СФУМ, с. 47. ФСУМ, с. 60).

-В-

***Варити кашу* (*квашу*)** «2. Будувати свої міркування, ґрунтуючись на ненадійних, хибних відомостях або на вигадках. вигадувати щось». – *Це я семиділ*? – *Ти. На токарних працював і варив кашу з неіснуючої нової технології* – П. Автомонов (СФУМ, с. 50).

Вбивати / вбити в голову «1. Частим повторенням, нагадуванням чи биттям примушувати кого-небудь запам'ятати, засвоїти щось». *Довго вона мучилася з нею, довго била, поки таки вбила їй у голову, як і що треба робити* – П. Мирний (СФУМ, с. 53).

Вбивати / вбити собі в голову «2. Вперто, невідступно триматися якихось думок, переконань, намірів». – *Ви, пане Франко, таки справді чудний чоловік*! *Написати мені листа, приїхати до Коломиї, а потім вбити собі в голову, пробачте на слові, якусь дурницю* – П. Колесник (СФУМ, с. 53).

В голові кибета догори дригом стала «хто-небудь збожеволів, втратив здатність чітко мислити». *Одного разу серед ночі, він будить тих, що поснули, і наказує хутко вдягатись. Коли б він не підморгнув до кожного, можна було б подумати, що в нього в голові кебета догори дриґом стала* – О. Досвітній (СФУМ, с. 290).

В голову стукала думка «хто-небудь починає думати над чимсь. несподівано подумати про щось». *Віталій, припавши до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а в голову стукала думка*: «*Ми – ціль*!.. *Нас летять бомбити*!» – О. Гончар (СФСУМ, с. 181).

В думці линути «пориватися, прагнути до чого- кого-небудь, кудись». *Летіть, хмари, в край південний, Там у мене рідна хата. Сам туди я в думці лину, Хоч мене там і забули* – П. Грабовський (СФУМ, с. 335).

Великих слів велика сила «характеризує ідеї, ідеали, самі носії яких не прагнуть втілити їх в життя». *Несли, несли з чужого поля І в Україну принесли Великих слов велику силу, Та й більш нічого* – Т. Шевченко (КВУЛМ, с. 37).

Вертиться (крутиться) в голові «1. Хто-небудь ніяк не може пригадати щось». *У мене зараз не вертиться в голові й жодна фраза з тих запальних і довгих наших розмов, які заповнювали всі вихідні вечори* – З газети. «2. Постійно, весь час виникає у свідомості, в уяві кого-небудь». *Після дідових розповідей в голові вразливого хлопчика крутилися героїчні картини минулих років* – З газети (СФУМ, с. 57).

Вертиться (крутиться) в голові у кого. «1. Хто-небудь ніяк не може пригадати щось». *У мене зараз не вертиться в голові й жодна фраза з тих запальних і довгих наших розмов, які заповнювали всі вихідні вечори* – З газети. «2. Постійно, весь час виникає у свідомості, в уяві кого-небудь». *Після дідових*

розповідей в голові вразливого хлопчика крутилися героїчні картини минулих років – З газети (СФУМ, с. 57).

***Вертиться* (*крутиться*) *на думці* (*на умі, на гадці*)** «хтось весь час думає про кого-, що-небудь». *В кожної доярки вертілося на думці*: *а навіщо ж ти Марка зігнав* [*з ферми*]? – К. Гордієнко (СФУМ, с. 57).

***Вертиться* (*крутиться*) *на язиці* (*на язику*)** «2. Ніяк не пригадується (про що-небудь добре відоме, але забуте в даний момент)». *Зараз Василь із сумом пригадував, скільки важливого він забув сказати, на язику вертілося, та от вислизнуло* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 57).

***Вести своє* (*своєї*)** «настирливо триматися певної теми, повертаючись до тієї самої думки (у розмові)». *Видно, Кваша намагався перевести балачку на іншу тему. Але Гайсин уперто вів своєї* – П. Панч (СФУМ, с. 59).

Вести свою лінію «2. Настирливо триматися у розмові певної теми, не відступати від чогось». *Микола вислухав батька, спитав*: *– А як це зробити*? *– Треба, Миколо, зробити, а от як – ти це мусиш знати краще мене, – вів свою лінію батько* – М. Тарновський (СФУМ, с. 59).

Взяти* (*брати, тримати*) *камінь* (*камінець*) *за пазуху «мати намір шкодити, мстити кому-небудь, затаїти на кого-небудь злість». *– Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити. Навіщо камінь за пазухою тримати*? – Ю. Тарновський (СУМ, т. 10, с. 260).

Взяти / брати в тямки «усвідомити, збагнути, зрозуміти що-небудь». *Щось я втямки не візьму. Так чого ж, вибачай, чоловіче, ти йшов сюди* – С. Скляренко (СФУМ, с. 61).

Взяти в толк «усвідомити, збагнути, зрозуміти що-небудь». [Наталка:] *Бог з вами, добродію*!.. *Що ви говорите*! *Я річі вашої в толк собі не візьму*... – І. Котляревський (СФУМ, с. 61).

Взяти у тямку «усвідомити, збагнути, зрозуміти що-небудь». *Наші догадуються, хто це похазяйнував, та мовчать, а пан у тямку ніяк не візьме* – П. Мирний (СФУМ, с. 61).

Вибити з голови «1. Собі. Позбутися якоїсь нав'язливої думки, перестати думати про кого-, що-небудь, перестати думати про кого-, що-небудь». *Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кепкує перед чоловіком, та зате набрав переконання, що вона забавлялась Славком із нудьги* – Л. Мартович (СФУМ, с. 63).

Вивідувати* (*вивіряти*) / *вивідати* (*вивірити*) *ума «намагатися дізнатися про чиї-небудь справжні думки, випитуючи про них». *Про це удова знай мені торочить, щоб у мене вивідати ума*: *чи не виявила мені чого наймичка* – Г. Барвінок (СФУМ, с. 64–65).

Вивітрити хміль з голови «2. Спонукати кого-небудь реально сприймати, оцінювати дійсність, не вигадуючи чогось нездійсненного». *А я мислю, що мусимо прийняти рішення і вивітрити хміль з голови Нерчина* – Н. Рибак (СФУМ, с. 65).

Вигадувати / вигадати таке, що і в борщ не кришать «говорити нісенітниці, дурниці». *От химерна Шумиха*! *Се вона все вигадує про мене таке, що і в борщ не кришать* – Д. Мордовець (СФУМ, с. 66).

Вигнати з голови «перестати думати про кого-, що-небудь. відмовитися, забути». *Образи чорних мантій, що маяли на вітрі, просочилися в мій ледь працюючий мозок, і я спробувала вигнати їх з голови* – С. Маєр (ФСУМ, с. 32).

***Вижити / виживати з розуму* (*з ума*)** «від старості втратити здатність розумно мислити. позбутися розуму». – *На кладовищі, що за лоцманською церквою, три дні собі копав могилу. Батько та мати дивились і здвигували плечима*: *дід зовсім вижив з розуму* – С. Чорнобривець (ФСУМ, с. 168).

***Викинути* (*викидати*) *з голови* (*з пам'яті, з думки*)** «перестати думати про кого-, що-небудь. відмовитися, забути». *Не думай про се*: *то погане слово*! *Викинь його з голови* <...> *То тільки злі діти так кажуть...* – П. Мирний (ФСУМ, с. 32).

Викладати / викласти* [*свої*] *карти кому і без додатка «відверто розказати все, не приховуючи своїх задумів, намірів, планів». *Явтух Каленикович помічає цікаві погляди ярмарчан, що фіксують його надто довгу розмову з жінкою, і одразу викладає карти* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 73).

Викладати / викласти* [*свої*] *карти кому і без додатка. «відверто розказати все, не приховуючи своїх задумів, намірів, планів». *Відверто розказати все, не приховуючи своїх задумів, намірів, планів. Явтух Каленикович помічає цікаві погляди ярмарчан, що фіксують його надто довгу розмову з жінкою, і одразу викладає карти* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 73).

Викладати / викласти душу «відверто, щиро ділитися думками, переживаннями». *Погляд наче говорив*: «*Ти, чоловіче, не намагайся таїтись, викладай душу одразу, бо однаково раба Божого розкушу*» – С. Голованівський (СФУМ, с. 73).

Виколупати з пальця «вигадати що-небудь таке, чого не було в дійсності. невідомо звідки дістати щось». *Головонько моя бідна*! *Чим же прийматиму свата*? *Хоч виколупай з пальця, а дай*! – М. Коцюбинський (СУІ, с. 45).

Викреслювати* (*витравлювати*) / *викреслити* (*витравити*) *з* [*своєї*] *пам'яті / з* [*свого*] *життя «змушувати забути». *Хотів викреслювати її* [сторінку історії] *геть з пам'яті, але не міг* – І. Багряний. *Вона навіть рахувала день свій з тої хвилі, коли могла врешті бути з о. Василем. Решту ж вона охоче викреслювала з свого життя* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 74).

Вилазити / вилізти наверх «несподівано або непередбачливо виявитися, ставати очевидним, нагадувати про себе (про щось небажане або приховуване)». *Що б він тепер дав, коли можна було її* [правду] *викинути з пам'яті, забути... Так ні*!.. *Таке не забувається*!.. *Воно вилазить наверх, наче яке страховище, лякає тебе* – П. Мирний (СФУМ, с. 74).

Вилетіло з рота «сказати, не подумавши». *А матушка їхні передавали здалеку поклін вам, матушко. Не знаю, як це вилетіло мені з рота. Може, я подумав, що слід би таки передати поклін* – І. Микитенко (СФУМ, с. 74).

***Вилетіти* (*вивітритися*) / *вилітати* (*вивітрюватися*) *з голови* (*з пам'яті*)** «зовсім забутися». *Ну, от і прийшов новий день святої волі. Я була певна в собі, що в Антона лайка чисто з голови вилетіла* – О. Кониський (СФУМ, с. 75).

Виливати / вилити свою душу «щиро ділитися з ким-небудь найпотаємнішим, тим, що хвилює, наболіло». *На війні хлопці не стануть першому зустрічному виливати свою душу, а вже коли виливають її, то тільки справжньому другові* – П. Автомонов (СФУМ, с. 75).

Випустити / випускати з уваги (з виду) «забувати про що-небудь, не враховувати чогось». *Автор, стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу – лінгвістична проблема, і випускаючи з уваги, що це насамперед проблема мистецька, ігнорує особливості художнього перекладу* – М. Рильський (СФУМ, с. 81).

Виривати / вирвати з пам'яті «примушувати кого-небудь забути когось, щось». *Ви підмовлені нашими відвічними ворогами і хочете усунути з лиця Землі остатню пам'ятку нашої минувшини, щоб і саму ту славну минувшину затерти, вирвати з пам'яті потомків* – І. Франко (СФУМ, с. 83).

Вирина́ти (вставáти, спливáти) / ви́ринути (вста́ти, спливти́, сплисти́, майну́ти і т. ін.**) *в па́м'яті*** чиїй, кого і без додатка «Несподівано, мимоволі пригадуватися». *Виринало в пам'яті напівзабуте, про що чув од мами або од баби своєї* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 83).

Виссати (висмоктати) / висисати (висмоктувати) з пальця «1. Сказати, ствердити що-небудь, не спираючись на факти, не маючи для цього жодних підстав. Вигадати». *З якої ж би речі вона стала їй, Гаїнці, брехати? Не з пальця ж і вона виссала те, що казала! Щось же воно та є* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 87).

Виступати червоною ниткою. *Часом у неї* [О. Кобилянської] *тенденція надто виступає червоною ниткою і разить очі, мов дисгармонія барв* – Л. Українка (СФУМ, с. 580–581).

Витати (літати) в хмарах (в небесах, в емпіреях) «сприймати дійсність нереально, наївно // Перебувати у стані замріяності, втрачати здатність зосередитися на чому-небудь реальному». *Він розповідав про режим прокатки, а сам витав десь у хмарах, бачив тільки її* [Лесині] *променисті очі* – А. Хижняк (СФУМ, с. 88).

Витати у високих сферах. *Отакий, як ти оце, в мене брат був... Не думав про себе, все тільки у високих сферах витав* – О. Гончар (СФУМ, с. 88).

Вити линви (вірьовки) з кого «повністю підпорядковувати кого-небудь собі, своїй волі, змушувати когось поводити себе відповідно до своїх бажань, намірів». – *Бач, скажуть, як заначальникував, так уже і взявся з нас линви вити. Взявся, скажуть, Хома собакою на земляків...* – О. Гончар (СФУМ, с. 88).

Витримувати / витримати характер «виявити стійкість, невідступність від власної думки». *А що, коли вона мала рацію і треба було спробувати запустити ще одну ракету*? *Ні, він правильно зробив, коли витримав характер до кінця і не погодився* – В. Собко (СФУМ, с. 89).

Відбирати / відібрати розум (памороки, тяму) «1) позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось». *Вона* [Рахіра] *відбирала йому весь розум і всю свідомість його єства* – О. Кобилянська. «2) хто-небудь втрачає здатність нормально мислити, розуміти, сприймати». *Розум мені відібрало, а коли став потроху оговтуватись, згадалось мені, що такі самісінькі очі, як у Петра Зосимовича Варави, бачив я і в тієї славної телички, за яку рідна жінка Мартоха позичила мене Дармограїсі* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 95).

Відбити (забити) памороки (помки, тямки) «1) кому і т. д. позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось». [Бичок:] *Ну, наробив я халепи, ускочив аж по самісінькі вуха*! *Правду кажуть*: *що кого Бог захоче покарати, то перш усього памороки одіб'є*!.. – М. Кропивницький. «2) кому, безос. Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось». *Мені відбило тямки. Певне, те саме було і з Жабі. Ми щось мололи поручикові чи, мабуть, потакували на те, що він нам торочив* – О. Досвітній (СФУМ, с. 96).

Відбитися / відбиватися в пам'яті «запам'ятовуватися комусь». *Ось яка та картина, що відбилася в пам'яті моїй наперекір течії вічно біжучого часу* – Л. Українка (СФУМ, с. 95).

Відбитися в пам'ятку чиєму. *Мотря стоїть уже в себе за лісою, визирає з-під малини. Лице палає, сміливе, а чорні оченята як не випалять. Такою й оббилась вона в моєму пам'ятку назавжди* – С. Васильченко (СФУМ, с. 95).

Відводити, відвести душу «звірятися кому-небудь, ділячись своїми думками, переживаннями, намірами». *Веселий, гостинний, він любив товариство і скоро зібрав біля себе гурток молоді більш поступової та й відводив там душу* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 97).

Відкривати (розкривати) / відкрити (розкрити) душу (серце) «1. Відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами». *Оце коли не Настя біжить до Параски, то Параска до Насті,.. обидві, посідаючи, ведуть свою розмову, розкривають свою душу одна другій* – П. Мирний (СФУМ, с. 102).

Відкривати карти «повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, задуми». *Звичайні собі туристи. І ніхто не зобов'язаний відкривати перед ними всі свої карти* – П. Оровецький (ФСУМ, с. 71).

Відчути (почути) нюхом «підсвідомо здогадатися про що-небудь». *Нюхом старого розвідника Денис Бараболя відчув, що органи ДПУ напали на його слід* – М. Стельмах (СФУМ, с. 108).

Візти в голову «настирливо з'являтися у свідомості. ставати предметом думки». *І знов гарбузове насіння почало лізти в голову* – М. Стельмах (ФСУМ, с. 435).

В'*їстися в мозок* «дуже добре запам'ятатися». *Перед очима сіра шинеля, а ззаду в шию хтось диха... Чого всі ці дрібниці в'їлися в мозок? Чого, як колючки, впилися в нього ці згадки?* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 114).

Вкладати / вкласти в уста «робити кого-небудь виразником певних ідей, думок, переконань тощо або спонукати когось висловлювати які-небудь думки, погляди». *Ібсен у п'єсі «Нора», або «Ляльковий дім», в уста головної героїні вкладав протест проти принизливої ролі жінки* – З журналу (СФУМ, с. 115).

Влазити (вкрадатися) / влізти (вкрастися) в душу «1. Дізнаватися про щось особисте, про внутрішній світ, думки, наміри іншої людини або втручатися

в них». *Хай судять люди, хай говорять*! – *що ж робити*? *У серце моє, у душу ніхто не влізе, не загляне, що там твориться, які прокльони зриваються з язика на свій дурний розум* – П. Мирний (СФУМ, с. 116).

Влізати в голову «поставати в уяві, пригадуватися, згадуватися, хто-небудь починає задумуватися над чимось». *А ти … чого стоїш, руки звісив, – звернувся Бульба до Андрія. – Чого ж ти, собачий сину, не відлупцюєш батька*? – *От іще вигадав, – сказала мати, – обіймаючи Андрія. – І влізе ж таке в голову, що рідне дитятко та батька било* – О. Довженко (СФСУМ, с. 183).

Влізти в голову «виникнути, з'явитися в свідомості, в думці» – *А ти чого стоїш, руки звісив, – звернувся Бульба до Андрія. – Чого ж ти, собачий сину, не відлупцюєш батька*? – *От іще вигадав, – сказала мати, – обіймаючи Андрія. – влізе ж таке в голову, що рідне дитятко та батька било* – О. Довженко (СФУМ, с. 117).

В мислі. у мислях. на мислі «в думках». *Не було дівчатам вгаву*: *Чайченко – як на мислі, як на язиці. далі вже так стало, що тільки й мови, що про його* – Марко Вовчок. *В мислях ніколи коханим тебе не одважусь назвати* – Л. Українка. *Давид задумався. Може, в мислі стала перед ним постать дівчини з великими темними й сумними очима* – А. Головко (СУМ, т. 4, с. 718).

Вовк в овечій шкурі «лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри». [Юліан:] *Ти* [Кузьма] *мусиш буть богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідавсь хто, що ми вовки в овечій шкурі* – І. Карпенко-Карий (СФУМ, с. 119).

***Володар дум* [*і сердець*]** «особа, яка має великий вплив на сучасників і привертає до себе увагу своїми ідеями, діями і т. ін.». *О Арсеньєв*!.. *Він бог цілого цього експресу, цілого цього світу. Володар дум і сердець. Він панує тут, як ніколи не панував там – у тій неймовірно казковій, відкритій ним країні, що зробила його ім'я девізом і прапором всіх мандрівників і всіх – ось таких – конкістадорів* – І. Багряний (СФУМ, с. 122).

Впадати* (*падати*) / *впасти в душу «справляти глибоке враження, надовго лишатись у пам'яті». *Лиш ронять краплю віти кленів змоклих, А паровоза крик і*

місяця димок Впадають в душу на життя, на вічність – Л. Первомайський (СФУМ, с. 125).

Впадати / впасти в пам'ять «запам'ятовуватися». *Добре йому впали у пам'яті і той вечір весни молодої, і навіть та квіточка бузкова, що, пахуча, розгорталася в темному вечорі* – М. Вовчок (СФУМ, с. 125).

Впадати / впасти в дитинство «втрачати здоровий глузд, діяти, міркувати, поводитися несерйозно». *Глібові дивно було вислуховувати батькові просторікування, що скидалися на маячіння коли не психічно хворої, то людини, яка на старості впала в дитинство* – П. Кочура (СФУМ, с. 125).

Впасти / впадати в голову (на думку) «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось». *Тоді Мартосі впало па думку взяти й Дарку з собою до двора на роботу* – Леся Українка (СФУМ, с. 125).

Впасти у думку «хто-небудь думає про щось, додумується до чогось». *Як впало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 125).

Врізатися (вбитися) в пам'ять «надовго, міцно запам'ятатися, вразивши чимось». *Він нічого не чув і не бачив, окрім отих двох кахляних плиток, які врізалися йому в пам'ять ще з того дня, коли вимандровував з рідної землі* – П. Загребельний (СФУМ, с. 129).

Врізатися (вбитися) в пам'ять кому «надовго міцно запам'ятатися, вразивши чимсь». *Не можу забути одного образу, який врізавсь мені у пам'ять* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 129–130).

Всіма думами летіти «пориватися, прагнути до чого-, кого-небудь, кудись». *Він солодко вкладається на ліжко, всіма думами летячи до Уляни* – М. Стельмах (СФУМ, с. 335).

Вскочити (встряти) в халепу (в рахубу) «потрапити в неприємну ситуацію, зробивши щось необдумане, допустивши якусь помилку і т. ін. Завдати собі клопоту». *Той резидент ніколи не зичив добра гетьману і коли радить, то тільки на безголів'я. Треба буде остерегти, щоб бува не вскочив у якусь халепу* –

М. Лазорський. *Він підтюпцем рушив униз, розуміючи вже, що встряв у якусь рахубу* – С. Голованівський (СФУМ, с. 131).

***Втовкти* (*втовкмачити*) / *втовкмачувати в голову* (*в довбешку, в макітру*)** «1. Частими повтореннями чи поясненнями спонукати кого-небудь зрозуміти або засвоїти щось». – *Отаке-о вибухалось прездорове одоробло, а мати повинна втовкмачувати в його дурну макітру, як годиться вестися гречному козакові з добрими людьми*! – О. Ільченко (СФУМ, с. 136).

Втрачати* (*втратити, губити, загубити, погубити, стратити, тратити, утратити і т. ін.*) *розум «позбуватися здатності ясно, чітко, правильно мислити, ставати психічно ненормальним». *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім розум втратив, де ж таки – ходить та й ходить, як той Марко по пеклу* –Ю. Яновський (СУМ, т. 8, с. 842).

Втрачати* (*губити, тратити*) / *втратити* (*згубити, стратити*) *голову «1) ставати нездатним обдумано, розсудливо діяти, поводитися». *Звірячий жах ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь треммтів. – Не втрачай голови – говорило щось у ньому* – М. Коцюбинський. [*Романюк*:] *Не бійся*: *твій тато не з тих, хто голову губить* – О. Корнійчук (ФСУМ, с. 137).

***Втрачати* (*тратити*) / *втратити* (*стратити*) *розум* (*глузд*):** «1. Переставати нормально мислити, поводитися. ставати божевільним». *Говорили поміж*: *себе люди, що дід зовсім розум втратив, де ж таки – ходить та й ходить, але до сусідньої області забивається, гасає, як той Марко по пеклу* – Ю. Яновський. «2. Бути неспроможним обдумано діяти у складній ситуації. губитися». [Орест:] *Сам я, може, й не піду на риск, але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум*! – Л. Українка. *І не думав, і не гадав ніколи він, що Тихін отакий легковірний*: *хтось белькнув дурним язиком, а він уже й глузд втратив* – А. Головко (СФУМ, с. 138).

-Г-

Гадати* (*ворожити*) *на бобах «висловлювати безпідставні міркування». *Бо й справді, що скажеш*? *І далі гадати на бобах, куди йдемо*? – З журналу (ФСУМ, с. 10).

***Гадати думу* (*думку, гадку, думки-гадоньки*)** «міркувати, розмірковувати над чимось». *Дивлюся на небо та й думку гадаю, Чому я не сокіл, чому не літаю*..? – Пісні та романси українських поетів (СУМ, т. 2, с. 10).

Гадки не дати «не збагнути». *Що б це сталося з моїми добрими та щирими земляками*? *Міркую, міркую і гадки не дам, що воно таке*! – Т. Шевченко (СУМ, т. 2, с. 10).

Гадоньки* (*гадки-гадоньки, думки-гадоньки*) [*собі*] *не мати «не думати зовсім, і в думках нічого не мати». *Повбирані, заквічані* [заквітчані] *Та з таланом заручені, Думки-гадки не мають* – Т. Шевченко (СФУМ, с. 371).

***Глузд за розум завертає* (*завернув*)** «хто-небудь не може нормально мислити, діяти». *– Чи ви од чаду, чи з похмілля*? *Чи чорт за душу удряпнув*? *Чи напились дурного зілля, Чи глузд за розум завернув*? – І. Котляревський (СФУМ, с. 149).

Гнати химери «вигадувати що-небудь, фантазувати». *Чайка не слухає перемовлянь Миколи з старшиною. Він взагалі не здатен прислухатися до будь-кого. Він далі снує свої химери* – П. Загребельний (СФУМ, с. 673).

***Голова* [*іде* (*ходить*)] / [*пішла (заходила*)] *обертом* (*кругом, ходором і т. ін.*)** «3. Хто-небудь втрачає здатність розумно, тверезо міркувати, правильно оцінювати дійсність». *Почав* [панич] *присоглашати* [пропонувати] *їхати з ним у город, за хазяйку бути... От моя дурна голова і пішла кругом* – П. Мирний (СФУМ, с. 156).

Голова є «хто-небудь розумно, розсудливо міркує». *Каєшся тепер, плачеш. А раніше що думала, а раніше голова була*? – П. Мирний (СФУМ, с. 156).

***Голова пухне* (*розпухає, репається, розколюється, тріщить*)** «хто-небудь постійно зосереджений на здійсненні чого-небудь, напружено думає про що-небудь» (СФУМ, с. 157).

***Голова розвалюється* (*розривається*)** «2.Хто-небудь перебуває у стані розумового напруження від думок, турбот». *Голова в голови розколюється од думок різних* – О. Вишня (ФСУМ, с. 33).

***Голова туманіє* (*туманиться, чманіє*)** «хто-небудь втрачає чіткість думки, здатність виразно сприймати все навколишнє (від хвилювання, сильного болю, голоду і т. ін.)». *Від голоду його нудило, голова туманіла, в скронях щось стукало лютим болем* – С. Тулуб. *Все клекотіло в ньому. Жаром палило груди, туманилась голова* – А. Шиян. Від *тих суперечок голова чманіє* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 157).

***Голос / глас* (*крик*) *волаючого* (*вопіющого*) *в пустині* (*в пустелі*)** «даремні думки, поклики, що залишаються без відповіді, без уваги». – *Вночі ворота Лаври не гостинні, даремно тут і возвишати глас. Глас вопіющого в пустині, напевно, був чутніший, як у нас* – Л. Костенко (СФУМ, с. 159).

Гострити* (*точити*) *ніж* (*ножа, меч, меча і т. ін.*) *на кого, що і т. д. «замишляти що-небудь, виношувати підступні плани проти кого-, чого-небудь». – *Володимирівків попередник Іван Васильович прожив життя тихе, богобоязливе, ні на кого він меча не гострив, не важили й сусіди на нього* – Б. Федорів (ФСУМ, с. 120).

Гра з відкритими козирями «дії, розмова без приховування правди, справжніх намірів, задумів і т. ін.». – *Ну, скажімо, засудження до розстрілу. Було*? – *Багрича пересмикнуло. Це вже гра з відкритими козирями. – Ви що – ясновидиця*? – *Ні, я лікар* – Л. Дмитерко (СФУМ, с. 165).

Гратися* (*рідше грати, бавитися і т. ін.*) *з вогнем «поводитися необережно, займатися чимось небезпечним, не думаючи про наслідки. ризикувати». – *Ой, хлопче, хлопче, – довірливо каже Роман, – не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь в капкан попадеш* – О. Гончар (СФУМ, с. 168).

Гріти коло серця «потай виношувати (якісь плани, наміри і т. ін.). замишляти». *Він носив і грів коло серця свою найзаповітнішу мрію, сказати про яку не наважувався нікому* – З журналу (СФУМ, с. 170).

***Губитися* (*рідше плутатися, метатися і т. ін.*) *в здогадках* (*у догадках, у здогадах*)** «не бути впевненим у чомусь. не знати, на якому з припущень зупинитися. сумніватися, розмірковувати і т. ін.». *– Хочеш, щоб я тебе виділив*? *– Хочу, батьку*! *– твердо відповідає син. – А ти вже собі дівчину знайшов*? *– не лютує, батько, і Гнат губиться в догадках*: *що це означає*? – М. Стельмах (СФУМ, с. 173).

-Д-

Давати / дати задній хід «3. Відступати від своїх дій, слів, змінювати свої думки, переконання, позицію і т. ін.». *Замість того, щоб підтримувати добрим словом, він дав задній хід, звинувативши мене у всьому* – З газети (СФУМ, с. 178).

Дай Боже* (*Бог*) *пам'ять «уживається для вираження бажання, зусилля пригадати що-небудь». *Вона* [Наташка] *нагадує щось мені знайоме, – знову почав Проценко. – Я десь на неї схожу бачив. – О-о, дай Боже пам'ять* – П. Мирний (СФУМ, с. 186).

Дати заднього ходу. *Він* [Пилип Васюта] *уже вступив було раз до колгоспу, але, як відомо, передумав. І от знову проситься. Як будемо рішати*? *– Хай скаже, чого тоді дав заднього ходу, – вихопився молодий голос* – І. Цюпа (СФУМ, с. 178).

***Датися / даватися в пам'ять* (*в пам'ятки, в помки, в тямки*)** «на довго, добре запам'ятатися, вразивши чимось». *Дався він Галині Горленко в пам'ять, отой «січений», і тепер ось так наявно постав перед нею* – Є. Кротевич (СФУМ, с. 189).

Де тобі «уживається для повного заперечення попередньої думки, зовсім ні». *Він* [Петро] *думав, що сей пройдисвіт і зробивсь тепер таким паном, що й через губу не плюне, думав, що весь в золоті аж де тобі* – П. Куліш (СФУМ, с. 190).

Держати* (*тримати*) *язик далеко від розуму «говорити що-небудь безглузде, непродумане». *– А ти* [Харитоне] *язика далеко від розуму не держи*! *– вже замирливо кинув Боженко, добуваючи капшук, щоб перекурити, після хвилювання* – Ю. Смолич (СФУМ, с. 193).

Держати розум в голові «бути розсудливим, розважливим. обмірковувати, контролювати свої дії, вчинки». *Недарма в народі кажуть*: «*Держи розум в голові – скарб матимеш*» – З журналу (СФУМ, с. 192).

Держати розум та ум в своїй головоньці. *Не потурай, дівчинонько, та моїй розмовоньці, держи розум та ум добрий в своїй головоньці* – Б. Грінченка.

Держатися* (*триматися*) [*свого*] *берега «дотримуватися своїх принципів, не збочувати. діяти розважливо, помірковано». – *Мені здасться, що Соломія з таких, що крутиться, вертиться й берега не держиться* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 194).

Дивитися далі свого носа «мислити масштабно, з перспективою на майбутнє. не бути обмеженим у своїх поглядах, діях і т. ін.». *Себе передусім мала* [*Ольга*] *на думці, коли говорила, що багато наших молодих колгоспників ще не навчились дивитись далі свого носа* – І. Вільде (СФУМ, с. 197).

До мислі «подобається комусь хто-, що-небудь». *Тепер я стала тобі рідною духом і ніколи од тебе не одступлюсь*: *ти мені до мислі, ти мені й до серця, – подумала Саня* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 389).

Добра макітра розум. – Давайте поради! В вас же розуму добра макітра – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 365).

***Добрати* [*до*] *розуму* (*глузду, толку, ума і т. ін.*)** «додуматися до чого-небудь, зробити певний висновок». *Певні були* [селяни], *що ті* [коноводи] *не втечуть, але не могли добрати розуму, як їх узяти* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 210).

Докопуватися / докопатися до кореня (до коріння) «глибоко, вдумливо аналізувати, вивчаючи що-небудь, з'ясовувати його суть». *Він ніколи не буде ні письменником, ні інженером, бо не здатний серйозно вчитись і докопуватися до коріння* – О. Донченко (СФУМ, с. 214).

Дороги розходяться / розійшлися «хто-небудь припиняє взаємостосунки з ким-небудь через життєві обставини. розбіжність поглядів, інтересів і т. ін.». *Може, назавжди розійдуться їхні* [Тані й Богдана] *дороги і ніколи воює не буде їхнього солодкого вимріяного щастя* – О. Гончар (СФУМ, с. 216).

***Доходити* (*дійти*) [*до*] *думки* (*висновку*)** «додумуватися до чого-небудь, робити який-небудь висновок». *Вирішивши так, Остап Антонович, натурально, дійшов тієї щасливої думки, що, зробила його ім'я широко відомим не тільки на Глухівщині* – Епік (СУМ, т. 2, с. 398).

Доходити / дойти до крайнощів «переступати межу, перевищувати міру в чому-небудь, діючи запопадливо, необдумано і т. ін.». *До крайнощів, як то кажуть, не дійшло. Але наші хлопці не одмовили собі в приємності побешкетувати з радощів* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 218).

Дума за думою снуються в голові «хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне)». *Дума за думою снуються в голові у Платона. В хаті тихо, ніхто не заважає думати про найдорожче для солдата* – І. Цюпа (СФУМ, с. 222).

***Думати думу* (*думи, думку*) (*думу думати*)** «міркувати, розмірковувати над чимось». *Мабуть, у дубах сидить* [*Катря*] *та думає думку* – Марко Вовчок (СУМ, т. 2, с. 434).

Думати одну думу «разом вирішувати якесь питання» (СФСУМ, с. 181).

Думи-гадки обсіли голову «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Думи-гадки обсіли його* [Антонову] *голову* – С. Чорнобривець (СФУМ, с. 222).

***Думка* (*гадка*) *западає* (*лізе, приходить і т. ін.*) / *запала* (*влізла, прийшла і т.ін.*) [*в голову* (*до голови*)]** *кому* «хто-небудь починає думати над чимсь, несподівано подумати про щось». *Отже, що я тобі, Федоре, скажу,–почав Олексій Іванович, – щоб ти не думав про мене такого, щоб часом і гадка ніколи не западала про те в твою голову, то я тебе навіки від панщини увільняю* – П. Мирний (СФСУМ, с. 181).

Думка* (*дума*) *не виходить з голови «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь». *Дмитрій поволі посувався вздовж стіни, а з голови не виходила думка про Русака і його матір* – А. Хижняк, Д. Галицький (СФУМ, с. 221).

Думка блискавкою мигнула в голові «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Думка про волів, про своє добро, ба й про життя власне блискавкою мигнула в голові кожного* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 221).

Думка гвіздком* (*колом*) *стримить* (*стирчить, сидить і т. ін.*) *у голові «хто-небудь весь час думає про щось». *Якщо щастя нема ні на землі, ані на небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є... Думка ця гвіздком сиділа в голові філософа* – П. Тичина (СФУМ, с. 221).

Думка крутиться* (*вертиться*) *в голові «хто-небудь постійно думає про когось – щось». *Я дивився на хату, розглядав оселю, а в мене все вертілася в голові думка, через що пропала та земля, як Свікліцький з дідича став наймитом* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 221).

***Думка майнула* (*сяйнула, блиснула, пробігла і т. ін.*) [*в голові*]** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Ой! Ще стеля завалиться та й мене вб'є! – блиснула в мене думка* – І. Нечуй-Левицький. *І раптом пекельна думка пробігла в голові Марусяка* – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 221).

Думка навертається / навернулася до кого- чого- «хто-небудь починає думати про когось, про щось». *Килина, як побачила вчителя, то зразу ж її думки навернулись до нього* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 221).

***Думка не покидає* [*голови*]** «хто-небудь постійно думає про кого-, що-небудь». *Гречкун зрештою погодився, що першопричину* [*фашизму*] *треба шукати в галузі соціальних стосунків, одначе й опісля його не покидала думка про гуманітарне убозтво фашистів* (Ю. Бедзик) (СФУМ, с. 221).

***Думка пронизала голови чиї* (*про всіх або багатьох*)** «хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось». *Зрозуміли. До них ішов офіцер. Всі голови пронизала та сама думка* – П. Загребельний (СФУМ, с. 221).

***Думка спала / спадає* [*на розум*]** «хто-небудь додумався до чогось». *Хто б міг подумати, що доведеться воювати не лише з армією, а з цілою Росією. Ні, такі думки не спадали Наполеонові – П. Кочура* (СФУМ, с. 221).

***Думки* (*гадки*) *беруть* (*обсідають*) / *взяли* (*обняли, обсіли*)** «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Це знов обсіли*

мене дурні думки. І що мені робити з ними, навіщо вони мені?.. – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 221–222).

Думки* (*гадки, думи*) *снуються в голові «хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне)». *Андрій Гордійович збирався зразу ж заснути. Але, як на те, сон не брав його. Тривожні думки одна за одною снувалися в його голові* – М. Трублаїні (СФУМ, с. 222).

Думки гризуть голову «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Текля не спала ніч, думки гризли голову* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 222).

Думки забігають наперед «з'являються думки про майбутнє». *Наполохані думки забігають та й забігають наперед* – М. Стельмах (СУМ, т. 3, с. 22).

Думки закружляли в голові «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». *Думки закружляли в голові, шукаючи виходу. Бігли божевільні хвилини* – Д. Бузько (СФУМ, с. 222).

***Думки колесом заходили* (*закрутилися*) [*в голові*]** «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Думки колесом заходили, серце затріпалося.., та так засоромили, немов хто мене уперше на крадіжці піймав* – П. Мирний (СФУМ, с. 222).

Думки обсідають / обсіли голову «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Сидів він* [дервіш] *в глибокій жалобі, думки обсіли стару його голову* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 222).

***Думки розривають череп* (*мозок*)** «хто-небудь дуже страждає від тяжких, суперечливих роздумів». *Думки тягучі й важкі, вони розривають мозок, Юрію страшно поворухнутись, так болить тіло* – Я. Кочура (СУМ, т. 8, с. 788).

Думки стрибають / застрибали у голові «хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває у стані нервового напруження, збудження». *Орест тільки зовні здавався спокійним. Всередині у нього все кипіло, і блискавичні думки стрибали в голові* – О. Досвітній (СФУМ, с. 222).

Думки та гадки взяли «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *Вона* [Катря] *й сіла коло вербового кореня <…>. взяли її думки та гадки* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 222).

Думки та гадки обсідають голову «хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань». *– Чого пан сотник зажурився*? *– ударом руки прибив усі спомини підполковник. – Думки та гадки обсідають голову*? – М. Стельмах (СФУМ, с. 222).

Думки ходором заходили «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Чіпка стояв, як зачумлений. Думки його ходором заходили* – П. Мирний (СФУМ, с. 22).

Думкою (мріями, серцем і т. ін.) линути (летіти) «пориватися, прагнути до чого-, кого-небудь, кудись». *Добру хвилину стояли вони мовчазні і линули думкою в майбутнє* – О. Довженко (СФУМ, с. 335).

Думкою (розумом) забігати наперед «думати про майбутнє». *– Не забігай наперед розумом, щоб не звихнувся* – М. Кропивницький (СУМ, т. 3, с. 22).

Думне (глибокодумне) чоло «розумна людина, істота». *Вітер з Дніпрових низин обгортає думне чоло, а сонце мережить веселкою писані рядки* – І. Пільгук. *І думнеє чоло похмаріло…* – Шевченко (РУССВ).

Дух часу (епохи, доби) «погляди, потреби, смаки суспільства певного періоду». *Ви боїтесь, що я не піду разом з духом часу, а зостануся позаду, – не думаю я сього* – Л. Українка (СФУМ, с. 224).

-Ж-

Живе слово «те, що вимовлене усно, усне мовлення, висловлювання, яке виражає правдиві, цікаві, нові думки». *Нічого, жодного живого слова, крім пліток, які йшли від окупантів, у село не доходило* – В. Козаченко (СФУМ, с. 665).

Жити в хмарах «придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мріяти про щось недосяжне». *– Цей* [Огнєв] *любить у хмарах жити, а ми на землі* – О. Корнійчук (СФСУМ, с. 60).

Жити одним (сьогоднішнім) днем «нічого не думати про майбутнє, а задовольняти тільки найближчі інтереси». *Є люди, – сказав нарешті* [Тритузний],

– що мало чим цікавляться, я їх дрібнодухами чи й зовсім пустодухами назвав би... Одним днем живе, як та качка: *ряски нахапавсь, воло набив і чого йому ще...* – О. Гончар (СФУМ, с. 236).

***Жити своїм розумом* (*умом*)** «дотримуватися власних поглядів, переконань». – *Ти своїм розумом живеш*?.. *Але як*? – *закричав старий і сердито заворушив бородою* – Г. Тютюнник (СФУМ, с. 236).

Жити чужим розумом «дотримуватися не власних, а чиїхось поглядів, переконань і т. ін.». *Ні, нічого не скажу зараз. Бо нічого ще до пуття не знаю. А чужим розумом жити не хочу. Розберуся трохи в цьому сам, тоді й поговоримо* – А. Головко (СФУМ, с. 236).

-З-

***З* (*від*) *голови* [*аж*] *до ніг* (*до стіп*)** «3. У всьому (у думках, у вчинках і т. ін.)». *Поруч з оповіданнями Яновського мужньо лунали в дні війни оповідання Олександра Довженка, такого, як і Юрій Іванович, романтика з голови до ніг* – М. Рильський (СФУМ, с. 158).

З великого розуму, ірон. «необдумано, легковажно». *Всілякі чутки і всякі люди баламутять теперечки громаду... Один баламутить по дурості своїй, а другий з великого розуму* – М. Стельмах (СФУМ, с. 616).

З відрубу «не роздумуючи, не вагаючись, рішуче». *Я більше не можу. Не можу*! *Ти розумієш*? *Треба ж колись зважитись. Треба починати. То краще отако, з одрубу. Та й це буде легше* – Ю. Мушкетик (СФУМ, с. 106).

З головою «здатний добре мислити, розумний, кмітливий» (ФСУМ, с. 32).

З дурного розуму «2. Легковажно, не подумавши і т. ін.». *Вона з дурного розуму вдарилася в лірику. Владислав оцінить її натяки як чергове захоплення легковажної жінки* – Л. Дмитерко (СФУМ, с. 616).

З кондачка «не подумавши, без підготовки, зненацька». *До вченого прийшла покійного дочка*: *– Скажіть на панахиді двоє слів про тата. – Без підготовки*? – *Вчений здивувався. – З кондачка*? – С. Воскрекасенко (СФУМ, с. 306).

З льоту «не роздумуючи, швидко, відразу і т. ін.». – *Ти чого*? – *спитав її, коли вже мовчати далі було б негречно. – А нічого, – відповіла вона з льоту* – П. Загребельний (СФУМ, с. 357).

З миром «1. З добрими намірами». *Гей ти, степ угорський, пушта зелена*! *Чи ти бачиш грізне руське військо, що до тебе з миром прийшло*? – А. Хижняк (СФУМ, с. 388).

З ніг до голови. «3. У всьому (у думках, у вчинках і т. ін.)». *Дівчина – одна на мільйони. Це авантюристка з ніг до голови* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 158).

З розумом зі сл. жити, робити і т. ін. «так, як належить, як потрібно. обдумано». *Апарат – велика річ. Апаратом, та ще й з розумом, все можна зробити. Це воже був одвертий цинізм, і він не міг не обурити товаришку Люсю* – М. Хвильовий (СФУМ, с. 616).

Забивати / забити (в) голову «перевантажувати пам'ять великою кількістю знань, даних тощо, переважно непотрібних». *До кінофабрики я приїхав молодий і простий, як солдат з булавою маршала в ранці. Я, підскакуючи, ходив по місту, дивився на море й забивав голову різною романтикою* – Ю. Яновський (ФСУМ, с. 32).

Забити клин у голову (у тім'я) «вселити, навіяти думки, збудити певні роздуми, прагнення, бажання». *Своїми словами «Ви мусите щось написати про гуцулів» забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годен за 10 днів* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 238).

Забрело в голову «у кого-небудь з'явилась, виникла думка, бажання». – *За ці гроші ми не тільки дві ферми збудуємо, а ще й пекарню, – Пекарню*? – *схопився від несподіванки Сагайдак і заходив по кімнаті. – Що це тобі забрело в голову*? – В. Кучер (ФСУМ, с. 299).

Зав'язнути (зав'язти, нав'язнути, нав'язти і т. ін.) в зуби (в зубах) «1. Стати постійним об'єктом розмов, думок і т. ін.». – *Е-е, коли б ви розказали про замчище, діду. – Зав'язло тобі в зуби те замчище*! *Дивись, і з голови не виходить* – П. Мирний (СФУМ, с. 241).

Загладжувати* (*згладжувати*) / *загладити* (*згладити*) *гострі кути «свідомо уникати конфліктних ситуацій, пом'якшувати суперечності, розбіжності у поглядах, думках і т. ін.». *Серйозна сварка завжди на користь. Біда тільки, що ми часто уникаємо цього. Не хочемо полаятись, де треба і як треба. Загладжуємо гострі кути* – С. Журахович (СФУМ, с. 241).

Заглиблюватися у* [*власні*] *думки «глибоко замислюватися над чимось». *Гомінкий натовп на палубі пасажирів і пасажирок не давав замислюватись, заглиблюватись у власні думки і почувати себе самотнім* – Гео Шкурупій (СФСУМ, с. 182).

***Заглядати* (*зазирати*) / *заглянути* (*зазирнути*) *в душу* (*в серце*) *кого, кому, чию* (*чиє*)** «намагатися зрозуміти почуття, думки, сутність і т. ін. кого-небудь». *Схотілось мені заглянути в душу старого, чи справді охолодили її так літа, чи усе, справді вже заглухло, висохло і порепалось, як той степ в довгу засуху* – О. Стороженко (СФУМ, с. 242).

***Загубити / рідше губити розум* (*тяму*)** «втратити здатність логічно, обдумано діяти, стати несамовитим, не контролювати своїх вчинків». *Солдат був напідпитку, знов мазнув Анрі-Жака по всіх вусах і заіржав, а коли той, загубивши тяму, поліз битися, схопив його в оберемок* – Ю. Яновський. *З ним ніхто не хотів сідати за стіл, тому що від чарки Псякревський губив розум* – Казки Буковини. *Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе, вона тепер рада за тобою хоч на край світу* – Г. Квітка-Основ'яненко (СФУМ, с. 242).

***Заднім умом* (*жити*)** «бути непередбачливим. пізно спохвачуватися». – *І отак я все життя – заднім умом живу. Ну, чого я з дому поїхала*?! *І куди мене лиха година несе*! – А. Головко (СУІ, с. 117).

Закинути гадку за грядку «забути, не думати, про кого-, що-небудь». *Я, напр., не розумію, якби я, бувши здоровою, не провела Михаля або Френкеля, не відповіла на їх листи і взагалі «закинула гадку за грядку», раз вони з'їхали з моїх очей* – Л. Українка (СУМ, т. 2, с. 10).

Закинути гадку про кого, що «перестати думати про кого-, що-небудь, забути». *Та цур йому, власному лихові, я про нього давно гадку закинула* – Л. Українка (СФУМ, с. 244).

Заливати гусара «дотепно розповідати, вдало поєднуючи реальне з вигаданим». *Іван підморгує мені – мастак, мовляв, цей староста, вміє гусара заливати* – О. Збанацький (СФУМ, с. 246).

Залітати (залетіти) в думках (думкою, думками) куди «думаючи, уявляти себе де-небудь в іншому місці». *Залітала в думках далеченько і Явдоха, поспішаючи за синовою долею* – О. Ільченко (СУМ, т.3, с. 192).

Замакі́трити го́лову (світ) *кому* «позбавити кого-небудь здатності розумно, логічно мислити». *Як стануть тебе відсилати від дверей до дверей, від номера до номера, то в кінці так замакітрять тобі голову, що воює сама не знаєш, чого від тебе хочуть і чого тобі від них треба* – І. Вільде (СФУМ, с. 447–448).

Замутити голову (розум) «позбавити кого-небудь здатності логічно мислити, тверезо сприймати та оцінювати дійсність». *Замутили любощі та ревнощі йому голову, запив-загуляв воїн і забув, по якій землі ходить* – І. Волошин. *– Прости, Рустеме, за ті необачні слова, що я досі писала й говорила. Шайтан замутив тоді мій розум* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 249).

Зарубати [собі] на носі «добре, надовго запам’ятати». *– Передусім ти от що зарубай на носі, Сергію: всяка щаслива в шлюбі жінка активно зичить такого ж щастя усім своїм подругам та чоловіковим друзям* – Ю. Шовкопляс (СФУМ, с. 251).

Засісти в голові «хто-небудь невідступно думає про щось». *Ідея про її відкриття засіла у мене в голові років зо два тому* – З газети (ФСУМ, с. 271).

Засліплювати / засліпити очі «позбавити кого-небудь здатності чітко мислити, правильно сприймати і оцінювати дійсність». *Що затьмарює їм душу, що засліплює очі? Те саме, що й до війни. Якийсь дефект виховання і стилю нашого життя. Холод формалізму* – О. Довженко (СФУМ, с. 251).

***Затемнювати / затемнити свідомість* (*розум*)** «позбавляти кого-небудь здатності реально сприймати дійсність». *Не дивувався б я, якби ця гадюча краса затемнила свідомість вісімнадцятилітньому отрокові* – Ю. Опільський (СФУМ, с. 252).

***Затирати / затерти слід*(*и*)** «знищувати згадку про кого-, що-небудь або доказ, що свідчить проти когось». *Затрем Усякий слід тих споминок важких* – І. Франко (СУМ, т. 3, с. 347).

***Затоплювати / затопити лихо* (*розум, горе, біду і т. ін.*) *в чарці* (*в горілці*)** «тамувати, приглушувати тяжкі почуття, думки, притупляти свідомість, надмірно вживаючи алкогольні напої». *– Що ж робив він в ті скривджені дні*? *Може, в чарці затоплював лихо*? – П. Воронько. *І гарний сей чоловік,.. зате як загуляє, – роботу.. кинув та й розум затоне* [затопить] *в горілці* – П. Мирний (СФУМ, с. 253).

Затуманювати / затуманити голову (**розум**, рідше **очі**) кому і без додатка «позбавляти кого-небудь ясності, затьмарювати свідомість». *Злість усе не минала, затоплювала всі груди, затуманювала голову* – В. Кучер. *Страх затуманює очі, і горобець лякає заляканого зайця* – М. Трублаїні (СФУМ, с. 253).

Заходити в голову «1. З’явитися, виникнути (про думки, запитання) ». *Нічого там не горить То місяць.. Що це тобі в голову зайшло*? *Спи*! – С. Васильченко (СФУМ, с. 254).

***Збивати / збити на манівці кого* (*зводити*)** «спонукати до відступу від правильних думок, переконань, наштовхувати на що-небудь недобре». *–З’ясую стисло свідкам звинувачення, щоб не збивали суд на манівці* – Л. Костенко (СФУМ, с. 259. СУІ, с. 130).

***Збирати* (*зібрати*) *думки* [*докупи, разом*]** «намагатися зрозуміти що-небудь, розібратися в чомусь, зосереджуватися». *Тільки обійшовши геть од ліщини, Яків став збирати докупи думки*: «*Що таке трапилося*? *Звідки це*? *Нащо*? *Може, якась помилка*?..» – С. Васильченко (СУМ, т. 3, с. 434).

Збігло* (*набігло*) *на думку «хто-небудь раптово про щось подумав, відчув якесь бажання». *– Та я, бач, тільки спитала, – так набігло на думку*: *чи наймити*

гній вивозитимуть, чи повезуть мливо до млина – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 257).

Збрести* (*збігти, надбігти*) *в голову «раптово з'явитися (про думки, бажання)» – *Слухай, друже*! *Чого це тобі збрело в голову купити цигарок*? – П. Автомонов (ФСУМ, с. 324).

Звернути* (*збігти*) *на свою* (*на ту ж, на тую ж*) *стежку «1.Повертатися до попередніх роздумів, думок». – *Чому се так, що пан має необмежені грунта* [*фунти*], *а мені не дав Бог і клаптика землі*? – *непомітно для себе звернув Семен на тую ж стежку* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 258).

***Звертати / звернути з дороги* (*з шляху*)** – «відходити від своїх переконань, поглядів, принципів, змінювати їх». *Ти* [В. Сосюра] *теплу ніжність до людини Узяв, як хліб, у творчу путь. Хто шлях обрав собі єдиний, Тому із нього* [з шляху] *не звернуть* – М. Рильський (СФУМ, с. 258).

Зводити* (*звести*) *докупи думки «намагатися знайти логічний зв'язок у думках». *Думки рвалися на шматочки*: *він силився звести їх докупи, напрягав розум... та, здається, й розум його покинув*... –П. Мирний (СУМ, т. 3, с. 490).

Зійти з рівної* (*прямої*) *дороги «відхилитися від правильного напрямку в поведінці, діяльності, поглядах». *Він уболівав тепер за своїх, ковалівських, щоб не дати їм знову зійти з рівної дороги* – В. Кучер (СФУМ, с. 264).

Злазити з свого коника «залишати розмову на улюблену тему, не наполягати на чому-небудь (на своїх поглядах, переконаннях і т. ін.)». *Е-е, ні*! – *не хотів злазити зі свого коника Донат Озерний. – Коли вже почали, то давайте й далі говорити відверто* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 266).

-Й-

Й гадки мало кому «байдуже». (*Кандиба*) *–...На коровах короста, поросята рахі – тиками ходять, на пташнику кури дохнуть, а йому* (*зоотехніку*) *й гадки мало*... – С. Добровольський (СУІ, с. 16).

Й за вухом не свербить про що. кому, у кого «кому-небудь байдуже, однаково, нема діла до чогось, хтось не турбується ні про що». *Мірошник спить*

та спить. Вода ж біжить... Хомі й <u>*за вухом не свербить*</u> – Л. Глібов (СФУМ, с. 630).

Й не свербить. *– А отже громада каже, що буде жаліться – ще лукавіше додав писар. – Нехай*! *Мені те й* <u>*не свербить*</u> – Б. Грінченко (СФУМ, с. 630).

-І-

І в головах не класти про що «<u>не думати</u>, не гадати про кого-, що-небудь, не покладати надій на що-небудь». *Панове виборне боярство, А про війну* <u>*і в головах Собі ніколи не кладіте*</u> – І. Котляревський (СУІ, с. 153).

[І] ***в голову*** **(*у голови, в* <u>*думку*</u>**) [*собі*] *не брати* (*не класти, не покладати*)** «не думати, не здогадуватися про що-небудь». *Цвіркун, що поблизу мене,* <u>*І в думку не бере*</u>: *Співа собі* – В. Поліщук (СФУМ, с. 44).

[І] ***гадки*** **(*в гадці, в* <u>*думці*</u>*, на* <u>*думці*</u>** *і т. ін.*) [*собі*] *не мати*** «не думати зовсім, не звертати уваги, не турбуватися». *То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді – ніхто цього й* <u>*на думці не мав*</u> – П. Мирний (СФСУМ, с. 182).

І <u>***думку***</u> ***лишити*** **(*облишити*)** «перестати згадувати кого-, що-небудь. забувати». *А Ганна*? *Ганна, що ж – дівча. Про неї* <u>*й думку*</u> *він* <u>*лишив*</u> *– П. Дорошко* (СФУМ, с. 342).

[*І*] *не береться* [*до*] *голови* «хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти, збагнути щось». *Сторонський нарікав, що з Михасем зле – не вчиться. зате Андрусь пильний хлопець. А в Савки те й* <u>*голови не бралося*</u> – О. Маковей (СФУМ, с. 27).

І не гадати, і не снити «не думати». <u>І не гадав, і не снив</u> навіть – М. Коцюбинський (СФС).

І не думати «не мати наміру, не збиратися». *Вдома* <u>*і не думали*</u> *подавати вечерю* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 220).

І в голову **(<u>*думку*</u>)** ***не приходило*** **(*не приходить, не прийшло, не прийде*)** що «хтось зовсім не думає, не догадується про що-небудь». *Гризельда навіть не заздрівала, щоб Тодозя кохала князя, а поважний суворий князь кохав Тодозю*: *це їй* <u>*і в думку не приходило*</u> – І. Нечуй-Левицький (СУМ, т. 8, с. 85).

Інші часи – інші пісні «виникнення нових ідей, поглядів під впливом змін у суспільному житті» (КВУЛМ, с. 118).

Іншої* (*не тієї*) *заспівати «думати, поводитися, говорити за певних обставин не так, як раніше». – *Одружитесь, Іване Олександровичу, розживетесь на діток – іншої заспіваєте, бо в роти треба щось кидати. А поки що зривайте квіти кохання*! – М. Стельмах (СФУМ, с. 252).

***Іти* (*ходити*) */ піти під руку чию* (*під рукою чиєю*)** «слухатися кого-небудь, рахуватися з чиєюсь думкою, коритися комусь». *Та й не лише панни, а й кавалери радо йдуть під мою руку*: «*Як панна Маня скаже, так і буде*» – І. Франко (СФУМ, с. 281).

Іти / піти на пропаще «діяти відчайдушно, не задумуючись про наслідки». [Кай Летіцій:] *От сам ти* [Руфін] *бачиш – даремне проти цезарства змагатись. Чи друг йому, чи ні, – миритись мусиш, – ти ж не одважишся йти на пропаще, то краще йти на щирий мир, як я, та вже й служить республіці чим можеш* – Леся Українка (СФУМ, с. 279).

Іти / піти під курсом «бути послідовником кого-небудь, відстоювати, пропагувати чиїсь ідеї». *Він був щасливий, що і йому несподівано випала місія йти тим же курсом, нести правду до далеких берегів чужого світу* – Л. Дмитерко (СФУМ, с. 279).

Іти боєм «рішуче виступати проти кого-небудь, відстоювати певну думку». *При одній лише думці про те, що донька могла б не пройти по конкурсу, що якісь там інститутські книгогризи могли б завалити її при вступі, майора кидало в лють, і він готовий був хоч зараз іти боєм проти кривдників* – О. Гончар (СФУМ, с. 277).

-К-

***Казати* (*говорити і т. ін.*) *собі на* (*в*) *думці* (*думках*)** «міркувати, думати». *Поглядаючи на своє зібрання, казала* [*відьма*] *собі на думці*: *– Є усяке. не піду до людей позичати* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. II, с. 435).

Казка про білого* (*солом'яного, рябого*) *бичка «що-небудь вигадане, надумане, нереальне». *Артем надавав великої ваги в розвитку всесвітньої*

революції технічному винаходові. Чмир називав це казкою про білого бичка – О. Слісаренко (СФУМ, с. 285).

Каменюка за пазухою лежить. [Приблуда (до Горпини):] *Як тільки хто передо мною почне лисичити, то мені здається, що у того чоловіка лежить каменюка за пазухою* – М. Кропивницький (СФУМ, с. 286).

***Камінь за пазухою* [*лежить*]** «хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, лицемірний, з лихими недобрими намірами». *Були друзі щирі і нерозлучні, вірні до гроба, але були й недруги, у яких тільки камінь за пазухою* – В. Москалець (СФУМ, с. 286).

***Карбуватися на душі* (*на серці*)** «назавжди чи надовго залишатися в пам'яті, в свідомості». *А діти все прощалися й не могли розлучитися. І Прісине серце солодко щемить, перший біль розставання карбується на душі* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 288).

Карти на стіл «уживається для заохочення кого-небудь бути відвертим, виявляти свої приховані наміри, справжню суть справи». [Слідчий:] *Признаюся одверто: партнер ви достойний Тож*: *зіграєм без хитрощів*: *карти на стіл* – О. Левада (СФУМ, с. 288).

***Кидати* (*пускати, розкидати*) / *кинути* (*пустити, розкинути*) *на вітер* [*гроші*]** «даремно, марно, необдумано витрачати». – *Берегти треба кожну копійку, а ми тисячі карбованців на вітер кидаємо* – з газети. [Герміона:] *Немає за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток пускаєш так на вітер* – Леся Українка. – *Дорош за нашу артіль дбає, не хоче розкидати на вітер трудодні* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 293).

Кидати слова на вітер «говорити не думаючи, даремно». *Петерсон. Я не вмію кидати слова на вітер* – Я. Галан (СУІ, с. 166).

Кидатися / кинутися сторч головою «діяти, робити що-небудь необдумано, нерозсудливо». *А тут оці щиглики, трясця їхній тітці, сторч головою, мов дурні пуголовки, кидаються в політику* – М. Стельмах (СФУМ, с. 293).

***Кидатися словами* (*словом, фразами*)** «говорити, обіцяти що-небудь безвідповідально, несерйозно, необдумано». *Ніяка поважаюча себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й кидатись нерозважним словом* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 293).

Класти на ум «запам'ятовувати, усвідомлювати що-небудь з певною метою». *Величається і других зневажає, Нехай про Дуба казочку читає, На ум собі кладе*: *Наука в ліс не заведе* – Л. Глібов (СФУМ, с. 299).

Клепати язиком «говорити все, про що думається». *Мене тутечки в Києві усякі старосвітські лисини вже обсудили, оббрехали, бо ти сам знаєш добре, що їм в Києві нема ж про що язиком в салонах клепать* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 301).

Клопотати свою голівоньку «думати про що-небудь, обтяжуючи себе». *А що ж ми завтра будемо їсти*! «*Боже мій, у такі літа та чим свою голівоньку він клопоче*?!» – *подумала вона* – П. Мирний (СФУМ, с. 301).

Клопотати собі* (*свою*) *голову «думати про що-небудь, обтяжуючи себе». *Марусяк, раз рішивши собі усю оту справу, більше не клопотав собі нею голови* – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 301).

Краяти собі мозок «думати, детально розмірковуючи над чимось». *Я довго краяв собі мозок*: *ну, а звідки ж цей хамелеон* [Хома Леонтійович] *міг перейняти риси мого рідного брата*? – І. Волошин (СФУМ, с. 312).

Крутити* (*вертіти*) */ вертіти на всі боки «довго роздумувати, міркувати над чим-небудь, змінюючи щось». *Увесь вечір складав розклад лекцій, крутив, вертів на всі боки – нічого не виходе* [*виходить*] – С. Васильченко (СФУМ, с. 317).

***Крутити / покрутити мізками* (*мозком, головою*)** «думати, мислити». *Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити* – М. Стельмах. – *Тут треба багато міркування, треба добре головою крутить*! – І. Нечуй-Левицький (ФСУМ, с. 109).

Куди гнути «домагатися здійснення своїх намірів». *Бач, куди гне, ледар нещасний*! *Колись, бувало, й писнути не смів* (*Барило*), *а тепер он як огризається за свій колгосп, голодранець* – І. Кучер (СУІ, с. 178).

Курячий* (*короткий*) *розум «неспроможність тверезо мислити». *Яка уже бісова натура*! *Недаром кажуть*: «*Волос довгий, та розум короткий*» – П. Мирний (ФСУМ, с. 169).

Кут зору «певний погляд на ті чи інші явища, певне розуміння чогось, певна позиція в чомусь». *У кращих творах першої збірки В. Симоненка вже є вагома поетична думка, певна позиція, свій кут зору на описуване* – З журналу (СФУМ, с. 321).

-Л-

***Ламати голову* [*собі*]** над чимось «напружено думати, працювати над чимось». *Дід ще довго стояв серед хати, ламаючи голову, який саме з двадцяти запечатаних млинів порушив заборону, але так і не дійшов якогось певного висновку* – І. Кириленко (СФУМ, с. 327).

Лити воду на млин чий, в ролі прис. «висловлювати думку, докази на чиюсь користь». *Не збираюся лити воду на млин опозиції, але в даному випадку її лідери мають рацію. Голодування біля УД себе вичерпало...* – А. Велімовський. (СФУМ, с. 336).

Лишити думку «перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь». *А Ганна*? *Ганна, що ж – дівча. Про неї й думку він лишив* – П. Дорошко (СУМ, т. 4, с. 502).

Лізти на думку «згадуватися, бути предметом роздумів». *І господиня, мов сова, лізе в очі... Проклята*! *– думаю я, – чого ти лізеш на думку з своїм хижим поглядом*?.. – П. Мирний (СФУМ, с. 346).

Лізти у воду, не знаючи броду «робити щось без попереднього обмірковування, зважування. бути необачним». – [Ніна:] *Хіба ж таки можна лізти в воду, не знаючи броду*? *Під снігом валуни...* – І. Гребенюк (СФУМ, с. 346).

Літати* (*летіти, блукати*) *мислю «думати, мріяти про що-небудь». *Бачив птиці політ у весняній, розгонистій хмарі, З нею мислю летів, з нею жив, наче з другом у парі* – М. Звенигора (СУМ, т. 4, с. 718).

Лобом нешироκий «не здатний добре мислити, нерозумний». *В багряниці довгополій ходив по храмині, ходив, Аж поки, лобом нешироκий, В своїм гаремі одинокий, Саул сердега одурів* – Т. Шевченко (СФУМ, с. 434).

Ловити / зловити* (*рідше упіймати, піймати і под.*) *себе на думці *якій* «усвідомлювати, розуміти щось». *Ловила себе на думці, що пишається сином. Але на те вона й мати* – І. Цюпа (СФУМ, с. 351).

Ловити себе на чому «звернути увагу на предмет своєї думки». *Він частіше ловив себе на тому, що думає про неї* – Д. Ткач (СУІ, с. 188).

***Лукавий підкусив* (*напутив, підбив і т. ін.*)** «хтось зробив хибний, необдуманий або небажаний для когось вчинок». *Череваниха боялась, щоб лукавий не підкусив паливод на яку пакость* – П. Куліш. [Степанида і Оксана:] *Що ж таке трапилось*? [Панас:] *Хоч і не питайте*! (*Зітхає*). *Лукавий напутив*. [Степанида:] *Ця горілка ніколи до пуття не доведе* – М. Кропивницький (СФУМ, с. 355).

-М-

Мається на оці. *Подібних пам'яток немало, а проте бодай згадаймо серед них ще одну. Мається на оці дев'ятикупольний Троїцький собор у м. Новомосковську Дніпропетровської області* – З журналу (СФУМ, с. 375).

Майнуло* (*мелькнуло, мигнуло / т. ін.*) *в голові чиїй, кого, у кого, рідше кому, безос. «хтось раптом подумав про що-небудь». «*Значить, висота наша*!» – *майнуло в голові Черниша* – О. Гончар (СФУМ, с. 364).

Майнути думкою «подумавши про що-небудь, уявно перенестись туди». *Потім* [*Косинський*] *думкою майнув на вал фортеці, згадався посланець у ворожий табір* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 364).

Макітра зварила «хто-небудь зміркував, додумався, зорієнтувався». *А він таки й справді витяг* [дзвона на дзвіницю], *тільки не на плечах, а підоймою. Зварила макітра*... – Ю. Збанацький (СУМ, т. 3, с. 461).

Макітра розуму «хтось розумний, розсудливий, кмітливий і т. ін.». – *Ловко зметикував* [бригадир], *в нього макітра розуму*! – Ю. Яновський (СФУМ, с. 365).

***Мастити* (*мазати, намазувати*) / *намастити* (*намазати, помастити*) *салом п'яти* (*рідше п'ятки*)** «2. Відступатися від чогось задуманого, організованого». – *Аркадій Павлович сказав*: *Налякати треба. – Єсть. Ходімо. Куди*? *– Без мене, – твердо вимовив Василь. – П'яти мажеш*? *– дихнув на нього горілчаним перегаром Женька* – А. Хижняк (СФУМ, с. 363).

Мастити смальцем п'яти. *– Я, батьку, не збираюсь мастити смальцем п'яти. Хай* [інші], *мастять* – М. Стельмах (СФУМ, с. 363).

Мати в тямці «знати, пам'ятати щось». *Але ти ще собі тото* [те] *май у тямці, що ти найліпша ґаздиня в селі* – Л. Мартович (СФУМ, с. 372).

***Мати голову на плечах* (*на в'язах, на карку*)** «розважливо, розсудливо міркувати і діяти, бути розумним, кмітливим». *Маю клапоть батьківської землі, маю освіту, маю голову на плечах, і якось проживемо з Марусею на світі, – сказав Ломицький* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 372).

Мати за душею «2. Думати, говорити, знати і т. ін. що-небудь». – *Називаєш плетухою... Ну, називай, коли кращих слів за душею не маєш для мене* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 373).

***Мати на мислі* (*в мислі*)** «думати про кого-, що-небудь». *Дуже се мало, що я роблю, і я думаю, що навряд чи я скінчу коли хоч половину того, що маю на мислі* – Л. Українка (СУМ, т. 4, с. 718).

***Мати на оці* (*рідше на очах*)** «2. Думати про кого-, що-небудь перед висловлюванням». *– Про нього, про агронома, про кого ж іще, – тепер уже відкрито сказала, кого мала на оці* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 375).

Мати на увазі «думати про кого-, що-небудь, не називаючи, не згадуючи у висловленні. припускати в думці що-небудь не висловлюючись прямо». *– Що ж там було*? *– запитав я, маючи на увазі міліцію. – Все з'ясували*? – Є. Гуцало (СФУМ, с. 375).

***Мати намір* (*думку, гадку і т. ін.*)**, з інфін. «намірятися щось зробити». *Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину,..прошу вас*: *коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* – О. Довженко (СУМ, т. 4, с. 648). *Не думайте, Антоне*

Дем'яновичу, що я зовсім не мала думки видати за вас Марусю. Борони Боже – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 373).

Мати порожню макітру на плечах «бути нерозумним, не розсудливим і т. ін.». – *Як маєш порожню макітру на плечах, стріляй*! – *бунтувався професор. – На твоєму* [бандитовому] *боці сила, на моєму – правда. Сила розвіється, а правда – ніколи*! – О. Гончар (СФУМ, с. 376).

***Мати рацію* (*сенс*)** «1. Правильно, слушно вважати, думати, говорити». – *Ви абсолютно маєте рацію. Наша Батьківщина повинна ж колись перетворитись на сад* – О. Довженко (СФУМ, с. 376).

***Мати розум* [*в голові*]** «бути кмітливим, розумним, розважливим». – *Я не сказав би, – кохати не забороняю... Але ж батьки повинні мати розум у голові – то річ інша* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 376).

***Мати свій розум* [*в голові*]** «1. Діяти по-своєму, на власний розсуд, не залежно від інших». [Робітник:] *Ти гадаєш, небоже, що то мала робота – сімсот овець*! *Адже то живе, адже то кожде* [кожне] *свій розум має* – І. Франко (СФУМ, с. 376).

***Мати собі на прикметі* (*на приміті*)** «3. Не розголошуючи, думати про що-небудь, намічати щось». *Сидір собі мав на приміті ще один план* – А. Хорунжий (СФУМ, с. 377).

***Маячити у вічі* (*перед очима*)** «2. Поставати в уяві. ввижатися, згадуватися». *Хоч би маленький шматочок м'яса*! *Явдоха відчуває – м'ясо відживило б її. Воно маячить перед очима – рум'яне, піджарене...* – О. Донченко (СФУМ, с. 383).

***Меткий на вигадки* (*на витівки*)** «вигадливий, кмітливий». *Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Нестерові* – К. Гордієнко (СФУМ, с. 386).

***Мозком ворушити / ворухнути* (*поворушити, поворухнути*)** «добре думати, міркувати». – *От і поворуши мозком. Тобі потрібна жінка не абияка, а з освітою перш за все* – А. Головко (СФУМ, с. 125).

Морочити* [*собі* (*свою*)] *голову «розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратися в чомусь, з'ясувати, зрозуміти щось». *Я не став морочити собі голову цією явною маячнею чи недотепним жартом* – І. Кулик (СФУМ, с. 408).

-Н-

На (добрий) спомин «щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь». *Вона їй на спомин подарувала свій чорний платок. – Носіть на здоров'я та згадуйте мене*! *– сказала Христя* – П. Мирний (СУМ, т. 9, с. 570).

***На боці чиєму, кого, перев. зі сл. бути* [*бути*]** «підтримувати когось в чомусь, поділяти чиїсь думки, дії». *Він знав, на чиєму боці має бути. Але йому було шкода Тищенка, хотів порятувати його й не знав як* – Ю. Мушкетик (СФУМ, с. 37).

***На галай-*[*на*]*-балай* (*на галай, на балай*)** «як-небудь, недбало, необдумано, абияк». *Селяни не вміють робити щось на галай-балай* – У. Самчук. – *Мені здається, що к весіллю доведеться довгенько поготуватись*: *знаєте... я не думаю вінчати своєї дочки на галай-на-балай* – І. Нечуй-Левицький. – *Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай, на балай* – Л. Мартович (СФУМ, с. 146).

На думку «відповідно до чийогось погляду, переконання, міркування». *Він* (*Кандзюба*) *випалює слово, яке, на його думку, може зразу оглушити* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 222).

На думці «хто-небудь думає про когось, щось». *В неї* (*Хими*) *на думці тільки Тиміш чорнобривий, його виглядає рано й вечір* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 222).

На згад «а) щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь». *І тепер – вікам на згад – Місто, Леніним натхненне, Де родилась влада Рад, – Гордо зветься*: *Ленінград*! – І. Нехода (СУМ, т. 3, с. 507).

На незабудь «на згадку». *А пастушок на незабудь Дав голосну жалійку в путь, Оту, що сам різьбив на лузі* – М. Нагнибіда (СУМ, т. 5, с. 305).

На пам'ять. *І долину, і криницю На пам'ять назвали* – Т. Шевченко.

На розум кволий «розумово обмежений, недоумкуватий». *Царський* [син] *серцем був, як звір. Незугарний, низькочолий І на розум вельми кволий* – Л. Первомайський (СФУМ, с. 290).

На своє копито «на свій лад, по-своєму». *Агент прийнявся оброблювати Шеффеля на своє копито* – І. Франко (СФУМ, с. 307).

На спогад «щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь». *Він турячі – козла гірського – роги Прибив у себе на причілку, – може, На спогад про колишні полювання* – М. Рильський (СУМ, т. 9, с. 570).

Набивати / набити в голову кому що. – *Все ти їй набивала в голову: у миру немає щастя, у миру немає долі* – П. Мирний (СФУМ, с. 414).

Набивати / набити голову «примушувати себе чи кого-небудь сприймати чи запам'ятовувати інформацію, перев. непотрібну, зайву». *Він умисно хотів набити собі голову цифрами та рахунками, щоби прогнати другі, погані думки* – І. Франко (СФУМ, с. 414).

Набивати голову клоччям. – *Ось прийде літо, попросиш яблучка, то я тебе до твого язикатого Семена Семеновича пошлю! Щоб він клоччям голови вам не набивав* – В. Дрозд (СФУМ, с. 414).

Набиратися / набратися духу «3. Переймatися певними поглядами, думками, ідеями і т. ін., набувати певних властивостей». *Хлопці були ще в таких літах, коли вони ще не огрубіли, не постовбуріли, не набралися духу чоловічої самостійності* – Г. Григоренко (СФУМ, с. 415).

Наверталося на думку «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Мимоволі наверталось на думку: що буде з нами? З людьми, заводами, соборами?* – О. Гончар (СФУМ, с. 678).

Наводити (навертати) / навести (навернути) на розум (ум) «навчати кого-небудь не робити безглуздих вчинків, діяти розважливо, обдумано. наставляти». *Це дяка така матері, що тебе на розум наводила?* – П. Мирний (СФУМ, с. 417).

Наводити (навертати, наштовхувати) / навести (навернути, наштовхнути) на думку «спонукати кого-небудь думати певним чином про щось

або про когось, переконувати кого-небудь у чомусь». *Отже ж ти, Тодозю, навела мене на думку, що тепер в садку краще обідати, ніж в хаті* – І. Нечуй-Левицький (ФСУМ, с. 417).

Наводити / навести туман «позбавляти можливості правильно сприймати дійсність, навколишній світ». *Земляче*! *Бог з тобою*! *На тебе десь туман у Литві навели* – Є. Гребінка (СФУМ, с. 417).

Надурити голову «позбавити кого-небудь здатності розсудливо, спокійно міркувати. втомити постійними клопотами». *За цілий день надурять діти голову* – Б. Грінченка (СФУМ, с. 418).

Надягати (надівати, натягати і т. ін.) / надягнути (надіти, надягти, натягти і т. ін.) овечу шкуру «лицемірно приховувати під виглядом доброзичливості свої підступні наміри, дії». *Вмів* [дипломат] *точити кігті гострі й хижі, Вмів овечу шкуру надягать, П'ять років підряд брехав в Парижі, Він, мовляв, за мир і благодать* – А. Малишко (СФУМ, с. 418).

Наламати (нарубати) дров / ламати дрова «повестися необдумано, допустити багато помилок, завдати шкоди». *Вони дійсно там наламали дров, Силою дітей заганяли до школи* – Ю. Збанацький. – *Нарубав ти дров, Мостовий, у цих питаннях* – М. Зарудний (СФУМ, с. 422).

Напускати / напустити туману «1. Робити що-небудь незрозумілим, заплутаним». *Щось багато цей молодий колега напустив туману* – М. Стельмах (СФУМ, с. 425).

Не [до́вго] ду́маючи (ду́мавши) «без роздумів, без вагань, враз, зразу». *Другий, не думаючи довго, сам йде у біду, аби другому було добре* – Г. Квітка-основ'яненко (СУМ, т. 2, с. 434).

Не було гадки у кого про що «не думав хто-небудь». *Я було радію, слухаючи того її щебетання. Не було й гадки, щоб усе те щастя у велике лихо повернулось* – М. Вовчок (СУМ, т. 2, с. 11).

Не вбгати в голову ніяким робом «не усвідомити, не сприйняти, не засвоїти, не зрозуміти що-небудь». – *Це для вас в житті небезпечна річ, –*

сказала Каралаєва, не примічаючи, що перекручує ймення, котрі вона не могла собі вбгати в старечу голову ніяким робом – І. Нечуй-Левицький (ФСУМ, с. 68).

Не вилазить з голови «хто-небудь постійно думає про когось, щось». *Давно це питання з голови не вилазить* – З газети (ФСУМ, с. 112).

Не виходить / не йде з голови **(*з думки*)** у кого, кого і без додатка «хто-небудь постійно думає про когось, щось». *З думки Яся не виходив вид смирної, тихої Гані, балакаючої з наймичками запанібрата* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 93).

Не вкладається в голові / ***не міститься в голові*** «хто-небудь не може усвідомити, збагнути щось або примиритися з чимось». *Славці не вкладалося в голові, що батько її зовсім не такий, яким вималювала в своїй уяві* – С. Чорнобривець. *Мені не містилося в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної «золотої молоді» опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря*! – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 115).

Не давати **(*не подавати*)** / ***не дати*** **(*не подати*)** ***знаку*** **(*взнаки*)** «не показувати, не виявляти своїх почуттів, думок, ставлення до чогось і т. ін.». *І хоч серденько його* [Юрасика] *завмирало, він і взнаки не давав, як йому боязко* – С. Тулуб (СФУМ, с. 185).

Не давати / не дати і рота роззявити **(*розтулити*)** кому і без додатка «не дозволяють висловити свою думку». *– Як же мені розказувати, – сердито озвався дід, – коли не даєте й рота роззявить* – О. Стороженко (СУІ, с. 234–235).

Не дати й слова сказати кому «не дозволяють висловити свою думку». *Софія побігла братові назустріч. – Ну, що? як? Що вони тобі казали? – питала вона його ще в прихожій. – Готова? принесуть? Швидко? – Та пожди, пожди! Не даєш і слова сказать*! – Л. Українка (СУІ, с. 234–235).

Не до мислі «не подобається комусь хто-, що-небудь». *Було б не рубати Зеленої вишні. Було б не сватати, Коли не до мислі* – Українські пісні (СФУМ, с. 389).

Не думалось, не гадалось «про щось неймовірне». *От погобідав, так погобідав, що й самому не думалось, не гадалось* – М. Стельмах. *Звісно, не думалось і не гадалося, що це остання зустріч* – Л. Українка (ФСУМ, с. 34).

Не йде в голову «хто-небудь не засвоює, не сприймає, не запам'ятовує що-небудь». [Галя:] *Не всякому, папочко* [таточку], *та наука дається. Інший, Бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову* – П. Мирний (СФУМ, с. 283).

Не йде на думку «хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь». *Не їла* [Ївга] *з самого ранку нічогісінько. Нічого й на думку не йде*! – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. II, с. 435–436).

Не йти з думки **(*з голови, з ума*)** кому і без додатка «хто-небудь не може забути, постійно думає, згадує про когось, щось». *Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками – таким зараз пригадався Данько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки* – О. Гончар (СФУМ, с. 283).

Не лізе (не йде) з голови «хто-небудь весь час думає, згадує про когось, щось, постійно згадується, не забувається хто-, що-небудь». [Семен:] *Одна думка не лізе мені з голови*: *якось чудно* [Одарка] *спитала*: «*А чи ж будемо ми щасливі*?» – М. Кропивницький (СФУМ, с. 343).

Не лізе / не полізе в голову «хтось не може засвоїти, запам'ятати чого-небудь, не сприймається, не запам'ятовується і т. ін. щось». *Місце, де їх* [курсантів] *кинув Гладун, було відкрите, спека палила нестерпно, і ніщо не лізло в голову* – О. Гончар (СФУМ, с. 343).

Не мати (не було) на (в) думці «не думати про що-небудь, не допускати чогось, не мати наміру що-небудь робити». *Вона ніколи і в думці не мала почути таке від сина* – П. Мирний (СУМ, т. II, с. 435–436).

Не мати [однієї (третьої, дев'ятої і т. ін.)] клепки [в голові] жарт., зневажл. «Бути нерозумним, діяти нерозсудливо, несерйозно і т. ін.». *Еге*! *та хоч наш пан сотник, Микита Уласович, і не має дев'ятої клепки, та ще таки стільки глузду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи* – Г. Квітка-Основ'яненко (СФУМ, с. 380).

Не мати бога в животі, а царя в голові. *– Хай тільки* [пан] *одбере... Я йому такого пущу півня*!.. *– грізно каже Чіпка. Дід аж не стямився. – Що це ти кажеш, сину*? *Чи ти не маєш Бога в животі, а царя в голові*? – П. Мирний (СФУМ, с. 381).

Не мати царя в голові «допускати невиправдані вчинки, діяти нерозумно, несерйозно і т. ін.». *Царя в голові, як мовиться, не мають, а туди ж, керувати* – З газети (СФУМ, с. 381).

Не попускати / не попустити свого «домагатися здійснення якогось задуму, рішення і т. ін., не поступатися». *Марко хоче грати молодого й Терешко хоче, той свого не попускає, і другий не попускає* – С. Васильченко (СФУМ, с. 544).

[Н*е*] *при* [*своєму* (*при своїм*)] *розумі* (*умі*) «божевільний, не може правильно мислити». *Куди ти поїдеш*? *Кого ти слухаєш*? *– кричала вона. – Адже він не при своєму розумі, батько твій* – Д. Міщенко (ФСУМ, с. 169), «розумово обмежений, не здатний правильно мислити, діяти, оцінювати щось». *– А що поробляєш, чоловіче*? *– повторив. І знову мовчання.* «*А, та це дурний Тодосик, – догадався дід. – Від народження не при своєму розумі. Ох горе*!» – О. Донченко (СФУМ, с. 616).

Не спускати з думки *кого, що* «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». *Співаючи тих пісень, вони не спускали з думки тих молодих студентів, котрі так довго бігали слідком за ними* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 685).

Не сходити (***не виходити, не йти і т. ін.***) ***з думки*** «весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь». *Мені з думки не сходить Оксана з її істерією* – Леся Українка (СУМ, т. ІІ, с. 435–436).

Не сходити з ума кому і без додатка «постійно уявлятися, поставати в думках, пам’яті, свідомості». *– Мені він усе з ума не сходить, все перед очима, – хороший та красний, як сонце, любий, як щастя, – усміхається...* – П. Мирний (СФУМ, с. 703).

Не [***вміти*** (***могти і т. ін.***)] ***зв’язати двох слів*** (***два слова***) [***докупи***] «бути неспроможним чітко, логічно, зв’язно висловлювати свої думки». *Сахно довго не*

могла опанувати свого хвилювання й зв'язати два слова для відповіді – Ю. Смолич (СФУМ, с. 260).

Неначе цвяшок, в серце вбитий «захоплення людини ідеєю, задумом твору, спогадом та ін.». *Неначе цвяшок, в серце вбитий, Оцю Марину я ношу*. – Т. Шевченко (КВУЛМ, с. 189).

Несповна розуму «божевільний, не може правильно мислити». *Еге, згадають*! *– неусмішлива. Григорівна пробує всміхнутися. – Скажуть*: «*От баба, несповна розуму, задурно хату віддала*» – С. Журахович (ФСУМ, с. 169).

Нести* (*гонити, вернути*) *ахінею «говорити нісенітниці, висловлювати нерозумне, беззмістовне і т. ін.». *– А все-таки про кого це він ахінею ніс*? *– Та розхвалював твою нову повість* – Ф. Маківчук (СФУМ, с. 433).

Ні* (*ані*) *бе ні* (*ані*) *ме «нічого не розуміти, ні в чому не розбиратися, нічого не знати». *– Багато вам можна сказати, коли ви часом самі не можете сказати ні «бе» ні «ме».* – М. Білкун (ФСУМ, с. 9–10).

***Ні* (*ані*) *в зуб* [*ногою*]**, перев. зі сл. не знати, не розуміти «зовсім не розумітися на чомусь». *З людиною буває часто так, що, добре знаючи колишнього події, Вона сучасності ні в зуб не розуміє* – М. Рильський (СФУМ, с. 273).

Носити в* (*на*) *серці «завжди зберігати в пам'яті когось, щось». *Треба тільки* [тільки] *її* [правду] *мати в душі, носити в серці своєму* – П. Мирний.

Носити в* (*на*) *серці кого, що «завжди пам'ятати, думати про когось, щось». *Те, що я створив собі культ моєї дружини і ношу його в серці, може видасться тобі нудним і нецікавим* – М. Коцюбинський (ФСУМ, с. 184).

Носити в серденьку чиєму. *Прийде той, чий образ я носила з піснями вкупі в серденьку свому* [своєму] – Л. Українка (СФУМ, с. 440).

***Носити маску* (*личину*)** «1. Приховувати свої справжні думки, наміри, свою справжню сутність». *Рік служби у почтах Потоцького навчив його носити личину* – З. Тулуб. *Завше носити маску, завше себе загнуздувати – та хіба ж то мислиме*? – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 440).

-О-

Обдумувати (обдумати) кожне слово (зміст кожного слова) «дуже ретельно або обережно добирати слова, вирази». *Свій перший нарис Ніна Сокіл писала дуже довго. Ретельно, багато разів переправляючи, обдумувала й шліфувала кожне слово* – В. Собко (СУМ, т. 5, с. 484).

Обмінюватися / обмінятися (рідше обмінитися) думками (словом, словами) «говорити з кимсь про що-небудь, обговорювати, висловлювати щось». *Присутні, обмінюючись думками про фільм* [«Повість полум'яних літ»] *одностайно казали, що подібного за яскравістю і глибиною твору про Другу світову війну наше мистецтво ще не бачило* – М. Рильський (СФУМ, с. 454).

Оглядатися (обертатися) / оглянутися (обернутися) на задні колеса перев. жарт. «1. Повертатися в думках до минулого, зважати на те, що було раніше». *Старші* [учні], *яким скоро випуск, змушені час від часу оглядатись на задні колеса* – О. Гончар. «2. Діяти обережно, обдумано, розумно, роздумувати над чим-небудь, враховувати все». [Русаловський:] *Так, отже, я й оглядаюся на задній колеса. Яка радість синові моєму брать тепер у голого Хоми дочку*? – І. Карпенко-Карий (СФУМ, с. 458–459).

Оглядатися і на передні й на задні. *Він оглядався і на передні й на задні, та й проґавив час* – М. Грушевський (СФУМ, с. 458–459).

Одним духом дихати «бути одностайними, однаково настроєними, мати спільні наміри, дотримуватися спільних поглядів, думок і т. ін.». *Та йу дворі* [*панському*], *ваше благородіє, небезпечно. І там вони* [кріпаки] *одним духом дишуть. Учора контору обікрадено* – П. Мирний (СФУМ, с. 201).

Одного духу «однакових поглядів, переконань». *Я знаю... Одного ми духу, і мати усім нам – блакить. Та розуму серце не слуха* – В. Сосюра (СФУМ, с. 225).

Окидати / окинути думкою «роздумувати над чимось, обдумувати, обмірковувати щось». *Спокійно окинув думкою: – Ні, тепер уже ніщо не стане на заваді...* – С. Васильченко (СУМ, т. 5, с. 662).

-П-

Пальця в рот не клади «2. Хто-небудь уміє обстоювати свою думку, позицію, свій погляд, захистити свої інтереси». [Заболотний:] *Де ж це Ярошенко*? [Віктор:] *Заява на нього надійшла. Серйозні справи викриваються.* [Заболотний:] *Он воно що*!.. *І все ж ти йому пальця в рот не клади. Він брат, – ого*! *Я його знаю* – О. Левада (СФУМ, с. 299).

Пасти ластів'ят **(*пташок*)** «бездумно вдивлятися у кого-, що-небудь, думаючи про щось інше». *– Не можу терпіти людей, що з ідіотською усмішкою пасуть ластів'ят, в той час коли йдеться про такі речі* – О. Гончар (СФУМ, с. 486).

Перебирати / перебрати у пам'яті **(*в голові, у думці*)** «обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності щось». *Він перебрав у думці усі діла, які траплялись в волості за останні часи* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 489).

Перекидатися / перекинутися думкою **(*думками, уявою і т. ін.*)** «починати думати про кого-, що-небудь, уявляти когось, щось». *А Гриня невдовзі після цього вже перекинувся думкою на ті, ніколи не бачені ним, архіпелаги, де буцімто й нині люди живуть за первісними законами* – О. Гончар (СФУМ, с. 494).

Писати **(*виписувати*)** ***мисліте*** «іти нетвердою ходою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного)». *Піп, поспішаючи за кимсь, писав мисліте і щось розмовляв сам з собою* – П. Мирний (СФУМ, с. 503).

Під гарячу руку «спересердя, у гніві, зопалу, не думаючи». *Сказані колись під гарячу руку, ці слова Винниченка* [про історію України, яку нібито не можна читати без брому] *повторюються й тиражуються і заганяють співвітчизників у комплекс причетності до ексклюзивних жахіть нашої історії* – Л. Костенко (СУІ, с. 285).

Під кутом зору яким, чого. *Світову філософію художник засвоює для того, щоб розглядати явища дійсності під іншим кутом зору* – З журналу (СФУМ, с. 321).

***Підмочувати* (*хитати*) / *підмочити* (*розхитати*) *авторитет* (*репутацію*)** «певними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось». *Історія з капустою сильно підмочила репутацію Миколи Проця* – В. Бабляк. *Знову п'ятірня* [Авксентія Веремійовича] *повзає по лисині – Підмочив Василь свій авторитет. Оте чаркування...* – В. Большак (ФСУМ, с. 635).

Пішла ходором думка за думкою «хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення». *Максимові хотілося самому битись, рубатись... З ким же його?.. Де його?.. Пішла ходором думка за думкою* – П. Мирний (СФУМ, с. 22).

Плести* (*плескати, патякати*) *язиком «2. Поширювати плітки, вигадувати що-небудь таке, чого немає і не було». *Не може бути! – Йй-бо! Плещуть люди язиками. – Брешеш! – Землю гризтиму! – Не вірю, не вірю!.. Ти видумав!* – М. Понеділок (ФСУМ, с. 222).

Плести сіті «пускати плітки, вигадувати що-небудь складне, заплутане з метою нашкодити комусь». *Науковий подвиг Улугбека був не до смаку фанатично настроєним прихильникам ісламу, які сплітали сіті змов навколо великого вченого* – З журналу (СФУМ, с. 682–683).

Плутати* (*переплутувати*) / *сплутати* (*переплутати*) [*всі*] *карти чиї, кому і без додатка «розладнувати чиї-небудь плани, наміри, розрахунки, сподівання». *Дроздовський полк тим часом мацав місцевість, до них ходила різна тамошня наволоч, з усіх кутків збиралися відомості, і наші люди ходили до них виказувати й плутати карти* – Ю. Яновський (СФУМ, с. 520).

Подвійне дно «хто-небудь приховує справжні думки, почуття, наміри». *Хитрий чумак, мастак на всякі вчинки, життя його – подвійне дно* – М. Стельмах (СФУМ, с. 209).

По дорозі «1. Хто-небудь поділяє чиїсь погляди, переконання, прагнення і т. ін.». *Тепер вся наша Чаплинка, – пояснює старий Килигей синові, – вважай, що мобілізована... – Проти кого? – Проти біляків, і проти француза, і проти грека... – Тоді нам з вами по дорозі* – О. Гончар (СФУМ, с. 217).

***Повертати / повернути* [*своїм*] *розумом* (*мозком*)** «думати, мізкувати, міркувати». *Він мусив тепер повертати своїм розумом*: *взяв у одного дуже багатого польського графа в посесію село Журавку і став посесором* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 524).

***Погубити думки* (*мову, слова*)** «втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити. обдумавши що-небудь з усіх боків, не прийти ні до якого висновку». *І присів* [генерал], *погубивши всю мову* – Б. Грінченко (СФУМ, с. 528).

Подати** / рідко **подавати думку «запропонувати що-небудь, висловити пропозицію». *Підійшло ще кілька селищанських, оглядали пляму – слід від зниклої таблиці. Семко Дейнека подав думку, що треба б і міліціонера покликати* – О. Гончар (ФСУМ, т. 2, с. 659. СФУМ, с. 529).

Показати / показувати* [*свої*] *зуби «виявляти свою злостиву вдачу, злі наміри». *Підемо, товариство, за Волинь, а там побачимо, як доля поверне. Ляхам треба зуби показувати, щоб боялися коша* – А. Химко (ФСУМ, с. 66).

Показувати* (*відкривати*) / *показати* (*відкрити*) *справжнє* (*дійсне*) *обличчя «розкривати свої справжні погляди, наміри, риси характеру і т. ін.». – *Годі*! *– прошепотів я крізь зуби. – Кричиш*? *Ось ти й показав своє справжнє обличчя*! *– мало не плачучи, мовила Настка* – П. Автомонов (СФУМ, с. 533).

Покинути думку «перестати думати про кого-, що-небудь, забути кого-, що-небудь». *Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні* – М. Коцюбинський (СУМ, т. II, с. 435–436).

***Полинути думкою* (*думками, мріями*)** «уявляти себе де-небудь в іншому місці, у якомусь стані тощо». *Михайло мимоволі полинув думками в Каховку* – М. Зарудний (СФУМ, с. 537).

Поринути в себе «зосередитися на власних почуваннях, бути в роздумах, не помічаючи нікого, нічого навколо себе, зробитися замисленим, відчуженим». *Він увесь поринув у себе* – П. Панч (УФ).

Пороти гарячку «діяти поспіхом, необдумано». – *Тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба з усіх боків обміркувати* – А. Головко (СУМ, т. 2, с. 38).

***Пороху не вигадає* (*не видумає*)** «який не може додуматися до чогось, здогадатися про щось, некмітливий». *Командував нами капітан, з тих, що пороху не вигадає, колишній солдафон з унтер-офіцерів* – З журналу (СФУМ, с. 66).

***Починати / почати здалека* (*здаля*)** «не розкривати одразу своїх думок, намірів, говорити про суть справи не зразу, натяками, репліками». – *Да* [*так*], *кожного з нас щось жде у житті, – здалека і загадково починає Терентій і цим одразу насторожує допитливі очі Омеляна* – М. Стельмах (СФУМ, с. 553).

Прийти / приходити в голову* (*на розум, на ум / т. ін.*) *кому, що «2. З'явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.). // Згадатися, пригадатися». *О зміні* [*про зміну*] *годин і о їх порядку* [*про їх порядок*] *не мав* [*Тимофій*] *найменшого поняття, тому ляпнув мені першу-ліпшу цифру, котра прийшла йому на розум* – Г. Хоткевич. *Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки. Їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги* – М. Коцюбинський. *Як-то часто приходять мені на ум молоді літа: де що було, як...* – Марко Вовчок (СФУМ, с. 560).

Прийти / приходити в голову* (*на розум, на ум / т. ін.*) *кому, що «1. перев. безос. Задумати, вирішити щось зробити (про плани, дії і т. ін.)». *Йому чогось прийшло в голову: треба переховати халявки, щоб дяк не вкрав часом* – С. Васильченко (СФУМ, с. 560).

***Прикидати / прикинути в голові* (*в думках, думкою*)** «уявляти план дій, розмірковувати над чимось». *Вигрівались* [селяни] *на нежаркому осонні і прикидали в думках, до чого братися тепер, з якого діла розпочинати своє трудне життя на великому згарищі війни* – Ю. Бедзик (СФУМ, с. 561).

Припливати до голови «оволодівати ким-небудь, з'являтися в уяві (про думки, образи і т. ін.)». *Тобі що до голови приплило? Іди геть! Не дурій!* – І. Франко (ФСУМ, с. 697).

***Приставати* (*пристати*) *на слово* (*на думку, до думки, на пропозицію, до пропозиції* і т. ін.)** «підтримувати чиюсь думку, пропозицію». *На думку Кривцова пристали начальник порту і більшість капітанів* – М. Трублаїні (СУМ, т. 8, с. 33).

Про мене «виражає згоду з чиєю-небудь думкою, пропозицією». – *Я, правду кажучи, від жіночого роду далекий. Про мене, хоч би їх зовсім не було* – П. Мирний (СУІ, с. 321).

Про мене й Семене «виражає згоду з чиєю-небудь думкою, пропозицією». – *Про мене, Семене, – мовив Їжак, – біжім хоч десять раз, мені байдуже* – Українська народна казка (СУІ, с. 321).

Продумувати (продумати) думу (думи) «довго обдумувати що-небудь». *В снах, у мріях на ловецькім ділі Скільки дум продумали вони? Знають сестри-чайки посивілі, І засвідчать, певне, буруни* –А. Малишко (СУМ, т. 8, с. 176).

Проходити червоною ниткою (стрічкою), книжн. «бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось». *Тема Батьківщини червоною стрічкою проходить крізь усі твори* [художньої виставки] – З газети.

Прясти думи «думати». *Двадцять сім років пряв старий степові думи, дивився на свій край аж з Білого моря…* – Ю. Яновський (СФС, с. 41).

Пускати миляну баньку «вигадувати нісенітниці». – *Майстер він говорити казки, Милячу пускать баньку* – І. Франко (ФСУМ, с. 718).

-Р-

Розкидати (розкинути) думками (розумом, умом) «напружено думати, шукаючи виходу з якогось становища». *Чоловік був не дурень. Розкинув думками туди й сюди та й питає*: «*Та хіба вас багато в мене розвелося*?» – Легенда (СУМ, т. 8, с. 695).

Розкидати (розкинути) розумом (умом, мізками, головою / т. ін.) «1. Напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу із якогось становища». *Чого він тільки не робив, як не розкидав своїм розумом – ніщо не помагало*! – П. Мирний. – *Невже ти не можеш нічого зробити*?.. *Ану ж бо розкинь розумом, ти ж міцний хлопець* – М. Ю. Тарновський. *Присіли го* [його] *довги* [борги], *так нема що казати... Розкидав тепер головою на всі боки* – Г. Хоткевич (СФУМ, с. 610).

Розкидатися <u>думками</u> «розголошувати свої <u>ідеї</u>, <u>міркування</u>». *Ти ж, Дмитре, не дуже <u>розкидайся</u> цими <u>думками</u>…* – М. Стельмах (СФСУМ, с. 183).

Розкривати / розкрити карти «повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, <u>задуми</u>». *За вечерею Семен Федорович розмовляв з дружиною. І тоді Фросина <u>розкрила</u> перед ним усі <u>карти</u> Макара Підігрітого*: *–Хоче стати на твоє місце* – М. Зарудний (СФУМ, с. 611).

Розкрити козирі «повідомляти кому-небудь про свої плани, наміри, <u>задуми</u>». *Всіх <u>козирів</u> він, звичайно ж, не <u>розкрив</u>, але розповів про декілька незвичайних костюми* – З газети (ФСУМ, с. 71).

***Розкусити* [*міцний* (*твердий*)] *горіх* (*горішок*)** «розв'язати якесь складне питання, пізнати щось». *Так споконвіку було. Одні упиралися з ганчіркою в руці, а другі тяглися до стяга зорі і йшли за хвостами комет, <u>горіх розкусивши</u> буття* – М. Хвильовий (СФУМ, с. 611).

***Розплутувати* (*розмотувати*) / *розплутати* (*розмотати*) *клубок* (*клубка, клубки*)** чого і без додатка «розкривати, з'ясовувати суть складної, вигадливої справи, намагатися щось зрозуміти». *Він певен, що натрапив на кінець ниточки, але як <u>розплутати клубка</u>, не знає. Перше, що треба, – це розшифрувати таємний зміст цидулки* – О. Слісаренко (СФУМ, с. 613).

***Розсохлися клепки* (*обручі*)** у кого, зневажл. «хтось поводить себе нерозумно, видається розумово обмеженим». [Прокіп:] *У Ярини дійсно трошки <u>клепки розсохлись</u>. Обруч треба зробити і воно зразу пройде* – О. Корнійчук (СФУМ, с. 301).

Рябої кобили сон. *– Справедливий устрій общини – це ваша фантазія*! *– вигукнув молодогромадівець. – <u>Рябої кобили сон</u>*! *– додав другий* – Ф. Бурлака (СФУМ, с. 676).

-С-

Свій брат «людина, однакова за становищем, світоглядом і т. ін., однодумець». *Перше* «*карав*» [Чіпка] *тільки пана та єврея, а то вже став* «*одбирати своє*» *й у <u>свого брата</u>, заможного козака* – П. Мирний (СФУМ, с. 38).

Світ вгору піднявся кому «прозріти, усвідомити справжній стан речей, бути дуже враженим чим-небудь, покращився настрій». *У кого-небудь поліпшився настрій, самопочуття і т. ін. Ясна річ, світ йому вгору піднявся, коли вздрів постаті козацтва* – О. Ільченко (СУІ, с. 340).

Світла (ясна) голова «2. Хто-небудь чітко, логічно мислить». *Скільки золотих рук, світлих голів, вірних сердець згубив смерч війни* – З журналу (СФУМ, с. 158).

(С*вое*) *слово приточити* «висловити свою думку, додати від себе щось до вже сказаного». *– Це Матвій тобі казку розповів, – з серцем промовив Плачинда – Навряд, Якове Дорохтейовичу, не такий чоловік Матвій. А коли не ймете віри, підіть до нього, він слова не приточить* – М. Стельмах (ФСУМ, с. 700).

Своя рука «хто-небудь близький, однодумець, що завжди допоможе у чомусь, підтримає, посприяє». *Сава Герасимович здавна в селі має вплив і авторитет, всі його поважають, скрізь у нього Своя рука*. – Ю. Бедзик (ФСУМ, с. 765).

Сказати (говорити) на вітер «висловитися без певної мети, не думаючи». *– Це вже Мотря і справді б не знати що виробляє, – сказав Лаврін на вітер* – І. Нечуй-Левицький. [Марусяк:] *Бо знай, небого, я на вітер говорить не вмію* – І. Франко (СУІ, с. 347).

Сказати в вічі «висловити, що думаєш, про когось або щось». *– Хоч один, кажуть, не витерпів, сказав правду у вічі тому вискочці* – І. Цюпа (СУІ, с. 346).

Скласти / складати думку про кого-, що-небудь «уявляти, думати що-небудь про когось, щось, формувати свої ставлення, міркування про когось або щось». *Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, нарешті теж: втрутився в розмову. – Ми не бюрократи, – сказав суворим тоном, – не з паперів складаєм про тебе думку* – О. Гончар (СФУМ, с. 657).

Слово і діло «думка, ідея і її втілення, здійснення в житті». *На практиці донос обставлявся наступним чином: вимовлялося вираз «Слово і діло государеве» або скорочено, «слово і діло»* – З жуиналу. (КВУЛМ, с. 258).

Смажити собі голову «постійно, весь час думати про що-небудь». *І спати полягали, і поснули усі, а я все смажу собі голову: де я тії очі іскристі бачив*? – М. Вовчок (ФСУМ, с. 832).

Снувати* [*свої*] *химери «вигадувати що-небудь, фантазувати». *Чайка не слухає перемовлянь Миколи з старшиною. Він взагалі не здатен прислухатися до будь-кого. Він далі снує свої химери* – П. Загребельний (СФУМ, с. 673).

***Снувати думки* (*думку*)** «обдумувати щось, думати над чим-небудь (перев. слухаючи щось)». *Таубенфельд, погойдуючись на м'якому сидінні, снував думки* – Ю. Бедзик (СФУМ, с. 673).

***Снуватися в голові* (*в думках*)** «виникати в уяві, думатися». *А Степану мріялося, снувалось у думках: заживемо, забагатіємо* – В. Вільний (СФУМ, с. 672).

Собі на умі «2. Думати про власні інтереси, мати свої плани, задуми». *Показує одного карася і дві щучки – отакісінькі! Він показує, а я сама собі на умі* – О. Ковінька (СФУМ, с. 736).

Сон рябої (*рідко* ***вороної***) ***кобили*** «нісенітниця, безглуздя, дурниця». – *Чи ти, чоловіче, сон рябої кобили розказуєш, чи дороги питаєш*? – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 676).

***Спадати* (*приходити, спливати / т. ін.*) *і спасти* (*прийти, спливти і т. ін.*) *на думку* (*на пам'ять, в голову, на гадку*)** кому і без додатка «хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спадало на думку неймовірне, від усіх тих здогадів почала боліти голова* – С. Голованівський (СФУМ, с. 678).

***Спадати, приходити / спасти, прийти на пам'ять* (*на думку, заст. на ум*)** кому «1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого- що-небудь, задумуватися над чимсь». *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому спадало на думку неймовірне, від усіх тих здогадів почала боліти голова* – С. Голованівський (СФУМ, с. 678).

Спалося у голову «1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь». *Що, мамо, як не зазеленіє*? – *запитався вдруге*

Івась. – Як-то не зазеленіє? *Що тобі у голову спалося*? – Ю. Яновський (СФУМ, с. 678).

Співа́ти / горлати з чужо́го го́лосу «не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже, діяти за чужими настановами». – *Ви співаєте з чужого голосу, мій недосвідчений друже, – недбало кинув розпорядник* – А. Крижанівський. *До нього вчепився такий самий молодий, кругловидий солдат-гайдамака. Горлає з чужого голосу* – О. Довженко (СФУМ, с. 681).

***Співати в інший тон* (*інакше, інше*)** «суперечити самому собі, висловлювати протилежні думки». *Маруся широко розкрила очі на свою маму. Вчора мати нарікала, що Ломицький прийшов в гості до їх в піджаку, неначе до міщан, а сьогодні співає зовсім в інший тон і трохи не лає Ломицького за той фрак* – І. Нечуй-Левицький (СУМ, т. 9, с. 514).

***Співа́ти однієї́ й тієї́* (*ж*)** «весь час повторювати те саме, ту саму думку». [Зінька:] *Ти, Ісайку, однієї й тієї співаєш* – Є. Гуцало (СФУМ, с. 681).

Співа́ти пі́сеньку* (*рідше пі́сню*) *чию «не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже, діяти за чужими настановами». [Секретар:] *А ти знаєш, чию пісеньку співаєш*? *– Може, бандерівську*? *– гірко усміхнувся Дубов* – М. Тарновський (СФУМ, с. 681).

***Спливати* (*спадати*) / *сплисти* (*спливти, спасти*) *на ум* (*розум*)** «несподівано з'явитися на думці (про наміри, бажання) ». *– Чого це ти, Йване, так важко зітхаєш*? *Може, й тобі Василина спала на ум*? *– спитав парубок* – І. Нечуй-Левицький (ФСУМ, с. 206).

***Спливти* (*сплисти*) *в пам'яті* (*на пам'ять, в спогадах*)** «пригадуватися, виникати в пам'яті». *Спливали в пам'яті й розгорталися в уяві цілі картини* – А. Головко (СУМ, т. 9, с. 539).

Сповна розуму «уживається для вираження здивування, застереження, коли хтось діє необдумано, необачно». *– Опам'ятайсь, Карпе*! *Що ти вигадав*: *по-панському схотів жити, кров свою одмінити*? *Чи ти сповна розуму*..? – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 683).

Стояти на позиції «поділяти певні погляди, дотримуватися якоїсь думки, відомих уявлень». *На франківських позиціях у своїй перекладацькій роботі стояв революційний демократ Павло Грабовський* – З журналу (СФУМ, с. 696).

Стояти на точці зору «поділяти певні погляди, дотримуватися якоїсь думки, відомих уявлень». *Автор, стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу – лінгвістична проблема,.. ігнорує, особливості художнього перекладу* – М. Рильський (СФУМ, с. 696).

Стукати в голову «З'явитися, виникнути (про думки, запитання) ». *І знов стукнуло в голову те саме настирливе питання, що вже забувалось: як воно буде*? – М. Коцюбинський (ФСУМ, с. 868).

***Сушити / висушити* [*собі*] *голову* (*мозок*)** *над чим* «1. Напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем». *Вляглася метушня, а князь все ходить у покоях, сушить собі голову. Що значать ці кляті дари*? – Д. Міщенко (СФУМ, с. 702).

-Т-

***Тільки й думки* (*на думці*)** «постійно думати про кого-, що-небудь». *Спокійно живе* (*графиня*) *серед панських вигод, їй тільки й на думці пишнота* – Леся Українка (СУМ, т. ІІ, с. 435–436).

***Тішити себе надією* (*думкою, мрією і т. ін.*)** «заспокоювати себе чим-небудь, сподіватися на щось». *Він* [*пан*] *тільки тішив себе тією думкою, що дасть Миколі кілька сотень різок, помститься над ним і оддасть його в москалі* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 713–714).

Тонко прясти «робити що-небудь не так, як слід, нерозумно, необдумано». – *Тонко ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 581).

***Топити горе* (*лихо*)** «тамувати, приглушувати тяжкі почуття, думки». *Пива він не любив і топив своє горе в абстрактних розмовах про беззахисність людського кохання* – Л. Первомайський (СФУМ, с. 253).

***Тривожити уяву* (*фантазію, ум*)** «викликати в кого-небудь роздуми про когось, щось, змушувати думати». *Білий світ ще ясніше розлився по лісі,*

фантастичний синюватий світ тривожив фантазію, будив мрії в гарячому серці – І. Нечуй-Левицький. – *Ось уже одинадцять літ я господарюю тут, турбуючи й тривожачи уми ваших академіків* – Ю. Смолич. *Попереду були незнайомі місця, невідомі пригоди і степовий шлях, який здавна солодко тривожив Матвійкову уяву* – О. Донченко (СУМ, т. 10, с. 254).

***Тримати* (*держати*) *в голові* (*в умі*)** що «постійно пам'ятати що-небудь, не забувати чогось». *Неграмотному треба все в голові тримати, часом і забудеться, а грамотний записав – папір не голова –з нього не втече* – М. Коцюбинський (СФУМ, с. 720).

***Тримати при собі думки* (*думку, погляди і т. ін.*)** «мовчати, не висловлювати чогось уголос, публічно». *Микита поблажливо всміхався, але свої думки тримав при собі* – І. Нечуй-Левицький (СУМ, т. 10, с. 260).

Туди й дорога «2. чому. Так тому й бути, не варто про це думати, шкодувати». – *Трест уже на ладан дихав. Від нього не було нікому ніякої користі – і незабаром він луснув. Туди йому й дорога* – З газети (ФСУМ, с. 50).

Туманом голова туманіє «хто-небудь втрачає здатність думки, здатність виразно сприймати все навколишнє» (СФСУМ, с. 183).

Тьмариться* (*туманіє, мутиться і т. ін.*) / *потьмарився* (*помутився*) *розум кому, у кого, чий і без додатка «хто-небудь під впливом чогось втрачає ясність думки, мислення». *Сміх так вразив Свирида Яковлевича, що він, задихаючись, став біля воріт, не знаючи, чи не тьмариться йому розум* – М. Стельмах. *Страшні думки вставали в Зіньковій голові, вони пекли його, палили, що аж розум його туманів* – Б. Грінченко. – *Як я здумаю про те* [*минуле*], *то в мене розум мутиться, в очах плями замріють*!.. – П. Мирний (СФУМ, с. 616).

-У-

У власну* (*свою*) *дудку грати «мати незалежні думки, погляди і чинити по-своєму, на свою користь». *Диктатора немає. То й кожний з них у власну дудку грає, І має кожний з них свою програму* – О. Олесь (СФУМ, с. 167).

У голові все іде / пішло обертом «хто-небудь втрачає здатність чітко, логічно мислити, розуміти, сприймати і т. ін. щось». *У мене в голові все йшло*

обертом. Я ніяк не міг похопити одної думки, що ледве ворушилась десь під свідомістю, намагаючись підвестись – О. Досвітній (СФУМ, с. 131).

Узяти на думку «почати думати». *Він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти* – Г. Квітка-Основ'яненко (СУМ, т. 2, с. 437).

-Х-

Хвилювати (бентежити, розпалювати, бунтувати / т. ін.) кров яку, у кого і без додатка «викликати неспокій, тривогу, розбурхувати почуття, думки». *Воля, воля і воля! Це чарівне слово розпалювало кров у хлопця* – М. Коцюбинський. *Плач, злість, досада разом піднімались з душі* [Мотрі], *бунтували стару кров* – П. Мирний (СФУМ, с. 743).

Хвилювати уми / почуття «впливати на думки людей, збуджувати їх». *Революційні заклики Шевченка хвилювали уми й збуджували волю до боротьби тисяч людей* – Слово про Кобзаря (УФ).

Хилити на своє «настійливо, наполегливо відстоювати свою думку, переконувати в своїй правоті». *А Щука на своє хилила: – Ет, вигадки! Велике діло – миш* – Л. Глібов (СФУМ, с. 744).

Химороди гнати «вигадувати що-небудь, говорити щось неприємне, незрозуміле і т. ін.». *Я її раз поспитала на самоті: – У тебе єсть щось важке на серці? Скажи мені. – Тепер, – каже, – піст, дак чого ж химороди гнати!* – Г. Барвінок (СФУМ, с. 150).

-Ц-

Це діло «уживається на знак згоди з чим-небудь, підтвердження чиїх-небудь слів, думок, переконань і т. ін.». *– А я женитися не думаю, – відповів Рубін з серйозністю. – До тридцяти років не оженюся – І це діло, – відповів Каленик Романович. – Поспішати нікуди* – І. Сенченко (СФУМ, с. 206).

-Ч-

Чи з розумом? «уживається для вираження здивування, застереження при необачних, необдуманих діях кого-небудь». – *Чи ти з розумом, дівчино? Летить, женеться, наче її хто в спину штовха* – В. Винниченко (СФУМ, с. 616).

***Чи при* (*не, в*) [*своєму*] *розумі* (*розумові*)** «уживається для вираження здивування, застереження при необачних, необдуманих діях кого-небудь». *Коли стурбована Христинка стала на порозі, він одразу пригорнув її до себе. – Чи ти, Левку, не в своєму розумі? – зашипіла дівчина, вислизнула з його рук* – М. Стельмах (СФУМ, с. 616).

-Ш-

Ширити у позахмарному просторі: *– Вони* [теоретики] *кричали*: *не на землі Каргат живе, а ширяє десь у позахмарному просторі* – Ю. Шовкопляс (СФУМ, с. 88).

Шкода й гадки «нема чого й думати». *Там би я... Та шкода й гадки, Не буде нічого* – Т. Шевченко (СУМ, т. 2, с. 11).

-Щ-

***Ще що вигадай* (*видумай, зроби*)** – «уживається для вираження несхвалення, осуду або заперечення чого-небудь». *Сину! Що це з тобою сталося? Чого ти чеплясшся* [*чіпляєшся*] *до молоді ні за що ні про що? – Еге! Чепляєшся. Ще що, мамо, вигадайте* – І. Нечуй-Левицький (СФУМ, с. 66).

Що й казати «уживається для підтвердження певної думки, висловлення відсутності сумніву в чому-небудь, не можна заперечувати». *Обід тягнувся, як здавалося Надійці, дуже довго. І, що й казати, досить нудно* – В. Козаченко (СФУМ, с. 285).

***Що тільки язиком натрапить* (*говорити, молоти*)** «будь-що, не задумуючись, не обдумуючи». *Починає Щур молоти, що тільки язиком натрапить* – С. Васильченко (СФУМ, с. 428).

-Я-

***Як* (*мов, неначе і т. ін.*) *з* [*білої*] *гарячки* (*говорити, молоти, белькотати*)** «не зовсім осмислено, необдумано, згарячу». *– І не слухайте його, пришелепкуватого! Що він тямить? Меле таке, як з білої гарячки! – затарабанила Олена* – М. Стельмах (СФУМ, с. 147).

Як* (*мов, ніби і т. ін.*) *заворожений «1. Мовчазний, задуманий, глибоко зосереджений». *Вони* [*брати*] *стоять мов заворожені, бо ще перебувають під чаром іншої ночі, минулої ночі* – І. Багряний (СФУМ, с. 240).

Як* (*мов, ні́би і т. ін.*) *світ свінув кому «раптом з'явився здогад у кого-небудь, стало відразу ясно комусь». *Їй зразу як світ свінув – це ж вона і є, та золота грамота*! – С. Васильченко (СУМ, т. 9, с. 8).

Як* (*мов, ніби*) *по писаному «3. Без будь-яких ускладнень, за наперед продуманим планом або схемою». *Одімкнув* [заступник коменданта] *хвіртку в огорожі корівника. За цим, як по писаному, рудий Цункер відчинив, нарешті, двері* «*салону смерті*» [концтабору] – В. Козаченко (СФУМ, с. 502–503).

Як* (*наче, мов*) *по нотах «1. Ніби за наперед продуманою схемою». *Все добре йшло. Сказать не гріх, як в пісні, як по нотах* – П. Дорошко (СФУМ, с. 442).

Як* (*рідше якби*) *на мене «на думку, на розсуд і т. ін. того, хто говорить». – *Як на мене, я оці хутори одним махом із лиця землі стер би*!.. *Саме по таких хуторах оті вовкулаки розводяться* – А. Головко (СФУМ, с. 384).

Якої бісової* (*вражої, лихої і т. ін.*) *матері «уживається для вираження обурення, незадоволення діями, намірами кого-небудь і т. ін.». – *Якої бісової матері їм треба*? *Чого вони так себе поводять*? *Заспокойте. Розберіться*. – З газети (СФУМ, с. 370).

Якої мари «уживається для вираження незадоволення чиїмись діями, намірами і т. ін., чому, навіщо, з якої причини». [Микола (до Штефана):] *Де Варвара*? [Штефан:] *Як і щоранку, не знати якої мари в ліс на коні повіялася*! – Я. Галан (СФУМ, с. 367).

Додаток Д

СЛОВНИК ПАРЕМІЙНИХ НОМІНАЦІЙ КОНЦЕПТУ «ДУМКА»

-А-

А Біг его святий знає, що він <u>думає</u>, гадає (УППТІ, с. 127).

Аби <u>думки</u> не мучили, а без ласощів засну (УПП, с. 116).

Апостол правди і науки «гарячий послідовник і проповідник якого-небудь учення, ідеї і т. ін.». *І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде <u>Апостол правди і науки</u>*? – Т. Шевченко (СУМ, т. 1, с. 55).

-Б-

Багато ума, та в кишені катма (УППТІ, с. 108).

Без панів сієм – думкою багатієм (СБЗУВ, с. 292. УППТІ, с. 291).

Біда навчить ворожити (УНППЗ, с. 74).

Бідний хитрий на <u>видумки</u>, а багач на гроші (ЗУПП, с. 67).

Більше їж та <u>думай</u>, тільки менше говори (УППТІ, с. 565).

Більше, турок, за Дунай виходити <u>не</u> <u>думай</u> (УНПП, с. 206).

Блаженна вода, що не мутить ума (СБЗУВ, с. 20).

Брови нависли – злоба на <u>мислі</u> (УПП, с. 265).

Буває, що є чим <u>думати</u>, та немає об чім, або і є об чім, та немає чим (УНПП, 1963, с. 325).

Будеш <u>гадати</u>, як захочеш дівку заміж віддати (УПП, с. 171).

Була б голова на плечах, а хліба вона <u>придумає</u> (СБЗУВ, с. 183).

-В-

Весела <u>думка</u> – половина здоров'я (УПП, с. 211).

Весною і галка про свій рід <u>думає</u> (СБЗУВ, с. 431).

Взявся під боки, та й <u>думає</u>, що пан (УНПП, с. 130), (УПП, с. 292).

<u>Видумав</u> чорт моду та й сам у воду, а ви гоніться (УПП, с. 148).

Викинь із <u>мислі</u>, що тебе тисне (ПТП, с. 306).

Він того <u>не</u> <u>дума</u>, що тепер бъють, як куплять (УППТІ, с. 195).

Він того <u>не</u> <u>дума</u>, що тепер бъють, як куплять (УППТІ, с. 195).

В ленінському слові завжди знаходимо думки нові (УПП, с. 369).

Вовк вовчу думку має (ПП, с. 202).

Вовк по-вовчому думає (ПП, с. 202).

Вовк у овечій шкурі «людина, яка під маскою доброчесті, приховує злі наміри» (КВУЛМ, с. 49).

Вовк, то вовче й думає (УППТІ, с. 163).

Вовча думка, а лисячий хвіст (СБЗУВ, с. 368).

Вовче думає **(*гадає*)** (УППТІ, с. 163).

Вовчий рот, лисячий хвіст (ПП, с. 202).

Вовчу думку має (УППТІ, с. 163).

Вода ума не мутить, та й голови не смутить (СБЗУВ, с, 306).

В пригоді – мисль о свободі (УППТІ, с. 100).

Все гульки та гульки, а про смерть нема й думки. *Плаче бідний чоловік, Що потратив марно вік, Бо все гульки та все гульки, А об смерті нема думки* – українська народна пісня (УНПП, 1963, с. 495).

В яке стадо залетів, так і крякай (РУССВ, с. 130).

-Г-

Гадає, що всі розуми поїв «гадає, що дуже розумний» (ПТП, с. 324).

Гадка за морем, а смерть перед носом (УППТІ, с. 370).

Гітлер думав нас скорити, та зостався сам побитий (УПП, с. 380).

Глибока річка, як думка, йде спокійно (ПП, с. 57).

Глитай павутину мотав, та сам від того сконав **(**ФСУМ с. 518).

Глухий не почує, то видума (ЗУПП, с. 196).

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше (УНПП, с. 187).

Говорити і не думати – те саме, що стріляти і не цілити (УПП, с. 229).

Голова задумає, а ногам горе (ЗУПП, с. 39).

Голова задумала, а ноги несуть (УППТІ, с. 310).

Голодній качці все зерно на гадці (ПП, с. 303).

Голодній кумі і хліб на умі, а не голодна і про книші забула (ЗУПП, с. 67).

Голодній кумі хліб* (*пироги*) *на умі (УППТІ, с. 421).

Голодній курці /все/ просо (/все/ зерно) на <u>думці</u> (сниться). *– Мені почулося – «марка». Недаремно ж кажуть, що голодній кумі хліб на умі. – Якій кумі?.. – вона почала нервуватися. – Ну, є ще інший варіант*: *<u>голодній курці просо на думці</u>* – Н.Гуменюк (ПП, с. 179).

Голодному хліб на <u>думці</u> (гадці) (УППТІ, с. 532).

Голос, як сурмонька, але чортова <u>думонька</u> (УППТІ, с. 165).

Голь на <u>видумки</u> хитра (ЗУПП, с. 68).

Горе гострить розум (УНППЗ, с. 74).

-Д-

Дай тобі, боже, спішно й охотно робити, щоб твої <u>думки</u> були повні, як криниця водою, щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом. пошли тобі, Мати Божа, на все гаразд! (УППТІ, с. 226).

Дай тобі, Боже, тілько <u>гадки</u>, абись о мні забув (УППТІ, с. 200).

Дай, Боже, щоб їлось і пилось, а робота й на ум не йшла (УППТІ, с. 620).

Даю воли та й що маю, але долі не <u>вгадаю</u> (УПП, с. 49).

Де не <u>думаєш</u> ночі ночувати, то там дві занучуєш (УППТІ, с. 258).

Дивись очима, а думай умом (ЗУПП, с. 123).

Дивиться лисицею, а <u>думає</u> вовком (УНППЗ, с. 155).

Для людської <u>думки</u> нема віддалі (ПТП, с. 306).

До вінця як ідеш, то про смерть <u>не</u> <u>думай</u> (УППТІ, с. 605).

До покрови <u>думай</u> о пашу для корови (ПП, с. 396).

Добрими <u>намірами</u> вимощене пекло (КВУЛМ, с. 79).

Добро добром <u>згадують</u> (УПП, с. 262).

Довго голодний нагинається, поки ситий <u>здогадається</u> (УПП, с. 44).

<u>Догадавсь</u> – та й вареники в шапку (УПП, с. 129).

Догадався Семен очкур зав'язати – та <u>думає</u>, що порозумнішав! (УНПП, 1963, с. 393).

<u>Догадався</u>, коли уже програвся (УПП, с. 327).

Доки дурень <u>надумається</u>, то й ярмарка кінчиться (УПП, с. 249).

Домашня думка в дорогу не годиться. *Сорокадвохрічний син тисяцького був настроєний значно похмуріше. Він сказав*: *– Домашня думка в дорогу не годиться, княже. Наліі й гостьові купці речуть*: *у греках нині голод. Певніше мати власне борошно на возах* – І. Білик (ПП, с. 236).

Друга хатка – інша гадка (СБЗУВ, с. 376).

Думав Гітлер в Росії поживитись, та довелось удавитись (УПП, с. 380).

Думав Гітлер у Москві побувати, та костей не зібрав (УПП, с. 380).

Думав гут, а прийшов капут (УПП, с. 379*)*.

Думав піймати бога за бороду, а піймав чорта за хвіст (УПП, с. 355).

Думав попити та поїсти, а вони танцювати заставили (УНПП, 1963, с. 193).

Думав фашист наїстись на Вкраїні сала, а ми як нагодували, то й шкура відстала (УПП, с. 380).

Думав, що йому будуть печені голуби до рота падати (УПП, с. 132).

Думає, що Бога за ноги зловив «досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного» (УПП, с. 355).

Думає, що вже Бога за бороду впіймав (УПП, с. 355).

Так він собі царство Боже надумав (УППТІ, с. 321).

Думаєш дати, то подумай, де взяти (УПП, с. 317).

Думаєш їхати – не марнуй води і не спалюй усіх дров (СБЗУВ, с. 33).

Думай добру думу без зайвого шуму (СБЗУВ, с. 187).

***Думай звечора, а починай зранку* (*удосвіта*)** (СБЗУВ, с. 187).

Думай звечора, а роби зранку (СБЗУВ, с. 159).

Думай і так і сяк, а роби однак (СБЗУВ, с. 187).

Думай не думай, а вище себе не плигнеш (УНПП 1963, с. 45).

Думай про смерть: труна всякому готова (УНПП, с. 557).

Думай, що робити, а роби те, що надумав (СБЗУВ, с. 187).

Думала мовчать, та не мовчиться (УНПП, с. 256).

Думала, чого корова не реве, а її дома нема (ПП, с. 156).

Думають-думають ні вголос, ні мовчки (УППТІ, с. 295).

Думаючи, що помреш, готуй сніданок (СБЗУВ, с. 534).

Думи мої, думи мої! Квіти мої, діти! (УППТІ, с. 223).

Думка – найхуткіша, земля – найситніша, сон – наймиліший (СБЗУВ, с. 439).

Думка (дума, думки наші) за горами, а смерть за плечима (плечами) (УППТІ, с. 370).

Думка ген-ген літає, а смерть за плечі хапає (УППТІ, с. 370).

Думка думку пошибає (гонить, побиває) – … журиться, що нічого не має. *Сльози не ллються, а голос рветься. несподіваний сум обіймає голову. Думка думку гонить: нігде пристати, ні за що зачепитися – так і ганяє за маною… –* П. Мирний (УППТІ, с. 447).

Думка за морем, а смерть за плечима (УППТІ, с. 370).

Думка за руки прудкіша (СБЗУВ, с.187).

Думка і вороги закують у ланцюги (УПП, с. 335).

Думка нікому зла не наробить (ПТП, с. 306).

Думка п'є воду воду, а відвага мед (ЗУПП, с. 134).

Думками за горами, а ділом у запічку (УНППЗ, с. 179). – *Атож. Думками за горами, а ділом у запічку... Лика півжартома бухнув, що перше на думку спало, а потім подумав, що й справді можна магнітофона на уроках застосовувати* – В. Довжик «Втеча».

Думкою дістанеш далі, ніж очима, винесеш більше, ніж плечима (СБЗУВ, с. 187).

Дурень (дурний) думкою багатіє (багатий) (а злиднем живе). *Розумний б'є на те, що справді в його є, А дурень думкою, як кажуть, багатіє* – Л. Глібов.

Дурень гадає, а розумний знає (УПП, с. 249).

Дурний думає, як сорока літає (УПП, с. 250).

-Е-

Еврика «вираження радості при несподіваному відкритті чи вдалій думці» (КВУЛМ, с. 85).

-Є-

Єретичні <u>думки</u> – «думки, що суперечать загальноприйнятим поглядам». *В голову мені приходили <u>єретичні думки</u>, я вагався і не міг вирішити – що корисніше було б викладати моїм товаришам* – Л. Первомайський «Невигадане життя» (УСКС, с. 90).

-Ж-

Живе чоловік, живе и <u>думає</u> (УППТІ, с. 438).

Живий живе <u>гадає</u>, а помирає – все покидає (УПП, с. 218).

***Живий живе й гадає* (*<u>думає</u>*)** (УППТІ, с. 438).

***Живий про живе гадає* (*<u>думає</u>*)** (УПП, с. 205. УНПП, 1963, с. 27).

Жіноча <u>думка</u> і вітер часто змінюються (УПП, с. 181).

-З-

З вовками жити, по-вовчому вити (РУССВ, с. 130).

З добрим думцею князь високого стола <u>додумається</u>, а з лихим думцею и малого стола збудеция (УППТІ, с. 83).

З паном дружи, а за пазухою камінь держи (ЗУПП, с. 81).

З самого початку <u>думай</u>, який буде день (ПТП, с. 306).

З самого початку <u>думай</u>, який буде кінець (СБЗУВ, с. 443).

За <u>думками</u> й ніч мала, а за ходнею день «довго думати». *Біда вбогому чоловікові паруватись. <u>За думками і ніч мала, а за ходнею – день</u>* – Г. Барвінок (ПТП, с. 306).

За <u>мислі</u> не позивають до війта (ПТП, с. 306).

За своєю <u>думкою</u> й самому важко встигнути (СБЗУВ, с. 188).

<u>Загадай</u> собаці млинці пекти, так він тісто поїсть (УПП, с. 91).

<u>Задумав</u>, продумав – передумувати не варто (СБЗУВ, с. 188).

<u>Задумавсь</u>, як собака в* (*на*) *човні (УППТІ, с. 274).

Зайшовши за Дунай, та й додому <u>не</u> <u>думай</u> (УПП, с. 362).

Заїхав за Дунай – та й додому <u>не</u> <u>думай</u> (УНПП, с. 205).

Заліз робак на хрін, <u>гадає</u>, що луччого немає (УНПП, 1963, с. 585).

Заліз черв'як у хрін та й хвалиться, що добре (ПП, с. 226).

***Згадала баба діверя,* (*що добрий був*)** «немає потреби говорити про те, що давно минуло, забулося і не повернеться» (ЗУПП, с. 89).

Згадала баба, як була дівкою (ЗУПП, с. 89).

Згадала стара, як молодою була (УПП, с. 209).

Зійде з очей, зійде і з думки (УПП, с. 167).

Злий і зле думає (УПП, с. 265).

Злодій думає, що всі люди крадуть (УПП. с. 302).

Знай та гадай – мудрому досить (УПП, с. 224).

***Знай та гадай – розумному досить*!** (УНПП, 1963, с. 526).

-И-

И думок не стане (УППТІ, с.447).

-І-

І голові треба відпочити*: *думати – що молотити (СБЗУВ, с. 189).

Індик* (*Єндик*) *думав, / думав та й / і / здох «про людину, яка має лише вигляд розумний, а насправді, не є такою» (ПТП, с. 306), (ПП, с. 178).

Індик думав / хвалився / та й у борщ попав (ПП, с. 178).

Індик думав, поки ворота не вбили (ПП, с. 178).

Інші часи – інші пісні «виникнення нових ідей, поглядів» (КВУЛМ, с. 118).

І собака зимою про хату думає (ПП, с. 85).

-Ї-

***Їй мука сниться, а вона думає, що за мірошника* іде** (УНПП, с. 616).

-К-

Кив морг на его, дума – дівка его, дума – піде за него (УППТІ, с. 389).

Кого болять кості, той не думає в гості (УППТІ, с. 524).

Кожен дідько в свою дудку грає (СФУМ, с. 167).

Кожна голова має свій розум*. *Всякому городу нрав і права, Всяка тримає свій ум голова (КВУЛМ, с. 57).

Козак, мати, подумати та вражі людей не хвалять (УППТІ, с. 75).

Козацька люлька – добра думка (УППТІ, с. 238). *І коли археологи відкопали козацьку зброю* (*шаблі, пістолі*), *та ще й гранчасту пляшку з-під оковитої* (*хоч*

і порожню), *та ще й дерев'яну люльку, на якій перлами було викладено слова*: «*Козацька люлька – добра думка*» *– ми трохи не попадали в яму. То було незабутнє видовище*! – В. Нестайко «Тореадори з Васюківки».

Коли б панам гадалося, з чого лихо скувалося (УНПП, 1963, с. 99).

Коли зле гадаіш, чом ж Бога благаіш (УППТІ, с. 42).

Коли йдеш у бійку, то не думай про чуба (ЗУПП, с. 86).

Коли місяць май, кождий собі дбай (ПП, с. 87).

Коли починаєш, подумай і про кінець (ПП, с. 296).

Коли прийде май, то за себе дбай (ПП, с. 87).

Коли чорт та москаль що вкрали, то поминай, як звали (УППТІ, с. 77).

Куди голова задумала, то туди й ноги несуть (УППТІ, с. 310) *Кожний із нас, напевно, помічав за собою, що іноді йде зовсім не туди, куди потрібно йти – ноги самі несуть в інше місце, а руки іноді роблять зовсім не те, що задумала голова* – І. Шугаєв.

Кумай не кумай, а своє думай (УППТІ, с. 422).

Куркуля слова ласкаві, та думки лукаві (УПП, с. 375).

-Л-

Ленінізм – це думка нова, це партії нашої основа (УПП, с. 370).

Ленінізм –це думка сміла, це партії нашої сила (УПП, с. 370).

Лестю б душу отдало, а чортова думка (УППТІ, с. 165).

***Литвин бився з кимсь та розказував*: «*Він мене обухом, а я його лаптем, лаптем*! *… Та що ж би ви думали*? *Мене повезли як пана, а він побіг як собака*»** (УППТІ, с. 73).

Лишнього нічого не вигадуй (ПТП, с.306).

Лотоцький*! *Не думай, що ти граф Потоцький, бо ти вех (паламарь) села Бебех (УППТІ, с. 263).

Луччий розмисл, як замисл «розмишляти (думати) » (ПТП, с. 306).

Людей питай, а свій розум май (СФУМ, с. 376).

Людська думка найбистріша і найсміліша (ПТП, с. 306).

Лягай спать, та подумай, як вставать (ЗУПП, с.84).

-М-

Має вовчий зуб, а лисячий хвіст (ПП, с. 202).

Має тілько (тільки) гадок, що пес стежок (УППТІ, с. 447).

Май – усяк собі дбай, а іюнь – хоч сій, хоч плюнь (ПП, с. 87).

Мало думав, та мудро сказав (ПТП, с. 306).

Меле язиком, неначе з гарячки (СФУМ, с. 147).

Менше гадай, більше ділай (ПТП, с. 306).

Ми в кожусі, та при своїм дусі, а (ви) в мислях, та в мислях. Ми въ кожусі, та при своєм дусі, а в лисях, та в мислях (УППТІ, с. 130).

Ми думали, зовсім наша нива пропала, а вона втекла до пана Галагана (УНПП, 1963, с.105).

Мислі (думки) (думкою) в небі, а ноги (ногами) в постелі (УППТІ, с. 274).

Мислі до суду не позивають (УППТІ, с. 274).

Мислі оквисли, ум розкарячивсь, а хазяїн одурачивсь (УНПП, 1963, с. 396).

Мишлю та й мишлю, куди до перемишлю (ПТП, с. 306).

Між вовками вий по-вовчи, між свиньми хрюкай по-свинячи (УППТІ, с. 114).

Між воронами – будь вороною, між солов'ями – співай солов'єм (РУССВ, с. 130).

Мовчи, так подумають, що ти розумний. *Та з ним все добре, ситуація накшталт* «*сиди мовчи, тоді подумають що ти розумний*» – З газети (УППТІ, с. 294).

Молитву вимовляє, а про шахрайство гадає (УНПП, 1963, с. 214).

Мудрий думає, що говорить, а дурний говорить, що думає (УПП, с. 241).

Мудрий змінить свою думку, а дурний ніколи (УПП, с. 243).

-Н-

На зле не в / у / чи нікого, / і / сам догадається (УПП, с. 238, 266).

На чиєму возі їдеш, того й пісню співай (ПП, с. 239).

На чиєму возі сидиш, тому й пісню співай (ПП, с. 239).

На чиєму возі сидіти, того й волю волити (РУССВ, с. 130).

На чиєму возі сидіть, того й волю волить (ПП, с. 239).

На чиєму возку сиджу, тому й правду кажу (ПП, с. 239).

На чиєму току молотять, тому й хліб возять (РУССВ, с. 130).

На чиїм візку їду, тому й пісню співаю (ПП, с. 239).

На чиїм возі їдеш, того пісеньку співай / тому мусиш пісню співати (ПП, с. 239).

На чиїм возі їдеш, тому й ласку твори (ПП, с. 239).

На чиїм кто возку сидить, того і пісеньку повинен співати (ПП, с. 239).

На язиці – мед, а на <u>думці</u> – отрута (ЗУПП, с. 130).

На язиці медок, а на <u>думці</u> льодок (УНППЗ, с. 157).

<u>Нагадався</u>, як проспався (УПП, с. 116).

<u>Нагадай</u> козі смерть, то вона мекатиме, аж поки здохне (УПП, с. 311).

<u>Нагадала</u> собі баба м'ясниці (УПП, с. 202).

<u>Нагадує</u> старі гріхи (УПП, с. 359).

***Наздогад* (*навздогад*) *буряків* [*щоб дали капусти*]** (СУМ, т. 5, с. 90).

Наздогад тільки лапті плетуть (УПП, с. 100).

***Наша <u>дума</u>, наша пісня не вмре, не загине*!** (КВУЛМ, с. 183).

***Наша <u>дума</u>, наша пісня не вмре, не загине… От де, люде, наша слава, Слава України*!** (КВУЛМ, с. 183).

Нашій кумі все просо на умі (УППТІ, с. 421).

Не бачив Гриць воза та й сів на порозі, а <u>думав</u>, що на возі (СБЗУВ, с. 343).

Не буде так, як <u>думається</u>, а буде так, як станеться (СБЗУВ, с. 454).

Не вважай на врожай, сій жито – хліб буде (ЗУПП, с. 43).

Не вважай на врожай, усю землю засівай (ЗУПП, с. 43).

Не вважай на урожай, а гречку сій (ПП, с. 109).

Не вважайте* (*лякайтесь*), *люди добрі, що я швець*: *говоріть зі мною, як з простим (ПП, с. 272–273).

Не все Біг дарує, що люд <u>міркує</u> (УППТІ, с. 42).

Не все так сталось, як жадалось (ПП, с. 74).

Не все те зробиться, що на <u>думці</u> зродиться (ПТП, с. 306).

Не все те маємо, про що <u>гадаємо</u> (ПТП, с. 306).

Не довго <u>думав</u>, а добре сказав (ПТП, с. 306).

Не <u>думав</u> бути в церкві, та / так собаки загнали (УНППЗ, с. 69. УНПП, 1963, с. 213).

Не <u>думав</u> и в головах не покладав (УППТІ, с. 355).

<u>Не</u> <u>думав</u>, не гадав, як у біду попав (СБЗУВ, с. 454).

<u>Не</u> <u>думай</u> о яйцях, думай перше о курці (ПП, с. 181).

<u>Не</u> <u>думай</u> про страх, то його й не буде (ЗУПП, с.215).

<u>Не думай</u> про яйця – спершу думай про курей (СБЗУВ, с. 499).

<u>Не</u> <u>думай</u>, то и не снитимецця (УППТІ, с. 500).

Не <u>думай</u>, як би взять, а <u>думай</u>, як би віддать (ЗУПП, с. 98).

Не <u>думай</u>, як позичити, а <u>думай</u>, як віддати (УПП, с. 346).

Не дурень <u>видумав</u> паном бути (НППЗ, с. 92).

Не йде на ум ні іда, ні вода, коли перед очима біда (УППТІ, с. 133).

Не мудруй багато, а працюй завзято (УНПП, 1955, 389).

<u>Не</u> <u>подумавши</u>, не закінчуй (СБЗУВ, с. 199).

Не <u>подумавши</u>, то й кілка* (*і кілочка*) *не затешеш (СБЗУВ, с. 398).

Не потурай, що я швець, а говори, як з простим (ПП, с. 272–273).

Не почавши, <u>думай</u>, а почавши, кінчай (ПП, с. 296).

Не почавши, <u>думай</u>, а почавши, не облишай (СБЗУВ, с. 502).

Не почавши, <u>думай</u>, а почавши, роби (СБЗУВ, с. 194).

Не розмовившись з головою, до чогось йнного не важся (УППТІ, с. 276).

Не сталось так, як <u>думалось</u> (ПТП, с. 306).

Не так сталось, як <u>гадалось</u> (ПТП, с. 306).

Не так сталося, як сподівалося (ПП, с. 74).

Небагато <u>думав</u>, а розумно сказав (ПТП, с. 306).

Недовго <u>думає</u>, а довго починає (СБЗУВ, с. 194).

Нема діла без <u>думки</u> (СБЗУВ, с. 194).

Нема пророка в своїй країні «люди охоче прислухаються до слів сторонніх осіб і зовсім не цінять навіть найрозумніших думок, якщо вони належать близьким» (КВУЛМ, с. 187).

Нехай кінь думає, бо велику голову має. *– Тобто у тій приказці, де мова йде про те, що нехай кінь думає – у нього голова велика, все ж таки є велика частка правди*? *– Можна сказати й так. Кінь не лише багато розуміє, але ще й дуже пам'ятає добре і навпаки* – З газети (ПТП, с. 306)

Нечистий так сниться, народ дума: «А щоб тобі піп приснився» (УППТІ, с. 635).

Ні (з) думати, ні згадати, ні в приказці (кому) сказати, (що він говорив) (ПТП, с. 306).

Ніколи не загадуй комусь того, що зробиш сам (ПП, с. 283).

Нова хатка –нова гадка (УПП, С.122).

Нове життя нового прагне слова (КВУЛМ, с. 197).

-О-

Одержавши диплом, не думай, що ти вже майстер (СБЗУВ, с. 195).

Одна в світі голова, то б и думки не мала (УППТІ, с. 405).

Однаково з нас драли, бо в одну дудку грали (СФУМ, с. 166).

Оракул – людина, чиї думки вважаються втіленням найглибшої мудрості. У цій назві криється й кепкування (УСКС, с. 27).

Осляча голова мусить думати не менше за конячу (СБЗУВ, с. 402).

-П-

П'яний, що малий: що на умі, те й на язиці (ЗУПП, с. 137).

П'яного речі – тверезого думка (ЗУПП, с. 137).

П'ять раз подумай, а один раз говори (УПП, с. 231).

Пан кладе печать, а мужик дума, відкіль (шука б де, дивиця, відкуда) почать (УППТІ, с. 96).

Партії думи – народу служити, мрії народу – по-ленінськи жити (УПП, с. 307).

Перше борг віддай, а тоді вже за себе дбай (РУССВ, с. 275).

Перше погадай, потім повідай (УПП, с. 234).

Повернув головою «гаразд подумав и надумав» (УППТІ, с. 270).

Подумай, яку провину ти вчинив, коли тебе ворог похвалив (УПП, с. 335).

Поки розумний думає думку, то дурень уже кінчає справу (УПП, с. 244).

Поки розумний думає, то дурень уже робить (УПП, с. 254).

Поки умний думає, то дурень уже робить (СБЗУВ, с. 110).

Попав між собак – не хоч гавкать – мовчи, а все таки хвостом крути (РУССВ, с. 130).

Правда розмислу не потребує (УППТІ, с. 130).

При одруженні сім раз подумай, а раз женись (УПП, с. 174).

Пригадала баба, коли мала діда (УПП, с. 202).

Прийде май – сам про себе дбай (ПП, с. 87).

Прийде май – у землю дбай, прийшов іюнь, хоч сій, хоч плюнь (ПП, с. 87).

Про ноги не думаєш, коли голова в петлі **(**СБЗУВ, с. 465).

Про смерть гадай, а хліба шукай (УПП, с. 128).

Про те не збреше, чого не видума (ЗУПП, с. 121).

Про трактор думай, а про коня дбай (СБЗУВ, с. 313).

Продумана робота – певніша, непродумана – даремна (СБЗУВ, с. 197).

-Р-

Розмишляти хвостом (ПТП, с. 306).

Розумному досить «розумна людина схоплює зміст думки з пів-слова» (КВУЛМ, с. 244).

Розуму багато, а грошей мало (УППТІ, с. 108).

Рябої кобили сон розказує (СФУМ, с. 676).

-С-

Самотнім не є той, хто вміє думати (ПТП, с. 306).

Сватання –не братання. Тільки що задумаєш свататись то й станеш зараз брехати: без брехні жоден чоловік не сватався (УПП, с. 174).

Свій своєму лиха не мислить (УППТІ, с. 419).

Свій своєму лиха не мислить, як побачить на сухому, то в болото тисне (УНППДП, с. 366).

Свій свояка вгадає здалека (УПП, с. 327).

Сердиться та дметься, дума, що минеться. «***Мало пирогів!***» – «***Так їж, сучий сину, – отам, на печі!***» – «***Еге! Я не хочу! Я думав, що нема!***» (УНПП, 1963, с. 486).

Сестра з сестрою дружить, а на думці своє держить (ЗУПП, с.164).

Сідаєш вечеряти, думай про вечерю (СБЗУВ, с. 566).

Сім п'ятниць на тиждень «людина, яка не має ні про що стійкої думки» (УСКС, с. 125).

Сісти за круглий стіл «почати доброзичливий обмін думками, миролюбні переговори» (УСКС, с. 81).

Сказано на глум, а ти бери собі на ум (СФУМ, с. 43).

Скільки голів, стільки й умів (СБЗУВ, с. 199).

Скільки не думай, а робити треба, бо думка ледача, а робота швидка (СБЗУВ, с. 172).

Скоро взяв московську сумку, то й за (коли надів ладунку, то уже і взяв) чортову думку (суму, о взяв и московську думу) (УППТІ, с. 84).

Сліпий не побачить, так вигадає (УПП, с. 217).

Сліпій курці все просо на думці (сниться) (ПП, с. 181).

Слова ласкаві, та думки лукаві (УНППЗ, с. 154).

Слова твої ласкаві, та чортова думка (УППТІ, с. 165).

Словці (слово, словце) з маслом (маслечком), а думка чортова (та чортова думка) (ЗУПП, с. 119. УППТІ, с. 165).

Сниться курці просо, бо голодна (ПП, с. 181).

Сорочки нема, а женитися гадає (УППТІ, с. 171, УНПП, с. 633).

Спочатку задумайте, потім уже робіть (СБЗУВ, с. 199).

Стали думать та гадать, як би в шори убрать, а самим десь дальше мандрувать (УППТІ, с. 169).

Старий про старе й думає (УПП, с. 209).

Старий старе гадає **(**або: ***думає*****)** (УНПП, 1963, с. 551).

Старість прийде, – гулянка на ум не йде (ЗУПП, с. 106).

Суд Мідаса «думка невігласа» (УСКС, с. 34).

-Т-

Таємна вечеря – зустріч людей, серед яких є і однодумці, і зрадники (УСКС).

Тепер не знаєш, хто чим дише**:** ***одно каже, друге дума, а третє напише*** (УПП, с. 240).

Ти думаєш, дурню, що я тебе люблю, а я тебе, дурню, словами голублю (УНПП, 1963, с.627).

Ти думаєш, моя мати, що я не журюся. Йду за ворота – од вітру валюся (УНПП, с. 648).

Тільки гадок, що в решеті дірок (ПТП, с. 306).

Тільки що задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати**:** ***без брехні ні жоден чоловік не сватався*** (УППТІ, с. 397).

То не солдат, що генералом **(*отаманом*)** ***не думає бути*** (УНПП, 1963, с. 328).

Треба думати головою, а не черевиком (УПП, с. 248).

Треба думать і гадать, чим кишки свої напихать (УППТІ, с. 443).

Треба на все розмишляти, треба буть полізним (УППТІ, с. 275).

Треба служить не язиком, а умом (ЗУПП, с. 72).

Треться, мнеться, – думає, минеться**!** (УППТІ,1961, с. 232).

Троянський кінь «підступні наміри» (УСКС, с. 41).

Трясітця рубці, дивіться молодці**:** ***хоч сорочки не маю, женитися думаю*** (УНПП, 1963, с. 633. УПП, с. 170).

-У-

У неголодного на думці гульня, а в голодного – обід (ЗУПП, с. 214).

У п'яного – вчинки, у тверезого – думка (УПП, с. 319).

У партії Леніна думка єдина**:** ***щоб була щаслива кожна людина*** (УПП, с. 371).

У парубка одна гадка, а в дівки десять (ПТП, с. 31).

У тебе (у нього) тільки (стільки) гадок, що у зайця стежок (ПТП, с. 306).

Убрався в жупан, и дума, що пан (УППТІ, с. 493). *Степан* (*тихо до других*). *Такого дворанина під тина*! *Другі. І правда*: *надів жупан та й дума, що пан* – М. Старицький.

Украв один, а думають на багатьох (ЗУПП, с. 59).

Умному тільки кивни – вже й догадається, а дурня й по спині потягни – все одно дурень (УПП, с. 246).

Усе моє ношу з собою «духовні цінності є справжнім багатством» (КВУЛМ, с. 285).

-Ф-

Фантастичні думки! Фантастичні мрії! «нереальність надій» (КВУЛМ, с. 289).

Фашист думав Дніпро переплить – і пішов на дно раків ловить (УПП, с. 380).

Фашист думав панувати – довелось йому сконати (УПП, с. 379).

-Х-

Хай думає, у кого голова велика, а в мене маленька (ПТП, с. 306).

Хай кобила думає, у неї голова велика (ПТП, с. 306) *А це один жевжик вчора давай мене уму-розуму навчати*: «*Ти, Борисе, – пристав до мене слимак партєйний, – ти, Борисе, тільки подумай...*» *А я йому кажу*: «*Хай кобила думає, в неї голова велика, а мені аби що в рот укинути та пожувати*» – М. Понеділок («Буржуйка», с. 7).

Ходить тихенько, та думає лихенько (УПП, с. 289).

Хоч не співав індик, так думав доволі (ПП, с. 178).

Хробак заліз у хрін та й думає, що вже нема лучче (ПП, с. 226).

Хто дім не зводив, той думає, що стіни самі ростуть (СБЗУВ, с. 112).

Хто дітей христить, той добра не мислить (УППТІ, с. 169).

Хто думає – додумається (СБЗУВ, с.202).

Хто ж в світі знає, що Біг гадає (УППТІ, с. 40).

Хто не випъє до дна, той не мислить добра (УППТІ, с. 508).

Хто піднімає великий камінь, кинути його не думає (СБЗУВ, с. 276).

Хто сит, той гадає, що вже ніколи не зголоднієє (УПП, с. 126).

Хто хоч раз обійшов навколо хати, розумніший від того, хто мудрує на печі (СБЗУВ, с. 356).

-Ц-

Цар далеко бачить, а мало дума (ЗУПП, с. 70).

-Ч-

Часник гризуть на мене «лихе щось у їх думці проти мене» (УППТІ, с. 424).

Чи не поволочиш ти вовчого хвоста «чи не думаєш ти йти» (УНПП, 1963, с. 284).

Чий хліб їси, під того й дудку скачи (УППТІ, с. 203).

Чим сміливіша думка, тим могутніша людина (СБЗУВ, с. 322).

***Читає*: «*Да буде воля твоя*», *а думає*: «*Коли б моя*»** (УНПП, 1963, с. 220).

Читати Сивілині книги «міркувати про майбутнє» (УСКС, с. 58).

Чого козак гладкий? Наївсь, заснув, та й нема гадки (УППТІ, с. 115).

Чого сидиш надумалася, чом в чоботи не взулася! –... Сюда туда попід лави: нема чобіт, лиш холяви (УППТІ, с. 129).

Чоловік гадає, а Бог розполагає (УППТІ, с. 42).

Чоловік думає, а Бог умає (УППТІ, с. 621).

Чоловік мислить, а Бог рядить (керує) (УППТІ, с. 42).

Чуєш, говори зі мною, як з простим, а не думай того, що я швець (Ном., с. 52) (ПП, с. 272–273).

-Щ-

Ще книжки в сумці, а (вже) хлопці на думці (ПТП, с. 30).

Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися задумав (УПП, с. 171).

Що в мудрого на думці, те в дурного на язиці (УПП, с. 246).

Що в тверезого на умі, те в п'яного на язиці (ЗУПП, с. 137).

Що довго думать: відрубай та й у шапку(УПП, с. 254).

Що друга хатка, то інша <u>гадка</u> (УПП, с. 122).

Що <u>думаєш</u> казати, спершу обміркуй (УНПП, с. 323).

Що <u>думаєш</u>, те й сниця (УППТІ, с. 500).

Що з голови, то з <u>мислі</u> (УППТІ, с. 274).

Що з очей, то і з <u>мислі</u> (ПТП, с. 306).

Що з серця, те і з <u>мислі</u> (УПП, с. 167).

Що із <u>мислі</u>, то і з серця (ПТП, с. 306).

Що кому, а сліпій курці все сниться просо (ПП, с. 181).

Що люди <u>гадають</u>, то вигадають (ПТП, с. 306).

Що на гадці* (*на <u>думці</u> / на мислі / на умі*), *те й / то й на язиці (ПТП, с. 306).

Що не дочує, то <u>домислить</u>, а решту так-таки додасть (УПП, с. 279).

Що пес збреше, то ми все <u>думаєм</u>, що валиць добродзи (УППТІ, с. 564).

Що хатка, то <u>гадка</u> (ПТП, с. 307).

Що чоловік <u>не</u> <u>думає</u>, а руки зроблять (СБЗУВ, с. 178).

Щоб словам було тісно, а <u>думкам</u> просторо «стисла, насичена глибоким змістом мова» (УСКС, с. 160).

-Я-

Язиком що хоч клепай, а руки при собі тримай (СФУМ, с. 301).

«***Я <u>думав</u>, що тебе нема***» – «***Е, ледачого Бог не візьме*!**» (УППТІ, с. 519).

Як голова без голови, то й ноги не ходять (ФСУМ, с. 32).

Як дитя не плаче, у матері <u>думки</u> нема (УППТІ, с. 223).

Як з очей, так і з <u>думки</u> (СБЗУВ, с. 424).

Як загнав на слизьке, то й про підкови <u>згадав</u> (ПП, с. 270).

Як <u>мисль</u>, так мисль – таки буде Перемишль – так добирали назву місту (УППТІ, с. 88).

Як не вовчий зуб, то лисячий хвіст (ПП, с. 202).

Як прийшов май, у землю дбай, прийшов іюнь – хоч сій, хоч плюнь (ПП, с. 87).

Як проголодаєшся, то хліба дістати <u>догадаєшся</u> (УПП, с. 129).

***Як треба, то хоч у щимки голови положи, то не <u>здумаєш</u>* (*нічого не вижмеш*)** (УППТІ, с. 447).

Як тут говорити, коли не дають і рота розтулити (СФУМ, с. 184).

Як хто робить, так і має, прийде зима, то <u>вгадає</u> (УПП, с. 108).

Як чужого не візьме, то <u>думає</u>, що своє забула (УПП, с. 341).

Як швець дубом шкури пересипа, Так нюхарі сушать собі мозок табакою (СФУМ, с. 702).

Якийсь дурень вигадав, а мудрий повторив (УПП, с. 255).

Я <u>мислю</u>, отже, існую «уславлення сили людського розуму, який дає зміст існуванню людини» (УСКС, с. 100. КВУЛМ, с. 321).

Янгольський* (*добрий*) *голосок, а чортова <u>думка</u> (УППТІ, с. 165).

Ясні очі, та чортові <u>думки</u> (СБЗУВ, с. 425).

Додаток Е

АНКЕТИ

АНКЕТА 1

1. Вкажіть свою рідну мову:

2. Стать:

3. Вік:

4. Фах, вид діяльності:

До кожного зі слів допишіть будь-яке інше слово або словосполучення, фразеологізм чи прислів'я, що перше спаде на думку:

1. Гадка

2. Гадати

3. Мисль

4. Мислити

5. Дума

6. Думка

7. Думати

АНКЕТА 2

Вік:
Стать:
Рід занять:
Напишіть одним-двома словами як Ви розумієте ці вирази

Стійкий вираз	***Значення***
Ловити себе на думці	
Заглиблюватися у [власні] думки	
Вертиться на думці	
Думки забігають наперед	
Д умка не виходить з голови	

В голову стукала думка	
Покинути думку	
Думка блискавкою мигнула в голові	
Думки гризуть голову	
Думки стрибають у голові	
Поки розумний думає думку, то дурень уже кінчає справу	
Сестра з сестрою дружить, а на думці своє держить	
За своєю думкою й самому важко встигнути	
Нема діла без думки	
Чим сміливіша думка, тим могутніша людина	
На язиці – мед, а на думці – отрута	
Зійде з очей, зійде і з думки	
Скільки не думай, а робити треба, бо думка ледача, а робота швидка	
Думка за морем, а смерть за плечима	
Весела думка — половина здоров’я	